

Andrej Rahten

TISCHLER

• ŽIVLJENJSKA POT VODILNEGA POLITIKA IN ŠOLNIKA KOROŠKIH SLOVENCEV •

Mohorjeva
Celovec

Andrej Rahten

TISCHLER

• ŽIVLJENJSKA POT VODILNEGA POLITIKA IN ŠOLNIKA KOROŠKIH SLOVENCEV •

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Tischler J.

RAHTEN, Andrej

Tischler : življenjska pot vodilnega politika in šolnika koroških Slovencev / Andrej Rahten ; [spremna beseda Danijel Grafenauer]. – Celovec : Mohorjeva družba, 2025

ISBN 978-3-7086-1374-1
COBISS.SI-ID 239656963

Andrej Rahten

TISCHLER. Življenjska pot vodilnega politika koroških Slovencev

Urednik: Hanzi Filipič

Jezikovni pregled: Tine Logar

Recenzenta: Teodor Domej in Aleš Gabrič

Spremna beseda: Danijel Grafenauer

Oblikovanje: Matej Nemeč

Fotografija na naslovnici: Arhiv Krščanske kulturne zveze

© Mohorjeva založba Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2025

Založila, izdala in tiskala: Mohorjeva družba v Celovcu, 2025.

Za družbo: Franz Kelih, Karl Hren

Naklada: 500 izvodov

Cena: € 34,-

REPUBLIKA SLOVENIJA
URAD VLADE RS ZA SLOVENCE V ZAMEJSTVU IN PO SVETU

javna agencija za znanstvenoraziskovalno
in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije

Knjiga je bila natisnjena ob podpori Urada Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Vsebina

Uvodne misli	7
1. Mladostna leta in šolanje	13
2. Predsednik Slovenske prosvetne zveze	41
3. Politične preizkušnje v tretjem rajhu	62
4. Od premestitve v Bregenz do padca nacističnega režima	80
5. Rešitelj izgnancev na beljaškem kolodvoru	91
6. Med povojnim optimizmom in politično stvarnostjo	96
7. Aneksionistične skomine	111
8. Ustanovitelj Narodnega sveta koroških Slovencev	157
9. Podporniki iz emigracije	172
10. Upanje v srednjeevropsko poslanstvo Avstrije	197
11. Razočaranja v drugi republiki	216
12. Oče Slovenske gimnazije	230
13. Krščanski demokrat in celovški ordinariat	242
14. Zadnja vrnitev	254
15. Slovo staroste slovenske narodne skupnosti	273
Zusammenfassung	283
Spremna beseda (<i>Danijel Grafenauer</i>)	305
Imensko kazalo	309

Uvodne misli

Zgodovinar, ki ga zanima usoda koroških Slovencev v 20. stoletju, ima nemalo razlogov, da podrobno preuči življenjsko pot dr. Joška Tischlerja (1902–1979), dolgoletnega politika, šolnika in kulturnika, ki je s svojim delovanjem nedvomno močno zaznamoval koroško družbeno dogajanje. Težko bi našli osebnost na političnem prizorišču avstrijske Koroške, ki se je vse do danes v tolikšni meri ohranila v zgodovinski zavesti tamkajšnjih Slovencev. Tako lahko vsako leto spremljamo podelitev *Tischlerjeve nagrade* osebnostim, ki so pomembno prispevale k razvoju in dobrobiti slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Tischler vsakodnevno spremlja tudi mlade generacije koroških Slovencev, ki obiskujejo Slovensko gimnazijo v Celovcu (Klagenfurt). Ne nazadnje pa je tudi eden redkih Slovencev, po katerem je poimenovana ulica v koroškem glavnem mestu – *Dr. Josko-Tischler-Allee*. To je samo nekaj dokazov, ki pričajo o njegovem zgodovinskem pomenu.

Tischler je v svoji bogati poklicni karieri kot učitelj matematike in fizike poučeval v Celovcu, štajerskem Fürstenfeldu, Beljaku (Villach), med drugo svetovno vojno pa v predarlškem Bregenzu. Že v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja je pustil pomemben pečat v družbenem delovanju koroških Slovencev, od leta 1937 je bil namreč predsednik Slovenske prosvetne zveze, ki je takrat povezovala slovensko manjšino na Koroškem. Takoj po drugi svetovni vojni je bil leta 1949 ustanovitelj krovne organizacije Narodnega sveta koroških Slovencev, ki ga je kot predsednik vodil do leta 1960, nato pa še v letih 1972–1976 (vmes je bil podpredsednik). Velja za »očeta Slovenske gimnazije«, od leta 1957 pa do leta 1967 je bil namreč ustanovni ravnatelj Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu.

Pričujoča biografska študija je v prvi vrsti izraz spontanega interesa za Tischlerjevo življenjsko pot, ki se je razvil ob mojem prvem obisku pri njegovi vnukinji Marici Hartmann v Celovcu.¹ Spominjam se, kako mi je ob srečanju nekega deževnega aprilskega dne prijazno dala na razpolago družinsko gradivo o tem pomembnem slovenskem narodnem voditelju. Ob posredovanju ravnatelja Mohorjeve družbe v Celovcu Franca Keliha sem prišel na obisk k njej z željo, da mi pomaga razsvetliti življenjsko pot svojega deda v luči njegovih stikov z Antonom Korošcem, vodilnim slovenskim državnikom prve polovice 20. stoletja. Iz Celovca pa sem se vrnil odločen, da tudi Tischlerju posvetim del svojega znanstvenega raziskovanja. Ob podpori predstojnice Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU dr. Petre Svoltjšak in s sodelovanjem mladega raziskovalca dr. Jana Bernota smo se najprej lotili evidentiranja in digitaliziranja obsežnega gradiva, nato pa tudi priprav na potujočo razstavo, ki je bila premierno predstavljena 10. decembra 2024 na Slovenski gimnaziji. Gradivo družine Tischler je nedvomno pomembno za trajno ohranjanje dediščine koroških Slovencev, kar je tudi ena od temeljnih nalog Mohorjeve družbe v Celovcu, ki je bila za sodelovanje pri ureditvi zapuščine izjemno zainteresirana in ji ob tej priložnosti izrekam zahvalo za podporo.

Tischler seveda ni edini politik, ki je s svojim delovanjem pomembno vplival na razvoj koroških Slovencev v 20. stoletju. Vseeno pa je njegov vpliv viden vse do danes. Njegov pomen na zgodovinskih prelomnicah 20. stoletja bi bilo v določeni meri – ob zavedanju, da gre za dve različni generaciji politikov – mogoče primerjati z dolgoletnim voditeljem koroških Slovencev, odvetnikom dr. Jankom Brejcem (1869–1934), ki je imel ključno vlogo na koroškem slovenskem političnem prizorišču od preloma stoletja do plebiscitnega dogajanja leta 1920.² Ko je Tischler nastopil svojo politično pot, je jedro in glavno oporo slovenske narodne politike na Koroškem še

¹ Ta biografska študija je nastala v okviru Ciljnega raziskovalnega projekta Zapuščina Joška Tischlerja (V6-24076), ki ga financirata Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Javna agencija za raziskave in inovacije Republike Slovenije. Spada tudi v sklop večletnih biografskih raziskav, ki so na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) doživele renesanso že v času oblikovanja koncepta *Novega Slovenskega biografskega leksikona* pred dvema desetletjema, v zadnjih letih pa so postale eden od zaščitnih znakov raziskovalnih dejavnosti na ZRC SAZU.

² Podrobno o Brejčevi politični poti Andrej Rahten, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca* (Mohorjeva družba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2002).

vedno predstavljala duhovščina, a se je zaradi prepovedi delovanja klera v politiki prav v Tischlerjevem času njena vloga že nekoliko zmanjšala. Med Brejčevo in Tischlerjevo generacijo velja seveda na koroškem političnem prizorišču omeniti tudi zdravnika Franca Petka (1885–1965), ki je med obema vojnama izdajal tednik *Koroški Slovenec* in predstavljal manjšino v Kongresu evropskih narodnosti.³ A če ga je s Petkom vezalo koroško poreklo, pa sta si bila daleč vsaksebi v svetovnonazorskih pogledih. Po političnem profilu je bil Tischler gotovo precej bližje Brejcu, ki je po sporu z (tudi na državni ravni) vplivnim parlamentarcem dr. Ivanom Šusteršičem »privandral« na Koroško le slabo leto po Tischlerjevem rojstvu. Bojeviti Brejc je s sabo prinesel tudi kranjski model katoliškega narodnjaštva, kot se je tedaj že v polni meri v konfrontaciji z liberalci uveljavil v jedrni slovenski deželi. Če se je Petku uspelo zavihetati v koroški deželni zbor, pa nista ne Brejc ne Tischler na Koroškem nikoli opravljala parlamentarnih funkcij. Kot tak je bil Tischler eden zadnjih v vrsti prvakov v celotnem slovenskem etničnem prostoru, ki so svoj politični vpliv gradili ne samo na strankarsko-funkci-onarskih položajih, ampak so predstavljali veliko moralno avtoriteto tudi, ko slednjih niso zasedali.

Tischler kot ustanovni predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev ni bil samo voditelj ene od osrednjih organizacij v slovenski narodni skupnosti. Da je imela avtoriteta očeta Slovenske gimnazije pogosto tudi nadstrankarske razsežnosti, dokazujejo številna sporočila in izjave ob njegovi smrti, ki kažejo, da je njegov politični domet močno presegal moč ali vpliv te ali one politične organizacije. Ali kot je ob stoti obletnici Tischlerjevega rojstva zapisal Janko Kulmesch: »Tako je ustanovitelj NSKS eden redkih slovenskih povojnih politikov na Koroškem, ki pri pripadnikih narodne skupnosti še danes uživa neminljivo spoštovanje, ne glede na njihovo starost ali politično in svetovno nazorsko prepričanje.«⁴

O Tischlerjevem življenju in delu sicer še nimamo znanstvene biografije, ki bi celovito ovrednotila njegovo politično, kulturno in izobraževalno

³ Petkovi spomini so izšli prav v letu Tischlerjeve smrti, in sicer v obliki zapisa na podlagi intervjuja, ki je bil izveden februarja 1960. Prim. Franc Petek, *Iz mojih spominov*, uredil Janko Pleterski (Slovenska matica – Drava: Ljubljana – Borovlje 1979) [dalje: *Petkovi spomini*].

⁴ *Novi glas*, 16. 5. 2002.

dejavnost.⁵ Tischlerjev prvi uradni življenjepis v slovenščini je izšel februarja 1953, in sicer v obliki skromne brošure. Izdali so jo njegovi politični somišljeniki v odboru Narodnega sveta koroških Slovencev v luči volilne kampanje, ko je bil Tischler na čelu kandidatne liste Krščanske demokratske stranke.⁶ Večino biografskih podatkov o njem lahko tako preberemo v nekrologih in različnih leksikografskih člankih, najnovejšega je napisal eden od njegovih naslednikov na čelu Narodnega sveta koroških Slovencev Jože Wakounig.⁷

Vendar je hkrati treba poudariti, da sta o Tischlerju že izšla dva pomembna zbornika, ki osvetlujeta posamezna področja njegovega delovanja. Ob 10. obletnici Tischlerjeve smrti in štiridesetletnici Narodnega sveta koroških Slovencev, ki ga je dolgo vodil, je izšel leta 1989 v Celovcu spominski zbornik z naslovom: *Zvest domu, narodu in Bogu*. V njem je zbranih trideset kratkih člankov, ki pa so večinoma pisani z avtobiografskega stališča, kako so avtorji doživljali Tischlerjev pomen na osebni ravni. V zborniku najdemo kot prilogo tudi deset dokumentov in nekoliko prirejen rokopis Tischlerjevih spominov.⁸ Drugi zbornik razprav pa je vezan na simpozij o Tischlerju, ki je bil organiziran leta 2008 ob 50-letnici Slovenske gimnazije v Celovcu, katere »ustanovni oče« je bil prav Tischler. Zbornik je razdeljen na tri večje tematske sklope: na Tischlerjevo vlogo v šolstvu, delovanje na kulturnem in političnem področju ter memoarski del. Na koncu je objavljenih tudi nekaj Tischlerjevih govorov in člankov. Za razliko od prvega, ki ima bolj publicistični značaj, vsebuje drugi zbor-

5 Nedavno je na znanstveni konferenci *Po sledovih. Zasedovanje in pregon koroških Slovencev in Slovencev 1938–1945*, ki jo je od 28. do 30. novembra 2024 v Tinjah (Tainach) organizirala dr. Marija Wakounig, pomemben del Tischlerjevega življenjepisa do druge svetovne vojne predstavil dr. Teodor Domej. Hvaležen sem mu za vse nasvete, ko sva primerjala rezultate svojih raziskav. Njegov razširjeni tinski prispevek je bil v času pisanja te knjige še v tisku: *Josef (Joško) Tischlers zweimalige Entfernung aus Kärnten, v: Spurensuche zwischen den Zeilen. Zum Schicksal der Kärntner Slawen*innen*, uredili Marija Wakounig – David Ressimann – Simon Urban (predvideno leto izida 2025), Osebni arhiv avtorja [dalje: Domejeva tinska razprava, OAA].

6 *Zvestoba za zvestobo*, uredili Valentin Inzko st. et al. (Krščanska demokratska stranka: Celovec 1953).

7 Jože Wakounig, *Tischler, Joško*, v: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942*, uredila Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl, I–III (Böhlau Verlag: Wien – Köln – Weimar 2016) [dalje: ESKK], tu III, 1356–1357.

8 *Zvest domu, narodu in Bogu. 40 let Narodnega sveta koroških Slovencev – 10 let smrti dr. Joška Tischlerja*, uredili Jože Wakounig et al. (Narodni svet koroških Slovencev: Celovec 1989) [dalje: *Tischlerjev jubilejni zbornik*].

nik tudi več znanstvenih razprav, pri čemer je za nadaljnje raziskave zelo koristen zlasti članek Janeza Stergarja, saj so v njem zbrane številne bibliografske in biografske reference o Tischlerju.⁹ Ob koncu uvodnega pregleda relevantne literature pa je ob omenjenih dveh zbornikih treba opozoriti tudi na knjigo, ki je izšla ob sedemdesetletnici Narodnega sveta koroških Slovencev in je zgodovinarjem v veliko pomoč. Tischlerjevo dejavnost je v njej najbolj podrobno predstavil Hanzi Filipič, ki je natančno preučil tudi velik del gradiva v javnih arhivih, zlasti Arhivu Republike Slovenije in Koroškem deželnem arhivu.¹⁰

Avtor teh vrstic se zahvaljujem vsem, ki so podprli tako pripravo razstave ob 45. obletnici Tischlerjeve smrti kot tudi izdajo te biografske študije.¹¹ Čeprav sem pod slednjo podpisan sam, bi brez nesebične podpore kolegic in kolegov v Celovcu, Ljubljani in Mariboru tega dela ne zmožel.

9 *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov*, uredili Hanzi Filipič et al. (Mohorjeva založba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2009) [dalje: *Tischlerjev simpozij*].

10 Hanzi Filipič, »*Usoda je kor[oškim] Slovincem zopet dana njim samim v roke*«. *Ustanovitev Narodnega sveta koroških Slovencev 28. junija 1949*, v: »*Usoda je kor[oškim] Slovincem zopet dana njim samim v roke*«. *Zbornik ob 70-letnici Narodnega sveta koroških Slovencev*, uredil Simon Trießnig (Narodni svet koroških Slovencev – Mohorjeva družba: Celovec 2019), 53–73. Zahvaljujem se Hanziju Filipiču, ki mi je prijazno odstopil svoje raziskovalno gradivo o Tischlerju.

11 Prim. zgibanko z razstave *Dr. Joško Tischler. Oče slovenske gimnazije*, ki jo je ob njeni otvoritvi pripravila *ilab crossmedia* pod vodstvom Franza Tomažiča.

1.

Mladostna leta in šolanje

»Jozelj, pa na dom in na Boha kne pozabi!« S temi besedami se je mati Ana na Tinjskem polju poslovila od takrat 12-letnega sina Joška, ko je odhajal na celovško gimnazijo.¹ Sicer čustveno sporočilo žalostne matere ob slovesu lepo odraža miselni svet članov Tischlerjeve družine na predvečer prve svetovne vojne. Privrženost domu in katoliški veri sta bila trdno zasidrana pri večini koroških slovenskih kmetov, ko pa se je desetletje pozneje – takrat že kot študent na Dunaju – začel spogledovati s politiko, je bila prav materina popotnica Tischlerjevo glavno vodilo v družbenem življenju.

Joško Tischler se je rodil 8. maja 1902 kot osmi otrok očeta Jožefa Tischlerja in matere Ane, rojene Starc, pri Marku v Zablatih (Littermoos). Podjunski zaselek v župniji Kamen je tedaj pripadal občini Rikarja vas (Rückersdorf).² Družinska posest je obsegala kakih 10 hektarjev, osamljena Markova hiša na hribu pa je bila poleti in pozimi odvisna od vode iz kakih dveh kilometrov oddaljenega zablškega potoka. Ob veliki noči 1908 je Joško začel hoditi v ljudsko šolo v Škocjan v Podjuni (St. Kanzian am Klopeiner

¹ *Družina*, 10. 7. 1977.

² Kjer ni navedeno izrecno drugače, so splošni biografski podatki povzeti po Tischlerjevih spominih. Tipkopolis, ki se nahaja v družinski zapuščini [dalje: ZDT], mi je prijazno dala na razpolago njegova vnukinja Marica Hartmann. Tipkopolis je bil skoraj v celoti ponatisnjen že v obeh Tischlerjevih zbornikih, navedenih v uvodu. Prim. *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 30–42; *Tischlerjev simpozij*, 275–287. V obeh knjigah dopolnjujejo spomine različne izjave Joška Tischlerja, med katerimi velja izpostaviti zlasti intervju, ki ga je z njim imel ob 30-letnici *Nашega tednika* Filip Warasch.

See).³ Kasneje se je rad spominjal prve učiteljice Pavle Lesjak, ki so jo imeli otroci zelo radi, naučila pa jih je tudi lepo slovenščino. Verouk ga je učil Vinko Poljanec, ki je jeseni 1908 prevzel župnijo Škocjan in jo vodil vse do svoje smrti poleti 1938, ko je podlegel posledicam nacističnega nasilja.⁴ Tischler se je kasnejšega deželnozborskega poslanca spominjal kot odločnega in odličnega narodnjaka. Ob proštu Gregorju Einspielerju je Poljanca še v pozni starosti omenjal kot duhovnika, ki je nanj v mladosti napravil najgloblji vtis.⁵

Isto jesen, kot je Poljanec prišel za župnika v Škocjan, je Tischler izvedel žalostno novico, da je oče domačo hišo prodal. Za prodajo se je odločil, ker je kljub pomanjkanju vode kupec ponudil ugodno ceno, z denarjem pa je želel kupiti večjo posest. Družina, ki je štela enajst članov (Joško je imel takrat še osem bratov in sestra), se je preselila v Drčejevo kajžo v Piskrčah (Piskertschach), dokler ni oče jeseni 1909 kupil Hajnžlnovo domačijo v Tinjah. Posestvo je obsegalo okoli 20 hektarjev, od tega 7 hektarjev gozda, voda pa je bila tokrat na razpolago pri hiši. Kmetija je bila sicer hudo zane-marjena, saj je leta 1903 pogorela, nato pa bila le deloma popravljena, samo toliko, da sta bila hiša in hlev pokrita. Joško je po preselitvi začel hoditi v šolo v Tinjah.⁶ Njegov učitelj je bil Blaž Stotz, verouk pa je imel pri proštu Gregorju Einspielerju. Slednji je bil eden od ključnih mož v Katoliško-političnem in gospodarskem društvu za Slovence na Koroškem in izdajatelj društvenega glasila *Mir*. Tischler se je kasneje spominjal, da je pri pouku prevladoval »nemški duh«. Pouk na tinjski šoli je bil namreč skoraj izključno nemški, z izjemo verouka, ki ga je poučeval proš sam ali pa njegov kaplan Lovro Božič.⁷ Tischlerjev vtis, da je v šolah na južnem Koroškem

3 Datumi šolanja in opravljanja različnih učiteljskih služb temeljijo na vprašalni poli z dne 28. januarja 1967, ki jo je Tischler osebno izpolnil na prošnjo predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti Josipa Vidmarja. Nahaja se v Arhivu Slovenskega biografskega leksikona v Osebnih mapi Joška Tischlerja [dalje: Tischlerjeva vprašalna pola, ASBL, OSJT], v uredništvu SBL pa je bil njen prejem zabeležen 31. marca 1967.

4 Prim. Anton Benetek in Vinko Zwitter, *Župnik Vincenc Poljanec*, v: *Vinko Poljanec. Literarno-publicistični zbornik*, uredil Milan Dolgan (Mohorjeva založba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2009), 115–124.

5 *Družina*, 10. 7. 1977.

6 Prim. Tischlerjev Domovinski list, izdan v Tinjah, 19. maja 1928, ADT.

7 O razmerah na »zelo žalostni« tinjski šoli je že leta 1884 poročalo glasilo koroških Slovencev *Mir*, ko je opisovalo položaj po odhodu enega od dveh tamkajšnjih učiteljev v pokoj. Tisti, ki je znal slovensko, se je upokojil, ostal pa je »trdi Nemeč«, ki naj bi mu pri tolmačenju pomagal neki slovenski deček iz drugega razreda, za katerega pa se je izkazalo, da naj ne bi znal dosti – nemško. Luka Sienčnik, *Koroški Slovenci v boju za svojo šolo* (Obzorja – Drava: Maribor – Celovec 1984), 257.

prevladoval »nemški duh«, še zdaleč ni bil osamljen. Skoraj identično je svojo otroško izkušnjo v spominih opisal dobrih deset let mlajši Tischlerjev politični sopotnik in podpornik, hodiški župnik Lovro Kaselj, ki je obiskoval ljudsko šolo v Grebinju (Griffen).⁸

Tischler je leta 1910 nastopil službo rednega ministranta, kar je njega in družino še tesneje vezalo na prošta Einspielerja in na kaplana Božiča. Oba sta rada prihajala k Tischlerjevimi in nagovarjala gospodarja, da bi Joška poslal na gimnazijo. Očitno sta bila dovolj prepričljiva in vztrajna. Njegovo šolanje je podprl tudi njegov bratranec Ivan (Janez) Starc, župnik v Slovenjem Plajberku (Windisch Bleiberg). Kasneje ju niso povezovale samo sorodstvene vezi, prav Starc je bil po Tischlerjevem vstopu v politiko eden njegovih glavnih zaupnikov. Spomladi 1914 je začel kaplan Joška pripravljati za sprejemni izpit in ga v začetku julija tudi pospremil v Celovec, da ga opravi. To je bila sploh prva Tischlerjeva vožnja z vlakom. Pri sprejemnem izpitu so učenci imeli nemški narek, stavčno in besedno analizo ter še nekaj računov. Kaplan Božič je bil zelo vesel, ko je izvedel, da je med sprejetimi tudi Tischler. Peljal ga je v znameniti celovski hotel Trabesinger, kjer so se zbirali slovenski narodnjaki.⁹ Takrat še ni vedel, da bo tudi sam nekoč del te politične skupnosti.

Sredi premišljevanja, kje bo stanoval med šolanjem v Celovcu, je udarila vest o avstro-ogrski napovedi vojne Srbiji. Brat Simon je bil takoj poslan na galicijsko fronto, s katere pa se ni nikoli več vrnil. Tudi on je tam padel že zgodaj jeseni 1914 kot številni drugi mladi fantje, ki so takrat predstavljali cvet habsburške armade. Vojna je uničila vaško idilo, kar se je vtisnilo v spomin tudi novopečenemu gimnazijcu: »Ob sobotnih večerih je utihnilo petje fantov na vasi; peli so same slovenske narodne pesmi in do naše

⁸ Kaselj je v svojih spominih zapisal: »V našo gostilno so radi prihajali ob nedeljah popoldne grebinjski *purgarji* na pijačo. Z njimi sem govoril seveda nemško, s starši in sestrami pa slovensko. Podobno je bilo tudi v šoli, kjer sem se z otroki iz sosesčine pogovarjal slovensko, z drugimi pa nemško. Če smo se otroci pogovarjali slovensko, nas učitelji, ki so bili deloma Nemci, niso opominjali, naj govorimo nemško. /.../ Vseeno sem že kot otrok občutil nemško sovražnost. Čutil sem, da me nemški sošolci odklanjajo. Ko sem bil v četrtem razredu ljudske šole, so nemški sošolci vse, ki smo bili Slovenci, prav zavestno zmerjali s čuši.« *Lovro Kaselj*, uredila Nužej Tolmajer in Marija Makarovič (Krščanska kulturna zveza: Celovec 2003) [dalje: *Kasljevi zapisi*], 38.

⁹ Joško Tischler, *Janez Starc – kakor sem ga doživel*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1954*, 78–80. Franc Petek je v svojih spominih takole opisal predvojno dogajanje v hotelu, ki je bilo v lasti Mohorjeve družbe: »Hotel Trabesinger je bil pred prvo svetovno vojno shajališče Slovencev v Celovcu. Tja so zahajali duhovniki in laiki, mladi in stari. Slovenska inteligenca v tistem času ni bila slabo zastopana v Celovcu.« Petek, *Iz mojih spominov*, 44.

domačije se je petje dobro slišalo. « Počitnic tistega usodnega poletja 1914 ni bilo, saj so morali otroci vsak dan na polje znašati snopje v red in pobirati klasje ter zvečer podajati očetu snope. Gregor Einspieler je bil v Tinjah prvi, ki je kupil železen plug in je prepričal tudi Tischlerjevega očeta, da si ga je priskrbel, čeprav je zanj predstavljal težak finančni zalogaj. Prav prošt pa si je tudi močno prizadeval, da najdejo Jošku primerno bivališče v Celovcu. Einspielerjeva prošnja za Marijanišče ni bila ugodno rešena, a se je nato potrudil, da mu najde namestitev v slovenskem dijaškem domu na *Achazelgasse*, ki sta ga vodila brata Martin in Lambert Ehrlich. Slednji je bil eden od vodilnih politikov v Katoliško-političnem in gospodarskem društvu za Slovence na Koroškem, ki je bilo takrat del velike koalicije katoliških narodnjakov, povezanih v Vseslovensko ljudsko stranko. Njen načelnik je bil kranjski deželni glavar Ivan Šusteršič, podnačelnik pa Janko Brejc. Lambert Ehrlich, celovski stolni kaplan, je bil ustanovitelj Slovenske krščansko-socialne zveze za Koroško, kulturne organizacije, ki jo je na predvečer druge svetovne vojne (po preimenovanju v Slovensko prosvetno zvezo) začel voditi prav Tischler. Zveza je imela ustanovni občni zbor 20. oktobra 1907, sedem let kasneje pa je povezovala že petdeset društev.¹⁰

V dijaškem domu je bivalo kakih trideset fantov, ki so takrat obiskovali srednje šole v Celovcu. Tischler je tam dobil samo zajtrk in večerjo, oče pa je moral mesečno plačevati 25 kron. Za kosilo je Einspieler posredoval pri kapucinih, ki so dijakom priskrbeli ob opoldnevih »župo« iz različnih vrst zelenjave, zlasti fižola in krompirja. Čeprav Tischler od doma ni bil razvajen in je bil navajen enolične prehrane, ga kapucinska »župa« ni nasitila. Kmalu se je pridružil tovarišem iz doma in začel hoditi v ljudsko kuhinjo, ki je bila takrat na *Kaufmannngasse*. Bone za kuhinjo so dobivali od vodje doma, za kar je moral oče mesečno doplačevati 15 kron. Vojna pa je vedno bolj kazala zobe, kar se je kazalo tudi v pomanjkanju hrane.¹¹ Že

¹⁰ Podrobno o tem Walter Lukan, *Lambert Ehrlich in Slovenska krščansko-socialna zveza za Koroško*, v: *Ehrlichov simpozij v Rimu*, uredil Edo Škulj (Celjska Mohorjeva družba: Celje 2002), 35–58. Več o Ehrlichu *Naši rajni duhovniki. Kratki orisi njihovega trudapolnega dela in življenja* (Krščanska kulturna zveza: Celovec 1968), 62–63; Janez Juhant, *Lambert Ehrlich – prerok slovenskega naroda* (Mohorjeve družbe: Celovec – Celje – Gorica, Društvo Združeni ob Lipi sprave: Medvode, Teološka fakulteta: Ljubljana 2022).

¹¹ Prim. Mojca Šorn, *Pomanjkanje in lakota v Ljubljani med veliko vojno* (Inštitut za novejšo zgodovino: Ljubljana 2020).

prvo vojno leto se je najprej poslabšala kakovost kruha, dijaki so dobivali le koruznega, ki pa je že v košari razpadel na kose. Kdor je bil prvi, je dobil večji kos, drugi pa so se morali zadovoljiti s tem, kar je ostalo v košari. Ko se je nekoč Tischler pritožil, je dobil odgovor: *Porta patet* (»Vrata so odprta!«).

Po prestopu Italije v tabor Antante se je vojna prenesla na koroško mejo in je zahodna Koroška postala neposredno vojaško operacijsko ozemlje. Srednje šole so zaprli maja, Joško se je moral vrniti domov. Ponj je s konjem prišel oče, ob slovesu je vodja doma nič kaj prijazno pripomnil: »Vaš fant pa bi se lahko malo bolj pridno učil.« Pri slovenščini je imel samo oceno zadostno, najbolj zahtevna pa se mu je zdela latinščina, ki so se je dijaki učili tedensko kar po osem ur. Tischler je omenjene težave kasneje komentiral z besedami: »In vse to je bilo za podeželskega fanta pač le zelo hudo.« Oče si je pripombo vodje doma dobro zapomnil in sinu vedno znova pridigal: »Boš pa doma gnoj vozil, če se nočeš učiti.« A ta očitek je hitro zbledel ob veselju, da mu ne bo treba več v zahtevno gimnazijo in je lahko zamenjal koruzni kruh z dobrim rženim, kakršnega je pekla mati.

Toda oče je vztrajal, da mora Joško šolo nadaljevati. Oktobra 1915 se je tako proti svoji volji – očetu si seveda ni drznil ugovarjati – vrnil v Celovec na gimnazijo. A tokrat je stanoval v Marijanišču, ki je moralo svoje poslopje prepustiti za vojaško bolnico, nato pa se je z dijaki preselilo v »staro bogoslovje« pri kapucinski cerkvi. Tudi gimnazijsko poslopje je zasegla vojska, razredi so bili zato razdeljeni po različnih poslopih. V Marijanišču je bilo sicer kurjeno le v učilnicah, zato so pozimi dijaki trpeli zaradi hudega mraza in je celo voda zamrznila v umivalnikih. Kot je Tischler pripomnil v svojih memoarih, je to zjutraj zelo skrajšalo umivanje na *vidi aquam* (»videl sem vodo«). V Marijanišču so dijake nadzorovali prefekti, večinoma mladi kaplani. Med temi si je Tischler najbolj zapomnil Janeza Sadolška, kasnejšega župnika v Borovljah (Ferlach), ter Jožefa Dobernika, poznejšega župnika v Rožeku (Rosegg). Od starejših učencev se je najbolj živo spominjal Franca Sušnika, ko je bil ta v šestem, Tischler pa v drugem razredu. Med drugim sta sodelovala pri literarnem glasilu *Vzbudi se, Sloven!*, ki je izhajalo v Marijanišču na pol ilegalno, a s podporo prefekta dr. Gregorija Rožmana. Kot je znano, je po drugi svetovni vojni Sušnik postal ustanovni

ravnatelj gimnazije in direktor študijske knjižnice na Ravnah.¹² Med šolanjem je Tischlerja sicer močno prizadela smrt prijatelja Davida Podlipnika, domače Požlepa iz Sovč pri Podkloštru (Seltschach bei Arnoldstein), ki ga je med poukom zadela kap. Pri Požlepovih je nato Tischler našel tudi svojo bodočo ženo, sedem let mlajšo Ano. Prav načrtovanje družinskega življenja je bila zanj kasneje dodatna motivacija, da se resno loti študija na Dunaju in ga čim prej dokonča.

Razpad habsburške monarhije je za kratek čas v politiko potisnil tudi Tischlerjevega očeta. Avstrijska republika in kraljeva Jugoslavija sta se znašli v boju za razmejitve, ki je potekal po celotnem slovenskem etničnem ozemlju, a je bil na Koroškem precej bolj silovit kot na Štajerskem. Tischler je v enem od intervjujev na kratko opisal takratno dogajanje, ko je bil še dijak celovške gimnazije. Nekega decembrskega dne je razrednik profesor Emil Lorenz slovenskim učencem dejal, naj gredo domov, nemški pa so morali ostati. Dva od slednjih sta morala takoj na fronto, čeprav nista imela prej nobenih vojaških vaj. Ko se je Tischler za božič 1918 vrnil domov, so bile Tinje že v rokah slovenskih vojakov, ki so se borili pod zastavo novoustanovljene Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Oče se je postavil na jugoslovansko stran, okrajni glavar ga je imenoval za županskega gerenta v Tinjah.¹³ Toda že kmalu je sledila ofenziva koroških brambovcev, zato se je skupaj z jugoslovanskimi zasedbenimi oblastmi moral umakniti v Dobrlo vas (Eberndorf). Konec januarja 1919 se je po vdoru brambovcev v Tinjah začelo ropanje v proštiji, ki se je tudi Tischlerju močno vtisnilo v spomin: »V celoti so jo izpraznili domačini in tujci, opustošili so ekonomijo in proštijo samo. Ženske so se sprehajale s cerkvenimi oblekami po vasi.« Pri Tischlerjevih je bila izvedena hišna preiskava. Joško je kasneje priznal, da ga je bilo strah, čeprav ga brambovci fizično niso napadli.¹⁴

¹² Tone Sušnik, *Spremnna beseda*, v: *Vzbudi se, Sloven! Faksimile rokopisnega glasila dijakov celovške gimnazije oziroma Marijanišča v šolskem letu 1915/16* (Zvezna gimnazija za Slovence v Celovcu – Gimnazija Ravne na Koroškem, 1992); *Tischlerjev simpozij*, 71–72 in 135.

¹³ Tovrstna imenovanja so pogosto potekala precej improvizirano. O tem pričajo tudi spomini Lovra Kaslja o imenovanju njegovega očeta Martina, ki je kot otrok obiskoval zgolj gorsko enorazredno osnovno šolo, za grebinjskega župana: »Ko so zastopniki jugoslovanskih oblasti iskali primerne človeka za vodstvo občine, so prišli tudi do mojega očeta in ga vprašali, če ne bi hotel prevzeti poslov župana. Oče se je branil in obotavljal, češ da nima ustrezne izobrazbe, pa so mu odgovorili: ‚Pisati in računati znaš, vse drugo pa se bo dalo.‘« *Kasljevi zapisi*, 300.

¹⁴ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 169.

V zahtevnih razmerah predplebiscitne negotovosti so starši Tischlerja poslali v Kranj, kjer je v letih 1919–1921 obiskoval gimnazijo. Tam so imeli koroški dijaki svoj konvikt, ki ga je kot prefekt vodil Dobernik. Tischlerju so tam med drugim delali družbo kasnejša župnika v Železni Kapli (Eisenkappel) Aleš Zechner in Apačah (Abtei) Jože Boštjančič, profesor Joško Hutter in Zdravko Zwitter. Vodilno vlogo v koroški dijaški skupini sta imela Tomo Weiss in Dominik Skitek, za Dobernikom pa je zanje skrbel župnik Pavel Gril.¹⁵ V družinskem arhivu so se ohranili izvodi dijaškega lista na kranjski gimnaziji, ki so ga pod naslovom *Kvišku* pisali tamkajšnji učenci iz »koroške kolonije«. Prva številka je izšla 1. februarja 1920, prispevki pa so bili napisani pod psevdonimi. Možno je, da je bil urednik lista, v katerem so mladi avtorji v prozi in poeziji izkazovali svojo privrženost »slovenskemu Korotanu«, prav Tischler. Ne samo zato, ker se je list ohranil v njegovi zapuščini, ampak tudi zaradi misli v uvodniku, ki jo je – nekoliko spremenjeno – kasneje v zrelih letih večkrat poudarjal: »Iz naroda smo izšli, njegovemu blagru naj velja naše delo.«¹⁶ Večina prispevkov v listu priča o idealističnih predstavah mladih Korošcev, ki s panslovansko in jugoslovansko obarvano nostalgijo opisujejo Višarje, Gospo Sveto in druge »svete kraje« slovenstva, prerokujoč svetle čase. Kot je zapisal avtor z zgovornim psevdonimom »Upapolni« v kratkem spisu *Kaj so pripovedovale smreke ob stari Gospi Sveti*, naj bi se bližala konec 500-letnega suženjstva in svoboda »tužnega Korotana«, na vojvodski prestol pa naj bi sedel »svobodni knez v kmetski opravi, vredni potomec hrabrega – Črnega Jurija«.¹⁷ Očitno potomec voditelja prve srbske vstaje Karađorđa med koroškimi Slovenci ni užival velike podpore, o čemer vsaj deloma priča tudi jugoslovanski poraz na plebiscitu 10. oktobra 1920. Za Tischlerjevo družino so bili to težki časi. Kasneje se je spominjal, da je oče ob plebiscitnem dogajanju čez noč osivel.¹⁸

O plebiscitnih konfrontacijah se Joško Tischler kot mladi politik v javnosti ni želel opredeljevati, je pa svoje intimno videnje podrobno opisal v predavanju, ki ga je imel – verjetno v ožjem krogu študentskih kolegov

¹⁵ Inzko st. et al., *Zvestoba*, 7.

¹⁶ *Kvišku*, 1. 2. 1920.

¹⁷ *Kvišku*, 18. 4. 1920.

¹⁸ *Naš tednik*, 1. 2. 1979.

– 16. novembra 1924 na Dunaju.¹⁹ Uvodoma je izpostavil velik pomen karantanske zgodovine in ustoličevanja koroških vojvod na Gosposvetskem polju do Ernesta Železnega leta 1414. Opozoril je na razhajanja v pogledih Slovencev in Nemcev, ki so trdili, »da so vse ceremonije ustoličenja popolnoma germanskega izvora«, zmanjševali pa so tudi pomen obredne rabe slovenščine: »Uporaba slovenskega jezika (*der windischen Sprache*) je bila le več ali manj nekaj formelnega, kar še nikakor ne dokazuje slovenske demokracije in politične samostojnosti koroških Slovencev.« Menil je, »da bi bila ljubljanska univerza v prvi vrsti poklicana vso stvar strogo znanstveno raziskati in utemeljiti« (pisanje znanega slovenskega politika Bogumila Vošnjaka na to temo je obravnaval zadržano, češ da ni »strogo znanstveno«). Šele na tej podlagi naj bi bilo tudi možno dokazovati državnopravno kontinuiteto: »Ako je cela stvar znanstveno dokazljiva, bi bilo s tem seve obenem dokazano, da je Gosposvetsko polje slovensko, na drugi strani pa bi morali Slovenci ravno v tem iskati svojo državnost in državno pravo, ker to edino kaže v vsej slovenski zgodovini na samoodločbo slovenskega naroda in s tem bi tudi odpadli vso tarnanje po državnem pravu, češ Hrvatje in Srbi ga imajo, medtem ko mi nimamo ničesar[,] na kar bi s ponosom lahko pokazali.« Tischler torej ni nekritično podlegel karantanskemu mitu, kot je to veljalo za nekatere mlade slovenske nacionaliste pred prvo svetovno vojno, ki so izpostavljali 500-letnico ustoličenja Ernesta Železnega. Čeprav ni skrival simpatij do tega akta kot možnega državnopravnega temelja slovenstva, pa je želel, da to vprašanje najprej razišče slovenska zgodovinopisna stroka.

Po Tischlerjevem mnenju je bil konec ustoličevanja posledica procesa pokristjanjevanja »slovenskega Korotana«, ki je potekal hkrati s krepitvijo nemške nadvlade: »Ako bi bilo to pokristjanjenje imelo narodni izvor, bi najbrže ta narodni običaj ne bil prenehal. Ker pa je vse bilo, kar je s krščanstvom v deželo prišlo, nemškega izvora, je pod vplivom nemštva prenehala ta navada in s tem tudi pade politična samostojnost slovenskega Korotana.« Po Tischlerjevem mnenju naj to ne bi pokopalo upanja slovenskih koroških kmetov, da bo narodnopolitična emancipacija nekoč spet prišla: »Mogoče

¹⁹ Rokopis je Tischler naslovil *Slovenski Korotan pred in po 10. oktobru 1920*, ADT. Kjer ni izrecno navedeno drugače, so Tischlerjeva stališča v zvezi s plebiscitnim dogajanjem v nadaljevanju citirana po omenjenem rokopisu.

ne sodim napačno, ako trdim, da je ravno zaupanje v samoodločbo, ki je tako močno živelo v srcu slovenskega kmeta, mnogo doprineslo, da je vzdržal slovenski kmet skozi stoletja navalu 80 milijonov broječega nemškega naroda. Dvomim, da bi bilo to mogoče, ako ne bi ljudstvo imelo tako slavne tradicije. Ponos na preteklost je najbrže dajal našemu kmetu pogum za bodočnost.« Seveda je tudi Tischler videl pomembno prelomnico v marčni revoluciji 1848, ko se je sprožilo »splošno narodno prebujenje«. Med ključnimi možmi, ki so prevzeli odgovornost za narodnostna prizadevanja koroških Slovencev, je v dunajskem predavanju navedel Matijo Majarja Ziljskega, Urbana Jarnika in Andreja Einspielerja. Med politiki predvojne generacije je izpostavil tudi dolgoletnega poslanca Franceta Grafenauerja, ki je »bil med našim ljudstvom silno priljubljen«. ²⁰ Zasluge za uspešno organizacijsko delo je pripisal tudi krščanskosocialnemu ideologu Janezu Evangelistu Kreku, ki da je »s svojo organizatorično silo in svojim socialnim delom med slovenskim narodom močno vplival na razvoj društvenega življenja med koroškimi Slovenci«. Tako Grafenauer kot Krek sta pripadala Vseslovenski ljudski stranki, ki je povezovala katoliške narodnjake z vsega slovenskega etničnega ozemlja in v katero je bilo vključeno tudi Katoliško-politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem. Tischler v tem kontekstu v dunajskem predavanju ni omenil ne Brejca kot voditelja omenjenega društva ne Šusteršiča kot načelnika Vseslovenske ljudske stranke. A poudarjanje Grafenauerjeve in Krekove vloge priča, da je bil že v študentskih letih zagovornik krščanskodemokratske politike.

Za obdobje prve svetovne vojne je Tischler v svojem dunajskem predavanju izpostavil dva procesa: preganjanje Slovencev v času vojnega absolutizma in deklaracijsko gibanje. Pri tem je menil, da so bili koroški slovenski narodnjaki še bolj izpostavljeni režimskemu pritisku kot njihovi rojaki: »Da so ravno naši narodnjaki med svetovno vojno radi srbofilstva veliko trpeli, mogoče še več, kot Slovenci v ostali Sloveniji[,] menda ni treba posebej dokazovati, ker se je kar vsakega vtaknilo v zapor, če je imel na svojem stanovanju

²⁰ Izdelovalec orgel France Grafenauer je bil koroški deželnozbornski poslanec od leta 1897, kasneje pa tudi izvoljen v dunajski parlament. Med prvo svetovno vojno je bil kot žrtev vojnega absolutizma zaprt, na fronti je izgubil sina edinca. Po prevratu je bil poslanec Slovenske ljudske stranke v Beogradu, na Koroško pa se je vrnil leta 1930, ko mu je bilo na intervencijo deželnega glavarja Arthurja Lemischa dovoljeno, da se lahko ukvarja s svojo obrtjo. *Prelat V. Podgorc o poslancu Grafenauerju, v: Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1966*, 83–84.

v cirilici pisano knjigo. « *Majniška deklaracija*, ki jo je 30. maja 1917 prebral v dunajskem parlamentu načelnik Jugoslovanskega kluba Anton Korošec, naj bi po Tischlerjevem prepričanju pomenila »duševni preokret« tudi med koroškimi Slovenci in »navdušeni narodnjaki so že tedaj skrivaj zbirali podpise za Jugoslavijo«. Tischler, ki je bil takrat na počitnicah po tretjem gimnazijskem razredu, se je spominjal, kako je dekleška Marijina družba v Tinjah vestno zbirala deklaracijske podpise.²¹ Zdelo se mu je zanimivo, »da so ravno take strogo verske korporacije v narodnem oziru na Koroškem na prvem mestu, za to jim vsa čast«. Konec habsburške monarhije je Tischler označil kot nemirno obdobje: »Prišel je razpad stare Avstrije. Splošna razburjenost, kljub vsem pripravam, smo bili še vsi nepripravljeni. Sledila je zasedba po antantnih četah in s tem so se začeli koroški boji, ki so prinesli nad deželo mnogo gorja. Nemškutarstvo, in tudi Nemci, kar je pač pristnih, so se zavedali svojega poraza, izdajali so proklamacije na narod, naj se v slučaju zasedbe po Srbih mirno zadrže.«

V nadaljevanju svojega dunajskega predavanja, ki je glede na obseg kar dvajsetih strani rokopisa moralo trajati več ur, je Tischler opisal tudi dogajanja na Koroškem neposredno pred plebiscitom. Najprej je omenil jugoslovansko zasedbo, nato pa opisal aktivnosti brambovskih čet: »Decembra meseca 1918 so Srbi zasedli Podjunsko dolino z velikovškim okrajem do Tinj in ves Rož ter spodnjo Zilo do Podkloštra. V Celovcu je vladala velika razburjenost, pričakovati je bilo vsak dan zasedbo, listi so izšli par dni po vrsti v posebnih številkah ter pozivali prebivalstvo[,] naj zadrži mirno kri, vsako uro bi imeli vkorakati Srbi, prišel pa je menda samo major [Alfred] Lavrič in se čez malo časa zopet odpeljal, Srbov ni bilo. Tukaj je mogoče glavna napaka, da je potem prišlo do glasovanja in smo mi pri tem propadli. Takrat bi ne rabili več kakor 50 mož in mesto z 30.000 prebivalci bi se bilo udalo. Ker pa se zasedba ni izvedla, se je nemškutarstvo ojačilo, češ če bi imeli Srbi pravico zasesti Koroško oz. Celovec, bi to že bili tedaj po polomu zasedli. Iz tega je izrastla misel, da se tudi Srbe lahko požene iz dežele. Začel se je organizirati odpor proti zasedbi po sedanjem deželnem glavarju [Vinzenzu] Šumiju [Schumyju]. Zbirale so se čete dobrovoljcev v

²¹ Prim. Vlasta Stavbar, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje. Slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906–1918)* (Založba Pivec: Maribor 2020).

Ziljski dolini[,] obstoječe večinoma iz proti Srbom naščuvanih Slovencev, kar je razumljivo na podlagi takratne vzgoje mladine, katere prvi namen je vcepiti v srce mladine sovraštvo do ostalih Slovanov, še posebej pa do Srbov. Prvi poi[z]kusi so se posrečil[i] in to je dalo poguma za vse nadaljn[j]e boje. Nemškutarji so vrgli Jugoslovane iz Podkloštra[,] začela se je splošna ofenziva na celi fronti od nemške strani in Jugoslovani so se morali umakniti ob celi črti skoraj do Drave.«²²

Prihod brambovcev v Tinje se je Tischlerju dodobra vtisnil v spomin. Tudi njegovega očeta so kot preostale gerente, imenovane med jugoslovansko zasedbo, aretirali. Brambovci so ga posmehljivo naslavljali z: »*Du, serbischer Bürgermeister!*«. Po Tischlerjevem pričevanju naj bi »razjarjena tolpa« nameravala pobiti oba duhovnika v Tinjah: župnika Gregorja Einspielerja in frančiškanskega patra Pichlerja.²³ Oba sta se še pravi čas uspela umakniti na desni breg Drave, v Škocjan. Nista pa mogla preprečiti ropanja župnišča, pri čemer naj bi po Tischlerjevem pričevanju brambovcem pomagali tudi domačini, saj naj bi se bali, da jih bodo v nasprotnem primeru razglasili za srbofile. Vendar se je 28. aprila 1919 začela nova ofenziva, tokrat po ukazu takratnega predsednika Deželne vlade za Slovenijo Brejca: »Ta dan so Jugoslovani napravili napad na vsej črti in našli nemško vojaštvo popolnoma nepripravljeno. Napad bi gotovo rodil najboljše sadove, ako se ne bi v zadnjem momentu, pred vratmi Celovca, izkazala onemoglost in slabost jugoslovanskih čet, ki so bile takrat na meji. Nemci so 29. aprila napad odbili, posrečilo se jim je preiti v ofenzivo, ki je rodila ogromne uspehe. Tekom meseca majnika so zasedli vso Koroško. Tudi sedanjo jugoslovansko Mežiško dolino. Nemške čete so stale nad Slovenj Gradcem, pretila je nevarnost slovenski Štajerski in to je bilo povečini povod, da se je organizirala nova armada, obstoječa večinoma iz dobrovoljcev.« Vnovičen prihod jugoslovanskih čet, ki so zasedle Celovec in Gosposvetsko polje, je tudi Tischler po lastnem pričevanju pričakal evforično: »Vsi smo bili v tistih dneh zmage gotovi.«

²² Vinzenz Schumy je bil deželni glavar v letih 1923–1927.

²³ Po poročanju slovenskega tiska naj bi bil ob cesti v Št. Lipšu (St. Philippen ob Sonnegg) nalepljen plakat, na katerem so Gregorju Einspielerju in drugim duhovnikom grozili s smrtjo. Marjan Linasi, *Jugovzhodna Koroška 1918–1920. Poskus sinteze burnih dogajanj od prevrata do plebiscita na območju nekdanjih političnih okrajev Velikovec/Völkermarkt, Wolfsberg (Volsperk) in Slovenj Gradec (Windischgraz)* (Mohorjeva založba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2024), 179.

Vendar je bila jugoslovanska zasedba Celovca le kratkotrajna, saj so se v Beogradu morali ukloniti zahtevam velesil na pariški mirovni konferenci. Ali kot se je kasneje spominjal Tischler: »Odločali pa nismo mi, marveč komisije v Parizu.« Čep rav je v citiranem predavanju ni imenoval po imenu, je Tischler vedel za poizvedovalno pot komisije ameriškega podpolkovnika Shermana Milesa. Po Tischlerjevem mnenju naj bi bili slovenski politiki nanjo premalo pripravljeni in naj bi ji pripisovali premajhen pomen. Nasprotno pa naj bi koroški Nemci »v zadnjem trenutku zbobnali skupaj vso nemškutarstvo in komisija je odnesla iz Koroške vtis, da je nemška«. Tischler je pravilno sklepal, da so bila dognanja Milesove komisije tudi podlaga za odločitev velesil za koroški plebiscit. Sicer ni poznal podrobno sestave slovenskega dela jugoslovanske delegacije v Parizu, v predavanju je omenil samo duhovnika Lamberta Ehrlicha in Jurija Mateja Trunka, »ki pa seveda ni nič pomenila, ker so tudi nas smatrali za del tistih, ki so bili v svetovni vojni premagani«. ²⁴

Po Tischlerjevem mnenju so bili koroški Nemci, ki so se pod vodstvom Hansa Steinacherja in Aloisa Maier-Kaibitscha organizirali v *Kärntner Heimatdienst*, bolje pripravljeni na plebiscitno kampanjo. Tudi Tischler se je dobro zavedal moči organizacije, katere akronim KHD se je zavednim Slovencem močno vtisnil v spomin tudi v času poblebiscitnega revanšizma nemških nacionalcev. Jugoslovanska stran naj bi po Tischlerjevem prepričanju v pripravah na plebiscit doživljala neuspeh za neuspehom. Prvi naj bi bil že upoštevanje navodila velesil, da se mora vojska Kraljevine SHS umakniti na mejno črto med conama A in B. S tem naj bi »našemu ljudstvu prvič pokazali, da tudi Srbi niso vsega mogočni, kakor se je prej našemu ljudstvu pripovedovalo«. Drugi neuspeh naj bi bil v tem, da se plebiscit ni izpeljal že v letu 1919, ampak so se priprave zavlekle: »Naš agitacijski material se je izčrpal[,] še predno smo vedeli, kdaj se ima plebiscit vršiti.« Propagandni prijemi so bili različni, jugoslovanska stran pa naj bi bila po Tischlerjevem mnenju manj večča: »Bili so to časi najhujših bojov. Medtem ko smo pripove-

²⁴ O delovanju slovenskih predstavnikov na pariški mirovni konferenci prim. Andrej Rahten, »Ein Büro nach Wiener Vorbild« in Paris. Die aussenpolitischen Vorstellungen der Slowenen und ihre Tätigkeit in der jugoslawischen Delegation an der Pariser Friedenskonferenz, v: *Vermessung einer Zeitschwelle. Die Bedeutung des Jahres 1918 in österreichischer, europäischer und globaler Perspektive*, uredili Brigitte Mazohl et al. (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: Wien 2024), 217–229.

dovali narodu o zedinjenju vseh Slovencev, o samoodločbi o vseh vprašanih in vse podobno, so nemškutarji udarili na plan s privzgojenim sovraštvom do Srbov, prišli so z agitacijo proti militarizmu in Balkanu[,] in razumljivo je, da je to marsikaterega trezno mislečega človeka privedlo do razmišljanja, da po štiriletnem klanju zopet izvolimo militaristično urejeno državo Jugoslavijo, ko si lahko volimo vsega prosto republiko. « Kot tretji neuspeh pa je Tischler označil odločitev medzavezniške plebiscitne komisije, ki je bedela nad izvedbo glasovanja, da se odpravi demarkacijsko črto med conama. Čeprav so jugoslovanski predstavniki, ki sta jih vodila srbski geograf Jovan Cvijić in diplomat Jovan Jovanović, v komisiji temu sprva ostro nasprotovali, so morali na koncu popustiti: »Mi smo zopet pokazali, da ne moremo izpolniti obljub, ki jih dajemo.« Padec demarkacijske črte je opogumil avstrijsko stran in še dodatno okrepil njeno propagandno dejavnost.

Tischler je v dunajskem predavanju izrazil sum o korektnosti delovanja medzavezniške plebiscitne komisije. Namigoval je celo, da naj bi v noči s plebiscitne nedelje na ponedeljek manipulirala z oddanimi glasovi. Med predvolilnimi ocenami slovenskih zaupnikov na terenu in med končnimi izidi naj bi bila po Tischlerjevem mnenju prevelika razlika. Upoštevaajoč ocene zaupnikov, je namreč prevladovala ocena, da bo avstrijska stran dobila od 22 do 25 tisoč glasov. Dopuščal je sicer možnost manjših statističnih napak z nekaj sto glasovi razlike, a zdelo se mu je nemogoče, da bi se lahko zaupniki uštelili kar za 6000 glasov. Nagibal se je zato k oceni župnika Trunka, da je bil plebiscit izpeljan z goljufanjem. Čeprav je v avstrijski javnosti v času prve republike zagovarjal pravno veljavnost plebiscita, intimnega mnenja o malverzacijah članov medzavezniške komisije ni spreminjal.²⁵

Jugoslovanske oblasti so rezultate koroškega plebiscita takoj priznale, koroškim Slovincem pa dale jasno vedeti, da so zdaj del prve avstrijske re-

²⁵ V časopisni polemiki v začetku februarja 1947 se je tako Tischler obregnil zlasti ob italijanskega komisarja Livia princa Borgheseja, pri čemer je navajal pismo dolgoletnega župana v Logi vasi nad Vrbskim jezerom. Borghese naj bi bil v času delovanja komisije leta 1920 »med najbolj gorečimi zagovorniki ‚nedeljive Koroške‘ in ki je za svoje zasluge za izid plebiscita prejel od tako imenovane ‚druge koroške deželne vlade‘ ‚Heimatdiensta‘ krasno vilo ‚Cap Wörth‘ s prostranim kopališčem ob Vrbskem jezeru in umetniško izdelano šatuljo za cigare«. Princ naj bi nato leta 1926 izjavil: »Da je Koroška s plebiscitom pripadla Avstriji, je moja zasluga.« Tudi takrat naj bi bil še vedno »prepričan, da ljudstvo v okolici želi k Jugoslaviji«. *Slovenski vestnik*, 7. 2. 1947. Prim. Johann Viertler, *Prinz Livio Borghese und seine Beziehung zu »Cap Wörth« bei Velden am Wörthersee*, v: *Carinthia I* 185 (1995), 549–555.

publike in naj ne pričakujejo pomoči iz Beograda. Po Petkovem pričevanju ga je v tem smislu podučil tudi eden od ekspertov v jugoslovanski sekciji medzavezniške komisije Fran Vodopivec. Veliko koroških Slovencev se je s tem težko sprijaznilo, saj naj bi »še vedno nekako živeli v utvari, da ima na Koroškem tudi Jugoslavija besedo«. ²⁶ Sledili so znani šovinistični pregoni zavednih Slovencev, ki jih je ob dopuščanju deželnih oblasti usmerjal KHD (preimenovan leta 1924 v *Kärntner Heimatbund* – KHB) pod vodstvom Maier-Kaibitscha. Tischler je v predavanju študentskim kolegom razmere opisal v najtemnejših barvah: »Po plebiscitu smo stali Koroški Slovenci na pogorišču svojega poslopja.« Podobne vtise najdemo tudi v spominih Tischlerjevih najožjih sodelavcev in sodelavk, kot je bila kasneje Milka Hartman iz Libuč (Loibach). O »res žalostnih časih« po plebiscitu je zapisala: »Strahovani od oblasti, zasledovani od zmage pijanih, zasramovani med soseščino na vasi, smo se zatekali v tihoto, se skrivaj zbirali zdaj tu zdaj tam, si dajali poguma. Mnogi so omagali na poti navzgor in stopili na gladko pot brezbriznosti, v skrbi za svoj gospodarski obstoj ali materialne dobrine.« ²⁷ Kot je v enem od svojih člankov dobri dve desetletji kasneje ugotavljal Tischler, se je začelo tudi sistematično nakupovanje slovenskih kmetij, ki ga je spodbujala nemška nacionalistična elita: »Pri ‚Heimatbundu‘ so osnovali ‚Kärntner Bodenvermittlungsstelle‘ z nalogo, da posveti vso svojo skrb nakupovanju zemlje na Slov[enskem] Koroškem. Povezanost med obema organizacijama je bila tako tesna, da sta si med seboj delili celo skupne pisarniške prostore. Vsako slovensko posestvo, ki je pri tedanjih gospodarskih razmerah zašlo v gospodarske težave, se je na teh mestih točno registriralo. Davčni uradi in njihovi vaški zaupniki so jim dajali točne podatke o gospodarskem položaju vsakega posameznega slovenskega posestnika. Po določenem načrtu so na posestvo navalili davkarija in drugi upniki in kmet je bil prisiljen k prodaji.« Po Tischlerjevih izračunih naj

²⁶ Petek, *Iz mojih spominov*, 70.

²⁷ Milka Hartman je bila hči dolgoletnega libuškega župana Mateja Hartmana in Terezije Kušej, katere brat Rado je v Jugoslaviji poučeval na ljubljanski univerzi cerkveno pravo. Zaradi izbruha prve svetovne vojne ji ni uspelo uresničiti življenjske želje, da bi se izšolala za učiteljico, saj je morala pomagati pri delu doma. Vendar se je kmalu izkazala kot pesnica, leta 1924 pa se je s stričvo podporo vpisala na gospodinjsko šolo šolskih sester v Ljubljani. Tri leta kasneje je ob podpori Franca Petka začela izvajati kmetijsko-gospodinjske tečaje, kmalu pa je prevzela tudi odborniško mesto v Slovenski krščansko-socialni zvezi za Koroško. *Kasljevi zapisi*, 365–368.

bi na ta način do leta 1933 prešlo v nemške roke 196 slovenskih posestev s približno 4500 hektari zemlje.²⁸

Kot je ugotavljal tudi Tischler, so bili sicer političnim pritiskom najbolj izpostavljeni slovenski duhovniki. Krški škof Adam Hefter se je res načelno opredeljeval kot nasprotnik »poganskega nacionalizma«, vendar je v praksi pogosto podlegel interesom KHD.²⁹ Velik del slovenskih duhovnikov se je v takšnih razmerah umaknil v Jugoslavijo, med njimi je bil tudi kasnejši ljubljanski škof Gregorij Rožman, medtem ko je komisar Narodne vlade SHS za Koroško Franc Smodej politično kariero nadaljeval v Beogradu.³⁰ Tisti pa, ki so namesto umika v Jugoslavijo vztrajali na svojih mestih, so bili večinoma premeščeni. Njihove župnije so prevzeli duhovniki, ki slovenščine niso znali.³¹ Slovenska politična in intelektualna elita na Koroškem, ki je bila že v časih stare monarhije v primerjavami z drugimi deželami s slovenskim prebivalstvom maloštevilna, je bila zdesetkana. Večina njenih ključnih predstavnikov je našla zatočišče v jugoslovanski Sloveniji, kjer se je integrirala v družbo, vendar je lahko na razmere severno od Karavank samo nemočno opozarjala.³²

Po Tischlerjevem pričevanju naj bi si po plebiscitu začele koroške stranke močno prizadevati za slovensko podporo, kar naj bi dokazovalo, da so koroški Slovenci vendarle ostali določen politični dejavnik: »Vse nem[ške] stranke so se borile za slovenske glasove, ker je bil od tega odvisen uspeh volitev, ki so se imele vršiti aprila 1[eta] 1921.« V svojem dunajskem predavanju je Tischler podrobno opisal prizadevanja župnika Trunka za poživitev narodnega dela koroških Slovencev. Hefter je nagovarjal Trunka,

²⁸ *Slovenski vestnik*, 7. 3. 1947.

²⁹ Prim. Simon Trießnig, *Der Kärntner slowenische Klerus und die nationale Frage 1920–1932* (Mohorjeva družba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2000), 56–57.

³⁰ Smodej se je kot politik Slovenske ljudske stranke v Beogradu še naprej posvečal koroški problematiki. *Naš tednik*, 25. 1. 1950.

³¹ O tem priča, denimo, poblebiscitno dogajanje v Grebinju: »V dvojezični župniji Grebinj je bil nastavljen za župnika slovenščine nezmožni poljski Nemeč Leitner-Liparczik, ki tudi po več letih še ni znal toliko slovensko, da bi ustrezal normalnemu pastirovanju in verouku. Slovenci so vztrajno zahtevali dvojezičnost v cerkvi in slovenski verouk za otroke. Svoje zahteve so podkrepili s podpisi, ki so prišli potem ali po škofijstvu ali po župnišču v roke žandarmerije.« Janez Vigrednik, *Iz stare lipe poganja novo drevo*, v: *Koroški koledar za leto 1975*, 94–99, tu 96. Več o nemških duhovnikih Trießnig, *Der Kärntner slowenische Klerus*, 60–66.

³² Prim. Danijel Grafenauer, *Koroški Slovenci-begunci in njihova družbena integracija v osrednji Sloveniji*, v: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, uredila Peter Štih in Bojan Balkovec (Zveza zgodovinskih društev Slovenije: Ljubljana 2010), 474–487.

da se naj Slovenci vključijo v nemško krščanskosocialno stranko, ki naj bi po Tischlerjevem mnenju »počenjala v plebiscitnem času isto grdobijo in gonjo proti Slovincem« kot nemški nacionalci in socialdemokrati. Trunk je škofa zavrnil in odšel na pogovor h Valentinu Podgorcu, slovenskemu pridigarju pri Sv. Duhu v Celovcu. Do takrat naj bi po Tischlerjevem pričevanju Podgorc veljal za »nemčurja«, a se je izkazalo, »da je bil mogoče rešitelj naše stvari v najnevarnejšem času«. ³³ Skupaj s Trunkom sta namreč ustanovila časopis *Glas pravice*, ki pa je imel zaradi nasprotovanja KHD velike težave pri izhajanju. Nemški nacionalisti so namreč na vse načine preprečevali, da bi se lahko tiskal v Celovcu, uspelo pa jim je prekrizati tudi Podgorčeve načrte, da bi ga prevzela ena od dunajskih tiskarn. ³⁴

Trunku in Podgorcu je kljub temu uspelo ponovno ustanoviti Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem in s tem nadaljevati predplebiscitno tradicijo slovenske organizacije. ³⁵ Društvo je za nastop na aprilskih občinskih volitvah 1921 ustanovilo Koroško slovensko stranko, ki je na njih osvojila skoraj 9900 glasov. Tischler je izračunal, da naj bi glede na plebiscitno glasovanje izgubila okoli 5000 glasov. To je na junijskih volitvah zadostovalo za dve mesti v deželnem zboru, ki sta ju dobila gostilničar iz Štebna pri Globasnici Ferdo Kraiger in škocjanski župnik Vinko Poljanec, Tischlerjev nekdanji učitelj verouka. Volilna pomlad 1921 se je tako po Tischlerjevem mnenju za slovenske narodnjake vendarle iztekla kar uspešno, in to kljub težkim razmeram poplebiscitnih obračunavanj in močnih pritiskov. Če bi obveljala številka iz plebiscitnega časa, bi sicer Slovenci lahko kasneje osvojili še en državnozborski mandat (volilni prag je znašal 12.000 glasov), a jim je zanj zmanjkalo okoli 2000 glasov. Vseeno je Tischler

³³ Prelat Valentin Podgorc je bil gonilna sila slovenskega združenstva na Koroškem, dolga leta je bil predsednik Slovenske posojilnice v Celovcu, od leta 1908 pa tajnik Mohorjeve družbe. *Biseromašnik, prelat in stolni kanonik*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1968*, 115–116; *Naši rajni dubovniki*, 238–267.

³⁴ Matjaž Klemenčič, *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija* (Mohorjeva založba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 1999), 155.

³⁵ O slovenski politiki na Koroškem v poldrugem desetletju po plebiscitu prim. Thomas M. Barker in Andreas Moritsch, *The Slovene Minority of Carinthia* (Columbia University Press: New York 1984), 172–192; Hanns Haas in Karl Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen* (Löcker & Wögenstein), 39–66.

slabih deset tisoč glasov, ki so prinesli dva slovenska mandata za deželni zbor, označil za »ugodno« številko: »Po volitvah smo se oddahnili vsi.«³⁶

Tik pred volitvami je za nameček na pobudo Franca Aichholzerja, ki je po plebiscitu zaradi narodnopolitičnega delovanja za štiri leta izgubil učiteljsko službo, uspelo slovenskim narodnjakom ustanoviti list *Koroški Slovenec*.³⁷ Izhajati je začel 23. marca 1921, vendar je zaradi nagajanja KHD moral imeti sedež in tiskarno (ki je bila v rokah čeških socialdemokratov) na Dunaju.³⁸ Če je takoj po plebiscitnem debaklu kazalo, da je slovenska narodna skupnost v »tužnem Korotanu« tik pred uničenjem, je bilo po Tischlerjevem mnenju zdaj možno pričakovati nov zagon v njenem političnem delovanju: »Doba po volitvah aprila 1921 je bila posvečena dvigu lista ter poživitvi naših društev. Naša katoliška izobraževalna društva so vstajala. Čitalnice po deželi so se zbujele v novih razmerah. Probudila se je tudi naša kulturna centrala SKSZ v Celovcu. Delovanje sicer ni bilo popolno, še tudi danes ni, vendar pa je bilo tedaj veliko storjeno, da je imelo naše ljudstvo nekje iskati duševne opore po nesrečnem plebiscitu.« Koroški plebiscit je pomenil tudi negativno cezuro v razvoju slovenskega združništva, ki se je od preloma stoletja vseskozi krepilo kot del močne vseslovenske organizacije. Vseeno se je koroškim slovenskim združnikom uspelo pobrati in 28. februarja 1921 na občnem zboru ustanoviti samostojno združno centralo.³⁹

Bolj pesimistično pa je zvenela Tischlerjeva ocena šolskih razmer. Posebej ga je skrbela usoda šol v Št. Rupertu pri Velikovcu in Št. Petru (St. Peter) pri Št. Jakobu v Rožu (St. Jakob im Rosental). Za ustanovitev obeh sta bila sicer najbolj zaslužna duhovnika: šentrupertske, ki je ob podpori Družbe sv. Cirila in Metoda začela delovati leta 1896, župnik Franc Treiber, šentpeterske pa župnik Matej Ražun, ki je s svojim neumornim prizadevanjem

³⁶ Podobno je takrat razmišljal tudi Petek, ki je ugotovil, da se je slovenska politična centrala obnovila prav ob volitvah: »Slovenska politična organizacija je po plebiscitu formalno prenehala obstajati. Dejansko pa je slovenska politična sila živela naprej in se je začela nekako sama od sebe zbirati.« Petek, *Iz mojib spominov*, 76.

³⁷ *Naš tednik*, 7. 2. 1974 in 14. 10. 1976. Poleg Aichholzerja naj bi na Koroškem po plebiscitu ostala samo še dva narodnozavedna slovenska učitelja: Viternik v Globasnici (Globasnitz) in Herzele v Glinjah (Glainach), Tomaž Kuper in Rado Wutej pa sta takrat končala šolanje, a nista mogla dobiti službe.

³⁸ *Koroški Slovenec*, 23. 3. 1921.

³⁹ Podrobno o tem Mirt Zwitter, *30 letnica samostojnega združnega središča za Slovensko Koroško*, v: *Koledar Slovenske Koroške za leto 1952*, 115–130.

(med gradnjo je celo zbolel) uspel šolo ustanoviti leta 1908.⁴⁰ Na obeh so kot učiteljice delovale šolske sestre iz Maribora. Po plebiscitu so ju oblasti zaprle, nakar se je vnel »hud boj za šole, ki smo jih imeli Slovenci že v stari Avstriji«. Deželne oblasti so ostale gluhe na pozive iz manjšinskih vrst, kar je Tischler ocenjeval v kontekstu ostrega političnega boja: »Nemci se dobro zavedajo, da je osnovna narodna šola podlaga obstanka naroda. Sedaj nimamo na Koroškem niti ene slov[enske] šole, pač pa imamo na Koroškem unikum, katerega ne pozna svet[,] t. j. utrakvistična šola. Tu so nastavljeni samo nemškutarski ali nemški učitelji, vzgoja je koroško-nemška. Otroci se prvi letnik učijo nemščine, slovenščine – materinega jezika – seve nikoli. Da se ne naučijo ničesar, je evidentno, nemški ne razumejo, slovensko se ne poučuje, otroci pa so izključno iz družin, ki med seboj slovensko občujejo.« Po Tischlerjevih ocenah naj bi bilo med vsem učitelji samo šest takšnih, ki so narodno čuteči: štirje učitelji in dve učiteljici. Opozoril pa je tudi na veliko slovenskih duhovnikov, ki so se morali umakniti v Jugoslavijo »pred nemškim oziroma nemškutarskim terorjem«.

Tako je torej Tischler v svojem dunajskem predavanju konec leta 1924 ocenjeval razmere na Koroškem za čas, ko se mu je bližal konec gimnazijskega izobraževanja. Zadnji razred gimnazije je leta 1922 končal v Celovcu. Še pred maturo mu je tisto pomlad umrl oče.⁴¹ Jeseni se je vpisal na dunajsko univerzo.⁴² V že citiranem tipkopisu Tischlerjevih spominov so podatki o njegovih dunajskih letih, ko je študiral matematiko in fiziko, zelo skopi.⁴³ Vsaj deloma jih lahko dopolnimo s kratkim spominskim zapisom znanega literata Bratka Krefta, ki se nahaja v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Kreft je Tischlerja spoznal jeseni 1924, ko je prišel na Dunaj študirat pravo, nato pa slavistiko in zgodovino. Doma je bil iz Sv. Jurija ob Ščavnici, od koder je izhajal tudi vodilni slovenski politik Anton Korošec. Kreft je na Dunaju nekaj mesecev stanoval skupaj z bratoma Vinkom in Zdravkom Zwittrom, Tischlerjevima koroškima rojakoma iz Drašč (Draschitz) v Ziljski dolini. Zdravko, ki je bil samo tri mesece starejši od Tischlerja, je bil konec

40 *Ob 40-letnici Narodne šole v Št. Petru*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1949*, 78–81; Petek, *Iz mojih spominov*, 108–113. O Ražunu prim. *Naši rajni duhovniki*, 289–314.

41 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 17.

42 Inzko st. et al., *Zvestoba*, 7.

43 Poleg študija matematike in fizike je Tischler šest semestrov obiskoval tudi predavanja na slavistiki. Domejeva tinjska razprava, OAA.

pomladi 1923 pobudnik ustanovitve Kluba koroških slovenskih akademikov na Dunaju, a je že kmalu po koncu študija podlegel tuberkulozi.⁴⁴ Dve leti mlajši Vinko je dočakal skoraj 73 let in je bil Tischlerjev dolgoletni politični sopotnik in zaveznik.⁴⁵

Kreft se je Tischlerja spominjal kot skromnega, discipliniranega in dobro organiziranega študenta, ki si je prizadeval, da bi študij čim prej dokončal in dobil službo. Slovenski študenti so na Dunaju tedaj živeli v težkih razmerah, raztreseni po različnih koncih nekdanje cesarske prestolnice. Njihov gmotni položaj je bil resnično nezavidljiv, bili so bolj lačni kot siti. Niso živeli samo skromno, »nekateri včasih kar bedno«, kar je po Kreftovem pričevanju veljalo tudi za brata Zwitter, s katerima si je delil dvoriščno sobo pri neki hišnici v eni od stranskih ulic v neposredni bližini univerze. Njihova skromna soba je bila temna in vlažna, kar naj bi bilo tudi krivo za začetek Zdravkove bolezni in prezgodnjo smrt, skupaj z drugimi študentskimi kolegi pa so tudi »večkrat stradali«. Kreft se je kasneje spominjal, da je bil prav Tischler izjema: »Kljub težkim socialnim razmeram je sodil Tischler med najmarljivejše študente, ker je hotel čimprej končati svoje študije in dobiti nato mesto suplenta kje na Koroškem. Če je bil starejši Zwitter nekoliko romantičnega ali celo bohemskega značaja, je bil Tischler mogoče od vseh osebno najbolj organiziran. /.../ Kljub temu, da je vse svoje prizadevanje usmeril v študij, je redno sodeloval z drugimi v študentovskem klubu.«⁴⁶

Po Tischlerjevem pričevanju se je v Klubu koroških slovenskih akademikov na Dunaju zbiralo okoli 20 Slovencev (ob ustanovitvi jih je bilo 17), ki so si bili svetovnonazorsko različni, a enotni v svojem narodnem

44 Zdravko Zwitter se je politično izpostavljal že kot gimnazijec. Znano je, da si je v osmem razredu celovške gimnazije prislužil izključitev. Domačo nalogo, ki so jo morali učenci napisati z naslovom *Wir haben lange genug geliebt, lernen wir endlich einmal lassen*, je namreč sklenil s kljubovalnim pozivom: *Ihr habet lange genug gehasst und lernet endlich lieben*. Prim. *Koroški Slovenec*, 6. 8. 1930; osnutek veleposlanikovega govora ob dnevu enotnosti in samostojnosti Republike Slovenije, 12. 12. 2013, Osební arhiv avtorja [dalje: OAA]. Zdravko Zwitter je gimnazijo nato dokončal v Kranju. Več o Zwitterovem življenju Janez Stergar, *Zwitter, Dr. Zdravko*, v: ESKK, III, 1565–1566.

45 Marija Gruškovnjak, *Uvodna beseda*, v: *Vinko Zwitter – vizionar in sejalec 1904–1977. Zbornik prispevkov in spominov*, uredila M. Gruškovnjak (Mohorjeva založba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2020), 7–11. Prim. Janez Stergar, *Zwitter, Dr. Vinko*, v: ESKK, III, 1563–1564.

46 Bratko Kreft, Spomini na Tischlerja, osnutki, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Rokopisni oddelek, Ms 1820, Zapuščina Bratka Krefta [dalje: Kreftovi spomini, NUK, ZBK].

čustvovanju.⁴⁷ Poleg bratov Zwitter in Krefta je vanj zahajal tudi sin generala Rudolfa Maistra, Hrvoj, s katerim je Tischler tudi pozneje ostal v stikih.⁴⁸ Tischlerjev klubski kolega je bil tudi Rudolf Blüml, kasnejši stolni kanonik in tajnik kanclerja Ignaza Seipla, ki je bil zaradi povezav s krščanskimi socialci gotovo najvplivnejši Slovenec v zakulisju avstrijske politike v prvi republiki.⁴⁹ Lastnega prostora za srečevanje slovenski študenti niso imeli, shajali so se v češki tiskarni na *Margaretenplatz 5* v petem okraju. Ker se *Koroški Slovenec* kot glasilo politične organizacije koroških Slovencev zaradi pritiskov nemških nacionalistov ni smel tiskati v Celovcu, so ga morali na Dunaju, slovenski študenti pa so skrbeli za korekture besedil.⁵⁰ Sodelovanje s Čehi sicer ni bilo omejeno samo na tiskarno, ampak je potekalo tudi na političnem področju. Kot lastnik *Koroškega Slovenca* je bil z njimi v stikih zlasti Petek.⁵¹ Koroški Slovenci so svoj tisk financirali iz posebnega sklada, za katerega je že v mladih letih daroval tudi Tischler.⁵² Prav tako je prispeval sredstva v sklad za podporo študentom, ki so ga koroški narodnjaki ustanovili ob zgodnji smrti Zdravka Zwittera.⁵³ Vse do smrti je Tischler slovel kot človek, ki je s svojim premoženjem rad pomagal mladini in študentom.

Že v začetku študija je Tischler znal opozoriti nase tudi v javnosti. Tako ga srečamo med predavatelji 31. decembra 1922 na izobraževalnem tečaju Slovenske krščansko-socialne zveze za Koroško v Pliberku, na katerem je imel predavanje poleg vodilnih politikov Valentina Podgorca, Ivana Starca in Franca Petka. Tischler je govoril o nastanku, razvoju in ciljnih orlovske organizacije, pri čemer je poudaril, naj tudi na Koroškem »Orel«⁵⁴ zopet

47 *Dijaki narodu. Misli s počitniškega zborovanja koroškega slovenskega dijaštva v Pliberku v dneh 1.–10. avgusta 1927*, uredili Joško Tischler et al. (Klub koroških slovenskih akademikov: Dunaj 1927) [dalje: *Počitniško zborovanje*], 8.

48 *Tischlerjev simpozij*, 250.

49 Inzko st. et al., *Zvestoba*, 7. Podrobno o Blümlovem delovanju Josef Till, *Rudolf Blüml. Unverstanden in der turbulenten Welt des 20. Jahrhunderts* (Mohorjeva družba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2017). Kaselj ga je spoznal kot gojenec Marijanišča in ga je v svojih spominih opisal kot prepričanega narodnjaka: »Veliko smo pridobili od kanonika dr. Rudolfa Blümlla, ker je bil zelo razgledan. Odpiral nam je pogled na življenje. Vodil je tudi posebne sestanke s slovenskimi dijaki, kjer smo se vadili v slovenskih govornih nastopih in izražanju. Če je bilo potrebno, nas je korigiral ali pa je še kaj dodal in razložil. Bil je tajnik dr. Ignaca Seipla na Dunaju, ki je bil tudi župnik v dunajski fari sv. Štefana in zelo spoštovan kulturnik.« *Kaslejski zapisi*, 45.

50 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 170.

51 Petek, *Iz mojih spominov*, 155.

52 *Koroški Slovenec*, 28. 3. 1923. Zahvaljujem se Mihi Arihu za pomoč pri iskanju člankov v *Koroškem Slovencu*.

53 *Koroški Slovenec*, 6. 8. 1930.

mogočno razmahne svoje peroti«. ⁵⁴ Kot predavatelj je Tischler nastopal tudi na naslednjih tečajih, ki jih je organizirala zveza. ⁵⁵ Že v tistem času so postali pozorni nanj na ravni lokalnih oblasti na Koroškem, med drugim so mu bili očitani stiki s češkimi radikalci na Dunaju in politične povezave z Ljubljano. ⁵⁶

Dunajski klub slovenskih študentov je vsako leto med počitnicami organiziral sestanke v kakem od koroških krajev, ki so se ga radi udeleževali tudi celovški bogoslovci in srednješolci. Med drugim so lahko redno prisluhnili poročilom o aktualnem političnem dogajanju obeh slovenskih poslancev v koroškem deželnem zboru, duhovnika Ivana Starca in zdravnika Franca Petka, pogosto jih je nagovoril vplivni prelat Valentin Podgorc, včasih tudi Rudolf Blüml. Prvo počitniško zborovanje je bilo avgusta 1923 v Bilčovsu (Ludmannsdorf), sledila pa so srečanja v Zahomcu v Ziljski dolini (Achomitz, 1924), Selah (Zell, 1925), Logi vasi ob Vrbskem jezeru (Augsdorf, 1926), Pliberku (Bleiburg, 1927) in Št. Janžu v Rožu (St. Johann im Rosental, 1928). ⁵⁷

Na izobraževalnih sestankih je Tischler predaval predvsem o zgodovini avstrijskega šolstva s posebnim ozirom na jezikovne razmere na Koroškem. ⁵⁸ O tem je govoril že na srečanju v Zahomcu, ki je bilo organizirano med 22. in 24. avgustom 1924, v njegovi zapuščini se je na to temo ohranil obširen rokopis. ⁵⁹ Tischler je vtise s počitniških zborovanj opisal v brošuri *Dijaki narodu*, pri čemer je posebej izpostavil družabno vzdušje v Selah, kjer so se dijaki zbrali 25. in 26. avgusta 1925: »Marsikateremu izmed nas so bile Sele še neodkrit del slovenske zemlje in ni se mogel načuditi naravnim krasotam ob vznožju strme Košute. Ubrano prepevanje Selanov in humor Rutarjevega Jurja so povzdignili svečanost našega bivanja v Selah in dobro razpoloženje med tovariši dijaki, ki so se v Selah počutili prav domače.« ⁶⁰ Sicer sta na

⁵⁴ *Koroški Slovenec*, 31. 1. 1923; *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 17.

⁵⁵ *Koroški Slovenec*, 4. 4. 1923.

⁵⁶ Domejeva tinjska razprava, OAA.

⁵⁷ *Koroški Slovenec*, 19. 9. 1928.

⁵⁸ Prim. Avguštín Malle, *Nekaj pripomb k utrakvistični šoli na Koroškem v letih 1923–1938*, v: *Zgodovinski časopis* 42 (1988), 43–60.

⁵⁹ Tischler je rokopis naslovil *Avstrijsko šolstvo s posebnim ozirom na koroške razmere*, ADT. Prim. *Koroški Slovenec*, 10. 9. 1924.

⁶⁰ *Počitniško zborovanje*, 9–11. Rutarjev Jur je bil psevdonim Simona Kocijana, občinskega tajnika, organista in zborovodje v Selah. Prim. *Katoliško prosvetno društvo Planina. 120 let društvenega kulturnega delovanja v Selah 1902–2022*, uredili Pavli Čertov in Zalka Kelih-Olip (Mohorjeva založba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2023), 508–509.

prireditvi nastopila Blüml in Podgorc, Tischler pa je imel ponovno referat o avstrijskem šolstvu.⁶¹ Prav veliko zanimanje za razmere v deželnem šolstvu je ostala stalnica v njegovem delovanju tudi po koncu študija, kar je že nakazovalo miselni razvoj bodočega očeta Slovenske gimnazije.

Čeprav se je Tischler že takrat zelo zanimal za narodno politiko, se kot študent v javnosti ni želel preveč izpostavljati. Tega mu kolegi, kot je bil Kreft, niso zamerili, saj ni nihče dvomil o njegovi trdni narodni zavesti. Zavedali so se namreč, da je bila Tischlerjeva previdnost pri nastopanju v javnosti razumljiva, saj je bilo zaradi germanizacijskih tendenc na koroških šolah zelo težko pričakovati, da bi bil v službo sprejet politično močno izpostavljen učitelj.⁶² Previdnost, ki jo je opazal Kreft, se je pokazala tudi ob izdaji že citirane brošure *Dijaki narodu*, v kateri so zbrane misli s počitniškega zborovanja študentskega društva v Pliberku poleti 1927. Medtem ko sta brata Zwitter podpisana s polnim imenom in priimkom, je Tischler uporabil psevdonim »tj«.⁶³

Že kot študent je Tischler znotraj kroga dunajskih akademikov opozarjal na velik pomen šole pri ohranjanju slovenske narodne identitete na Koroškem. Odlično je bil seznanjen s podatki o številu šolajočih se Slovencev in pozival starše, naj spodbujajo svoje otroke k obiskovanju celovške gimnazije, na kateri je bilo v šolskem letu 1926–1927 vpisanih 51 slovenskih dijakov. Ta podatek je komentiral z besedami: »Koroški Slovenci pa se s tem številom dijaškega naraščaja nikakor ne moremo zadovoljiti. Število naših dijakov mora rasti z vsakim letom, da bomo iz svojih vrst mogli nadomestiti izgube svetovne vojne in koroškega plebiscita.« Starše je pozival tudi k vpisu otrok na obrtno in trgovsko šolo v Celovcu, najbolj pa ga je skrbelo stanje na učiteljskišču, kjer so za šolsko leto 1927–1928 od 150 prijavljenih sprejeli 40 kandidatov, vendar med vsemi prijavljenimi ni bilo niti enega Slovenca. Bil je kritičen, ker da Slovenci stojijo s sklenjenimi rokami, medtem ko jim »tujerodno učiteljstvo« odtuja mladino. Kot veliko oviro je ob tem navedel tudi dejstvo, da Slovenci ne premorejo

⁶¹ *Koroški Slovenec*, 2. 9. 1925.

⁶² Kreftovi spomini, NUK, ZBK. Kreft je Tischlerjevo delo cenil celo življenje, kar dokazuje tudi njegova udeležba na slovesnosti v Tinjah ob Tischlerjevi 75-letnici. *Delo*, 16. 5. 1977.

⁶³ *Počitniško zborovanje*, 8 in 11.

lastnega dijaškega doma.⁶⁴ Poudarki, ki jih je zapisal v že omenjeni brošuri po koncu počitniškega zborovanja v Pliberku, so že jasno nakazovali, katero bo glavno področje Tischlerjevih prizadevanj v korist koroških Slovencev, ko konča študij in se vrne na Koroško.

V času, ko je Tischler zaključeval študij na Dunaju, so si slovenski politiki že nekoliko opomogli od šoka, ki ga je povzročil plebiscitni rezultat. To je priznaval tudi vodja KHD Maier-Kaibitsch. V članku, ki ga je leta 1928 v Gradcu objavil v knjižici nemškonacionalnega društva *Südmark*, je poudaril, da narodno misleči Slovenci nadaljujejo z izgradnjo svoje organizacije z velikim uspehom, medtem ko naj bi bile nemške stranke na Koroškem razcepljene. Sicer je pohvalil »zvestobo domovini«, ki so jo izkazali socialdemokrati v plebiscitnem času, a je hkrati izrazil nezadovoljstvo, ker naj bi pogosto vodili Slovencev prijazno politiko. To je pripisal med drugim tudi številnim Slovencev, ki so namesto v Koroški slovenski stranki raje delovali pri socialdemokratih. Ker naj bi želeli zadovoljiti svoje slovenske člane, naj bi se socialdemokrati v nekaterih občinah odločali za koalicije s slovenskimi narodnjaki. Po drugi strani je Maier-Kaibitscha motilo tudi ravnanje nekaterih pripadnikov Deželne zveze (*Landbund*), nemškonacionalnih agrarcev, ki so na lokalni ravni ponekod sklepali operativna zavezništva s slovenskimi narodnjaki, da bi se lahko postavili po robu socialdemokratom. Po ugotovitvah Maier-Kaibitscha naj bi se Koroška slovenska stranka okrepila, kar naj bi kazala tudi primerjava občinskih volitev leta 1924 in 1928: število njenih volivcev naj bi se povečalo za okoli 400, kar naj bi zadoščalo za štiri mandate. Svoje župane naj bi postavila v naslednjih občinah: Šmarjeta v Rožu (St. Margarethen in Rosental), Svetna vas (Weizelsdorf), Sele, Bilčovs, Zgornja vesca (Oberdörfel), Škofiče (Schiefling am Wörthersee), Loga vas, Bekštajn (Finkenstein), Bistrica pri Pliberku (Feistritz ob Bleiburg), Potok-Suha (Bach-Neuhaus), Libuče, Žvabek (Schwabegg), Bela (Vellach), Galicija (Gallizien), Globasnica (Globasnitz), Rikarja vas (Rückersdorf) in Žitara

⁶⁴ Isto, 6–7. Tischlerjev dolgoletni politični somišljenik Valentin Inzko st. je v enem od člankov o slovenski vlogi na celovškem učiteljskišču zapisal, da se je v staroavstrijski dobi tam šolalo vsaj določeno število Slovencev, v avstrijski prvi republiki pa jim je bil »vstop v to šolo otežkočen, če ne popolnoma onemogočen«. V šolskem letu 1911–1912 je pouk slovenščine na celovškem učiteljskišču obiskovalo 19 Slovencev in 67 Nemcev. Po letu 1920 je bilo za pouk slovenščine namenjenih 21 ur, a je bilo prijavljenih malo. Valentin Inzko st., *Celovško učiteljskišče in koroški Slovenci*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1968*, 97–112, tu 97.

vas (Sittersdorf). Poleg tega je Maier-Kaibitsch opozoril na večje število občin, kjer so župani naklonjeni sodelovanju s predstavniki Koroške slovenske stranke. Na splošno je ugotavljal, da naj bi slovenski narodnjaki nazadovali v občinah severno od Drave, okrepili pa naj bi se južno od Drave. Potarnal je, da naj bi nemškimi nacionalcem v občinah južno od Drave primanjkovalo sposobnih sodelavcev, pripravljenih na žrtve, medtem ko naj bi Slovenci imeli dovolj voditeljev in zaupnikov. Izpostavil je zlasti delovanje slovenske duhovščine, ki naj bi imela velik vpliv na verno podeželsko prebivalstvo. Prav tako je slovenskim voditeljem priznaval, da naj bi se dobro zavedali gospodarskih vidikov agitacije, kar naj bi se najbolj kazalo v naraščajoči moči njihovih zadrug in posojilnic. Obžaloval je, da naj bi vanje vlagali celo nekateri »domovini zvesti« kmetje. Skratka, po mnenju Maier-Kaibitscha naj bi pod pepelom iskrica še tlela, zato si bo še naprej treba močno prizadevati, da se ne razplamti.⁶⁵

Vseeno dejstva kažejo, da je bil Maier-Kaibitsch v svojih opažanjih glede popebiscitnega pogorišča na Koroškem vendarle preveč črnogled. Podpora koroškimi Slovencem iz Jugoslavije, kjer je bila diplomacija večinoma v rokah dvora in srbske politične elite, je bila večinoma deklarativna. Še do konca poletja 1924 so morali Slovenci kot avstrijski državljani ob zaprosilu vizuma na jugoslovanskem konzulatu v Celovcu čakati odobritev ministrstva v Beogradu. Od takrat naprej nanj ni bilo več treba čakati, zadostovala je izpolnitev obrazca na konzulatu, ki je obratoval ob delavnikih med 9. in 11. uro.⁶⁶

Statistična analiza ljudskega štetja 7. marca 1923, ki jo je za potrebe že citiranega dunajskega predavanja naredil Tischler, je potrjevala predvojni trend upadanja števila koroških Slovencev. Po uradnem štetju leta 1910 naj bi jih bilo še okrog 80.000, po zasebnem štetju Katoliško-političnega društva za Slovence na Koroškem približno 120.000, od teh števil pa bi bilo treba odšteti okoli 15.000 Slovencev v Mežiški ter 1500 v Kanalski dolini. Po Tischlerjevih izračunih bi morale biti ob prvem uradnem štetju v avstrijski republiki še okoli 64.000 Slovencev, po slovenskih ocenah kakih

⁶⁵ Alois Maier-Kaibitsch, *Kärnten*, v: *Das Deutschtum des Südstens im Jahre 1928. Rückblick über das Schicksal der Deutschen in Südtirol, der Tschechoslowakei, Südslawien, Ungarn, Rumänien sowie über die Lage in den österreichischen Grenzgebieten* (Verlag der Alpenland-Buchhandlung Südmark: Graz 1929), 37–40.

⁶⁶ *Koroški Slovenci*, 27. 8. 1924.

100.000. Vendar pa so bili rezultati popisa leta 1923 drugačni: naštetih je bilo samo 39.292 Slovencev.⁶⁷ Po Tischlerjevem mnenju naj bi bilo torej mogoče podvomiti o verodostojnosti takšnega štetja. Kot primer je navedel svoje Tinje: leta 1910 so tam uradno naštel 24 % Nemcev in 76 % Slovencev – toda 1923 je bila etnična slika obrnjena, saj naj bi bilo Slovencev le še malo nad 16 %, Nemcev pa kar dobrih 83 %. Tischler je trdil, da je osebno poznal skoraj vseh 600 prebivalcev Tinj, a med njimi ni mogel najti več kot kakih trideset Nemcev, pri čemer je mednje štel tudi Nemcem prijazne Slovence. Na deželnozbornih volitvah je Koroški slovenski stranki vendarle uspelo ohraniti dva poslance, čeprav se je volilni prag zvišal s 3000 na 4500 glasov: poleg Poljanca se je vanj prebil kot nosilec liste Petek. Skupaj je stranka slovenskih narodnjakov osvojila glas manj kot na volitvah 1921. Tischler je ob teh številkah obžaloval, da je imel meščanski blok v koroškem deželnem zboru dovolj mandatov za vodenje vlade in ni potreboval ne podpore slovenskih narodnjakov ne nemških socialdemokratov.

Edina slovenska poslanca v deželnem zboru v praksi sploh nista mogla vplivati na parlamentarno dogajanje.⁶⁸ To se je videlo že po sedežnem redu, ko so ju posadili v neke vrste »oslovsko klop« na oddaljenem koncu dvorane. Čeprav sta pripadala isti stranki, pa sta si bila Poljanec in Petek svetovnonazorsko precej različna. Ne samo zato, ker je bil Poljanec duhovnik, kar ga je seveda uvrščalo med katoliškonarodno večino v stranki. Petek se je od te večine razlikoval z odklanjanjem konservativizma, vendar ne v smislu priseganja na klasični liberalizem, temveč liberalne države z močno socialno noto. Po lastnem pričevanju je bil on tisti, ki je predlagal, da se iz imena Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem črta naziv »katoliško«, ki ga je nosilo pred vojno. Čeprav je znal biti tudi kritičen do močnega vpliva duhovnikov v Političnem in gospodarskem društvu, mu je bila na Slovenskem udomačena »farovška gonja« tuja. V svojih spominih je rad poudarjal, da mu je bila po profilu najbližja avstrijska socialna demokracija, ki jo je tudi poskušal pridobiti za sodelovanje

⁶⁷ Podrobno o tem Tone Zorn, *Ljudsko štetje z dne 7. marca 1923 na Koroškem*, v: *Kronika* 16 (1968), št. 2, 121–123.

⁶⁸ Po Poljančevem pričevanju je nekoč celo za las manjkalo, da ju s Kraigerjem v Libučah pri Pliberku ne bi fizično napadli »najeti in upijanjeni pretepači«. Odnesele naj bi jo samo s tem, da so ju »zmerjali in nesramno psovali«, žandarmerija pa »jo je odkurila«. Vinko Poljanec, *Politična besedila v »Koroškem Slovincu«*, v: Dolgan, *Vinko Poljanec*, 95–99, tu 97.

na koroškem političnem prizorišču. A tudi pri njej ga je odbijala prevlada nemškonacionalno usmerjenih strankarskih kadrov, ki je bila še posebej opazna na Koroškem in je bila tam značilna tudi za druge tradicionalne stranke, vključno z »landbundovci« Deželne zveze in krščanskimi socialci.⁶⁹ Torej tudi ni mogel biti klasični socialdemokrat, z današnje perspektive bi ga lahko prej označili za socialnega liberalca, ki pa se je v imenu obrambe narodnih interesov znal podrejati slogaški disciplini v Koroški slovenski stranki.

Tischlerjeva doktorska disertacija je bila posvečena toplotnemu razvoju kemijskega elementa radija.⁷⁰ Na promocijo na dunajski univerzi 22. decembra 1926 je Tischler povabil svojo zaročenko Ano in njenega brata Anderča Podlipnika. Naslednje leto je opravil še profesorske izpite iz matematike in fizike ter sklenil študij 27. novembra 1927.⁷¹ Po končanem študiju je pri koroškem deželnem šolskem svetu takoj zaprosil za pripustitev k poskusnemu letu.⁷² Bil je uspešen, dodeljen je bil celovski realki na *Bahnhofstraße*, kjer je nato poučeval matematiko in fiziko od 3. januarja do 28. junija 1928.⁷³ Toda po njegovem lastnem pričevanju je bil odnos profesorjev do njega »leden«. Plače ni dobival, zato je zaprosil pri koroški deželni vladi za podporo, kot so jo dobivali nemški kolegi v poskusnem letu. Deželni svetnik Schumy, ki je bil kot vodja Deželne zveze eden glavnih nemškonacionalnih eksponentov na Koroškem, mu je kot finančni referent dovolil za celih šest mesecev skupaj skromnih 60 šilingov subvencije – toda nemški kolegi so dobivali precej več, 100 šilingov podpore, in to mesečno. A ne glede na takšna in podobna šikaniranja, ki so bila očitno stalnica koroške stvarnosti, je imel Tischler nedvomno rad svoj učiteljski poklic, kar se je odražalo tudi v njegovem odnosu do učencev. Tudi tisti sodobniki, ki niso pripadali slovenski narodni skupnosti, so mu zato priznavali, da si je pri učencih pridobil »skoraj legendarno priljubljenost«.⁷⁴

69 *Petkovi spomini*, 80–81 in 86–93.

70 Naslov Tischlerjeve disertacije je bil *Die Wärmeentwicklung des Radiums und seiner Zerfallprodukte*. Prim. pismo Franza Tomažiča avtorju, 11. 9. 2024, OAA.

71 Tischlerjeva vprašalna pola, ASBL, OMJT. Prim. potrdilo direktorije koroškega deželnega šolskega sveta o Tischlerjevem pripravništvu, 17. 8. 1928, ADT.

72 Prim. potrdilo ravnateljstva zvezne realke v Celovcu o Tischlerjevi poskusni dobi, 17. 8. 1927, ADT.

73 Tischlerjeva vprašalna pola, ASBL, OMJT.

74 *Volkszeitung*, 25. 1. 1979.

Tischler je želel nadaljevati učiteljsko pot na Koroškem, a tam zanj takrat (še) ni bilo prostora, čeprav se je prav v tistem času veliko razpravljalo o možnosti zagotovitve kulturne avtonomije za koroške Slovence.⁷⁵ O tem se je prepričal v pogovoru z deželnim šolskim nadzornikom, kočevskim Nemcem Friedrichom Wolseggerjem.⁷⁶ V koroških nacionalističnih krogih so Tischlerja kot pripadnika Koroške slovenske stranke ocenili za nevarnega že v času, ko je opravljal pripravništvo, zato so posredovali pri Wolseggerju, da ga je potrebno odstraniti iz koroških šol.⁷⁷

V poletnih mesecih 1928 sta bili razpisani mesti za matematiko in fiziko v Linzu in v Fürstenfeldu. V glavnem mestu Zgornje Avstrije je bil neuspešen; kot sledi iz odgovora tamkajšnjega deželnega šolskega sveta, je za 3 dni zamudil razpisni rok. Uspelo pa mu je dobiti mesto v Fürstenfeldu.⁷⁸ Službo v štajerski šoli ob meji z Madžarsko je nastopil 6. septembra 1928.⁷⁹ Poučeval je na osemrazredni realni gimnaziji, ki pa se je vsako leto znova morala boriti za obstoj. Šolarji so prihajali iz vzhodne Štajerske in južnega Gradiščanskega, ki je v času dvojne monarhije pripadalo Ogrski. Gradiščanski učenci so na ljudskih šolah imeli še učitelje, ki so se šolali na madžarskih učiteljiščih in je bilo njihovo znanje nemščine zelo pomanjkljivo. Poleg matematike in fizike je Tischler v Fürstenfeldu poučeval še lepopisje in stenografijo, eno leto tudi latinščino. Za razliko od napetih odnosov v Celovcu je tam v učiteljskem zboru vladalo dobro prijateljsko vzdušje. To je bila po Tischlerjevem pričevanju predvsem zasluga ravnatelja dr. Hoferja, ki je pred prvo svetovno vojno služboval na nemški gimnaziji v Mariboru. Tischler se je rad spominjal, kako so se ob sobotah popoldne ali nedeljah učitelji udeleževali skupnih izletov na vinske trgatve na Gradiščanskem, kjer je stal liter vina en šiling in je bila poceni malica, domač kruh in prekajeno meso. Tovrstno druženje je bilo nekakšen teambuilding, ki je utrjeval enotnost profesorskega zbora. Po Domejevih ugotovitvah je v Fürstenfeldu Tischler pristopil h Krščanskosocialni stranki.⁸⁰

⁷⁵ Prim. Tone Zorn, *Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina med obema vojnama*, v: *Zgodovinski časopis* 28 (1974), št. 3-4, 347-366.

⁷⁶ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 170.

⁷⁷ Domejeva tinjska razprava, OAA.

⁷⁸ Dopis zgornjeavstrijskega deželnega šolskega sveta Tischlerju, 21. 8. 1928.

⁷⁹ Tischlerjeva vprašalna pola, ASBL, OMJT. O tem je poročal 19. septembra 1928 tudi *Koroški Slovenec*.

⁸⁰ Domejeva tinjska razprava, OAA.

Med službovanjem na Štajerskem se je Tischler tudi poročil z Ano Podlipnik.⁸¹ O poroki v Hodišah (Keutschach) 18. avgusta (na nekdanji državni praznik, ko so v stari Avstriji praznovali cesarjev rojstni dan) 1929 je v kratkem članku poročal *Koroški Slovenec*, kar priča o tem, da je bil Tischler takrat že v javnosti dobro znana osebnost: »Skromna in vendar trenutku primerna je bila cela slovesnost. Poslanec in župnik g. Ivan Starc je poskrbel za dobro kuhinjo in lepo petje. Vse je izvrstno poteklo.«⁸²

Toda lepo vzdušje v štajerski šoli na meji z Madžarsko ni trajalo dolgo. Po Hitlerjevem prevzemu oblasti v Berlinu se je namreč tudi nanjo naselil nemir. Nekateri učiteljski kolegi so začeli odkrito simpatizirati z nacistično Nemčijo. Tako je profesor zgodovine Nemetschek obesil sliko, ki je kazala rajhovskega predsednika Paula von Hindenburga, kako imenuje Hitlerja za državnega kanclerja Nemčije. Za avstrijske oblasti je bilo to dovolj, da je prišlo do aretacije ravnatelja Hoferja, Nemetschka in profesorja telovadbe Bibra. Na vsej šoli je po Tischlerjevem pričevanju zavladal velik preplah. V profesorskem zboru so se odločili, da pošljejo delegacijo k štajerskemu deželnemu glavarju dr. Aloisu Dienstlederju in varnostnemu direktorju. Proforski zbor je v delegacijo imenoval tudi Tischlerja. Deželni glavar je delegacijo dostojno sprejel in nastopil proti aretaciji ravnatelja, varnostni direktor pa je proti delegaciji nastopil osorno in izjavil, da »ves profesorski zbor spada v zapor«. Tedaj se je oglasil Tischler, ki je bil najmlajši član delegacije, in protestiral proti takšnemu podtikanju. Očitno je prav njegovo posredovanje zaleglo. Ko so se namreč člani delegacije vrnili v Fürstenfeld, ga je namreč doma čakal ravnateljev telegram: »Vsi trije smo prosti, hvala za intervencijo.« Omenjeni Tischlerjev nastop pred štajerskim deželnim glavarjem je že nakazoval, da se dobro znajde tudi v napetih političnih razmerah in da mu pri tem ne primanjkuje odločnosti. Prav te lastnosti so mu seveda koristile, ko se je jeseni 1934 vrnil na Koroško in se aktivno vključil v tamkajšnje politično dogajanje.

⁸¹ V Fürstenfeldu sta se rodila dva izmed njunih otrok: Janko (25. junija 1930) in Marjetka (23. februarja 1933). Prim. pismo Marice Hartmann avtorju, 17. 1. 1925, OAA.

⁸² *Koroški Slovenec*, 4. 9. 1929.

2.

Predsednik Slovenske prosvetne zveze

Nacistični puč 25. julija 1934 je pretresel ne samo vso Avstrijo, ampak so se ob njem zganili tudi v vseh glavnih evropskih prestolnicah. Čeprav ni bil uspešen, so prevratniki umorili kanclerja Engelberta Dollfussa, ki je bil s svojo politiko trn v peti Hitlerju in njegovim nacističnim privržencem. Iz ohranjenih virov je mogoče sklepati, da je na Dollfussa in njegovo stanovsko državo Tischler gledal pozitivno.¹ Ne nazadnje se je Tischlerjev politični vzpon začel prav v stanovski državi, ki jo je kot kancler nato vodil Dollfussov naslednik Kurt Schuschnigg. Njunega avtoritarnega sloga vladanja Tischler v javnosti ni kritiziral ne takrat ne kasneje. Poleg tega je dejstvo, da je slovensko manjšinsko organizacijo uspešno vključil v mehanizme stanovske države, ki jo je v svojih javnih nastopih tudi odobral kot zgled družbene ureditve.²

Tischler je bil v času nacističnega puča z družino na počitnicah v Sovčah. Ko so se razmere umirile, je obiskal svoje prijatelje v Celovcu. V tistem času je bilo tudi razpisano sistemizirano mesto za matematiko in fiziko na realni gimnaziji v Beljaku, za katerega je zaprosil in ga kot edini kandidat tudi dobil.³ Štirinajstega novembra 1934 je tako končal službovanje v Fürstenfeldu in nastopil službo v Beljaku v četrtem razredu.⁴ Da se je lahko vrnil na Koroško, je verjetno botrovalo tudi to, da se je med pučem

¹ O slovenski politiki na Koroškem v avstrijski stanovski državi prim. Haas in Stuhlpfarrer, *Österreich*, 67–73.

² *Koroški Slovenec*, 24. 3. 1937.

³ Domejeva tinjska razprava, OAA.

⁴ Tischlerjeva vprašalna pola, ASBL, OMJT; *Koroški Slovenec*, 21. 11. 1934.

pri dunajskih oblasteh kompromitiral tudi vplivni Maier-Kaibitsch, ki je po Tischlerjevem pričevanju takrat »stal z eno nogo v arestu«. ⁵ Že takoj je na lastni koži spoznal, da je Koroška za slovenskega učitelja precej zahtevnejši iz-ziv od Štajerske, kar je poudaril tudi v svojih spominih: »Učenci so uprizorili ob tem nastopu hrupno demonstracijo. Jaz takih stvari iz Fürstenfelda nisem bil vajen in sem napravil odločno red v razredu z eno – sicer neobičajno in nedovoljeno – klofuto, katero je dobil učenec Verderber, doma v Kočevju.« Po omenjenem incidentu Tischler na beljaški gimnaziji ni imel več let no-benih težav, dokler ni postal žrtev načrtnega nacističnega obračunavanja.

Po vrnitvi na Koroško se je Tischler aktivno vključil v politično življe-nje. Že kot študent je menil, da predstavljajo hrbtenico slovenske politične organizacije duhovniki. To je poudaril tudi v svojem dunajskem predavanju konec leta 1924: »Narod stoji v polni meri za svojimi duhovniki, ki so da-nes tudi skoraj edini inteligentje na naši zemlji. Le na tej podlagi je mogoče razumeti, da je pri nas narodnost navezana na svetovni nazor tako, da lah-ko rečemo: Kar je kršč[ansko] soc[ialno], je narodno, kar je narodno[,] je kršč[ansko] soc[ialno] na slovenskem ozemlju. Med narodom je torej edino politika v kršč[ansko] soc[ialnem] duhu mogoča, kakor hitro bi stranka to smer izgubila, bi izgubila tudi svoje sotrudnike, duhovnike, in s tem tudi narod. Samo narodnost bi naše ljudstvo ne mogla držati, gospodarskih koristi stranka ne more nuditi, ker je preslaba, potrebna pa je še druga sila, to je verski moment.« Tischlerjevo razmišljanje tako ni povsem ustrezalo poudarkom v nazivu Političnega in gospodarskega društva, ki je po plebiscitu ostalo brez označbe »katoliško«. Označbe, ki je bila tudi logična, saj je bilo od leta 1909 del močne Vseslovenske ljudske stranke, v kateri so bili povezani katoliški narodnjaki iz vseh kronovin s slovenskim prebivalstvom. A prevrat je nega-tivno vplival tudi na moč Vseslovenske ljudske stranke, ki je iz svojega naziva morala črtati »vse«, saj je ostala omejena le na jugoslovansko Slovenijo. ⁶

Podgorc, Blüml in drugi vplivni duhovniki so se zavzemali, da bi na državnozbornih volitvah Koroška slovenska stranka glasovala za nemške krščanske socialce. Petek je bil do takšnega sodelovanja skeptičen, še zlasti, ker naj bi mu njihov voditelj Michael Paulitsch na slovensko ponudbo o

⁵ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 170–171.

⁶ Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v par-lamentarnem življenju Kraljevine SHS* (Založba ZRC: Ljubljana 2002), 54.

podpori na majskih volitvah 1930 vzvišeno odvrnil: »Če nas volite, vam tega ne moremo prepovedati, ampak: mi z vami nimamo nobenega opravka.« A v značilnih koroških razmerah, ko naj bi bili zavezniška alternativa nemško-nacionalni »landbundovci« in (pogosto tudi velikonemško razmišljajoči) socialdemokrati, slovenskim politikom ni preostalo drugega, kot da podpirajo krščanske socialce.⁷ Upali so, da bo nekoč le možno obnoviti »črno koalicijo« pod katoliško zastavo, ki je na Koroškem že nekaj časa delovala na predvečer prve svetovne vojne, ko so tudi na državnozbornih volitvah nastopali slovenski kandidati.⁸

Še ena okoliščina je v določeni meri omajala Tischlerjev koncept Koroške slovenske stranke, ki je očitno temeljil na vzorih iz stare monarhije. Avstrijska škofovska konferenca je namreč konec leta 1933 duhovnikom prepovedala politično udejstvovanje. Ivan Starc, ki je v Tischlerjevih očeh veljal za ideal duhovnika politika, je moral odložiti deželnozborni mandat, ki ga je imel od leta 1927.⁹ Francu Petku se je v deželnem zboru kot zamenjava za Starca pridružil Janko Ogris. Vpliv duhovnikov na Koroško slovensko stranko je bil sicer še naprej znaten, a vendarle odtlej otežen, ko je šlo za njihovo nastopanje na političnem prizorišču. Po nacističnem puču leta 1934 je bilo sploh onemogočeno tudi delovanje strank, izvoljeni deželni zbor in občinski odbori pa so bili razpuščeni.

Vseeno to še ni pomenilo konca političnega organiziranja Slovencev in Tischler je po lastnem pričevanju po prihodu v Beljak »takoj navezal stike s centralo v Celovcu in pomagal, kjer se je le dalo«. V Beljaku se je družil zlasti z učiteljem Aichholzerjem, ki je služboval v Zgornji Beli (Obere Fellach).¹⁰ Slovenski politiki so se prilagodili razmeram v stanovski državi in poskušali tudi v novih okoliščinah preživeti. Slovenska krščansko-socialna zveza za Koroško se je 22. novembra 1934 preimenovala v Slovensko prosvetno zvezo, njen predsednik Poljanec pa je predstavljal vrh hierarhije, ki je odražala politična razmerja znotraj slovenske narodne skupnosti.¹¹ Sedež je imela v

⁷ Petek, *Iz mojih spominov*, 159–163. Po Petkovem pričevanju naj bi nemški krščanski socialci na volitvah 1930 na ta račun vendarle pridobili dodaten mandat.

⁸ Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, 111–116.

⁹ *Kirchliches Verordnungsblatt für die Diözese Gurk*, Nr. 28/1933, 11. 12. 1933, 96. Kot kaže primer Vinka Poljanca, so si morali sicer duhovniki za svoje politično udejstvovanje že prej pridobiti soglasje pristojnega škofa. Poljanec tako na volitvah leta 1927 ni smel več kandidirati. Prim. pismo Teodorja Domeja avtorju, OAA, 20. 12. 2024.

¹⁰ *Naš tednik*, 7. 2. 1974.

¹¹ *Tischlerjev simpozij*, 10 in 136.

Vetrinjskem obmestju, v Mohorjevi hiši na *Viktringer Ring* 26, kjer sta bili tudi centrala Slovenske zadružne zveze in uprava tednika *Koroški Slovenec*.¹² V statutu je bila izrecno opredeljena kot osrednja kulturna organizacija koroških Slovencev, ki ima za nalogo ustanavljanje nepolitičnih društev na krščanskosocialnih načelih.¹³ Po Petkovem pričevanju naj bi Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem »še obstajalo naprej vsaj na papirju«, a je dejansko izgubilo svojo nekdanjo funkcijo. Sam se je moral umakniti v ozadje, saj njegov politični profil ni ustrezal ciljem vodilne garniture v stanovski državi. To je občutil na lastni koži, ko ga je Dollfuss nekoč med obiskom Celovca na sprejemu povsem prezrl in se pogovarjal samo s Starcem.¹⁴

Tischler je pri opisovanju značilnosti stanovske države izpostavljaj prvi člen njene ustave, »da izhaja nova ustava od Boga vseмогоčnega«. To naj bi pomenilo, da je Avstrija država z bogato tradicijo: »Nova Avstrija se ni rodila čez noč kot domislica kakega poedinca, marveč je sad stoletnega razvoja avstrijskega političnega življenja. Politično demokracijo so uničile stranke same, ki so pritirale upravno in gospodarsko življenje avstrijske republike do roba propada.« Dollfussu je štel v dobro, da je svoj politični program zasnoval na krščanskih načelih: »V usodnem trenutku nastopi kancler Dollfuss, program bivše krščansko-socialne stranke postane avstrijski državni program in dobi svoj novi, izpopolnjeni koncept v papeški okrožnici ‚*Quadragesimo anno*‘. Sliko nove, stanovske države ponazoruje najboljše Dollfussova primera o kmečki družini, ki družni vse svoje člane ob mizi in molitvi, ob delu in skrbi, ob veselju in žalosti. Gospodar je glava družine, hkrati pa je njen prvi uslužbenec in njen prvi delavec.« Tischler je pozitivno ocenjeval funkcijo institucij stanovske države, kot so zvezni državni, kulturni in gospodarski svet, ker da v nasprotju od komunizma in fašizma rastejo »od spodaj«. Bil pa je kritičen zaradi po njegovem mnenju pomanjkljive sestave zveznega kulturnega sveta, pri katerem so državni voditelji prezrli zastopstvo manjšinskih kulturnih interesov.¹⁵

12 *O hišah Mohorjeve družbe*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1972*, 76–77.

13 Statut Slovenske prosvetne zveze [*Statuten der »Slovenska prosvetna zveza« (Slovenischer Kulturverband) nach Beschluß der Generalversammlung vom 22. 11. 1934 und den Abänderungen durch die Versammlung vom 18. 3. 1937*]], prepis, ADT.

14 Petek, *Iz mojih spominov*, 176 in 179–180.

15 *Koroški Slovenec*, 24. 3. 1937.

Tischler in njegovi slovenski somišljeniki so se torej znali prilagoditi pravilom igre stanovskega režima, o čemer pričajo med drugim razdelitve mest v koroškem deželnem zboru. V času stanovske države je režim kar sam imenoval poslance, kar pa je imelo za posledico celo večje število slovenskih predstavnikov. Od Slovencev sta bila namesto Franca Petka in Janka Ogrisa v koroški deželni zbor imenovana kmet Karl Mikl (po domače Mager) iz Malošč (Mallestig) in Štefan Breznik, ki je bil najemnik Vospernikove kmetije v Podravljah (Föderlach). A tudi krško škofijo in Cerkev na Koroškem je v takšnem, od zgoraj imenovanem deželnem zboru zastopal slovenski duhovnik – Rudolf Blüml.¹⁶ Slednji je svoje politično delovanje usklajeval v tesni navezi s celovškim ordinariatom in uspel na svojo stran pritegniti tudi mlajšo generacijo slovenskih duhovnikov.¹⁷

Tischler je bil konec maja 1936 imenovan tudi za strokovnega svetovalca za slovenske šole v deželnem šolskem svetu, katerega vsakokratni predsednik je bil deželni glavar. Tischlerjev namestnik je bil Starc. Večino članov sveta so sestavljali učitelji, svojega predstavnika je imela tudi Cerkev. Od treh zastopnikov staršev je bil takrat en Slovenec, in sicer Mihael Kačnik iz Škocjana, namestnik pa Floro Lapuš iz Podsinsje vasi (Hundsdorf).¹⁸ Tischler si je močno prizadeval, da bi okreplil veljavo slovenščine v koroških šolah, kar pa je ostala zahtevna naloga tudi v stanovski državi.¹⁹ Po enem od pričevanj naj

16 Zahtevnejša naloga za slovenske politike je bil tudi v stanovski državi boj za županska mesta. Tischlerju so se najbolj vtisnili v spomin dogodki v Logi vasi, ko je kandidiral Rainer, po domače Sušnik. Slovenci so imeli v izvoljenem občinskem svetu 12 članov. Rainer je bil ugleden kmet in lesni trgovec, a tudi odločen Slovenec, zato se je po Tischlerjevem pričevanju »vsa politična gospoda iz Vrbe zagnala proti njegovemu imenovanju za župana«.

17 Petek, *Iz mojih spominov*, 179.

18 *Koroški Slovenec*, 3. 6. 1936.

19 V gimnaziji je bila slovenščina obvezna samo za slovenske dijake. Janko Messner, kasneje znan literat, ki je sredi tridesetih let kot gimnazijec stanoval v Marijanišču, si je v svojem dnevniku zabeležil, kako je z drugimi gojenci enkrat na teden hodil k prostovoljni uri slovenščine, a je bil pri tem razočaran. Menda je profesor Hans Widder, doma iz Borovelj, pouk izvajal tako, da bi Messner skoraj pozabil še tisto, kar se je sam naučil s branjem slovenskih knjig. Po Messnerjevem – očitno nekoliko karikiranem pričevanju – je Widder govoril pri pouku nemško, pri čemer je, denimo, Prešerna opisal z besedami: »*France Prešeren war ein Oberkrainer Dichter /.../*«. Podobno se je Widderja spominjal Kaselj, ki je učitelja skupaj z drugimi dijaki dolgo časa imel za nacionalno usmerjenega Slovenca, a jih je slednji ob maturi razočaral z izjavo: »Čutim, da me vi imate za Slovenca, ampak jaz nisem Slovenec, *ich bin ein Deutscher*«. Ob Hitlerjevi triumfalni vožnji po Celovcu ob anšlusu se je Widder po Kasljevem pričevanju močno razveselil fuhrerjevega prihoda: »Visel je namreč do pasu z okna ter z glasnim kričanjem nacističnega pozdrava stegoval svojo desnico tako daleč, da se mi je zdelo, zdaj zdaj bo štrbunknil na firerjev avto.« Prim. Janko Messner, *Živela Nemčija. Iz Dnevnika od 14. 3. 1938 do 21. 1. 1941* (Založba Drava – Partizanska knjiga: Celovec – Ljubljana 1988), 111; *Kasljevi zapisi*, 47 in 304.

bi bile takrat na Koroškem samo še štiri utrakvistične šole: v Globasnici, Št. Janžu v Rožu, v Selah in Šmihelu nad Pliberkom (St. Michael ob Bleiburg). A tudi na teh naj bi se slovenščino poučevalo samo v prvem razredu, včasih malo tudi v drugem. Na papirju naj bi sicer bilo uradno takrat še vedno 80 utrakvističnih šol, a naj bi bile po plebiscitu dejansko ob naštetih izjemah ponemčene.²⁰

Ob drugi obletnici Dollfusove smrti je bil Tischler na predlog deželnega vodje Domovinske fronte dr. Arnolda Sucherja, ki je bil v letih 1936–1938 deželni glavar, imenovan v sosvet njenega deželnega vodstva. Pred tem se je znotraj slovenskih političnih vrst vnela razprava, kako naj se manjšina vključi v to režimsko krovno organizacijo. Njeno vodstvo je zagovarjalo vključevanje na individualni podlagi, ne glede na narodnost. Temu je nasprotoval Starc, ki se je med drugim bal, da bi skupaj s Petkom s tem izgubila možnost nastopati v okviru Kongresa evropskih narodnosti. Primorski krščanskosocialni politik Engelbert Besednjak, ki je bil ob Josipu Vilfanu eden vodilnih manjšinskih kongresnih predstavnikov,²¹ je z dilemo koroških rojakov glede vstopa v sosvet Domovinske fronte seznanil Antona Korošca, takrat notranjega ministra v jugoslovanski vladi. Slednji naj bi po Petkovem pričevanju »od slovenskih klerikalcev na Koroškem odločno zahteval, naj obdrže Slovensko prosvetno zvezo in ji dajo značaj predstavnice manjšine«. V tej vlogi je bil končno Tischler tudi imenovan v sosvet Domovinske fronte, koroške Slovence pa je predstavljal tudi v Kongresu evropskih narodnosti.²²

Vseeno se zdi, da bi Tischler tudi brez tovrstnih usmeritev iz Beograda sprejel enako odločitev. Verjel je namreč, da je lahko stanovska država tista priložnost, ki so jo Slovenci čakali dolga desetletja, ko so se z veliko težavo upirali prevladi nemških nacionalcev v deželi.²³ V *Koroškem Slovincu* so pozdravili sestavo sosveta Domovinske fronte kot korak v pravo smer:

²⁰ G. Brodnik [Franc Uršič], *Položaj naših bratov pod Avstrijo*, v: *Naši obmejni problemi. Referati na omladinskem narodno-obrambnem tečaju družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani* (Družba sv. Cirila in Metoda: Ljubljana 1935), 43–54, tu 51.

²¹ Prim. *Josip Vilfan. Življenje in delo primorskega pravnika, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu*, uredil Gorazd Bajc (Založba Annales: Koper 2005).

²² Petek, *Iz mojih spominov*, 178–181. Prim. Marija Jurić Pahor, *Jugoslavija, anšlus in koroški Slovenci*, v: *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi III*, uredili Sonja Novak Lukanović in Barbara Riman (Inštitut za narodnostna vprašanja: Ljubljana 2023), 133–168, tu 147.

²³ Podrobno o tem Tone Zorn, *Poskusi ureditve položaja slovenske skupnosti na avstrijskem Koroškem v času avtoritarnega režima*, v: *Zgodovinski časopis* 30 (1976), št. 1-2, 143–160.

»Upravičeno imenovanje enega zastopnika nacionalnih Slovencev in bivšega tajnika socialistične stranke v deželi [Krenna] vzbuja nade, da bodo pravično pritegnjeni nacionalni elementi v deželi, v kateri je treba notranjega miru bolj kot kje drugod.«²⁴ Vendar pa Tischler gotovo ni bil navdušen, da mu je v sosvetu delal družbo tudi Maier-Kaibitsch, ki je tam poleg Josefa Friedricha Perkoniga predstavljal KHB. Perkonig je bil boroveljski Slovenec po očetu in po materi Nemeč, kot pisatelj pa je izražal nemškonacionalna stališča.²⁵ Poskus, da bi se v procesu združevanja koroških združnih organizacij pod zastavo stanovske države in Schumyjevimi vodstvom združile s krščanskosocialnimi in nemškoliberalnimi tudi slovenske, je zaradi ostrega nasprotovanja Podgorca propadel. Ravnanje nemških krščanskih socialcev na Koroškem, ki so se bili pripravljene podrediti enotni združni organizaciji pod nemškonacionalno prevlado, je označil za škandal.²⁶

V vlogi slovenskega predstavnika v Domovinski fronti je Tischler skupaj z namestnikom Starcem zavzeto nastopal na javnih prireditvah. Tako sta bila, denimo, govornika na pevski prireditvi slovenskih zborov v Logi vasi sredi septembra 1936.²⁷ Podobno velja v tistem času za Tischlerjev govor na zborovanju Domovinske fronte v Pečnici (Petschnitzen) pri Baškem jezeru. Iz poročila *Koroškega Slovenca* izhaja, da je kot zastopnik njenega deželnega vodstva govoril v obeh deželnih jezikih: »Slikal je nemirn[o] stanje v evropskih državah, naštel različne dokaze gospodarskega dviga v naši Avstriji ter pozivljaj k bratski slogi in razumevanju med Nemci in Slovenci v deželi.« Po zborovanju v Pečnici je bil istega dne govornik tudi na Kosi v rožeški župniji, ki so se ga udeležili tudi nemški učitelji.²⁸

Očitno je bil Tischler pri vodilnih funkcionarjih Domovinske fronte dobro zapisan. To mu je omogočilo tudi, da se je lahko začel z njimi pogovarjati o izboljšanju položaja slovenskega šolstva na Koroškem. Zdelo se je, da je čas po zlomu nacističnega državnega udara ugoden in »da bo zaradi lojalnega zadržanja Slovencev med pučem in po odstranitvi eksponentov nemškega imperializma Heimatbunda vendar možen sporazum med obe-

²⁴ *Koroški Slovenec*, 22. 7. 1936.

²⁵ Lojze Ude, *Koroško vprašanje*, uredil Drago Druškovič (Državna založba Slovenije: Ljubljana 1976), 13.

²⁶ Petek, *Iz mojih spominov*, 120–121.

²⁷ *Koroški Slovenec*, 16. 9. 1936.

²⁸ *Koroški Slovenec*, 23. 12. 1936.

ma narodoma na Koroškem«. ²⁹ Stanovski režim je za voditelje koroških Slovencev predstavljal priložnost, da svoje zahteve odkrito izražajo. Pri tem ne gre spregledati okoliščine, na katero je v svoji standardni razpravi o poskusih stanovske države za ureditev položaja slovenske manjšine opozoril Tone Zorn, da je bil namreč takratni režim zaradi svojih krščanskosocialnih sestavin v določeni meri kompatibilen s svetovnonazorsko usmeritvijo Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. ³⁰ Vsekakor se je zdel voditeljem koroških Slovencev boljša alternativa v primerjavi z nacizmom. To se je pokazalo tudi na seji koroškega deželnega zbora 5. julija 1933, ko sta s Starcem podprla socialdemokratski predlog, naj se članom nacistične stranke odvzamejo mandati v parlamentarnih zastopstvih. Ker je bila za sklep potrebna dvotretjinska večina, sta se prav slovenska glasova izkazala za odločilna. ³¹

Pogovori o ureditvi vprašanja slovenskega šolstva na Koroškem so se začeli še pred nacističnim pučem, in sicer leta 1933, ko se je Schuschnigg kot šolski minister v Dollfusovi vladi pri Starcu pozanimal, s kakšnimi težavami se na tem področju soočajo koroški Slovenci. ³² Sestala sta se poleti 1933 v Ribnici (Reifnitz) ob Vrbskem jezeru. To je jezilo tudi Maier-Kaibitscha, ki je takrat pripisoval velik vpliv na politične odločitve oblasti zlasti Blümlu kot voditelju narodno misleče slovenske duhovščine. Blüml, ki je nekdaj veljal za zaupnika kanclerja Seipla, naj bi bil po mnenju Maier-Kaibitscha tudi osebni prijatelj in spovednik deželnega glavarja Sucherja, imel pa naj bi tudi dostop do samega Schuschnigga. ³³

Starčeve prošnje, ki jih je na podlagi ministrovega poziva iz decembra 1933 naslovil na Schuschnigga, so bile skromne. Zavzel se je namreč samo za dosledno spoštovanje ureditve o utrakvističnih šolah na podlagi stanja iz leta 1891 in imenovanje posebnega slovenskega šolskega inšpektorja, ki naj bi to nadziral. A že samo vrnitev na stanje šolske ureditve iz časov pozne habsburške monarhije bi bila za koroški deželni šolski svet po poldrugem desetletju pospešene germanizacije v postimperialni dobi očitno preveč.

²⁹ *Slovenski vestnik*, 31. I. 1947.

³⁰ Zorn, *Poskusi*, 145–146.

³¹ Petek, *Iz mojih spominov*, 170–171 in 270. Več o tem Danijel Grafenauer, *Življenje in delo Julija Felaberja in koroški Slovenci* (doktorska disertacija, Univerza v Mariboru: 2009), 55–59.

³² Haas in Stuhlpfarrer, *Österreich*, 70.

³³ Till, *Rudolf Blüml*, 167–168. Prim. Petek, *Iz mojih spominov*, 158.

To kaže med drugim njegov odziv na odločno – in očitno od Schuschnigga navdahnjeno – navodilo državnega sekretarja na šolskem ministrstvu Hansa Pertnerja, da morajo na Koroškem omenjeno ureditev rigorozno izvajati. Koroški deželni šolski svet je v svojem odgovoru sicer priznal, da so prvotne določbe o utrakvistični šoli v rabi samo še na sedmih od 38 šol. Razlogi za takšno stanje pa so bili vzeti iz klasičnega repertoarja o domnevnem veleizdajstvu narodnozavednih Slovencev iz plebiscitnega obdobja ter njihovem nasprotju z »domovini zvestimi« rojaki iz vindišarskih vrst.³⁴ Nemški nacionalci na Koroškem, ki so takrat večinoma že bolj ali manj odkrito simpatizirali s Hitlerjem, so bili neprijetno presenečeni, ker so nekdanji domnevni slovenski »iredentisti« izražali podporo Domovinski fronti in se odločno priznavali k avstrijski državi.³⁵

Kljub nasprotovanju nemških nacionalcev na Koroškem je Tischler decembra 1934 začel z deželnim glavarjem Sucherjem »pogajanja za nastavljanje slovenskih učiteljev in za sprejem slovenskih učencev na učiteljišče v Celovcu«. Toda ta ga je napotil kar na Maier-Kaibitscha, od katerega je dobil pričakovan odgovor, »da je nemogoče sprejeti slovenske učence na učiteljišče v Celovcu«. ³⁶ Na Dunaju jih je očitno zastoj v pogajanjih zaskrbel in prišlo je do posredovanja kanclerja Schuschnigga, ki se je s koroškimi Slovenci sestal 3. februarja in 11. junija 1935.³⁷ V Petkovih spominih lahko preberemo, da so ob kanclerjevem obisku v Celovcu »nekateri krogi od navdušenja kar noreli«. ³⁸ Po Tischlerjevem pričevanju naj bi bilo na prvem sestanku v Celovcu vzdušje pozitivno, na drugem v Beljaku pa ne. Za 11. junij je bilo v Beljaku sklicano veliko zborovanje Domovinske fronte, zato je Sucher slovenske politike vnaprej opozoril, da bo kancler načelno govoril o slovenskem vprašanju in bi bilo zato potrebno, da se Slovenci shoda množično udeležijo. A po Tischlerjevem pričevanju je bil potek zborovanja v nasprotju z njegovimi pričakovanji: »Slovenci so se v izrednem številu udeležili tega zborovanja in nepopisno je bilo razočaranje, ko se kancler, ki je takrat nastopil v noši koroškega Landbunda, slovenskega vprašanja sploh

34 Haas in Stuhlpfarrer, *Österreich*, 70–71.

35 Zorn, *Poskusi*, 146.

36 *Ljudska pravica*, 3. 2. 1947.

37 Prim. Haas in Stuhlpfarrer, *Österreich*, 71.

38 Petek, *Iz mojih spominov*, 183.

ni dotaknil. Po dveurnem čakanju je kancler zvečer v beljaškem Parkhotelu sprejel slovensko deputacijo. Ta sprejem je bil mrzel in formalen v nasprotju s prvim sprejemom v Celovcu 3. februarja 1935. « Tischler si je takšno ravnanje razlagal s tem, da je Schuschnigg pred tem sprejel Maier-Kaibitscha, ki naj bi prišel »v spremstvu koroškega advokata«. Sicer so se pogovori na deželni ravni nadaljevali 18. julija, a so nato za pol leta zastali.³⁹

Predstavniki Slovenske prosvetne zveze so se morali ponovno obrniti na kanclerja, ki jih je sprejel 1. marca 1936. Takrat naj bi jim »odločno izjavil, da so pristojna za rešitev teh vprašanj samo koroška deželna oblastva«. A namesto njihove podpore je Tischlerja doletel 23. junija poziv upravnika policije v Beljaku, ki mu je dejal, »da ga ljudje iz Heimatbunda obtožujejo iredentizma in da baje zaradi tega nasprotujejo slovenskim zahtevam«. ⁴⁰ Po daljši prekinitvi je bil za 1. decembra 1936 ponovno sklican sestanek na deželni ravni, tokrat pri referentu za šolstvo dr. Felixu Hurdesu, ki pa po Tischlerjevem pričevanju naj ne bi bil »dostopen za noben slovenski razlog ali dokaz in se je povsem pridružil pogledom Heimatbunda«. Pogovori so se sicer še nadaljevali, zlasti v komisiji za pripravo slovenskih čitank za ljudske šole in glede občinskih odborov.⁴¹ A na krepitev zaupanja med pogajalci gotovo ni mogla pozitivno vplivati tedanja odločitev varnostnega nadzornika Koroške, ki je z odlokom 19. novembra prepovedal *Koroškemu Slovincu* pisanje slovenskih imen krajev.⁴²

Taktika Maier-Kaibitscha je bila jasna: ker se zaradi pritiskov z Dunaja pogajanjem ni mogel izogniti, jih je na vse načine poskušal zavleči. Da je soočen z bolj ali manj prikrito blokado starih deželnih nasprotnikov, je postalo Tischlerju jasno tudi na primeru ravnanja deželnih oblasti glede šole v Vovbrah (Haimburg), kjer naj bi kar »75 % vseh staršev šolskih otrok podpisalo zahtevo za otvoritev šole s poukom v slovenskem in nemškem jeziku«. Vendar je Hurdes na sestanku 8. aprila 1937 Tischlerju povedal, »da je baje prejel iz Vovber zahtevo, naj se odpre nemška šola[,] in da je baje to zahtevo podpisalo 81,5 % staršev«. Rezultat tega izigravanja je bil nato ta, da so tam

39 *Slovenski vestnik*, 31. 1. 1947.

40 *Ljudska pravica*, 3. 2. 1947.

41 *Slovenski vestnik*, 31. 1. 1947.

42 Petek, *Iz mojih spominov*, 187 in 282.

»odprli šolo, v kateri se je poučevalo samo v nemščini«. ⁴³ Na pogovoru s Hurdesom 27. maja istega leta naj bi bila zavrnjena tudi Tischlerjeva prošnja za premestitev Aichholzerja iz nemške Bele v slovenske Loče (Latschach), kar naj ne bi bilo mogoče, češ da »izvaja Heimatbund prevelik pritisk na deželnega glavarja dr. Sucherja«. ⁴⁴

Da so vodilni predstavniki koroških Slovencev sredi tridesetih let res imeli pogovore s funkcionarji stanovske države o izboljšanju položaja slovenskega šolstva, potrjuje tudi knjižica priznanega pravnika Theodorja Veiterja, v kateri je omenjen Schuschniggov sestanek z delegacijo Slovenske prosvetne zveze v Celovcu 3. februarja 1935. Kancler naj bi takrat slovenskim politikom zagotovil, da naj bi on in celotna vlada nasprotovala vsaki namerni germanizaciji, ter obljubil, da bo Slovencem omogočeno »ostati dobri Slovenci«. V vladnih vrstah naj ne bi imeli nobenega interesa, da bi iz Slovencev delali Nemce, temveč naj bi si želeli, da tudi Slovenci ostanejo dobri in zanesljivi avstrijski državljani. Po Veiterjevih navedbah naj bi nato Schuschnigg ukazal koroškim funkcionarjem, da do 15. maja uredijo vprašanje kulturne avtonomije za koroške Slovence, še zlasti na področju šolstva, sicer naj bi sprožil ustrezen sklep ministrstva za izobraževanje. Tako je 12. in 24. aprila res prišlo do novih pogovorov na deželni ravni, izdelan pa je bil celo osnutek zakonskega predloga za podporo Slovencem na Koroškem. Slovenski pogajalci naj bi takrat med drugim zahtevali, da se Tischlerja imenuje za inšpektorja za slovenske šole, ter ponoven začetek delovanja šentjakobske in šentrupertske šole v skladu z določili konkordata. Končno so se 5. julija zbrali na sestanku Sucher, Tischler, Maier-Kaibitsch in Perkonig. Sledila so pogajanja, posvečena predvsem šolskemu vprašanju, ki so se zavlekla vse do pozne jeseni. Po Veiterjevih navedbah naj bi propadla zaradi vprašanja pravice staršev, ki sta jo zagovarjala Maier-Kaibitsch in Perkonig, da namreč odločajo o značaju šole starši. Tischler je bil nasprotno proti temu, da bi se tiste otroke, ki znajo samo slovensko, vpisovalo na šole z nemškim učnim jezikom. Ker so pogajanja propadla, je marca 1936 ob obisku Koroške ponovno posredoval Schuschnigg. Na sestanku 1. marca v stavbi deželne vlade je sprejel petčlansko

⁴³ *Ljudska pravica*, 3. 2. 1947.

⁴⁴ *Slovenski vestnik*, 31. 1. 1947.

delegacijo pod Tischlerjevim vodstvom. Slovenskim predstavnikom naj bi prisluhnil z naklonjenostjo, toda konkretnih rezultatov kasneje ni bilo.⁴⁵

Čeprav so bili njegovi pogovori z oblastniki neuspešni, pa se je Tischler takrat nedvomno že uveljavil kot vodilni govornik koroških Slovencev. Kot takšnega so ga očitno priznavali tudi v avstrijskih vladnih krogih. Tischler pa si je že takrat ustvaril ugledno ime tudi pri Slovencih v Jugoslaviji. O tem pričajo spomini zgodovinarja Boga Grafenauerja, ki se je skupaj z očetom Ivanom ustavil pri Tischlerju poleti 1935 med izletom po Koroškem. Mladi Bogo je bil takrat večinoma v vlogi poslušalca in si je zapomnil, da sta oče in Tischler govorila predvsem »o prosvetni organizaciji, razmerju do režima in možnostih za slovensko preživetje v razmerah, ki jih je ‚sistem‘ prinesel s seboj«. Oba sta bila že takrat v skrbeh tudi zaradi nacistične propagande, ki se je širila po Koroškem.⁴⁶

V začetku pomladi 1937 je sledil prvi vrhunec v Tischlerjevi politični karieri. Že vabilo na 29. letni občni zbor Slovenske prosvetne zveze v Mohorjevi hiši 18. marca je nakazovalo, kdo bo na njem imel ključno vlogo. Kot glavni govornik je bil namreč najavljen prav Tischler, njegov referat pa je imel značilen naslov: *Naš položaj*.⁴⁷ Slovenska prosvetna zveza ga je na občnem zboru, ki se ga je udeležilo okoli 300 zastopnikov, izvolila za predsednika. Shod je potekal pod državno zastavo in okrašenim portretom škofa Antona Martina Slomška. Tischler je v osrednjem govoru najprej predstavil zgodovinski razvoj slovenstva na Koroškem, pri čemer je kot svetli točki uvodoma izpostavil »ustoličevanje slovenskih vojvod na knežjem kamnu in mogočno slovensko prebujenje v zgodovinskem letu 1848«. Opozoril je zlasti na delovanje Andreja Einspielerja, Slomška in Antona Janežiča, ki naj bi postavili temelje za narodnopolitično emancipacijo, ki da je nista ustavila niti menjava državne ureditve niti koroški plebiscit: »Izid svetovne vojne in nadaljnji razvoj dokazuje, da se državni interesi nikakor ne smejo nadrediti življenjskim interesom prebujajočih se narodov. Tega tudi ni zbrisalo glasovanje leta 1920, ki nikakor ni bilo glasovanje med dvema narodoma, marveč

45 Theodor Veiter, *Die slowenische Volksgruppe in Kärnten. Geschichte, Rechtslage, Problemstellung* (Reinhold-Verlag: Wien – Leipzig 1936), 136–155. Veiter je bil med koroškimi slovenskimi politikmi zelo dobro zapisan. Prim. *Naš tednik*, 16. 11. 1967 in 16. 10. 1975; Heinz Tichy in Wilhelm Neumann, *Theodor Veiter, v: Carinthia I* 185 (1995), 629–637.

46 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 119.

47 *Koroški Slovenec*, 10. 3. 1937.

med dvema državama. « Sledila naj bi leta neizpolnjenih obljub in razočaranj nad nemškimi strankami, kar pa naj bi se po Tischlerjevem mnenju končalo z ustanovitvijo stanovske države. Opozoril je, da naj bi zastopniki slovenske manjšine na avdienci pri Schuschniggu dobili »vladno zagotovilo za to, da bo v novi državi deležna vseh možnosti in ugodnosti kulturnega razvoja«. Upanje v stanovsko državo naj bi vzbudile tudi »odločne kanclerjeve besede o malovrednosti narodnega odpadništva«. Tischler je sicer ugotavljal, da izboljšanja položaja manjšine še ni, a je izrazil razumevanje, ker za to naj ne bi bila odgovorna zvezna vlada, ampak zagovorniki protislovensko usmerjenega nemškega nacionalizma: »Ti ljudje pomena krščanske države v osrčju Evrope niso kapirali in skušajo še danes delati v duhu, ki je svoječasno uničil veliko državo. Mi ne tajimo nemškega značaja države in se tudi zavedamo v polni meri, da so Karavanke državna meja; vemo pa tudi, da smo del slovenskega naroda in za Avstrijo ključ na jugovzhod.« Po Tischlerjevem mnenju naj Karavanke ne bi bile »kulturna meja, to nujno nasprotuje smislu države, ki naj posreduje med nemškim severovzhodom in slovanskim jugovzhodom«. Torej naj bi bilo v interesu avstrijske države, da koroškim Slovencem »dovoljuje stike z materinskim narodom«. ⁴⁸

Kakšen je bil njegov takratni politični vsakdanjik kot predsednika Slovenske prosvetne zveze, je Tischler kasneje na kratko opisal v spominih: »Dvakrat tedensko sem bil popoldne v Celovcu, kjer smo se posvetovali z dr. Petkom in raznimi slovenskimi duhovniki, predvsem z gospodom Starcem in z gospodom Poljancem in tajnikom zveze dr. Vinkom Zwitterom. Prosvetna zveza je – politične stranke so bile prepovedane – gojila v prvi vrsti pevsko in odrsko kulturo, prirejala številne prireditve in šesttedenske kuharske tečaje, ki jih je vodila Hartmanova Milka. Mladinski list je oskrboval prof. Jožko Hutter, ki je imel na skrbi tudi nedeljske tečaje za šoloobvezno mladino. Nedeljsko šolo zunaj po farah so vodili krajevni prosvetarji. Veliko finančnih skrbi pa je povzročal predvsem ‚Koroški Slovenec‘, tedenski list, ki ga je urejeval dr. Vinko Zwitter, upravo pa je oskrboval gospod Rado Wuttej. Gospod Jožef Supanz je bil tajnik politične organizacije in je to funkcijo vršil le nekako naprej, čeravno režim oficialno političnih strank ni dopuščal. Na vsako kulturno prireditev je centrala poslala ali oskrbela govornika.«

⁴⁸ *Koroški Slovenec*, 24. 3. 1937.

Tischler je rad obiskoval odrske uprizoritve in pevske nastope različnih lokalnih prosvetnih organizacij, v svojih govorih pa je poudarjal predvsem pomen »izobraževalnega dela v okvirju društva, ki družijo vse stanovne narodne družine«. ⁴⁹ Na vrhuncu moči, ko sta njeno delo usmerjala Tischler in Zwitter, je bilo po podatkih Danijela Grafenauerja v Slovensko prosvetno zvezo vključenih 47 krajevnih društev s 26 pevskimi in 11 tamburaškimi skupinami, k tem pa je treba prišteti še 14 nedeljskih šol. ⁵⁰

Koroški Slovenec je takrat redno objavljala članke, v katerih je bila »krščanska stanovska država« predstavljena kot ideal družbene ureditve. Takšen primer je bil uvodnik 17. februarja 1937: »Krščanska stanovska država je zlata srednja pot med komunističnimi in fašističnimi revolucionarnimi preosnovami človeške družbe, je pot krščanske pravice in ljubezni, krščanskega reda in krščanskega življenja.« V gospodarskem smislu naj bi bila zmožna »premostiti zijoči prepad med industrijo in obrtjo, med delavcem in obrtnikom«. Prav tako bi morala omejiti »vpliv trgovine, ki je zadobila v kapitalističnem gospodarstvu silno premoč nad ostalimi stanovi, in odstraniti škodljivo vmesno trgovino, ki navija cene do pretiranih višin«. Skratka, končni cilj naj bi bila »obča blaginja: nikdo v stanovski državi ne sme stradati, nikdo ne pogrešati svojega poklicnega dela«. Prvi pogoj za uresničitev takšne stanovske države pa naj bi bilo »ljudstvo, prežeto krščanstva«. Kajti brez slednjega »mora ostati zamisel, kakor je lepa in vzvišena ter vredna tudi velikih žrtev, neizvedena, država pa mora postati igrača velikih svetovnih gibanj fašizma in komunizma«. Stališče glasila političnega vodstva koroških Slovencev je bilo jasno: stanovska država da, vendar z velikim poudarkom na krščanskih vrednotah: »To je namreč veličastnost Cerkve, da je po socialnih okrožnicah svojih papežev postala danes učiteljica ne več samo zasebnega, poedinega, marveč tudi velikega občestvenega gibanja.« ⁵¹

Koroška slovenska stranka, ki je zdaj delovala pod firmo Slovenske prosvetne zveze, je ostala pretežno konservativna. To je bilo jasno vsem poznavalcem razmer v deželi. Ali kot je poudaril Tischler na shodu v Hodišah

⁴⁹ *Koroški Slovenec*, 7. 4. 1937.

⁵⁰ Danijel Grafenauer, *Človek iz ozadja: dr. Vinko Zwitter (1904–1977), sooblikovalec kulturnega, verskega, političnega in gospodarskega življenja koroških Slovencev*, v: Gruškovnjak, *Vinko Zwitter*, 15–36, tu 23.

⁵¹ *Koroški Slovenec*, 17. 2. 1937.

9. januarja 1938, mora biti slovenska prosveta katoliška in socialna.⁵² Po svoji liberalno-socialni orientaciji je znotraj zveze najbolj odstopal Petek, ki je bil zaradi svojih stališč od vseh slovenskih voditeljev stanovski državi verjetno še najmanj naklonjen. A v zahtevnih razmerah v senci grožnje tretjega rajha se je tudi on očitno podredil strankarski disciplini. Duhovniki so kljub prepovedi javnega političnega nastopanja še naprej predstavljali njeno hrbtenico. Tischler se je v njihovi družbi odlično počutil, še zlasti to velja za Starca, s katerim sta delovala kot neke vrste tandem. Njuno zaveznitvo je bilo dobro vidno v javnosti ob različnih priložnostih. Ko je vplivni kanonik Podgorc praznoval sedemdesetletnico, je *Koroški Slovenec* posebej poudaril njun prihod na proslavo 11. oktobra v Wretschnikovi gostilni v Celovcu.⁵³

Kot predsednik Slovenske prosvetne zveze se je Tischler sestajal tudi s prvakom gradiščanskih Hrvatov Lovrom Karallom, ki je bil več let poslanec krščanskih socialcev v gradiščanskem deželnem zboru, nato pa v tridesetih letih član deželne vlade in državnega sveta v okviru stanovske države. V prvem desetletju po drugi svetovni vojni je bil celo gradiščanski deželni glavar.⁵⁴ Tischler je imel sicer stike z gradiščanskimi Hrvati že v študentskih letih na Dunaju.⁵⁵ V vladnih krogih dobro umeščeni Karall je konec februarja 1935 pomagal Slovenski prosvetni zvezi, ko je dunajskim oblastem predal njeno spomenico o zahtevah koroških Slovencev.⁵⁶ Tischler je bil skozi celotno politično kariero trdno prepričan, da naj bi sodelovanje z gradiščanskimi Hrvati krepilo moč slovenske besede tudi v pogajanjih z dunajskimi oblastmi.

Tischler je že v letu izvolitve za predsednika Slovenske prosvetne zveze opazal, kako je »nacizem v Avstriji že močno dvigal glavo, predvsem so proslave 10. oktobra stale pod vplivom rjavega vzdušja, kjer je korakala bodoča SA [*Sturmabteilung*] ob navzočnosti vladnih predstavnikov«. Koroški nacisti so organizirali srečanja s poudarkom na njihovem domnevnem poslanstvu varovanja južne meje (*Grenzlandtreffen*), pri katerih so sodelovali tudi člani KHB. Največja tovrstna proslava je bila leta 1937 v Št. Jakobu v

52 *Koroški Slovenec*, 19. 1. 1938.

53 *Koroški Slovenec*, 17. 2. 1937.

54 Petek, *Iz mojih spominov*, 155.

55 *Crikveni glasnik*, 11. 2. 1979.

56 Zorn, *Poskusi*, 152.

Rožu, ko so nemški nacionalisti podrli stoletja staro lipo in postavili brambovski spomenik. Po Tischlerjevem pričevanju so se nacisti pripravljali na vkorakanje Hitlerjevih čet »z mazanjem hiš, z atentati in z organiziranimi prometnimi nesrečami«.⁵⁷

Kljub agresivnim načrtom nacistične Nemčije, ki ni skrivala zahteve po anšlusu fűhrerjeve domovine, se Tischlerjeva odločnost ni nič zmanjšala. Prej nasprotno. To so kasneje ugotavljali tudi njemu zvesti politični somišljeniki: »Čim bolj se nad domovino kopičijo temni oblaki prihajajočega nemškega nacionalizma, tem jasnejša in odločnejša je njegova narodna beseda za našo narodno pravico.«⁵⁸ Ne glede na to, da je ta nekoliko patetični opis nastal v ožjem krogu njegovih sodelavcev, pa je dejstvo, da bi Tischler lahko izbral tudi kakšno lažjo pot ali se celo umaknil iz politike. Tako pa ga niti nacistične grožnje pri političnem delovanju niso demotivirale. In to kljub temu, da je bil takratni jugoslovanski generalni konzul v Celovcu Anton Novačan vnet zagovornik sodelovanja z nacistično Nemčijo, saj je menil, da bo z njeno pomočjo mogoče izničiti rezultate koroškega plebiscita.⁵⁹ Pri tem še zdaleč ni bil osamljen, a kot se je lahko na predvečer anšlusa prepričal Petek osebno v pogovoru z ministrskim predsednikom Milanom Stojadinovićem v Beogradu (Korošec naj bi ga takrat ne želel sprejeti), so v jugoslovanski vladi razmišljali drugače: »Če bi mi zahtevali Koroško, bodo zahtevali hitlerjevci Štajersko. To bi bilo pa še slabše, zato je v tem položaju najbolje, da priznamo sedanje meje.«⁶⁰

Po dolgih desetletjih strankarske prevlade nemških nacionalcev se je stanovska država, nad katero se je z grozečo hitrostjo širila senca tretjega rajha, v Tischlerjevih očeh vendarle pokazala kot priložnost, da pride vsaj do delne izpolnitve slovenskih narodnih zahtev. Zavedal se je namreč, kaj naj bi bila alternativa Schuschniggovega političnega padca. Ko je slabo leto po koncu druge svetovne vojne Tischler v govoru na obnovitvenem občnem zboru Slovenske prosvetne zveze potegnil bilanco pod tisti čas, je vtise o predvojnih razmerah strnil v naslednjih stavkih: »Koroški Slovenci smo imeli

57 Tischlerjev jubilejni zbornik, 171.

58 Inzko st. et al., *Zvestoba*, 9.

59 Andrej Rahten, *Diplomatske (stran)poti Antona Novačana*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 64 (2024), št. 1, 372–387, tu 382.

60 Petek, *Iz mojih spominov*, 196–197.

prvovrstno razvito kulturno življenje po vsem slovenskem delu Koroške. Društva so stala po vaseh in farah in Prosvetna zveza jih je povezovala v eno celoto. Vse to je tvorilo samopomoč na kulturnem področju. Od državne strani nismo imeli nikake pomoči, marveč organizirano zatiranje na vseh področjih narodnega življenja. Ne samo država Avstrija, marveč ves nemški narod je potom Heimatbunda in Südmarke izvajal najhujši gospodarski, politični in kulturni pritisk. Razgovori so se vrstili, obljub je bilo polno v listih in govorih merodajnih oseb. Vzorno so reševali ‚manjšinsko vprašanje‘. «⁶¹

Vendar so določena pričakovanja do Schuschniggovega režima še obstajala. Glasilo koroških Slovencev je v svojih člankih tudi v dobi stanovske države še naprej obsojalo več desetletij trajajočo raznarodovalno politiko nemškega nacionalizma na Koroškem, pri čemer je v njej videlo odraz »pruske miselnosti«. Od Schuschniggovega režima je zahtevalo, »naj se ukine vse raznarodovalno delo med koroškimi Slovenci«. Poslanstvo zavednih Slovencev pa naj bi bilo po pisanju *Koroškega Slovenca* tudi delovanje med tistimi Korošci, ki so svojo narodnost zaradi nasilja večine že v prejšnjih generacijah zavrgli in konvertirali v nemštvo: »Ob vsem kriku na nacionalni nemški strani bomo to svoje zgodovinsko poslanstvo vršili do skrajnih meja naših možnosti in zmožnosti, vedoč, da s tem ne služimo samo domovini in državi, marveč pravičnim človečanskim interesom«. ⁶² Tischler je ostro nastopal proti poizkusom, ki imajo za cilj, »da ustvarijo med Slovenci nek tretji narod ‚vindišarjev‘«. Kaj si je mislil o njihovem značaju, pa je jasno razvidno iz njegovih besed na že omenjenem občnem zboru Slovenske prosvetne zveze leta 1937: »Kdor je v stanu iz svoje volje, da hoče pripadati nemškemu narodu, izvajati tudi posledice tako, da se po vsej svoji miselnosti učleni v nemški narod, tega praktično smatramo za Nemca, četudi je rojen Slovenec. Pri komur pa obstaja samo volja, da bi bil Nemec, a zato nima ne predpogojev in ne sposobnosti, ta je in ostane Slovenec in četudi bi se tega branil.« ⁶³

Takšna so bila tudi izhodišča, ki jih je na shodih poudarjal Tischler, ko je moral zavračati očitke nemških nacionalcev o domnevnem iredenti-

⁶¹ Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT.

⁶² *Koroški Slovenec*, 19. 5. 1937.

⁶³ *Koroški Slovenec*, 23. 3. 1937.

zmu slovenske manjšine. V Škofičah je ob 17. obletnici plebiscita poudaril zvestobo koroških Slovencev deželi in državi, ki naj ne bi bila v nasprotju z ljubeznijo do lastnega naroda. Celó več, Slovence je opredelil kot pomemben del koroške deželne identitete: »Realnost smo mi koroški Slovenci, dejstvo smo, s katerim bodo morali nemški sosedje računati danes in v bodoče. Tako smo povezani s koroško zemljo, da brez nas ni Koroške. Čeprav ni vsaka druga naša beseda ‚heimattreu‘ in ‚Kärnten ungeteilt‘, smo tisti del koroškega prebivalstva, ki je zvest domovini tudi tedaj, kadar je dežela ali država v nevarnosti.« Izrecno je ponovno in javno priznal Karavanke kot državno mejo, zavrnil pa je, da bi se kot nekakšna psihološka ovira utrjevale v miselnosti sodeželanov: »Dežela bo nedeljena in enotna šele tedaj, kadar bo v deželi vladalo spoznanje, da gre tudi v narodnostnem oziru vsakemu svoje. Tedaj bo dežela nedeljena, kadar bodo zadostovale ene Karavanke, katere tudi mi priznavamo brez zadržka za državno mejo, ko ne bodo postavljali Karavank v posameznih vaseh, farah ali celo posameznih družinah. Bog Karavank ni ustvaril za to, da bi brat sovražil brata, sosed sosedá, da bi se večalo nasprotstvo v domovini. Ljubezen do naroda mora postati vrlina tudi za vsakega Slovenca, kakor je čednost za vsakega Nemca, potem šele bo dežela v resnici nedeljena!«⁶⁴

Takšni in podobni Tischlerjevi pozivi so pri nemških nacionalcih nalleteli na zaprta vrata. Ko so konec leta 1937 člani slovenskega izobraževalnega društva v Logi vasi napovedali organizacijo mladinskega jezikovnega tečaja, je to povzročilo silovite odzive nemških nacionalcev. Komentator dogajanja je v predbožični številki *Koroškega Slovenca* izrazil obžalovanje nad tem, »kako zelo je zastrupljeno ozračje, v katerem živimo«. Pozval je oblastnike, naj se držijo svojih obljub: »Manjšinsko vprašanje se ne dá reševati v znamenju pritajenih in očitnih groženj in še manj s pridržkom, da ostane kulturna enakopravnost koroških Slovencev samo v besedi in na papirju.« Sodeželanom večinskega naroda je bil namenjen naslednji poziv: »Kajti resnična kultura kateregakoli naroda je najprej vidna v tem, da narod odklanja samooboževanje in kratkovidno nacionalno sebičnost ter dáje tudi narodu-sosedu spoštovanje, ki mu gre po naravni poti.«⁶⁵

64 *Koroški Slovenec*, 13. 10. 1937.

65 *Koroški Slovenec*, 22. 12. 1937.

Tischler je na predvečer tridesetletnice Slovenske prosvetne zveze v programskem članku za podlago društvenega delovanja označil »železno disciplino«. Uvodoma je spomnil na velike organizacijske uspehe Slovenske krščansko-kulturne zveze za Koroško na predvečer prve svetovne vojne, vendar se ni ustavil le pri obujanju spominov. Poudaril je, da je bila zveza v zadnjih letih »postavljena pred večje in težavnejše naloge«, saj da »ni več samo kulturna organizacija na znotraj«, ampak je »tudi manjšinska organizacija na zunaj«. Pohvalil je navdušenje »agilne mladine«, hkrati pa pozval starejše člane, da morajo tudi oni še naprej aktivno sodelovati, ne pa da se sklicujejo na trditev, češ, »smo že prestari«. Napovedal je »razširitev društvene organizacije in poglobitev društvenega delovanja«, pri čemer je dajal poseben poudarek organizaciji sestankov in delovanju društvenih knjižnic: »Vsi Slovenci fare ali občine morajo biti včlanjeni v slovenskem kulturnem društvu. Da poglobimo društveno delovanje, bo treba letos posvečati posebno pozornost sestankom, kateri morajo postati središče vsega dela. Dobro pripravljen sestanek bo povezal vse društvenike miselno v eno celoto.«⁶⁶

Sklicevanje na disciplino je postala stalnica Tischlerjevih nastopov, ko je pozival, da »morajo vsi osebni interesi stopiti v ozadje in skupni interesi stopiti v ospredje«. V govoru, ki ga je imel ob pevski prireditvi na štefanovo 1937 v Borovljah, je izpostavil dolžnost članov Slovenske prosvetne zveze, da se angažirajo pri distribuciji *Koroškega Slovenca*: »Zunanji zastopnik naših kulturnih in gospodarskih teženj je ‚Koroški Slovenec‘, znak našega poštenja in odkrite volje za sodelovanje v deželi in državi. Posebno v sedanjem času mu držimo disciplino, širimo in priporočajmo ga!« V perspektivi je sicer računal, da bodo koroški Slovenci v vladnih krogih našli več posluha, a se je zavedal, da bo izpolnjevanje njihovih zahtev odvisno tudi od trdnosti njihove organizacije: »Dokler ne izsilimo potrebnega razumevanja od merodajnih krogov, si moramo pomagati sami. Sami moramo v svojih društvih braniti slovenske kulturne potrebe in ta društva povezati v močno, enotno Slovensko prosvetno zvezo.« Tischler je pozval »nemške rojake, ki resnično ljubijo svojo domovino in imajo v deželi moč v rokah, naj doprinesejo svoj delež k razrešitvi zamotanih narodnostnih prilik«.⁶⁷

⁶⁶ *Koroški Slovenec*, 13. 10. 1937.

⁶⁷ *Koroški Slovenec*, 5. 1. 1938.

Znano je, da je bil Schuschnigg intimno legitimist in je vzdrževal stike s pretendentom na prestol Ottom von Habsburgom. To pa v takratnih razmerah še zdaleč ni pomenilo, da bi bili vsi zagovorniki stanovske države hkrati monarhisti.⁶⁸ To je veljalo tudi za slovenske politične voditelje na Koroškem. Ena redkih izjem je bil Podgorc. Med plebiscitno kampanjo ni želel podpreti jugoslovanske opcije, saj je verjel, da se bo Slovincem bolje godilo v katoliški Avstriji, čeprav je postala republika. Petku je po njegovem pričevanju po plebiscitu dejal: »Kako je to mogoče, da so ti ljudje glasovali proti Avstriji, ki je bila vendar izrazito katoliška država in na katere strani je bil tudi tukajšnji škof?«⁶⁹ A podobno kot Schuschnigg, ki se v javnosti ni želel odkrito opredeliti za legitimista, je ravnal tudi Podgorc. Vseeno je bil s takšnimi stališči med koroškimi Slovenci bolj osamljen. Na obtožbe v enem od slovenskih tednikov v Jugoslaviji, da imajo slovenski prvaki na Koroškem »monarhistična stremeljenja«, so se 19. maja 1937 v imenu Slovenske prosvetne zveze Tischler, Poljanec, Starc, Ogris in Vinko Zwitter odzvali z ostro izjavo: »Kdor imenuje katoliške Slovence ,internacionalce, katerim je mero-dajno le tisto, kar bo blagoslovljeno v Rimu, je v svojem strupenem sovraštvu do katoličanstva slep za največjastnejše dele naše slovenske zgodovine. Kdor pa očita katoliškim Slovincem na Koroškem, da ,pod krinko Cerkve in prosvetnega dela utirajo pot restavraciji Habsburžanov, vrši posel, ki je zlobnejši od posla naših nacionalnih nasprotnikov. Slovenska prosvetna zveza ni za reševanja državno-političnih vprašanj ne poklicana in ne pristojna.«⁷⁰

Tischler je bil takrat vodilna slovenska politična avtoriteta tudi v očeh koroške slovenske mladine. To dokazuje pričevanje Francija Zwittra, ki je bil po drugi svetovni vojni eden najbolj izpostavljenih slovenskih funkcionarjev. Tischlerja je spoznal na počitniškem srečanju visokošolcev v Zahomcu leta 1924, na katerem ga je mladostna odločnost bodočega vodilnega politika koroških Slovencev navdušila: »To je bila tedaj senzacija; saj je oblast za to priložnost poslala v Zahome približno 20 žandarjev, da bi branili in zavarovali okolico pred dozdevnimi veleizdajalci – slovenskimi študenti.

68 Prim. Johannes Thaler, *Legitimus – Ein unterschätzter Baustein des autoritären Österreich*, v: *Das Dollfuß-Schuschnigg-Regime 1933–1938. Vermessung eines Forschungsfeldes*, uredila Florian Wenninger in Lucile Dreidemy (Böhlau: Wien 2013), 69–85, tu 71 in 31.

69 Petek, *Iz mojih spominov*, 51.

70 *Koroški Slovenec*, 19. 5. 1937. Zanimivo je, da je v isti številki tednik obširno in pozitivno poročal o kronanju novega britanskega kralja Jurija VI.

/.../ Sestanek je vodil tedaj še študent Tischler in sem ga občudoval, kako ga močna posadka podkloštrskih žandarjev ni prav nič motila ali begala.« V naslednjih letih sta postala politična sodelavca, Tischler pa je bil glede na Zwitterovo pričevanje pripravljen z njim deliti tudi zaupne informacije. Konec leta 1938 je bil Zwitter na občnem zboru kot predstavnik študentov izvoljen za podpredsednika v osrednjem odboru Slovenske prosvetne zveze. Čeprav sta kasneje predsedovala dvema konkurenčnima organizacijama koroških Slovencev, sta v predvojnem času skovala prijateljstvo, ki je prese-galo svetovnonazorska razhajanja. Jeseni 1945 je bil Tischler celo Zwitterova poročna priča.⁷¹

Konec leta 1937 je prišlo še do zadnjega poskusa, da se v pogajanjih za ureditev položaja slovenščine na Koroškem, ki jih je spodbujal Schuschniggov režim, doseže preboj. Glavni akterji – Sucher, Hurdes, Tischler, Starc, Maier-Kaibitsch in Perkonig – so se srečali 16. novembra in vendarle dosegli sporazum o rabi slovenščine. Obe strani sta se načelno obvezali, da bosta prenehali z medsebojnimi napadi. Dogovorjeno naj bi bilo, da bodo deželne oblasti nastavile ustrezno število uradnikov, večjih obeh jezikov. Slovenski tisk naj bi spet lahko začel uporabljati slovenska krajevna imena. Pravica manjšine do lastnih šol naj bi se ohranila, za njeno uresničevanje pa naj bi se ustanovil poseben odbor, ki bi ga sestavljali beljaški, celovski, šmohorski in velikovski šolski nadzornik, Tischler, Perkonig in slovenski učitelj Franc Legat. Odbor bi razdelil šole po treh kategorijah: na dvojezične šole z enakovrednim razmerjem med številom ur obeh učnih jezikov, dvojezične z večjim deležem nemščine in čisto nemške. Zadolžen naj bi bil omenjeni odbor tudi za pripravo učnih načrtov. V osnovi je takšen sporazum predlagal Maier-Kaibitsch v pismu Tischlerju že dve leti prej, a je nato od njega odstopil, ko je videl, da so ga bili slovenski predstavniki v veliki meri pripravljeni sprejeti.⁷² Zdaj je Maier-Kaibitsch v takšen kompromis moral privoliti. Tokrat je bilo tudi zanj konec izgovorov in zavlačevanja, pritisk z Dunaja je očitno zalegel. Vseeno je čas delal zanj – vkorakanje čet tretjega rajha v Avstrijo ga je namreč že štiri mesece kasneje rešilo tovrstnih skrbi. Tischlerju in njegovim somišljenikom, ki so ponovno ostali praznih rok, pa nakopalo številne nove.

⁷¹ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 131–132.

⁷² *Zorn, Poskusi*, 151 in 158.

3.

Politične preizkušnje v tretjem rajhu

Za 13. marec 1938 je Schuschnigg razpisal plebiscit za avstrijsko državo ali proti njej. A Hitler je to preprečil in dan prej vkorakal v Avstrijo. Poniževalno jo je preimenoval v *Ostmark* in jo priključil tretjemu rajhu. Slovenci v »Vzhodni marki« so se znašli v zahtevnih razmerah, ko je bilo po eni strani iz Berlina slišati obljube o upoštevanju njihovih pravic, po drugi strani pa so jih v ozadju koroški nacionalistični krogi želeli še dodatno omejiti.¹ Stanovska država je bila za nasprotnike slovenstva, ki so si ponosno nadeli nacistične uniforme, samo še neprijetna epizoda, ki jo velja čim prej pozabiti.

Anšlus je takoj močno posegel tudi v življenje učiteljev na beljaški šoli, kjer je služboval Tischler. V svojih spominih je o tem zapisal: »Ob zasedbi Avstrije si je profesor zgodovine J. K. prerezal žile in se tako umaknil zaporu, mene so prehodno vtaknili v beljaški zapor, vrsta do tedaj bolj ali manj neznanih kolegov je bila imenovana za nove ravnatelje na gimnazijah.« Na beljaški gimnaziji je bila pod novim režimom prva prireditev »sežiganje učbenikov« na šolskem vrtu ob obvezni navzočnosti profesorskega zbora in vseh učencev. Tischlerja so aretirali že 15. marca, vendar na zahtevo celovške vlade takoj tudi izpustili.²

Po Petkovih navedbah naj bi bil Hitler zavrnil, da bi ga ob triumfalnem prihodu v Celovec v imenu Koroške pozdravil Maier-Kaibitsch. Čast je pripadla sivi eminenci koroške politike, deželnemu upravitelju iz

¹ Haas in Stuhlpfarrer, *Österreich*, 74.

² *Slovenski vestnik*, 28. 2. 1947; *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 187.

plebiscitne dobe Arthurju Lemischu.³ Vseeno je za Maier-Kaibitscha in njegove somišljenike na Koroškem anšlus predstavljal dobro priložnost, da nadaljujejo sistematično raznarodovalno delo, začeto po plebiscitu leta 1920.⁴ Uradno so sicer zaradi politike Berlina na Balkanu sicer še morali paziti, da ne bi delovali (preveč očitno) antislovensko. Hitler je bil knezu Pavlu Karađorđeviću pripravljen marsikaj popustiti, jugoslovanski vladni krogi pa so se trudili, da nemškega voditelja ne bi izzivali.⁵ Anton Korošec si je v beograjski vladi prizadeval, da Jugoslavija ne bi dajala povoda rajhovskim oblastem za poslabšanje odnosov. Ko sta ljubljanski škof Gregorij Rožman in njegov mariborski pendant Ivan Jožef Tomažič ob anšlusu pozvala vernike, naj molijo za domovino, naj bi po pričevanju enega od njegovih ožjih sodelavcev Korošec od njiju dosegel preklic poziva.⁶

Iz zunanjepolitičnih razlogov so tako v Berlinu sprva dopuščali tudi javno kulturno udejstvovanje slovenske manjšine na Koroškem.⁷ A k temu je gotovo pripomogla tudi izjava, ki sta jo na sestanku 17. marca 1938 ustno podala Petek in Tischler v imenu Slovenske prosvetne zveze deželnemu glavarju Wladimirju Pawlowskemu, ki je po izvedbi anšlusa na tem mestu zamenjal Arnolda Sucherja. Novega deželnega glavarja sta takrat skupaj zaprosila, naj zaščiti slovensko narodno manjšino.⁸ Na sestanku je bil sicer tudi njun stari znanec Maier-Kaibitsch, ki se mu je končno uresničila želja o vključitvi v tisočletni rajh, vendar sta Tischler in Petek dobila zagotovilo, »da ne bodo okrnili slovenskih kulturnih in gospodarskih organizacij«. ⁹ S tem sta med drugim preprečila tudi prepoved izdajanja tednika *Koroški Slovenec*, ki so jo njuni deželni nasprotniki načrtovali po anšlusu.¹⁰

³ Petek, *Iz mojih spominov*, 199.

⁴ Teodor Domej, *Koroški Slovenci v prvem letu nacistične vlade v Avstriji*, v: *Zgodovinski časopis* 42 (1988), št. 1, 61–83, tu 68.

⁵ Prim. Andrej Rahten, *Zunanjepolitični koncept kneza Pavla*, v: *Studia Historica Slovenica* 23 (2023), št. 2, 397–426.

⁶ Jakob Kolarič, *Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa*, I–III (Družba sv. Mohorja: Celovec 1967, 1970 in 1977), tu III, 13.

⁷ Podrobno o tem Teodor Domej, *1938 – Avstrija ali Nemčija? Po Schuschniggu za Hitlerja?*, v: *Problemfelder der Geschichte und Geschichtsschreibung der Kärntner Slowenen/Problemska polja zgodovine in zgodovinopisja koroških Slovencev*, uredila Andreas Moritsch in T. Domej (Mohorjeva družba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 1995), 77–103.

⁸ *Freie Stimmen*, 22. 3. 1938; *Koroški Slovenec*, 23. 3. 1938; Domejeva tinska razprava, OAA.

⁹ *Slovenski vestnik*, 28. 2. 1947.

¹⁰ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 117.

Posredovanje Petka in Tischlerja pri deželnem glavarju je bilo verjetno spodbujeno tudi s stališči drugih akterjev v deželi, ki so imeli znaten vpliv na odločanje slovensko govorečih volivcev. Sem sta spadala govor nekdanjega socialdemokratskega funkcionarja Ferdinanda Wedeniga in slovesna izjava avstrijskih škofov, ki jo je Hefter dopolnil še s svojim pastirskim pismom. Wedenig, ki je bil, zahvaljujoč Schuschniggovi zadnji amnestiji, iz zapora izpuščen šele tik pred anšlusom, je delavskim tovarišem razglašal, kako so lahko veseli, da se je Avstrija končno združila z veliko sestrsko državo. S tem ni sicer v ničemer odstopal od že utrjene velikonemške linije, ki sta jo ne nazadnje zastopala tako oba avstromarksistična prvaka Otto Bauer v pariški emigraciji kot tudi Karl Renner v domači politični izolaciji. Prav tako tudi ni bilo nobeno presenečenje za koroško politično kombinatoriko, da je Wedenig kmalu po koncu druge svetovne vojne postal deželni glavar. Presenečenje ni bilo niti Hefterjevo slovesno priseganje novemu režimu, saj je že pred Hitlerjevim anšlusom veljal za zagovornika velikonemškega programa.¹¹

Kot je ugotovil že Bogo Grafenauer, je postajala po anšlusu Tischlerjeva politična vloga »vse bolj razvidna«. Moral si je namreč prizadevati, da tudi v zahtevnih razmerah nacističnega režima prepreči kršenje narodnih pravic koroških Slovencev. Po Grafenauerjevem mnenju naj bi Tischler zagovarjal takšno politiko, ki bi lahko nacistične pritiske »vsaj zadrževala in omejevala«. ¹² Pri tem mu je gotovo šla na roko tudi takratna politika Stojadinovićeve vlade, ki je stremela k dobrim odnosom s Hitlerjevim režimom. Stojadinovičev vpliv je na lastni koži izkusil tudi Grafenauer, ko je leta 1939 o položaju koroških Slovencev napisal članek, a ta domnevno zaradi zahtev nemškega poslaništva v Beogradu ni smel biti objavljen. Razprava, ki v veliki meri temelji prav na citatih iz Tischlerjevih govorov, je bila nato objavljena šele pol stoletja kasneje.¹³

Lojalnostna izjava, ki sta jo podpisala Petek in Tischler, je bila nedvoumna in jasno formulirana, tako da bi ji tudi največji nasprotniki slovenstva na Koroškem težko kar koli očitali. V relativno kratkem besedilu, ki ga

¹¹ Domej, *Koroški Slovenci*, 71–72 in 78.

¹² *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 120.

¹³ Bogo Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*, uredil Janko Prunk (Slovenska matica: Ljubljana 1987), 107–119.

je *Koroški Slovenec* objavil 30. marca 1938, se Hitlerjevo ime in sklicevanje nanj pojavi kar štirikrat, »Ja« s klicajem pa petkrat. Ključni del argumentacije, zakaj je treba glasovati za anšlus, je tisti, ki utemeljuje stališče koroških Slovencev z naukom nacionalsocializma glede narodnega vprašanja: »Narodni socializem Adolfa Hitlerja proglašča narodnost za božjo stvar in smatra nezvestobo ali protivnost narodu, v katerem je kdo rojen, za protin naravno in zato sramotno. Narodni socializem poziva vsakogar k dejavni službi v narodni družini in v narodnem občestvu. Kakor veljajo ta načela za Nemce in nemški narod, veljajo po izjavah voditeljev Velike Nemčije v isti meri tudi za narodne manjšine.«¹⁴

Ob branju izjave o zvestobi vodstva koroških Slovencev se ne moremo izogniti vtisu, da je sklicevanje na nacistična načela glede narodnega vprašanja nastalo v želji, da bi lahko slovenska manjšina svoje interese usklajevala v sozvočju z načrti voditelja tretjega rajha. Tako ni razmišljal samo Tischler, ampak tudi Petek, ki naj bi si prek Vilfanovih zvez v Kongresu evropskih narodnosti celo prizadeval za posebno avdienco vodstva koroških Slovencev pri führerju.¹⁵ Pri tem je težko verjeti, da Tischler, Petek in njuni somišljeniki ne bi poznali Hitlerjevih megalomanskih načrtov o zaslužjenju Slovanov v Vzhodni Evropi, katerih ozemlja naj bi predstavljala nemški *Lebensraum*. A vseeno so upali, da bo poudarjeno priseganje na nacistično pojmovanje naroda – v kombinaciji z dobrososedskimi odnosi med Jugoslavijo in Nemčijo, na katere se je lojalnostna izjava v sklepnem delu tudi sklicevala – slovenski manjšini na Koroškem omogočalo znosno preživetje in ohranitev vsaj dela pravic.

Čeprav je bila omenjena izjava vodstva koroških Slovencev že večkrat citirana tudi v zgodovinopisju, pa o njeni genezi doslej nismo vedeli dosti.¹⁶ V Tischlerjevi družinski zapuščini se nahaja njen osnutek, deloma pa se je ohranil tudi dopis, ki kaže, da je nastala v krogu treh: Tischler – Vinko Zwitter – Petek. Tipkopis, namenjen Zwitteru, sicer ni podpisan, a glede na to, da sta spodaj v Tischlerjevi pisavi dva njegova pripisa, je avtor celotnega dopisa skoraj zagotovo Tischler osebno. Osnutek izjave je sicer daljši od

14 *Koroški Slovenec*, 30. 3. 1938.

15 Domej, *Koroški Slovenci*, 74.

16 Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje*, 108–109.

različice, ki je izšla v *Koroškem Slovencu*, v njem pa je jasno razvidna tendenca, da se odločitev za anšlus poveže s koroškim plebiscitom 10. oktobra 1920. Pri tem bode v oči ugotovitev, da slednji sicer naj ne bi odločal »o kulturni in narodni pripadnosti«, naj bi pa »določil politično in gospodarsko pripadnost koroških Slovencev k nemški državi«. Takšna trditev je bila v nasprotju s prevladujočim mnenjem tistega dela slovenskih politikov v Jugoslaviji, ki so zastopali stališče, da je plebiscit leta 1920 odločal o pripadnosti južne Koroške Avstriji, ne pa Nemčiji. Torej naj bi bil po mnenju dela politikov v jugoslovanski Sloveniji anšlus Avstrije povod za zahtevo po priključitvi južne Koroške Jugoslaviji, ne pa da naj bi glasovanje leta 1938 formalno potrdilo plebiscitno odločitev iz leta 1920. Če je bil prvi poudarek v osnutku namenjen izražanju zvestobe do Velike Nemčije, pa je bil drugi izraz slovenske narodnjaške drže, saj da so koroški Slovenci v celotnem obdobju po plebiscitu »povdarjali in vzdrževali kulturno in narodno povezanost z vsem slovenskim narodom«. Po anšlusu Avstrije naj se torej ne bi nič spremenilo: »Kakor so bile Karavanke do 13. marca 1938 politična in državna meja nemške Avstrije, tako so in ostanejo zanaprej meja velike Nemčije. To novo dejstvo na našem položaju nič ne spreminja. Gospodarsko in državnopolitično smo del nemške države, kakor smo bili, ne oziraj se na to, kako si večinski narod svoj dom uravna, pač pa je dom večinskega naroda tudi naš dom. Kljub vsem močnim kulturnim vplivom s strani nemškega naroda smo in ostanemo koroški Slovenci v kulturnem in narodnostnem pogledu del slovenskega naroda.«¹⁷

Izjava o zvestobi koroških Slovencev je bila v svoji končni različici precej skrajšana. A tudi takšna je bila še vedno v sozvočju z osnutkom, ki se je ohranil v Tischlerjevi družinski zapuščini. Seveda se postavlja vprašanje, v kolikšni meri so bile trditve v obeh – tako v osnutku kot tudi v objavljeni verziji – odraz dejanskega političnega prepričanja Tischlerja in njegovih somišljenikov, v kolikšni meri pa je šlo za pragmatizem, povzročen z bojznimi pred nacističnimi načrti. Iz že omenjenega Tischlerjevega dopisa Zwittru se zdi, da gre bolj za drugo. Tischler je v njem pozval soavtorje izjave, da že pred uredniškim sestankom »vsak poskusi utemeljiti ‚Ja‘«, sam pa je v tem smislu oblikoval tudi svoj (že citirani) osnutek. Očitno so že pred uredniško

¹⁷ Osnutek izjave pred plebiscitom 10. aprila 1938, brez datuma, ADT.

odločitvijo sestavljavci izjave bili soglasni, naj bo poziv pritrđen za anšlus. Je pa pomenljivo, da je Tischler v dopisu Zwitteru lasten osnutek poimenoval kot »svoje pesniške proizvode«. Očitno se je zavedal, da je v njegovem pozivu precej visokoletečih fraz, za katere pa sploh ni bilo nujno, da se je z njimi intimno strinjal. Vsekakor pa se je zavedal resnosti položaja: »Dobro bo pretehtati vsako besedo.« Prav tako je predlagal, da bi »še pri domačih novicah na prvem mestu vrinili poziv, da se ljudje udeležijo volitev«. ¹⁸ Njegov poziv je bil upoštevan, čeprav je bil v rubriki *Domače novice* objavljen šele na drugem mestu. ¹⁹

Vsekakor pa objavljenih izjav ne gre kar enačiti s Tischlerjevimi intimnimi prepričanji. Čeprav tega ne takrat ne kasneje javno ni obžaloval, je gotovo, da so se s padcem stanovskega režima in koncem Avstrije porušili tudi njegovi politični načrti. Kaj si je mislil o evforiji nemško govorečih so-deželanov ob Hitlerjevem prihodu, je lahko odkrito povedal šele po koncu druge svetovne vojne: »Hitlerizem je našel na Koroškem dobro pripravljena tla, ni slučaj, da je ravno v Celovcu 4. [pravilno: 5.] 4. 1938 pozdravilo ‚führerja‘ 180.000 Korošcev, da se je te slovesnosti udeležil tudi škof Hefter. Novi mogočnejši na Koroškem ali boljše stari zatiralci v novi uniformi so nam obljubili vse. Kaibitsch, Pawlowsky, [Josef] Bürckel in [Hubert] Klausner so govorili pred volitvami 10. 4. 1938 o vzorni rešitvi.« ²⁰ Pawlowski je tako na shodu v Šentjakobu v Rožu 8. aprila v imenu rajhofske vlade slovenskim rojakom slovesno zagotovil, da bodo njihove kulturnopolitične zahteve in značilnosti upošteevane, pri čemer se je skliceval tudi na lojalnostno izjavo Tischlerja in Petka. ²¹ Obljube, ki so bile močno podobne ali morda celo še bolj vabljive od predplebiscitnih leta 1920, so spet krožile. In ponovno prinesle nova razočaranja.

¹⁸ Tischlerjev dopis Vinku Zwitteru, brez podpisa in datuma, ADT.

¹⁹ Prednost je dobila novica o »epohalnem izumu«, nekakšnem aparatu, s katerim naj bi predvajali zvoke iz preteklosti, a je bila očitno plod izmišljotin v pariških časnikih. *Koroški Slovenec*, 30. 3. 1938.

²⁰ Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT. Bürckel je bil nacistični komisar za ponovno združitev Avstrije z nemškim rajhom, Klausner pa gauleiter Koroške v letih 1938–1939. Po Petkovem pričevanju naj bi bil »star avstrijski oficir« Klausner koroškimi Slovencem precej naklonjen, kar je razvidno tudi iz pogovorov, ki sta jih imela s Tischlerjem z njim na Dunaju. Bila pa sta zelo hladno sprejeta pri Bürcklu in Klausnerjevem nasledniku Franzu Kutscheri, ki naj bi bil nekoč »vrtnarski pomočnik v Mariboru«. Petek, *Iz mojih spominov*, 210–211.

²¹ *Freie Stimmen*, 9. 4. 1938; Domejeva tinska razprava, OAA.

Že kmalu se je izkazalo, da tudi v javnosti zelo jasno predstavljena lojalnostna izjava Slovenske prosvetne zveze očitno ni mogla preprečiti ukrepov, ki so bili v škodo koroškim Slovincem. Tischler se je že dva tedna po plebiscitu za anšlus moral obrniti na Pawlowskega. V pismu se je skliceval na zagotovilo nacističnih veljakov z dne 17. marca, da ne bo noben Slovenec preganjan zaradi svoje narodne pripadnosti ali dejavnosti. Prav tako je opozoril na navedbe Maier-Kaibitscha na zborovanju 27. marca v Borovljah, ki naj bi Slovence navdajale z upanjem na prihodnost. In končno naj bi tudi izjave Pawlowskega, da naj bi nacionalsocialistična nemška država, temelječa na narodni moči, znala zaščititi tudi tuje narodnosti v svojih mejah, pričale, da se časi narodnopolitičnih bojev v deželi bližajo h koncu. Referendum 10. aprila naj bi ustvaril takšno enotnost dežele in prebivalstva, ki naj bi si jo Korošci že od nekdaj želeli in naj bi jo končno doživeli šele v tretjem rajhu. Po Tischlerjevem mnenju so Slovenci 10. aprila brez izjeme izpolnili svojo državljansko dolžnost in se enotno izjasnili za führerja in rajh, veselje nad novo doseženo enotnostjo pa naj bi bilo enako tako v nemških kot slovenskih krogih. Toda pojavi v zadnjem času naj bi kazali, da je omenjena enotnost spet uničena. Tischler je prosil Pawlowskega za posredovanje pri številnih primerih ukrepov, sprejetih v škodo koroških Slovencev. Najprej je opozoril na premestitve slovenskih duhovnikov in se zavzel za njihovo vrnitev v domače župnije. Nadalje je navedel primer svojega prijatelja, nadučitelja Aichholzerja, ki je bil poslan v Leoben v Dolini reke Jezernice. Prosil je, da se ga premesti v Loče. Podobno se je zavzel tudi za vrnitev nadučitelja Lukasa Witterniga, ki so ga iz Globasnice prestavili v Tigrče (Tigring). Opozoril je tudi na dva primera odpustitve: uradnika Simona Piopiunika iz kmetijske bolniške hranilnice in zdravnika v beljaški deželni bolnišnici Joška Grafenauerja. Za oba je prosil, naj se ju vrne v službo. Zavzel se je tudi za učiteljskega pripravnika Wladimirja Kupperja, ki so ga izključili iz celovške učiteljske akademije. Pritožil pa se je tudi nad položajem slovenščine v Cerkvi, pri čemer je navedel prepovedi slovenske pridige na Bistrici v Rožu in slovenskega petja v Mariji na Zilji (Maria Gail). Pismo je zaključil s pozdravom *Heil Hitler!*, ki je bil takrat obvezen.²²

22 Tischlerjevo pismo Pawlovskemu, 23. 4. 1938, ADT.

Omenjeni primeri vsekakor dokazujejo, da so bili posamezni narodnozavedni Slovenci na lokalni ravni izpostavljeni maščevalnim ukrepom nacističnih veljakov, ki so večinoma samo zamenjali deželne gvante z nemškimi uniformami. Vendar o neki sistematično vodeni politiki likvidacije manjšine takrat še ni možno govoriti. Voditelji koroških Slovencev so se seveda zavedali, da jih lahko kmalu doletijo tudi nacistične represalije večjega obsega, vendar so želeli ta trenutek čim bolj odložiti. Dokler je Hitler še računal na Jugoslavijo kot partnerico, je nedvomno še tlelo upanje, da se bo možno izogniti najhujšemu. V tem smislu je tudi Petek nagovarjal Tischlerja, naj bo aktiven v Kongresu evropskih narodnosti: »Nagovoril sem tudi dr. Tischlerja, da je šel na manjšinske kongrese, ker sem imel vtis, da Nemčija v svetu potrebuje legitimacijo za svoje korektno postopanje. In tedaj smo si pač mislili, dalj časa ko se stvar vleče, bolje za nas. Kaj pa nas konec koncev čaka, smo vedeli.«²³

Slovenska prosvetna zveza je 15. junija 1938 priredila »Slovenski dan« na Brnci (Fürnitz) pri Prangarju. Brnca je imela tedaj najboljši moški pevski zbor, ki je štel 35 članov in ga je vodil Hanzej Kropivnik. Udeležba je bila precejšnja, kakih 350 zborovalcev je po pričevanju Nužeja Tolmajerja prihod Tischlerja na govorniško mesto pospremila »z navdušenim ‚živio‘ vzklikanjem«.²⁴ Tischler je v govoru, na katerega se je po lastnem pričevanju vestno pripravil, citiral tudi odlomek iz Hitlerjevega dela *Mein Kampf*, ki govori o narodih. Čeprav je bila prireditev najavljena, je Tischler že naslednji dan na šoli dobil poziv Gestapa, naj se takoj zglesi na uradu v Celovcu. Tam so ga zaslišali in šef Gestapa za Koroško dr. Ernst Weimann ga je vprašal, kdo mu je dal dovoljenje za citiranje Hitlerjevega dela, saj naj bi zanj potreboval pristanek Državnega kanclerskega urada (*Reichskanzlei*). Odgovoril je, da mu ni bilo znano, da bi bilo za to potrebno posebno dovoljenje. Weimann je odvrnil: »Tudi tega vas bomo naučili!« Še bolj pa ga je razburila Tischlerjeva pripomba, da se katoličani veselijo, kadar kdo citira evangelij. Weimannova grožnja, ki je sledila, ne potrebuje komentarja: »*Sie sind hier hereingekommen, aber Sie wissen nicht, ob Sie hinausgehen.*«²⁵

²³ Petek, *Iz mojih spominov*, 201.

²⁴ Nužej Tolmajer, *Dr. Vinko Zwitter – osebnost 20. stoletja med koroškimi Slovenci*, v: Gruškovnjak, *Vinko Zwitter*, 125–142, tu 128.

²⁵ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 172.

Podobno velja za izjavo, ki jo je 5. julija 1938 izrekel Tischlerju in predstavnikom koroških Slovencev namestnik gauleiterja Franz Kutschera: »Kdor pristopi k našim organizacijam, je Nemeč, kdor ne pristopi – je gost! Sicer pa bo v sto letih tako ali tako vse nemško.«²⁶ Ob takšnih grožnjah so celo pokroviteljske besede Maier-Kaibitscha, »češ mala Avstrija se vas je bala, velika Nemčija pa se vas ne boji in dobili boste vse pravice«, ki jih je izrekel ob Petkovi in Tischlerjevi avdienci pri Pawlowskem, zvenele pomirjevalno.²⁷

Tischler in njegovi somišljeniki so kljub sovražnim namigom nadaljevali z delom. »Slovenski dan« so 31. julija 1938 ponovili v Globasnici pod Peco, »v kraljestvu kralja Matjaža«, kjer je bila udeležba še večja kot na prejšnjem. Organizatorji so se močno potrudili, da bi bil shod v javnosti sprejet kot dokaz zvestobe koroških Slovencev novim oblastem. Za »pozdravno geslo« shoda so v tem smislu razglasili: »Dvigamo zastavo slovenske narodne svobode in discipline – en Führer, ena država, ena dežela in dva koroška naroda!« Tischlerju je bilo še posebej všeč, da je vrsta slovenskih visokošolcev, ki jih je bilo kakih trideset, poskrbela za prisrčno razpoloženje. Kljub temu je bil njegov govor v znamenju skrbi, ki so trle voditelje koroških Slovencev. Poseben poudarek je namenil slovenski duhovščini: »Hvaležnost smo koroški Slovenci dolžni slovenskim duhovnikom. Izven cerkve so posvečali svoje moči slovenski narodni družini in stali našemu človeku ob strani z nasvetom in pomočjo v njegovi gospodarski stiski. Duhovniki so bili središče kulturnega življenja naše vasi. Ob tridesetletnici prosvetne centrale jim zato veljaj iskrena zahvala! [Kristijan] Košir, [Janez] Sekol, Starc, Poljanec – bivši voditelji prosvete – za nas to niso imena, marveč vzori delavnosti, požrtvovalnosti in nesebičnosti!« To so vedeli tudi nemški nacionalisti in očitno se je tudi Tischler dobro zavedal pritiskov, ki so jim bili izpostavljeni po anšlusu: »Narod gleda vse, kar se dogaja okoli slovenskih duhovnikov, iz slovenskega vidika. Dokler se ne pove, kaj te naše može obremenjuje, smo prepričani, da so obremenjeni po delu za svoj slovenski narod. Ta obremenitev pa jim je najvišja zasluga in najvišja čast, katero so na tej zemlji dosegli. S tem, da so pomagali svojemu narodu, so služili državi, kateri pripadamo.«²⁸

26 *Slovenski vestnik*, 28. 2. 1947.

27 Petek, *Iz mojih spominov*, 204.

28 *Koroški Slovenec*, 3. 8. 1938.

Tischlerjeve bojazni glede usode slovenskih duhovnikov so se kmalu začele uresničevati po najbolj temnem scenariju. Še isto poletje je postal žrtev nacističnega nasilja Poljanec, ki so mu oblasti očitale, da je storil »devizni prekršek« (kuharica mu je v jopič zašila nekaj denarja). Med begom so ga na podlagi ovadbe v Pliberku aretirali in ga v zaporu mučili. O vzrokih za njegovo smrt obstaja več razlag, a večinoma gre za domneve, da so ga v ječi zastrupili. Po Tischlerjevem mnenju naj bi dobil nesrečni župnik injekcijo živega srebra in je za posledicami umrl.²⁹ Poljanec je bil pokopan 29. avgusta 1938, pogrebnege sprevoda po Škocjanu, ki ga je vodil Podgorc, pa se je udeležilo najmanj 3000 ljudi, od tega 82 duhovnikov. Stolni dekan Franc Cukala je zastopal mariborskega škofa Tomažiča.³⁰

Nacisti se torej niso ustavili niti pred likvidacijo uglednega slovenskega duhovnika in nekdanjega poslanca, da ne govorimo o tem, da so bili tudi duhovniki podvrženi mobilizacijskim pozivom v nemško vojsko.³¹ Pri tem se še zdaleč niso znašli na udaru samo oni. V vojsko so tako vpoklicali celo Petka. Ker je že dopolnil 55 let, bi moral biti oproščen služenja vojske, a so mu rekli, da to pravilo naj ne bi veljalo za častnike, med prvo svetovno vojno je bil namreč nadporočnik habsburške armade. Petka so zadolžili, da je moral kot zdravnik razvrščati obveznike po kategorijah glede na njihove sposobnosti. A so bile njegove zdravniške ocene v nasprotju s pričakovanji nacističnih funkcionarjev, zato so ga že po štirih tednih odpustili.³²

Na gestapovskem seznamu za aretacijo se je znašel tudi Blüml. A se je rjavosrajčnikom za las izognil po telefonskem svarilu stolnega kanonika Philippa Bugelniga: »*Confrater, Brauni te quaerunt.*« Ob Hefterjevi podpori se mu je nato uspelo obdržati v Celovcu vse do napada Sil osi

²⁹ Tischlerjev jubilejni zbornik, 172. Prim. Petek, *Iz mojih spominov*, 209–210; Dolgan, *Meško*, 155–159.

³⁰ *Slovenec*, 31. 8. 1938. Na predvečer pogreba naj bi župnik Janko Mikula in kmet Janko Olip v Mužejevi gostilni napisala v spomin tragično preminulemu Poljancu verze pesmi *Koroški zemlji*, ki je danes bolj znana po začetni vrstici *Rož, Podjuna, Zila* kot druga slovenska koroška himna. Prim. Jasna Nemeč Novak, *Prvotni naslov pesmi Rož, Podjuna, Zila je bil: Koroški zemlji. Odlomek iz Kernjakovega življenjepisa*, v: Dolgan, *Vinko Poljanec*, 125–131, tu 128.

³¹ Brat Janka Messnerja Štefan je tako obletnico mašniškega posvečenja sredi maja 1940 obhajal kot vojak nemške armade na Norveškem. Messner je v svoj dnevnik zapisal: »Tudi Štefejeva žrtev, da mora nositi vojaško suknjo namesto duhovniške, priča o ‚lojalnosti‘ koroških Slovencev.« *Messnerjev dnevnik*, 139–140; *Kasljevi zapisi*, 305.

³² Petek, *Iz mojih spominov*, 207–208.

na Jugoslavijo.³³ Tischlerjevega tesnega sodelavca Starca so iz Hodiš predstavili v Rožek, a je tudi od tam moral kmalu oditi na Dunaj, nato pa na Gradiščansko.³⁴ Nekateri so morali tudi v koncentracijska taborišča. Župnik Jožef Pollak iz Št. Lipša je bil tako zaradi antinacističnih govorov na prižnici odpeljan v Oranienburg, kjer je po treh mesecih 25. julija 1940 umrl.³⁵ V Dachauu sta dve leti kasneje izdihnili duhovnika Janez Krstnik Hornböck in Oton Schuster.³⁶

Že kmalu po anšlusu so po Kasljevem pričevanju »začeli strašiti po hišah moški s širokokrajnimi črnimi klobuki ter vsiljevali lepake z raznimi gesli nove stranke.«³⁷ V začetku leta 1939 je dobilo tajništvo Slovenske prosvetne zveze navodilo, »da mora pred vsako prireditvijo skrbeti, da ne bo kolizije s kako prireditvijo NSDAP [*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*]«. Začelo se je prestižno tekmovanje, kajti kjer koli so Slovenci načrtovali kakšno prireditev, so nacisti v istem kraju napovedali svojo. Da na to pazi, je bil zadolžen nihče drug kot Maier-Kaibitsch, ki je bil po anšlusu član koroške deželne vlade. Tischler ga je nekega januarskega dne poklical po telefonu in ga vprašal, naj pove, ali odloča glede prepovedi shodov stranka ali vlada. Maier-Kaibitsch je seveda doumel, kam cilja Tischler z namigovanjem, da koroški nemški nacionalisti delujejo v nasprotju z interesi Berlina. Pogovor je takoj zaključil, češ, kako si sploh drzne postaviti takšno vprašanje po telefonu, nato pa odložil slušalko.³⁸

Tischlerjevo namigovanje na domnevna berlinska navodila, ki je razkačilo Maier-Kaibitscha, se je izkazalo za blef. Berlin je bil daleč, koroški nacionalisti so se v »Vzhodni marki« čutili dovolj suverene, da nadaljujejo s politiko, ki so jo morali deloma prekiniti v času stanovske države. Prvi obsežen udarec na rabo slovenskega jezika v javnosti je bila ukinitvev utrakvističnih šol z začetkom šolskega leta 1938/1939. Sicer so te formalno na papirju obstajale še naprej, a dejansko je slovenščina iz njih skoraj povsod

33 Till, *Rudolf Blüml*, 166–172. Prim. F. Millonig, *V spomin prelatu dr. Rudolfu Blümlu*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1967*, 97–99.

34 Tischler, *Janez Starc*, 79–80.

35 Petek, *Iz mojih spominov*, 209.

36 Milan Dolgan, *Meško – Poljanec – Turnšek – Mikula, Kernjak*, v: Dolgan, *Vinko Poljanec*, 135–170, tu 137.

37 Kasljev oče Martin je za družinsko gostilno po grožnjah gestapovcev končno kupil plakat s pomenljivim geslom: *Tue recht und fürchte niemand!* Prim. *Kasljevi spomini*, 304.

38 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 172.

izginila. Germanizacijske načrte so koroški nacistični krogi dopolnili še z vzpostavitev goste mreže krajevnih vrtcev, ki naj bi slovenskim otrokom sistematično vcepljali pripadnost nemški naciji.³⁹

Na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze 28. decembra 1938 je bila po Tischlerjevem kasnejšem pričevanju osnovna ugotovitev njenih voditeljev naslednja: »Avstrija je izginila z njenim režimom, koroški Slovenci pa smo ostali.« Toda nacisti na Koroškem so tedaj že v veliki meri poteptali obljube, dane v kampanji za plebiscit ob anšlusu. Tischlerja je najbolj skrbelo stanje na šolskem področju: »Pravice, ki smo jih imeli po mnenju nacističnega režima v Avstriji samo na papirju, so ostale na papirju, izginilo pa je marsikaj, kar smo dotlej še imeli. Izginilo je 69 dvojezičnih šol, ki so do marca 1938 obstajale tudi le na papirju, v te šole je pohajalo 1936/37 10.253 slovenskih otrok[,] in to po uradni statistiki, izginil je slovenski abecednik, prepovedana je bila latinica, cela vrsta slovenščine zmožnih učiteljev je bilo premeščenih v nemške kraje. Da bi se germanizacija še pospešila, naj pomagajo otroški vrtci.« Napadena je bila tudi Slovenska prosvetna zveza, čeprav formalno še vedno dopuščena: »Naša zborovanja so bila samovoljno zabranjena in razpuščena, gospodinjski tečaji razbiti, društva razpuščena, sodelavcem naših društev so grozili na vse mogoče načine, subvencije in gospodarsko pomoč so dajali le narodnim odpadnikom. Nasilno so nam hoteli tolmačiti, da smo ja itak Nemci.«⁴⁰

Bilo je samo še vprašanje časa, kdaj bodo nemški nacionalisti poiskali kako pretvezo, da se Tischlerja odstrani iz političnega življenja. Že dva dni po omenjenem telefonskem duelu z Maier-Kaibitschem je sledila kazen. Na beljaški gimnaziji je 1. februarja 1939 začel med učenci krožiti letak, ki je ščuval proti Tischlerju in ga imenoval za izdajalca. Obtožili so ga, da je avtor knjige *Pod mečem*, ki je izšla leta 1926 v Ljubljani. Njena avstrofobna in hkrati srbofilska tendenca je bila očitna, vsebovala je precej ostrih označb o značaju avstrijskih častnikov, a tudi vulgarnih izjav v stilu »prekleti germanski psi«.⁴¹ Kar nekaj gradiva torej za pregon avtorja, ki pa seveda ni bil Tischler, ampak je bila to avtorica – ljubljanska uradnica in pisateljica Manica Koman.⁴² Toda

39 Domej, *Koroški Slovenci*, 76.

40 Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT.

41 Prepis letaka proti Tischlerju, brez datuma, ADT.

42 Manica Koman, *Pod mečem* (Komisijska založba Zvezne knjigarne: Ljubljana 1926).

avtorji letaka se za to niso zmenili in so zavestno lagali, o čemer beremo tudi v besedilu, ki ga je napisal Tischler zato, da bi se ubranil pred napadi, ki so izšli v marčni številki časopisa *Volkstum im Südosten*.⁴³ Še podrobneje pa je potek dogodkov opisal v poročilu 20. februarja, ko je zahteval, naj se prekličejo ukrepi proti njemu.⁴⁴ Na podlagi omenjenih zapisov je jasno, da je šlo za politično režirano spletko, ki naj bi povzročila Tischlerjev odhod iz Koroške. Zanj naj bi po lastnem pričevanju izvedel že v drugi polovici januarja 1939, a se je začela uresničevati nekoliko kasneje, ker je bilo treba počakati na konec semestra, da bi ne prišlo do zapletov pri zaključevanju ocen. Za odločilni dan, ko naj bi ga premestili, je bil tako določen 14. februar.

Vodja Hitlerjeve mladine na beljaški šoli, osmošolec Ferdinand Fink, begunec iz Novega Sada, je dobil od Maier-Kaibitscha nalogo, naj organizira proti Tischlerju proteste učencev. Ker je med Tischlerjem in večino dijakov ter njihovimi starši vladalo skoraj popolno zaupanje, je bilo treba najprej najti ustrezen povod. Tako so zarotniki 1. februarja začeli z razpečevanjem spornega letaka, najprej v 7. c razredu, naslednji dan pa še v a in b. Eden od staršev mu je letak 2. februarja zvečer prinesel pokazat. Fink je 10. februarja svojim sošolcem v 8. b razredu sicer priznal, da Tischler ni avtor knjige z letaka, a naj bi vseeno močno škodoval nemštvu, zato mora iti. Ker za premestitev ni bilo pravne podlage, je Fink sošolce pozval, naj začnejo s protesti. Finka je Tischler 14. februarja zasačil, ko je ob začetku ure vstopil v 7. b razred in je on bil že tam, čeprav je bil osmošolec. Takrat ga je razkrinkal, da je želel naščuvati proti njemu tudi sedmošolce. Toda ti so sodelovanje odločno zavrnil. Tistega dne je Tischler svoje obveznosti končal že ob 10. uri, in ko je zapustil šolo, so se protesti začeli v 6. b in 6. c razredu, v katerih sicer ni poučeval. Opoldne ga je obvestil profesor Lojze Gruber, ki je stanoval v isti hiši na *Dollhofgasse* 30, da so po njegovem odhodu iz šole izvedli šestošolci demonstracijo po hodnikih in vpili: »*Tischler geht hier ein und aus, dieser Verräter muß hinaus.*«

Dijaki razredov, v katerih je Tischler poučeval, se protestov niso udeležili. V svojo obrambo je zatrjeval, da sporne knjige sploh ne pozna. Bil je

⁴³ To besedilo je napisal v slovenščini in ima naslov *Ostanimo pri resnici!*, ADT.

⁴⁴ Poročilo z dne 20. februarja 1939 je napisano v nemščini, ADT. Opis dogajanj na beljaški šoli, ki so privedla do Tischlerjeve premestitve, je v nadaljevanju rekonstruiran predvsem na podlagi omenjenega poročila.

razočaran, da so se ga njegovi nasprotniki lotili z lažjo, saj se je sam v odnosih s soljudmi vedno držal reka *Deutsch sein, heisst wahr sein!*, kar pa očitno naj ne bi veljalo za pobudnike hujskanja proti njemu. Pri tem je na podlagi svojih bogatih izkušenj celo podvomil, da bi lahko takšen ponaredek napisal Nmec, zanj naj bi bil lahko odgovoren samo narodno odtujen človek, renegat. Laž o avtorstvu sporne knjige je krožila v kombinaciji še z neko drugo, da naj bi namreč med preiskavo v njegovem stanovanju našli zemljevid o razkosanju Koroške. Tudi to je zanikal z izjavo, da naj po njegovem prepričanju narodnopolitičnih problemov v Evropi ne bi bilo mogoče reševati z razmejitvami, ampak z duhovnim sporazumevanjem med narodi. Odločno je zanikal tudi obtožbe, da naj bi med poukom deloval kot politični agitator, saj da njegova predmeta matematika in fizika že po naravi nista primerna za politična razglabljanja. Zatrnil je, da naj ne bi v ta namen v dvanajstih letih službovanja porabil niti minute.

Tischlerjeva stara nasprotnika Maier-Kaibitsch in Wolsegger sta dobro izkoristila priložnost, da se ga znebita. Da je bilo vse zrežirano vnaprej, priča tudi Wolseggerjev dopis na Dunaj, v katerem je že 13. februarja pristojnemu ministrstvu predlagal Tischlerjevo premestitev. Na podlagi Domejevih raziskav je razvidno, da je Wolsegger moral besedilo precej korigirati, saj se je tudi sam zavedal, da Tischlerja ne more označevati za »voditelja južnoslovanske iredente«, kot je bil označen v prvotni različici dopisa. Je pa tudi jasno nastopil proti Tischlerjevi morebitni odpustitvi, češ da bi s tem postal v javnosti mučenec, za domnevno agitacijo pa bi mu ostalo še več časa.⁴⁵ Na sestanku pri ravnatelju dr. Friedrichu Scheideju 20. februarja je bil Tischler nazadnje obveščen, da je deželni šolski svet odredil, naj se ga odpusti, češ da kot Slovenec ni sprejemljiv (*nicht tragbar*) za nemško gimnazijo.⁴⁶

Tischlerju ni pomagalo niti pismo podpore, ki so ga 25. februarja na ravnateljstvo šole naslovili dijaki, v katerem so potrdili, da naj ne bi pri pouku nikoli spregovoril niti besede o politiki. V pismu so poudarili, da naj bi si v petih letih poučevanja v Beljaku prislužil tako njihovo spoštovanje kot tudi zaupanje staršev, demonstracij pa naj bi se udeležil le manjši del učencev, ki

⁴⁵ Domejeva tinjska razprava, OAA.

⁴⁶ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 172.

naj sploh ne bi poznal dejstev.⁴⁷ Prvi se je pod pismo petnajsterice pogumnih dijakov in ene dijakinje podpisal Paul Watzlawick, po vojni svetovno znani filozof in komunikolog.⁴⁸

Beljaško obdobje Tischlerjeve šolniške poti se je tako končalo februarja 1939, sledila je premestitev.⁴⁹ Odpravil se je na sedež deželnega šolskega sveta v Celovec, da bi poizvedel za uradni vzrok sankcije, ki ga je doletela. Po triurnem čakanju ga je končno sprejel pristojni referent in mu sporočil, da mora vzrok poznati sam in da bo premeščen v Flensburg. Po vrnitvi domov je Tischler na zemljevidu našel mesto, kamor naj bi bil premeščen, na skrajnem severu Nemčije. Odločil se je, da zaprosi za odpust iz državne službe in odide k bratu Štefanu, ki je gospodaril na družinski kmetiji v Tinjah, za hlapca. S tem načrtom se je napotil na Dunaj. Tam so ga opozorili na odlok rajhovskega maršala Hermanna Göringa, da mora vsak državljan služiti tam, kamor je poslan, torej naj ne bi bilo izjem. Kmalu nato je vseeno dobil nov odlok o premestitvi – tokrat v Bregenz.⁵⁰

A tudi v Bregenz se Tischlerju ni prav nič mudilo, zato je obiskal v Beljaku svojega zdravnika Hansa Wallnöferja s prošnjo, naj ga preišče. Zdravnik mu je ugodil in ugotovil, da iz zdravstvenih razlogov ne bo sposoben za delo vsaj štiri do pet tednov.⁵¹ Z njegovim spričevalom je nato zaprosil za bolezenski dopust pri deželnem šolskem svetu na Predarlskem. Dobil je odobritev in pot v Bregenz preložil. Še naprej je hodil vsak četrtek in soboto v Celovec. Toda v kavarni Moser je nekoč nanj naletel Maier-Kaibitsch, ki se svojega slovenskega nasprotnika gotovo ni prav nič razveselil. Jasno, še isti dan je Tischler dobil telegram, da mora takoj odpotovati v Bregenz. Toda ukaz je zavrnil, sklicujoč se na zdravniško potrdilo in na to, da ni več prejemal plače. Njegov odhod se je zato zavlekel do aprila 1939, ko je končno dobil tudi nekaj plače in zato ni mogel več odlašati.⁵² A deželni šolski svet za Predarlsko nad Tischlerjevim prihodom ni bil nič kaj navdušen, zato je

47 Pismo podpore beljaških dijakov ravnateljstvu, 25. 2. 1939, brez podpisa, ADT.

48 Domejeva tinjska razprava, OAA.

49 Tischlerjeva vprašalna pola, ASBL, OMJT.

50 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 172.

51 Wallnöferjev zdravniški izvid o Tischlerjevem zdravstvenem stanju, 3. 3. 1939, ADT. Izvid je potrdil tri dni kasneje tudi zdravnik na beljaškem policijskem uradu dr. Franz Ebner. Ebnerjevo zdravniško potrdilo, 6. 3. 1939, prepis, Arhiv Krščanske kulturne zveze [dalje: AKKZ]. Zahvaljujem se Zalki Kelih-Olip za kolegijsko podporo pri iskanju arhivskega gradiva.

52 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 172.

predlagal, naj se ga premesti na Češko, ki je bila takrat rajhovski protektorat. Ta predlog ni bil upoštevan in Tischler je moral nastopiti službo v Bregenzu.⁵³

Tischlerja sicer ni doletel zapor ali celo koncentracijsko taborišče, kjer je takrat že ždelo tudi precej avstrijskih politikov, bil je samo kazensko predstavljen na zahodni rob Avstrije. To gre verjetno pripisati zunanjepolitičnim premislekom v Berlinu, kjer so vztrajno dvorili knezu Pavlu in beograjskim oblastem, naj Kraljevina Jugoslavija vstopi v Trojni pakt. V predavanju, ki ga je imel Franc Smodej 15. februarja 1939 v prostorih Prosvetnega društva, kjer so se zbirali beograjski Slovenci, je bila izpostavljena potreba po reciprocitetni obravnavi manjšin na podlagi bilateralnih sporazumov. Smodej je menil, da po zlomu Češkoslovaške ni države, ki bi priznavala narodnim manjšinam toliko pravic kot prav Jugoslavija. Ugotavljal je, da naj ne bi zaščita pod pokroviteljstvom Društva narodov prinesla nobenega rezultata, zato naj bi bilo treba iskati rešitve v neposrednih pogovorih z Rimom in Berlinom. Pri tem je izrazil prepričanje, da so Nemci iz rajha vedno kazali več smisla za ugodno reševanje manjšinskega vprašanja na Koroškem. Skliceval se je na Hitlerja in druge nacistične voditelje, ki naj bi bili načelno proti politiki raznarodovanja, češ da je v nasprotju z rasno teorijo. Toda na Koroškem, kjer je politika še vedno v rokah »nemškutarjev«, se te teorije po Smodejevem mnenju menda ne držijo in tako delujejo v nasprotju s Hitlerjevimi principi. Smodej je kritiziral ravnanje jugoslovanskih »odločilnih faktorjev«, češ da se ne bi smelo več dopuščati, da dobijo tuji državniki vtis, kot da jugoslovanskih diplomatov položaj manjšin ne zanima.⁵⁴ Smodejevi upi, da obstaja možnost iskanja sporazuma z Berlinom, so se izkazali za neutemeljene.

Vseeno so se koroški nacisti morali zadrževati pri uresničevanju svojih ponemčevalnih načrtov, saj so v Berlinu potrebovali podporo Kraljevine Jugoslavije. Ljudsko štetje, ki so ga nacisti izvedli leta 1939, je pokazalo celo večje število slovensko govorečih Korošcev kot prejšnji dve: našteli so jih 44.708, medtem ko naj bi jih bilo leta 1923 samo 39.292, leta 1934 pa celo samo 26.706. Po ugotovitvah Toneta Zorna se je številki iz leta 1939 približalo samo še prvo štetje po drugi svetovni vojni leta 1951 (42.092), že desetletje

⁵³ Domejeva tinjska razprava, OAA.

⁵⁴ Poročilo o Smodejevem predavanju v Prosvetnem društvu v Beogradu, 16. 2. 1939, Pokrajinski arhiv Maribor, Fond Antona Korošca [dalje: PAM, FAK], škatla 3.

kasneje pa je uradno število slovensko govorečih Korošcev spet nazadovalo na stanje iz leta 1934.⁵⁵

Tischler se je kasneje spominjal, da uradnih konzultacij med voditelji koroških Slovencev in oblastniki v Kraljevini Jugoslaviji ni bilo, komunikacija je potekala le neformalno: »Stiki so seveda bili, ker manjšina brez podpore matičnega naroda ne more živeti. Pač niso bili oficialni stiki. Ko je Nemčija zasedla Beograd 1941, so našli tudi merodajne dokumente takih stikov.«⁵⁶ Med Tischlerjevimi kontakti v Sloveniji konec tridesetih let velja omeniti odvetnika dr. Albina Šmajda, ki je imel po aprilskem umiku prvakov Slovenske ljudske stranke v tujino pomembno vlogo med katoliškimi narodnjaki, ki so ostali na svojih domovih. S Šmajdom se je poznal še iz gimnazijskih let v Kranju.⁵⁷

Za razliko od Petka, ki ga po lastnem pričevanju vodilni slovenski politik kraljeve Jugoslavije Anton Korošec naj ne bi želel sprejeti, pa se je Tischler uspel uveljaviti kot njegov sogovornik.⁵⁸ Ko sta se konec avgusta 1939 sestala v Begunjah, o čemer se je ohranil zanimiv zapis novinarja Rude Jurčeca, naj bi Korošec Tischlerju dejal, da bo Sovjetski zvezi s sklenitvijo pakta uspelo vojno z Nemčijo samo odložiti. Podobno je menil za Jugoslavijo, da se bo sicer izogibala vojni, a bo na koncu vendarle vanjo potisnjena, nakar naj bi razpadla kot hišica iz kart (uporabil je nemško frazo: *wie ein Kartenhaus*). Ocenjeval je namreč, da je jugoslovanska vojska korumpirana in preveč slabo opremljena. Na Tischlerjevo vprašanje, kaj bi se v primeru razpada Jugoslavije zgodilo s Slovenci, pa je izjavil: »Če je kaka možnost, da se Jugoslavija vzpostavi, tedaj Jugoslavija; če pa ni nobene možnosti, da se Jugoslavija obnovi, tedaj vsi pod Italijo, tam boste vzdržali in pričakovali novo Jugoslavijo. Najslabša Jugoslavija je za Slovence najboljša rešitev. Izbire nimamo.«⁵⁹ Po eni od kasnejših Tischlerjevih spominskih izjav naj bi mu

55 Tone Zorn, *Nacistično ljudsko štetje leta 1939 na Koroškem*, v: *Zgodovinski časopis* 27 (1973), 91–105, tu 91.

56 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 171.

57 *Dr. Albin Šmajd, dnevnik in dosje 1941–1946*, uredila Mateja Jeraj in Matevž Košir (Arhiv Republike Slovenije: Ljubljana 2022), 585.

58 Jurić Pahor, *Jugoslavija*, 146.

59 Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence (1914–1958)*, I–III (Editorial Baraga S. R. L.: Buenos Aires 1964, 1966 in 1969), tu III, 292–293.

Korošec takrat celo dejal, da bodo koroški Slovenci brez Jugoslavije, ki naj bi bila njihova edina opora, izginili.⁶⁰

Ni naključje, da je Korošec te besede izrekel v pogovoru s predstavnikom koroških Slovencev. Prav njihova usoda po anšlusu je nazorno kazala, kaj čaka druge sonarodnjake, če pridejo pod nacistični režim. Kot je razvidno iz Koroščeve korespondence z Besednjakom, ga je usoda koroških Slovencev po vključitvi v tretji rajh skrbela. Spodbujal jih je, da s svojim položajem seznanjajo tudi kneza Pavla osebno.⁶¹ Koroščevo očetovsko priporočilo Tischlerju o Jugoslaviji so nato voditelji koroških Slovencev vzeli kot vodilo svojega političnega udejstvovanja in se nanj skupaj z drugimi zamejskimi predstavniki sklicevali še po drugi svetovni vojni.⁶²

Izkazalo se je, da je bil to zadnji predvojni Tischlerjev obisk v Sloveniji. Že 1. septembra 1939 – na dan Hitlerjevega napada na Poljsko – so mu odvzeli potni list. Istega dne so bili trije slovenski narodnjaki Rado Wuttej (takratni tajnik Slovenske prosvetne zveze in upravnik *Koroškega Slovenca*), Franc Aichholzer in gostilničar Šimej Martinjak – poslani v koncentracijsko taborišče Buchenwald.⁶³ Ob vesteh o trpki usodi koroških rojakov se je Tischlerju (a seveda tudi njegovim kritikom) premestitev na Predarlsko gotovo zdela še precej mila kazen.

60 Jurić Pahor, *Jugoslavija*, 149.

61 Besednjakovo pismo Korošču, 7. 4. 1938, PAM, FAK, škatla 1.

62 Janez Arnež, *Ciril Žebot in njegov politični pristop* (Studia Slovenica: Ljubljana – Washington 2006), 298.

63 *Naš tednik*, 7. 2. 1974 in 14. 10. 1976; *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 172.

4.

Od premestitve v Bregenz do padca nacističnega režima

V Bregenz je Tischler pripotoval 24. aprila 1939 in se še isti dan javil ravnateljstvu tamkajšnje gimnazije. Po prihodu na Predarlško je premišljeval, ali naj vodstvu gimnazije prizna, da je bil iz Koroške premeščen kazensko. A ravnatelj Seher, ki je bil pripadnik zloglasne SS (*Schutzstaffel*), je bil z vsem seznanjen. Učenci na šoli so bili večinoma krščanskosocialnih nazorov, med triindvajsetimi učitelji pa naj bi bili po Tischlerjevem pričevanju le trije nacisti. Kljub temu so bili do njega vsi zadržani.¹

Tischlerjeva družina je začasno ostala v Beljaku, sam pa se je takoj po prihodu v Bregenz podal iskat stanovanje. Pri tem sprva ni bil uspešen, tudi na mestnem magistratu mu niso mogli pomagati. Deželni šolski svet za Predarlško je mesec dni po prihodu zaprosil za ločitveni dodatek, saj še vedno ni imel stanovanja, stroški bivanja pa so naraščali.² Končno pa je vendarle imel srečo in je uspel dobiti stanovanje na *Metzgerbildstrasse* 1, ki je bilo last sodnika Johanna Michaela Benzerja, sicer nasprotnika nacionalsocializma. Postala sta prijatelja in se sproti obveščala o novicah, ki sta jih zvečer ujela pri ilegalnem poslušanju radia. To je bilo tiste čase smrtno nevarno početje, če je poslušalcem prišel na sled Gestapo.³

Tischler je tudi po premestitvi v Bregenz še naprej ostal predsednik Slovenske prosvetne zveze. Čeprav je bilo njegovo službeno mesto daleč,

¹ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 173.

² Tischlerjeva prošnja na deželni šolski svet za Predarlško, 20. 5. 1939, ADT.

³ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 117. V Bregenzu sta se rodila dva izmed Tischlerjevih otrok: Joško ml. (1. junija 1940) in Anica (11. avgusta 1941).

je stike s političnimi somišljeniki ohranil. Tako ga je 10. novembra 1939 v Bregenzu obiskal Franci Zwitter in mu dostavil različne dokumente, ki mu jih je izročil Starc, med drugim gradivo o okoliščinah Poljančeve smrti.⁴ Tischler se je kmalu nato, na božični dan, udeležil občnega zbora Slovenske prosvetne zveze v Celovcu. Vendar ne kot glavni govornik, ampak je nastopil samo v zaključnem delu, v poročilu *Koroškega Slovenca* je uradno naveden kot »med šolskim letom službeno odsotni predsednik S. P. Z.«.⁵ Očitno ni želel preveč izstopati v javnosti, kar mu je tudi uspelo. Literat Janko Messner, takrat še gimnazijec, ga v svojem kar obsežnem dnevniškem zapisu o občnem zboru sploh ni omenil.⁶

Občnega zbora so se udeležili predstavniki 33 od skupno 35 članic Slovenske prosvetne zveze, skupaj jih je prišlo v Celovec več kot 200. Dvorana je bila svečano okrašena, zbor pa je potekal pod napisom z verzom Otona Župančiča: *Moj narod star je težkih tisoč let, moj narod moder je ko kralj Matjaž!*; na osrednji sliki, ki so jo dekleta okrasila z zelenjem, je bil knežji kamen. Zahtevnost političnih razmer, v kateri so se znašli voditelji koroških Slovencev, pa je ponazarjala nenavadna kombinacija portretov Hitlerja (delo celovškega slikarja Antona Benedika) in – njegove prve žrtve med koroškimi Slovenci, duhovnika Poljanca. Njima so delale družbo še slike Franceta Prešerna, Valentina Vodnika in Andreja Einspielerja. Na slavne prednike se je skliceval tudi osrednji govornik, podpredsednik Slovenske prosvetne zveze Janko Ogris: »Na živih stebrih je zgrajen kulturni dom koroških Slovencev, Poljanec, Krajger, Grafenauer, Brejc, Einspieler, Janežič, Majar Ziljski, Slomšek, Jarnik in še sto drugih slovenskih velikanov ga je gradilo. Da bi ne bilo le-teh, mi bi se ne shajali več na prosvetnih dnevih. /.../ Ob vsakih prilikah ima narod dolžnost, da z delom dokazuje svojo voljo do življenja. To voljo dokazuje najbolj primerno z neumornim delom, ki

⁴ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 132.

⁵ *Koroški Slovenec*, 3. 1. 1940.

⁶ Tudi sicer se Messnerjev vzneseni opis precej razlikuje od uradnega poročila v glasilu koroških Slovencev. Messner je občni zbor slikovito predstavil kot neke vrste antinacistično manifestacijo: »Iz vseh slovenskih dolin in dolinic, iz grap in s hribov so prihiteli naši vrlji bratje in naše sestre, pevci in prosvetni delavci iz vseh krajev. Bili smo si vsi enega duha, enega srca in ene same volje, da hočemo preživeti nacionalsocialiste, ki nam bojo gotovo še huje stregli po življenju. Naš slovenski narod je zdaj trpin, pa ne bo zmeraj. To se je slišalo tudi iz vseh pesmi, s katerimi so pevci popestrili naš program. V hribih se dela dan', ki jo je zapel bilčovski mešani pevski zbor, mi je šla najbolj k srcu. Slovenec sem' pa je bila najspodbudnejša pesem pliberškega pevskega zbora.« *Messnerjev dnevnik*, 120–121.

je najhvaležnejši kos narodnega življenja. /.../ Vsako, tudi najmanjše delo v prosveti – in naj si je skromna deklamacija, kratka pesmica, mala igrica, ena sama knjiga, ena sama pobuda in prošnja – rodi svoj sad in bogati našo duševnost. « Podobno je za Ogrisom govoril tudi Vinko Zwitter, ki se je zazrl daleč nazaj v preteklost: »Kulturno pravo koroških Slovencev je zasidrano v njihovi tisočletni zgodovini, ki je polna dokazov slovenske narodne volje od dobe ustoličevanja preko stoletja turških vpadov in zoreče kmečko-stanovske zavesti v dobo preporoda evropskih narodov in zavestne kulturne rasti slovenskega ljudstva. « Opozoril je na »državljsko zvestobo« koroških Slovencev in napovedal, da bo Slovenska prosvetna zveza po vzoru na preteklo leto poslala notranjemu ministru Wilhelmu Fricku letno poročilo o svojem delovanju. Sicer je občni zbor rajhovskemu veljaku namenil tudi pozdravni telegram »s prošnjo, naj bi gospod minister zajamčil slovenski narodni skupini svoboščine kulturnega delovanja«. Tischler je, »viharno pozdravljen«, nastopil pred Ogrisovimi sklepnimi besedami, v svojem govoru pa »je nanizal vrline nemškega ljudstva – njegovo spoštovanje narečja, globoko ukoreninjenost v zemljo in še njegovo iskreno duševnost«. Naštete vrline naj bi nato slovenskim rojakom »priporočal v posnemanje«. ⁷

Očitno se je slovenskih voditeljev na Koroškem vedno bolj pollašal pesimizem. Namesto odločno izraženih pričakovanj, da bo tretji rajh bolje poskrbel za slovensko manjšino kot prva republika, je bilo zdaj slišati le še zgolj previdne prošnje, da se ohrani vsaj del pravic koroških Slovencev. Poročilo *Koroškega Slovenca* z božičnega občnega zbora 1939 kaže, da se je tudi Tischler raje omejil na izraze spoštovanja sodržavljanom nemškega rodu. Če bi si drznil v javnosti reči kaj več, bi mu verjetno že tedaj prepovedali zapustiti Bregenz. Tamkajšnji lokalni nacistični oblastniki so sicer vedeli za njegovo izpostavljeno politično dejavnost na Koroškem, imeli pa so tudi podatke o njegovih stikih s krščanskosocialnimi krogi na Predarlškem. A na splošno so ga imeli za darežljivega in tovariškega, veljal je tudi za sposobnega učitelja. Čeprav ga svetovnonazorsko ni bilo mogoče prištevati k nacistom,

⁷ *Koroški Slovenec*, 3. 1. 1940. Avtor Hitlerjevega portreta Anton Benedik je bil znan predvsem po slikah s sakralno vsebino, svoj atelje pa je imel na *10.-Oktober-Straße* v Celovcu. *Naš tednik*, 7. 6. 1973.

so predarlški oblastniki ocenjevali, da bo po premestitvi iz Koroške ravnal previdno.⁸

Vesti iz »tužnega Korotana«, ki so prihajale v Jugoslavijo, so bile vedno slabše.⁹ To je razvidno tudi iz poročila, ki ga je primorski politik Engelbert Besednjak 7. decembra 1940 zaupno namenil Antonu Korošču in ga je sestavil na podlagi poročanja generalnega konzula v Celovcu Sretena Stojakovića. Besednjak je zaskrbljen ugotavljal, da so bile odpravljene celo utrakvistične šole, ki so že tako ali tako bile precej oddaljene od idealov dvojezičnega pouka, a so slednjega vsaj deloma ohranjale. Niso jih ukinili z aktom, ampak s politiko izvršenih dejstev, med počitnicami leta 1938, ko je bilo učiteljem ukazano, »da mora z začetkom šolskega leta 1938/1939 zginiti iz pouka slovenski jezik«. Upokojili naj bi še zadnja dva zavedna slovenska učitelja, duhovnikom pa prepovedali verouk na šolah. Verouk naj bi potekal samo v cerkvah, pa še to samo v obliki pridige. Kot je ugotavljal Besednjak, je bil s tem položaj še slabši kot v Julijski krajini, kjer se duhovniki niso omejevali na pridigo, ampak so razlagali krščanski nauk s pomočjo katekizma in zgodb Svetega pisma. Na koroških gimnazijah, učiteljišču in meščanskih šolah naj bi se slovenščina poučevala samo kot neobvezni predmet dve uri na teden. Po Besednjakovih podatkih naj bi kljub temu ostalo narodno zavednih še 60 srednješolcev in 24 visokošolcev, največ medicincev. Število slovenskih duhovnikov na Koroškem naj bi bilo 76, vendar naj bi jih moralo 6 zapustiti slovensko etnično ozemlje in služiti med Nemci. Trije duhovniki so pristali v koncentracijskem taborišču, kjer je eden tudi umrl.¹⁰

Kot beremo v spominih Štefana Singerja, dekana v Kapli v Rožu (Kappel an der Drau), je bil razlog za aretacijo lahko že neznaten. Singerja sta v začetku leta 1940 obiskala gestapovca, razlog pa je bilo neko pismo, naslovljeno na vodstvo ljudske šole v Kapli, ki ga je pomotoma dobil v roke. Ko je videl, da ni zanj, ga je zalepil nazaj in zapečatil, nanj pa nalepil znamko z Dollfussovo sliko. Znamka z likom umorjenega kanclerja je bila zanj usodna. Konec junija je bil deportiran najprej v koncentracijsko taborišče

⁸ Domejeva tinjska razprava, OAA.

⁹ Leta 1940 je v Jugoslavijo pribežala peterica slovenskih političnih beguncev iz Sel, ki jim je po njihovem lastnem pričevanju zatočišče nudil škof Rožman. Kolarič, *Škof Rožman*, III, 206–208.

¹⁰ Besednjakovo poročilo Antonu Korošču, 7. 12. 1940, Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Osebni fond Engelberta Besednjaka, škatla 8.

Oranienburg, nato pa v Dachau.¹¹ Še bolj absurdno zveni razlog za aretacijo rožeškega župnika Jožefa Dobernika, ki ga je Tischler poznal še iz dijaških let. Gestapo je župnika vrgel v beljaški zapor, ker naj bi poslušal vatikanski radio in jezikovne oddaje ljubljanskega radia.¹²

Nacistične oblasti so se lotile tudi Mohorjeve družbe, ki ji je bilo 25. julija 1940 z odlokom celovške državne policije odvzeto vse premoženje.¹³ To se je zgodilo kljub odločnemu posredovanju tedanjega kapiteljskega vikarja krške škofije Andreasa Rohracherja, ki je bil Slovenec kljub nemškim nacionalističnim pritiskom naklonjen, pri državnih oblasteh.¹⁴ Koroškim nacistom očitno ni bilo nič sveto, niti katoliška družba, ki je že v svojem nazivu nosila »sveto«.

Podčrtati je torej treba, da se je sistematično preganjanje koroških Slovencev začelo že pred državnim udarom v Beogradu 27. marca 1941, zaradi katerega se je Hitler odločil, da skupaj z zavezniki napade in razkosa Jugoslavijo.¹⁵ O tem priča tudi poročilo, ki ga je poslala Slovenska prosvetna zveza notranjemu ministru tretjega rajha Fricku v začetku leta. Težko je potrditi avtorstvo tega dokumenta, saj se je v Tischlerjevi družinski zapuščini ohranila le prva stran. Verjetno je, da ga je napisal kak od njegovih najožjih sodelavcev, ki so še ostali na Koroškem. Je pa skoraj zagotovo, da je zanj vsaj vedel, saj je šlo za pomembno poročilo, namenjeno v Berlin, ki je bil v očeh slovenskih narodnjakov še zadnja pritožbena instanca. Da so v Slovenski prosvetni zvezi Fricku poročilo o svojem delu poslali že dvakrat prej, potrjujejo besede Vinka Zwittera na božičnem občnem zboru 1939.¹⁶ Nad koroškimi oblastniki so slovenski voditelji gotovo obupali, saj je bilo jasno, da so bile obljube, dane neposredno po anšlusu, že zdavnaj

¹¹ Štefan Singer, *Leta trpljenja v taboriščih*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1964*, 62–65.

¹² Al[o]zjij] Vauti, *Jožef Dobernik*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1965*, 82–84.

¹³ Mohorjevi je bilo odvzeto glavno poslopje na *Viktringer Ring* 26, obe hiši na *Karfreiterstraße*, hiša na *Paulitschgasse* 7 in hotel Haimlinger na *Völkermarkterstraße*. Prim. *Naš tednik*, 1. 2. 1950; *O hišah Mohorjeve družbe*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1972*, 76–77.

¹⁴ O Rohracherjevi naklonjenosti koroškim Slovincem se je ohranilo čustveno pričevanje selskega župnika Alojzija Vautija, ki je bil med drugo svetovno vojno žrtev nacističnega preganjanja. *Naš tednik*, 26. 8. 1976.

¹⁵ Več o tem Heidi Wilscher, *Politično preganjanje koroških Slovencev v nacizmu*, v: *Pregon koroških Slovencev/Die Vertreibung der Kärntner Slowenen 1942*, uredila Brigitte Entner in Avgustin Malle (Drava: Celovec 2012), 75–86.

¹⁶ *Koroški Slovenec*, 3. 1. 1940.

prekršene.¹⁷ Drugo vprašanje je, ali so letna poročila sploh dosegla Fricka osebno in ali so jih v Berlinu kakor koli upoštevali. Nadaljnji razvoj dogodkov na Koroškem tega ne potrjuje.

V dokumentu, ki je datiran na 10. januar 1941, je Slovenska prosvetna zveza označena kot skrbnica slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Kot takšna naj bi bila poklicana, da rajhovskemu notranjemu ministru predstavi dogajanja v letu 1940, ko naj bi prišlo do bistvenega poslabšanja položaja slovenske manjšine. Koroške oblasti so v poročilu označene kot nasprotnice narodnih zahtev, ki pripadnike manjšine obravnavajo negativno in jim škodujejo tako v materialnem kot duhovnem smislu. Slednji naj bi lahko le nemočno opazovali, kako se v vrtcih, čisto nemških ljudskih šolah in v nacističnih mladinskih organizacijah otroke sistematično odtuja od lastne narodnosti. V poročilu je tudi opozorilo, da so oblasti razpusstile Bratovščino sv. Mohorja ter zasegle prostore Slovenske prosvetne zveze in združnih organizacij, s čimer naj bi bilo ogroženo vsakršno nadaljnje delovanje slovenske narodne skupnosti. Tovrstni ukrepi naj bi vzbujali pri predstavnikih manjšine še toliko več grenkobe, ker je slednja vedno izražala lojalnost do NSDAP, rajha in Koroške.¹⁸

Hitlerjevi načrti na Balkanu se niso uresničili v skladu s prvotnimi ambicijami, saj so v Beogradu izvedli državni udar. Na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, so Sile osi napadle Jugoslavijo. Tischler je kasneje označil ta datum »kot dan, s katerim se je pričela nad slovenskim narodom izvajati smrtna obsodba«. ¹⁹ Maske so dokončno padle tudi na Koroškem. Ohranilo se je pričevanje Milke Hartman, ki je tudi tistega dne po maši odšla skupaj s somišljeniki v pisarno Slovenske prosvetne zveze. Toda pisarna je bila na začudenje vseh odklenjena, sredi sobe pa jih je pričakal gestapovec – in vse

¹⁷ Povojni koroški politik in finančnik Janez Apovnik je slikovito opisal spremembe, ki jih je nacistični režim prinesel na področju šolstva za slovenske otroke: »Ko je prišel Hitler, se je šolanje na mah spremenilo. Pri nas v šoli smo nehali žebrati – prej smo Oče naš žebrali – samo ‚Heil Hitler‘ se je še rekalo, to je bilo vse.« Zadnjo božičnico za slovenske otroke po izbruhu druge svetovne vojne je Milka Hartman organizirala že skoraj konspirativno: »O tem smo izvedeli le bolj tako na skrivaj, mama nas je napravila in rekla: ‚Pojdite tja!‘ Hodili smo po travnikih, ne po javnih poteh, skrivaj pač. Tam smo peli, nekateri otroci so zaigrali igrico.« Janez Apovnik, *Čutil si se zapostavljenega*, v: *Koroški koledar za leto 1989*, 72–74, tu 72.

¹⁸ Letno poročilo Slovenske prosvetne zveze rajhovskemu notranjemu ministru Wilhelmu Fricku, 10. 1. 1941, ADT.

¹⁹ Avguštin Malle, *Spominjanje na pregon in upor*, v: Entner in Malle, *Pregon*, 87–112, tu 89–90.

odvlekel v zapor. Hkrati je bil aretiran tudi Vinko Zwitter, ki je tik pred tem doktoriral na Visoki šoli za svetovno trgovino, a so nacisti njegovo disertacijo pred objavo zadržali, češ da jo mora »izboljšati«. ²⁰

Po Kasljevem pričevanju naj bi na podlagi Maier-Kaibitschevega seznama istega dne Gestapo polovil in zaprl vse slovenske duhovnike pliberške dekanije, izjema sta bila ostareli župnik Franc Uranšek v Žvabeku (Schwabegg) in Kaselj. A tudi ta je bil že januarja 1942 premeščen na Pečnico. ²¹ Podgorca sicer niso premestili, a mu je bilo pod stalnim nadzorstvom prepovedano zapustiti Celovec. ²² Kako je sam gledal na jugoslovansko tragedijo, je Tischler v javnosti razložil na predvečer pete obletnice aprilske vojne: »Ugotoviti moramo, da se Slovenci nismo veselili, ko je padla meja na Karavankah, ker smo dobro vedeli in se zavedali, da je bila Jugoslavija tudi naš zaščitnik, čeprav smo živeli izven njenih meja. Kaj pa je pomenila Jugoslavija za narode onstran gorovja, so tudi oni prav kmalu doživeli. Pri tem podiranju meje na Karavankah se je veselil pretežni del Korošcev in je bil v veliki meri tudi deležen plena.« ²³

Nacistični bes je takoj občutil tudi Tischler v Bregenzu. Že dan po napadu na Jugoslavijo ga je ravnatelj Seher poklical iz fizikalne dvorane v pisarno, kjer je že čakala policija z zapornim nalogom. V času aretacije je bil Tischler v Bregenzu sam z osemletno hčerko Marjetko in enoletnim sinom Joškom, žena Ana je namreč s sinom Jankom odpotovala k oboleli materi. ²⁴ Kljub temu da so ga nacisti spravili za rešetke, je moral Tischler še naprej poučevati: dopoldan ga je policija peljala v šolo, opoldne pa je moral nazaj v zapor. ²⁵ Še eden od paradoksov nacističnega totalitarizma. Vendar so zaporni ukrep kmalu preklicali.

V Bregenzu je Tischler vzpostavil tudi stik z družinami koroških Slovencev, ki so bile aprila 1942 nasilno preseljene v Nemčijo. ²⁶ Odločitvi o

²⁰ Grafenauer, *Človek*, 24–25. Več o aretaciji Vinko Zwitter, *Celica št. 80*, v: Gruškovnjak, *Vinko Zwitter*, 217–220.

²¹ *Kasljevi zapisi*, 305 in 368.

²² *Naš tednik-Kronika*, 10. 5. 1950.

²³ Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT.

²⁴ Junija 1941 je moral Tischler opraviti operacijo golše, zaradi katere je imel nato pri govorjenju zanj značilni hripav glas. Domejeva tinjska razprava, OAA.

²⁵ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 173.

²⁶ Prim. Rado Janežič in Karel Prušnik, *Po dvajsetih letih*, v: *Koroški koledar za leto 1962*, 33–42. Več o nacistični izselitvi Brigitte Entner, *Deportacija*, v: Entner in Malle, *Pregon*, 55–73.

preselitvi slovenskih družin si v temi tretjega rajha seveda ni upal ugovarjati skoraj nihče. Ena redkih izjem naj bi bil Perkonig, ki je takratnemu gauleiterju Koroške Friedrichu Rainerju napisal pismo. Nekateri dvomijo, ali ga je dejansko odposlal, a vseeno si velja zapomniti njegov namen. Znani koroški pisatelj, ki se je v predvojnih časih trdo pogajal s Tischlerjem glede ureditve položaja slovenščine v šolstvu, naj bi v pismu obsodil izselitev. Rainerja naj bi prosil, da jo prekličje. Zavzel naj bi se za ohranitev kulturne raznolikosti Koroške: »Za Koroško ponemčenje niti ni zaželeno, temveč pomeni obubožanje, kajti človeške lastnosti slovenskega človeka na Koroškem določajo nenavadno barvitost tukajšnjega človeškega značaja.«²⁷ O izseljevanju koroških Slovencev je bil osebno seznanjen celo papež Pij XII., na katerega se je obrnil Rohracher, vendar je zaskrbljenemu škofu odgovoril, da lahko le moli in upa.²⁸

Prvič se je Tischler napotil k izseljencem na Hesselberg za binško praznike 1942. Do Wassertrüdingena je bila možna vožnja z železnico, potem pa je moral do njih še 10 km hoditi peš. Slovenskim družinam je poskušal pomagati po najboljših močeh. Za otroke je, denimo, v Bregenzu priskrbel šolske potrebščine. Kot beremo v njegovih spominih, je pregnance na Hesselbergu tolažil z optimističnimi napovedmi: »Osebno sem bil od vsega začetka popolnoma prepričan, da Nemčija kljub začetnim zmagam na vseh vojnih poljih ne bo zmagala, to vero sem našel tudi med izseljenci.« A ko jih je obiskal drugič, so bili v še težjem položaju: »V taborišču so ostale le stare mamice in mladoletni otroci, nekaj moških so poklicali v vojsko, drugi so morali v delavnice vojne industrije, dekleta v službo k raznim funkcionarjem, žene pa na delo k sosednim kmetom. Na Gori je bila tudi Amalija Urank, Kavhova mama s šestimi otroki, mož in sin Janko sta bila v KZ Dachau, hčerka v KZ Ravensbrück.«²⁹

Ne samo v pregnanstvo, številni koroški Slovenci so morali v nemško vojsko. Tudi Tischlerjev brat Štefan, ki je ostal kot gospodar na družinski

27 Ude, *Koroško vprašanje*, 17. Prim. Dana Zwitter-Tehovnik, *Ob razstavi »Izselitev koroških Slovencev 1942–1945«*, v: *Letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence* 22 (1978/79), 78–81, tu 80. Prim. nekrolog ob Perkonigovi smrti v: *Naš tednik-Kronika*, 12. 2. 1959.

28 Kolarič, *Škof Rožman*, III, 206–208.

29 Podatki o tem temeljijo na zapisu *Tischlerjevi spomini na pregnanstvo*, ki ga je prvi objavil 13. maja 1982 *Naš tednik*. Prim. *Novo leto 1943 na Hesselbergu*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1949*, 97–98.

kmetiji v Tinjah, se mobilizaciji ni mogel izogniti. Jeseni 1942 je bil poslan na vzhodno fronto. Po dogovoru med bratoma se je ob umiku nemških enot v začetku leta 1943 verjetno predal Rdeči armadi, a se je nato za njim izgubila vsaka sled.³⁰ Obiski pri izseljenskih družinah kažejo, da se je Tischler med kazensko premestitvijo v Bregenzu vendarle lahko relativno svobodno gibal. Tako naj bi se v začetku avgusta 1944 pod pretvezo »zdravniškega pregleda« skupaj s Starcem, ki je bil interniran v bližini, na Dunaju udeležil sestanka deseterece koroških politikov in kulturnikov. Takrat naj bi bila sprejeta *Koroška deklaracija*, v kateri je bila izražena zahteva, »da se ob reševanju evropskih vprašanj popravijo krivice, ki so nam bile prizadete od nemštva v stoletnem robstvu, da se nam dokončno prizna pravica do politične samostojnosti ter omogoči združitev z ostalimi slovenskimi predeli v zedinjeno Slovenijo kot sestavni del nove Jugoslavije«. Tischler naj bi omenjeno spomenico nato prek Bregenza poslal Britancem. Po enem od pričevanj naj bi takrat izjavil: »Danes ne vemo, kaj bo, zato moramo biti dobri z belimi, plavimi in rdečimi.«³¹ Za Tischlerjevo udeležbo na dunajskem sestanku so sicer vedeli tudi v Osvobodilni fronti za Slovensko Koroško, v kateri so imeli glavno vlogo komunisti.³² Drugih dokazov, ki bi pričali o kakšnem intenzivnejšem Tischlerjevem podzemnem političnem delovanju med drugo svetovno vojno, sicer doslej v literaturi ni bilo zaslediti. A udeležba na dunajskem sestanku kaže, da je takrat že slutil bližnji zlom nacistične »evropske trdnjave« in da tega nikakor ni želel pričakati nepripravljen. Je pa ob tem očitno, da je bil na neki način sposoben navezovati stike tudi z zavezniškimi obveščevalci, če so mu na Dunaju zaupali nalogo, da memorandum spravi do Britancev. Prav tako je jasno, da je takrat računal na več možnih scenarijev, kdo naj bi prevzel krmilo v Ljubljani in Beogradu po porazu nacistov.

Ko je Tischler slabo leto po zlomu tretjega rajha na obnovitvenem občnem zboru Slovenske prosvetne zveze spregovoril o žrtvah med koroškimi Slovenci, je potegnil naslednjo grozljivo bilanco: »Koroški Slovenci so čuvali svoje dostojanstvo in šli na kalvarijo. /.../ Vsa slovenska duhovščina

³⁰ Tischlerjevo pismo Jošku Nograšku, 4. 1. 1948, Arhiv Republike Slovenije, Fond nekdanjega Inštituta za narodnostna vprašanja, AS 1164 [dalje: AS 1164], škatla 876.

³¹ Janez Stergar, »Sredina« koroških Slovencev v času Narodnoosvobodilnega boja, v: *Zgodovinski časopis* 43 (1989), št. 3, 393–404.

³² Zapisnik seje širšega Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Koroško, 31. 1. 1948, AS 1164, škatla 876.

in inteligenca izgnana. Okoli 300 družin izseljenih. Okrog 1000 koroških Slovencev v zaporih. Okroglo 200 koroških Slovencev na vešalah in smrtnih žrtev v taboriščih, med njimi 7 duhovnikov. Nepregledno število na frontah padlih koroških Slov[encev]. Poleg vsega na Koroškem edini teritorij Avstrije ali rajha, kjer se je vršil skoroda tri leta oboroženi odpor koroških Slovencev z vsemi žrtvami. Vse slovensko kulturno, gospodarsko in politično življenje vsaj v zunanjih formah razbito. Pogoreli in porušeni domovi. Docela iztrebljene slovenske družine.«³³

Svoje stališče do oboroženega odpora koroških partizanov je Tischler v javnosti najbolj podrobno opisal v govoru, ki ga je imel 15. aprila 1946 ob četrti obletnici nacistične izselitve slovenskih družin: »Narod, ki je obsojen na smrt, ima samo dve možnosti: ali vdati se in umreti, ali pa se boriti na življenje in smrt. Slovenski narod se je odločil za življenje in s tem za borbo.« Izkazal je spoštovanje do koroških Slovencev, ki so prvi »prijeli za orožje in zbirali koroške borce, da s tem tudi koroški Slovenci doprinesejo svoj del v tem odločilnem boju«. Za ta korak so se odločili v izjemno težkih razmerah: »Stradanje, lakota in mraz, silna premoč fašizma, brezizgledni vojaški položaj – vse to slovenskih borcev ni strašilo. Njihovo število je raslo in udarci, ki so jih prizadeli nemškemu militarizmu, so postali vidni in občutni tudi na koroških tleh. Te napore so priznali tudi veliki zavezniki in poslali so svoje zastopnike.« Boj koroških partizanov je Tischler označil za veličasten in opozoril tudi na številne civilne žrtve: »Ta oboroženi odpor pa je zahteval tudi v vrstah civilnega prebivalstva ogromnih žrtev. Borci so potrebovali hrane in zalog in narod je dajal, narod v Podjuni, v Rožu in Zilji, narod v Radiških gorah, narod na Djekšah in narod ob Vrbskem jezeru do vrat Celovca. Na dnevnem redu je bilo zasledovanje in zapiranje po gestapovcih. Nad tisoč koroških Slovencev je romalo v zapore in koncentracijska taborišča in okoli dvesto se jih ni več vrnilo na svoje domove.« Še posebej se je spomnil trinajstertice selskih žrtev 29. aprila 1943, ki so bile barbarsko obglavljene na Dunaju.³⁴

Tretji rajh ni trajal tisoč let, kot je to napovedoval njegov tvorec. Zlom nacističnega režima se je bližal, vendar vojnih tegob na Predarlskem še ni bilo

³³ Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT. Prim. Malle, *Spominjanje*, 89.

³⁴ *Slovenski vestnik*, 14. 6. 1946.

konec. Bregenz je bil 1. maja 1945 močno bombardiran, Tischler se je spominjal, kako je mesto gorelo na vseh koncih in krajih. Popoldne so vkorakale francoske čete, večinoma Maročani. Sin Janko se je seznanil z vojaki in jim priskrbel cigarete, katere je zamenjal za kruh, ker je urejena administracija medtem prenehala delovati. Vojaka Simon Malle in Graber, ki sta bila skrita v Tischlerjevi kleti, sta bila končno svobodna. Odpravila sta se k Mallejevi družini na Hesselberg.

Na Koroškem je prišlo do zamenjave oblasti še pred vkorakanjem zavezniških in partizanskih čet. Gauleiter Friedrich Rainer je namreč 7. maja odstopil, njegov tesni sodelavec Meinrad Natmeßnig pa je oblast predal predstavnikom predvojnih demokratičnih strank. Slednji niso imeli povezav z antinacističnim odporom, imeli pa so isti cilj kot odhajajoči nacistični veljak Rainer: ohraniti avstrijsko Koroško kot nemško in »nedeljeno« deželo. Ker so vedeli za ozemeljske zahteve Titovih partizanov, so naredili vse, da olajšajo prihod britanskim četam, ki so prodirale iz Italije. Mesto deželnega glavarja je prevzel Hans Piesch, po poklicu učitelj, politično pa socialdemokrat, ki je bil pred vladno prepovedjo svoje stranke dve leti tudi župan Beljaka. Slovencev v vladi ni bilo, vsaj ne narodnozavednih. Menda so Rainerju pred menjavo oblasti kot Slovenca predstavili socialdemokratskega funkcionarja Ferdinanda Wedeniga, slovenskega porekla pa naj bi bil tudi Hans Ferlitsch, ki pa je izhajal iz vrst nemškonacionalno usmerjene Deželne zveze.³⁵

Tischler je bil ob menjavi oblasti na Koroškem še vedno na Predarlskem. Konec maja sta se s kolesi k njemu v Bregenz s Hesselberga pripeljala Simon Malle in Jurij Konečnik. Prenesla sta mu prošnjo izgnancev, naj jim pride pomagat pri vrnitvi domov. Ker mu francoska oblast ni hotela izstaviti dovoljenja za potovanje, sta se Malle in Konečnik vrnila. Tischler je čez nekaj dni vendarle dobil potovalno dovoljenje. Slovo od učencev v Bregenzu je bilo čustveno. Bil je tako priljubljen, da so se mu ob zadnjem pozdravu postavili v špalir.³⁶ A vedel je, da so njegovo pomoč takrat precej bolj potrebovali izgnani rojaki na Bavarskem.

³⁵ Teodor Domej, *Der Konflikt nach dem Krieg. Die Kärntner Slowenen 1945–1949*, v: *Austria Slovenica. Die Kärntner Slowenen und die Nation Österreich*, uredila Andreas Moritsch in T. Domej (Mohorjeva družba: Celovec – Ljubljana – Wien 1996), 86–165, tu 92–96.

³⁶ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 117–118.

5.

Rešitelj izgnancev na beljaškem kolodvoru

Po slovesu od Bregenza, kjer je preživel drugo svetovno vojno, se je Tischler s kolesom odpravil prek Ulma na Hesselberg. Tam je skupaj s pregnanci najprej oživil šolo za otroke in jim pomagal pri organizaciji kulturnih prireditev. Za oskrbo je skrbel ameriška zasedbena oblast. Vsak dan so se vozili v sosednje okrajno mesto in pri Američanih poskušali doseči odločitev, da se Korošcem omogoči vrnitev. Odločitev jim je bila sporočena sredi julija. V barakah so ravno pripravljali slovenski večer s kulturnim programom, ko je prispela vest, da se zjutraj odpeljejo v Nürnberg in nato domov. Po Tischlerjevem pričevanju je zavladalo vsesplošno veselje: »Ta vest je bila višek slovenskega večera, program je odpadel, splošno veselje ga je nadomestilo.« V skladu z odlokom ameriške zasedbene oblasti v Dünkelsbühlu je bilo slovensko taborišče na Hesselbergu izpraznjeno 15. julija, prebivalci pa odpeljani v 80 kilometrov oddaljeni Nürnberg. S tem transportom je potovalo 273 ljudi, med njimi precej šoloobveznih otrok. V Nürnbergu so jih pridružili transportu jugoslovanskih ujetnikov, pripornikov in prisilnih delavcev. Po treh dneh so 17. julija zjutraj prispeli v Beljak.¹

Na beljaškem kolodvoru pa se je začela prava drama, ki jo je Tischler natančno popisal tudi v korespondenci z britansko zasedbeno oblastjo. Zanimivo je, da se je takrat podpisoval kot »dr. Josip Tišler«.² Kaj je bil motiv za (kroatizacijo imena in) slovenizacijo priimka, ni znano. Možno

¹ *Tischlerjev simpozij*, 129.

² Tischlerjev dopis britanski zasedbeni oblasti v Celovcu, 18. 8. 1945, ADT.

pa je sklepati, da se je zanjo odločil pod vtisom vsesplošnega navdušenja ob porazu nacizma. Takšno razpoloženje potrjuje tudi navedba v Tischlerjevem poročilu, da so bili vagoni s koroškimi Slovenci okrašeni s slovenskimi zastavami, vsak izseljenec pa je nosil značko v slovenskih barvah.³

V Beljaku so koroške vagoni odklopili, jugoslovanski transport pa je šel naprej proti Jesenicam. Tischler in pregnanci, sam jih je raje označeval za povratnike, so na zahodnem kolodvoru v Beljaku čakali na lokomotivo za vožnjo proti Celovcu. Prvi problem zanje je bil že v tem, da naj bi Američani odklonili slovensko prošnjo, da se Britance na Koroškem že vnaprej po telegramu obvesti o prihodu transporta. Prav tako naj ne bi izdali dovoljenja, da bi že prej odpotovala izseljeniška delegacija kot predhodnica. Vseeno so slovenski povratniki verjeli, da bodo dobili prevoz iz Beljaka proti svojim domovom. Da to ni bilo samoumevno, kaže zaplet s skupino 35 koroških Slovencev, ki so prispeli v Beljak iz Memmingena, od tam pa so jih Britanci napotili v Jugoslavijo. Toda na meji v Področci so bili zaustavljeni, ker so bili avstrijski državljani. Morali so nazaj v Beljak, tu pa jih je neki nemški tolmač zmotno (in morda tudi namerno) predstavil britanskemu častniku, da so jugoslovanski »folksdojčerji«, zato so jih Britanci poslali v beljaško taborišče. Tischlerju je uspelo, da jih je rešil iz taborišča, nakar so se pridružili transportu iz Hesselberga.

Toda v teku popoldneva 17. julija se je na beljaški postaji razširila vest, da želijo Britanci slovenske pregnance poslati nazaj v Nemčijo. Tischlerju se je zdela vest tako nemogoča, da ji ni mogel verjeti. A odhod se je prelagal uro za uro. Ko se je zvečerilo, je res prišla lokomotiva in dobili so povelje za vstop. Da nekaj ni v redu, je Tischler posumil, ko so na njihov vlak priklopili tudi dva vagona s pripadniki nemške manjšine v Jugoslaviji. Ko je bila večina koroških Slovencev že v vagonih, je Tischler naletel pri vlaku na železničarja, ki je imel svoje otroke na beljaški gimnaziji in ga je prepoznal. Ko mu je povedal, da naj bi vlak odpeljal proti severu, je Tischler ukazal, naj vsi izstopijo. Izseljenci so ga poslušali in v nekaj minutah izpolnili povelje. Tischler se je moral takoj zglasiti v pisarni britanskega službujočega postajnega častnika,

³ Tischlerjevo poročilo britanski zasedbeni oblasti v Celovcu, brez datuma, ADT. Poleg slovenske sta se v družinskem arhivu ohranili tudi angleška in nemška različica poročila. Potek dogodkov na beljaški postaji je v nadaljevanju povzet po slovenski.

ki mu je z grozečim tonom – udarjajoč s svojo palico mimo Tischlerjeve glave po mizi – naročil, naj se pregnanci nemudoma vrnejo na vlak, ki mora v Mallnitz. Ko mu je Tischler dejal, da vodi svoje rojake v domovino, ne pa v ponovno pregnanstvo, je častnik potegnil pištolo. Tischlerjeva reakcija je bila drzna: »Lahko me ustrelite, toda na Koroškem, ne v Nemčiji.« Na postaji so Britanci ukazali izseljencem, naj takoj vstopijo na vlak, britanske ukaze pa je tolmačil – nemški vojni ujetnik iz severne Nemčije. V dogajanje se je vključila tudi britanska vojaška policija. Toda niti napolnjene puške, pripravljene na strel, niso mogle omajati povratnikov. Britanskim vojakom se je okoli enajste ure ponoči pridružila domača policija iz Beljaka, ki takrat še ni imela zavezniškega dovoljenja za nošenje orožja, a so jim za to priložnost dovolili nošenje pušk s po enim nabojem. Drama je dosegla vrhunec, ko so se slovenske žene protestno ulegle na tračnice, otroci, ki jih je bilo v transportu okoli 140, pa so jokali in kričali. Ker so žene med koroškimi orožniki prepoznale tudi može, ki so bili pred tremi leti udeleženi pri izseljevanju, je nastalo tako kričanje in zmerjanje, da so bili Britanci prisiljeni avstrijske policiste umakniti. Slovenske pregnance so spravili na stranski tir in jim pustili prenočiti. Tega dne niti otroci niso dobili nič toplega jesti. Izčrpanemu Tischlerju so izseljenke skuhale črno kavo kar na tračnicah. Bil je presenečen, kje so sploh našle drva. Za požirke kave, ki so ga vsaj malo okrepili, jim je bil hvaležen. Noč so torej prebili kar na železniški postaji, a je bilo na srečo razmeroma toplo.

Zjutraj 18. julija se je transportu pridružila še ena večja skupina koroških Slovencev. Šlo je za okoli 120 taboriščnikov iz Eichstätt, ki so se pridružili rojakom na postaji. Tischler se je skupaj z nekdanjim poslancem Miklom odpravil k beljaškemu županu in dobil na razpolago avto za pot v Celovec. Tam ju je sprejela tajnica deželnega glavarja Piescha in povedala, da deželna vlada pravkar zaseda in ga Piesch ne more sprejeti. Tischler je vprašal, ali je deželnemu glavarju seja važnejša kot usoda 400 izseljencev v Beljaku. Tajnica je takoj poklicala Piescha, ki je skupaj z direktorjem deželnega urada Karlom Ernstom Newoletom slovensko delegacijo odpeljal k britanskemu poveljniku. Ta jima je zagotovil, da bodo še isti dan prepeljani iz Beljaka v Celovec. Ko se je Tischler vrnil na beljaško postajo, ga je tamkajšnji britanski postajni častnik sprejel z nejevoljo, ker je posredoval v Celovcu. Zagrozil

je, da bo na postajo vpoklical cel britanski polk. Tischler mu je odvrnil, da pregnancy ne bi mogla prisiliti k odhodu v Nemčijo niti dva regimenta. Ko je transport, ki je zdaj štel že okoli 400 oseb, od tega polovico otrok, prispel na glavni kolodvor v Celovcu, ki je bil (kot tudi vsa *Bahnhofstraße*) povsem porušen, jih je pričakala močna britanska straža, da bi preprečila pobege. Morali so oditi v porušeno jezuitsko kasarno na *Karfreitstraße*, kjer so jih nastanili v drugem nadstropju južnega trakta.

Vladala je huda julijska vročina in izseljenci so se bali, da bi lahko izbruhnili kaka bolezen, posebno pri otrocih. Vojašnica je bila dobro zastražena in le Tischlerju osebno je bil izhod dovoljen. Ni bilo nobenih postelj in odej, izseljenci so morali bivati na golih tleh, stranišči sta bili samo dve. Na večer ob prihodu so prvič dobili tudi topel obrok, juho neznanega izvora in konjsko meso. Ta jedilnik se je nato ponavljal vsako kosilo in večerjo, zjutraj pa so dobivali črno kavo. Beda Slovencev je bila še toliko večja, ker so na hodnikih vojašnice srečevali ljudi, ki so prihajali iz kuhinje z dobrimi jedmi in se menda bahali, da lahko pijejo po kosilu vino. Po Tischlerjevem pričevanju naj bi šlo za Hrvate, sodeč po videzu ustaše. Na intervencijo celovškega trgovca Schnabla, po rodu Slovenca iz Zahomca, je firma Gelautz poklonila 50 kg sladkorčkov za otroke, pri celovski mlekarni pa se je Tischlerju posrečilo zanje dobiti mleka. Kmalu so kmetje iz sosesčine zvedeli, da so rojaki v Celovcu, in so prišli s potrebno hrano še za odrasle.

Da se vendarle bliža vrnitev domov, je pričal ukaz poveljnika taborišča Chamberlaina, ki je ukazal prepeljati v vojašnico vso težko prtljago izseljencev, ki je ostala na postaji. Ker so bile kmetije povratnikov večinoma še zasedene z ljudmi iz Kanalske doline, ki so tja prišli v okviru nacističnega premeščanja prebivalstva, so se lahko najprej vrnile na svoje domove le družine, ki so prišle v popolnoma prazne in porušene hiše. Prvi so lahko zapustili taborišče 23. julija tisti Slovenci, katerih med vojno odvzete hiše so bile že dlje časa prazne. Drugi so morali podpisati reverz, da se zadovoljijo s prostori v hlevu ali na skednjih. Preostali pa so se morali domeniti s sorodniki, da so jih začasno sprejeli pod streho. Ti so dobili dovoljenje, da zapustijo kasarno, 25. julija. Zadnja skupina so bili Ziljani, z njo se je odpeljal tudi Tischler na ženin dom v Sovče.⁴

⁴ Tischlerjev jubilejni zbornik, 175.

Ravnanje britanske zasedbene oblasti je težko upravičiti samo s povojno zmedo in nepoznavanjem razmer na Koroškem. Očitno je svoje odigrala tudi aroganca vojnih zmagovalcev, ki se niso znali ali hoteli vživeti v medvojno trpljenje koroških Slovencev doma in v izgnanstvu.⁵ Malo je manjkalo in bi nesrečne žrtve nacistične rasne politike doletela nova velika krivica, tokrat v režiji zaveznikov, ki so prej uspešno premagali skupnega nacističnega sovražnika. Tischler je nesebično pomagal družinam koroških slovenskih izseljencev iz občutka dolžnosti, čeprav takrat ni imel nobene formalne funkcije. S tem je še enkrat dokazal, da njegov status prvaka koroških Slovencev ni odvisen od formalnega položaja, ki ga je zasedal. Njegova moralna avtoriteta je zadostovala, da je kljub zahtevnim oviram, ki jih je pregnancem postavljala britanska zasedbena oblast, njihovo vrnitev izpeljal uspešno.

5 Prim. Avguštín Malle, *Konfrontacija z bivšimi zavezniki. Pogledi na odnos angleških oblasti do koroških Slovencev v prvih letih po drugi svetovni vojni*, v: *Znova. Koroški Slovenci pod britansko zasedbeno oblastjo po letu 1945*, uredil Mirko Messner (Drava: Celovec 2008), 41–77. Na splošno o britanski politiki pri obnovi avstrijske državnosti: Reinhold Wagenleitner, *Großbritannien und die Wiedererrichtung der Republik Österreich* (doktorska disertacija: Univerza v Salzburgu, 1975); Siegfried Beer, *Studien zur anglo-amerikanischen Österreichpolitik 1938–1955. Mediale, diplomatische, militärische, geheimdienstliche und besatzungspolitische Aspekte der Rekonstruktion in Zentraleuropa während und nach dem Zweiten Weltkrieg* (habilitacijsko delo: Univerza v Gradcu, 1999).

6.

Med povojnim optimizmom
in politično stvarnostjo

»Dogodki med drugo svetovno vojno in po vojni so me prepričali, da je mogoče približati oba naroda v deželi le, če da šola otrokom subjektivno in objektivno sposobnost za medsebojno poznanje in spoštovanje. To pa naj se doseže v znanju obeh jezikov.« Citirana Tischlerjeva izjava, izrečena v intervjuju za katoliški tednik *Družina* dve leti pred smrtjo, priča o njegovem optimističnem pogledu na možnost rešitve koroškega vprašanja na ruševinah druge svetovne vojne.¹ Hkrati pa je ob nenaklonjenem ravnanju Britancev, ki so zasedli Koroško, kmalu spoznal, da je odporniško gibanje koroških partizanov v očeh zaveznikov že v veliki meri pozabljeno. Ker je britanska zasedbena oblast svojo politiko gradila na pragmatičnem sodelovanju z vlado deželnega glavarja Hansa Piescha, se je moral tudi Tischler prilagoditi. Čeprav je prevzel vodenje Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško, ki se je samozavestno sklicevala na zasluge v partizanskem boju proti nacizmu in odločno zagovarjala priključitev južne Koroške Jugoslaviji, je bil sam prisiljen ravnati v skladu z načeli realne politike in iskati kompromis s ključnimi centri moči v deželi in državi.²

¹ *Družina*, 10. 7. 1977.

² Podrobno o odnosih med avstrijskimi oblastmi in slovensko manjšino v letih po vojni Dušan Nečak, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945–1976). Osnutek za politično zgodovino* (Založba Borec: Ljubljana 1985), 22–106; Matjaž in Vladimir Klemenčič, *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni* (Mohorjeva založba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2006), 21–80; Robert Knight, *Politik der Assimilation. Österreich und die Kärntner Slowenen nach der NS-Herrschaft* (New Academic Press: Wien – Hamburg 2020), 71–205.

Tik pred odhodom zadnjih slovenskih izseljencev, ki so se 25. julija 1945 vračali iz Celovca na svoje domove, sta Tischlerja obiskala Piesch in direktor deželnega urada Newole. Povabila sta ga, ali bi bil pripravljen vstopiti v začasno koroško deželno vlado. Takrat je sicer Slovence predstavljal Tomo Zupanc iz Žrelca (Ebenthal), ki je že pred drugo svetovno vojno zastopal slovenske kmete na Koroškem. Ob zlomu nacizma je bil v očeh nemško govoreče politične elite edini vidni Slovenec, ki je bil dosegljiv. S Tischlerjem ga je sicer vezalo prijateljstvo in je menda kar sam predlagal, naj ga slednji nadomesti.³ Privolitev je Tischler pogojeval z dvema zahtevama: rešitev šolskega vprašanja in repatriacija vseh koroških slovenskih izseljencev. Dobil je zagotovilo Piescha in Newoleta, da bodo njegova pričakovanja upoštevana. Po nekaj dneh v Sovčah se je vrnil v Celovec, da prevzame mesto v vladi, kamor ga je uradno imenovala britanska zasedbena oblast.⁴

Prvič v zgodovini je v koroški deželni vladi zasedel mesto slovenski narodnozavedni politik. Tischler je bil zadolžen za manjšinska vprašanja, ob njem pa so v vladi sedeli še štirje socialdemokrati na čelu s Pieschem, ki si je pridržal resorja šolstva in financ. Avstrijska ljudska stranka je imela tri predstavnike, komunisti enega. Članičasne vlade naj bi po pisanju časopisa *Koroška kronika*, ki ga je od poletja 1945 izdajala britanska zasedbena oblast, zastopali enoten cilj: »Enodušno se je izrazila volja z združenimi silami lotiti se dela za obnovo domovine. Izjave zastopnikov vseh strank pričajo o trdnem sklepu, sodelovati pri trebljenju vseh ostankov nacizma.«⁵

Tischler je kot »novoimenovani zastopnik koroških Slovencev v začasni deželni vladi« spregovoril za *Koroško kroniko* in v intervjuju podal tako nekaj osnovnih informacij o svoji življenjski izkušnji kot tudi o načrtih za prihodnost. Povedal je, da njegovi politični začetki segajo v čas, ko je končal študij na dunajski univerzi. Kot predsednik Slovenske prosvetne zveze se je po lastnih besedah v letih 1935–1938 pogajal s takratnim deželnim glavarjem Sucherjem in kanclerjem Schuschniggom »o podelitvi kulturne avtonomije koroškim Slovincem«. Bralci so tudi izvedeli, da so nacisti Tischlerja

³ *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

⁴ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 175.

⁵ *Koroška kronika*, 27. 7. 1945. Zahvaljujem se mladi raziskovalki na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru Ane Marie Hecceg, ki mi je prijazno posredovala izbrane članke o Tischlerju iz prvih povojnih let na Koroškem.

1. marca 1939 premestili v Bregenz, »potem ko ga je bila Gestapo že prejšnje leto za nekaj časa zaprla«. Tudi ob napadu na Jugoslavijo je moral »v zapor, a ga niso predolgo pridržali«. Pod nacističnim režimom je po lastnem pričevanju »moral mnogo pretrpeti«, vendar ni miroval: »Kljub temu, da sem bil nenehoma pod nadzorstvom, mi je uspelo, da sem vzdrževal stike z rojaki, predvsem pa s tistimi, ki so jih bili siloma izselili iz domovine. Ko se je hitlerizem podrl, sem si najprej prizadeval, da bi mogli ti izgnanci nazaj na svojo domačo grudo. Danes lahko z zadovoljstvom ugotavljam, da se je večina njih zdrava vrnila. Niso pa še vsi doma! To bo torej moja poglavitna in nujna naloga v najbližnji bodočnosti: skrbeti za to, da se še tistim slovenskim družinam, ki jih je hitlerizem tiral iz domovine in ki se do danes niso vrnile, omogoči čimprejšnja vrnitev. Ne samo to, tudi krivico, ki so jo morale trpeti, bo treba do čistega popraviti.« Kot naslednjo nujno nalogo je označil obnovo predvojnega »bujnega kulturnega življenja koroških Slovencev«, saj da »številna kulturna in gospodarska društva čakajo vstajenja«. Pri tem je posebej izpostavil vlogo slovenskega šolstva. Izrazil je optimistično pričakovanje, da bo na Koroškem nastopila doba sožitja: »Dejstvo, da prebivajo na koroških tleh Nemci in Slovenci, se je izkazalo za bolj trdoživo, kakor so pa bile države in vladavine. To naravno dejstvo sili oba dela, da razmišljajo o vsebini in obliki takega sožitja in iščejo praktičnih potov, po katerih bi bilo mogoče vzpeti se do ravnine, na kateri bi bilo življenje na obe strani vredno življenja.« To naj bi bil skupni cilj ne glede na to, kako bo zarisana bodoča državna meja. Poudaril je, da si je razmejitev »pridržala mirovna konferenca«. Pri tem je izrazil upanje, da »angleške oblasti utegnejo na podlagi velikih demokratičnih izkušenj, ki so jih nabrale širom sveta, tvorno prispevati k rešitvi tega problema«.⁶

Britanci so sicer izjavljali, da se v narodnostne spore na Koroškem ne želijo vpletati, toda objektivno gledano je bila takšna politika nevmešavanja bolj po meri koroških deželnih oblasti kot pa manjšinskih predstavnikov. Tischler se je konec oktobra 1945 zahvalil poveljniku britanskih sil v Avstriji Richardu McCreeryju za pomoč pri vrnitvi prisilno izseljenih koroških Slovencev. Ugotovil je, da so se skoraj vsi slovenski pregnanci vrnili na svoje domove. Prosil je za finančno podporo, da bi se prebredle najhujše težave.

⁶ *Koroška kronika*, 3. 8. 1945.

V odgovoru je McCreery povedal, da je v ta namen že bilo odobrenih 150.000 šilingov, v razpravi pa naj bi bil tudi predlog o dodatni vsoti v korist slovenskim povratnikom.⁷

Britanski uradniki, ki so bili zahtevam koroških Slovencev naklonjeni, so bili sicer redki. Med njimi je najbolj izstopal major Gerald Sharp, ki je skrbel za slovenske medije: časopis *Koroška kronika* in slovenske radijske oddaje.⁸ Že dogajanja okoli repatriacije slovenskih izgnancev so pustila pri Tischlerju grenak priokus. Gotovo so na njegovo mnenje vplivale tudi okoliščine osebne narave. Britanci so mu namreč zasegli celovško stanovanje.⁹ Britanci so se sicer naselili tudi v Mohorjevi hiši in šele 8. decembra 1947 je bila Družba sv. Mohorja spet vknjižena kot lastnica. Vendar to ni pomenilo že kar avtomatično izselitve Britancev (ti so iz glavnega poslojpa na *Viktringer Ringu* 26 dokončno odšli šele jeseni 1949), odkupiti pa je bilo treba stanovanjske pravice drugih stanovalcev. Med temi se je izkazal za najvztrajnejšega bogati lesni trgovec Rudolf Podzimek, ki je z različnimi manevri zavlačeval z izselitvijo. Da je Mohorjeva družba končno uspela uveljaviti svoje interese, je bila v veliki meri tudi Tischlerjeva zasluga. Po številnih posredovanjih pri deželni in državnih oblasteh je moral ukrepati celo kancler Leopold Figl.¹⁰

Pomanjkanje hrane je bilo po vojni precejšnje, a je Tischler lahko računal na pomoč sorodnikov. Otroci so morali v šolo, Janka so prijaviili na gimnazijo, Marjetko pa na realko. Na slednjo je odšel poučevati tudi Tischler, saj ga je direktor gimnazije dr. Josef Göllles zavrnil. Akt iz leta 1939 o Tischlerjevi premestitvi v Bregenz je bil sicer razveljavljen, vendar do konca leta 1945 ni dobival plače ne kot profesor ne kot član deželne vlade. Šele na posredovanje Vinka Zwittra mu je trgovec Andreč posodil tisoč mark. Če k temu dodamo še »absolutno negotovost«, značilno za takratno razmišljanje koroških

⁷ *Koroška kronika*, 26. 10. 1945.

⁸ Knight, *Politik*, 108–109. Sharp je bil tudi avtor fotografij, ki so krasile za tiste čase lukusno izdajo *Albuma Koroške*, ki ga je v božičnem času 1947 izdala britanska obveščevalna služba v Celovcu v slovenščini.

⁹ Sicer je Tischler kot član deželne vlade dobil sobo na *Koschatstraße* 6, a so mu tudi to odvzeli, ko je šel septembra v Bregenz po ženo Ano in štiri otroke ter nečakinjo Hermino. Končno so Britanci njegovi družini dodelili na *Linsengasse* 51 stanovanje upokojenega profesorja Lutza, ki se je med vojno zaradi bombardiranja preselil k sorodnikom v Labotsko dolino.

¹⁰ *Naš tednik*, 1. 2. 1950; *O hišah Mohorjeve družbe*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1972*, 76–77. Glede izselitve britanskih vojakov naj bi se v korist Mohorjeve zlasti angažiral polkovnik Charles Beauclerk, takratni vodja britanske obveščevalne službe na Dunaju. *Naš tednik-Kronika*, 30. 8. 1950.

Slovencev, »ki se je izražala tako, da so bili ljudje previdni pri vsaki politični izjavi«,¹¹ potem je jasno, da je bila Tischlerjeva povojna vrnitev v politiko vse prej kot lahka.

Za Tischlerja se je začelo novo obdobje aktivnega političnega dela znotraj Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško. Njeno »trdo jedro«, kot ga je v svoji standardni študiji o povojnih političnih razmerjih na Koroškem poimenoval Teodor Domej, so tvorili komunisti, ki so navodila prejeli neposredno od režimskih veljakov v Titovi Jugoslaviji. Glavno vlogo v tej skupini je imel Pavle Žavcer, s partizanskim imenom Matjaž, doma iz Mežiške doline. Med njimi je izstopal tudi Franc Primožič, s partizanskim imenom Marko. Njegov oče je po koroškem plebiscitu emigriral v Jugoslavijo, Franc pa se je po njenem porazu v aprilski vojni pridružil partizanom in jeseni 1943 prišel na Koroško. Poleg Žavcerja in Primožiča je imel v komunističnem jedru ključno vlogo Karel Prušnik, med koroškimi partizani znan kot Gašper. Ob aktivistih iz komunističnih vrst so v Osvobodilni fronti delovali tudi socialno-liberalno usmerjeni narodnjaki, med katerimi so prednjačili Franc Petek, Luka Sienčnik ter brata Mirt in Franci Zwitter. Najštevilčnejša pa je bila katoliškonarodna skupina okoli Tischlerja in Vinka Zwittera. Ker je Petek sprva zavračal vodenje Osvobodilne fronte, so člani komunističnega jedra, ki so želeli na njeno čelo postaviti osebo z močnim vplivom v deželi še iz predvojnih časov, to mesto ponudili Tischlerju. Kot ugotavlja Domej, je tako v Tischlerjevi osebi nastala »personalna unija«, ki je imela težko nalogo usklajevanja interesov deželne vlade in krovne organizacije koroških Slovencev.¹² Ta naloga je bila še posebej zahtevna, ker je bilo v Osvobodilni fronti razširjeno stališče, da naj bi bila koroška začasna deželna vlada zaradi svoje geneze in gesla o »nedeljivi Koroški« samo »nadaljevanje nacional-socialistične politike«.¹³

Podgorc svojim kolegom v Osvobodilno fronto ni želel slediti, saj je nasprotoval tako komunistični ideologiji kot tudi jugoslovanskemu secesionizmu. V prvi vrsti si je prizadeval za obnovo gospodarskih in kulturnih ustanov koroških Slovencev, uveljavljenih že v predvojnem času, a je nji-

¹¹ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 176.

¹² Domej, *Der Konflikt*, 107 in 141–142.

¹³ Dušan Pirjevec, *Vojni napori koroških Slovencev v drugi svetovni vojni*, v: *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije za leto 1947*, 46–55, tu 55.

hovo delovanje nato prekinila nacistična strahovlada.¹⁴ Da ga ni mogoče pridobiti za sodelovanje z Osvobodilno fronto, je odkrito priznal v pismu Petku 10. aprila 1946: »Kar se mene tiče, nimam razloga navduševati se za OF. Grozote, ki so se dogajale v Rusiji[,] so nas morale navdajati s strahom, da se utegne kaj sličnega goditi tudi pri nas. /.../ Vrhu tega prihaja OF z ateizmom, tudi to je nemogoče za nas, če ne maramo izgubiti iz svojih rok vsega ljudstva.« Pismo Petku je Podgorc zaključil z legitimističnim sklepom, s katerim se je nostalgичno ozrl na čase habsburške monarhije: »Naše staro geslo je bilo – ‚Vse za vero[,] dom[,] cesarja‘. Cesarja nismo črtali mi, drugo se pa ne sme premikati.«¹⁵

Vendar je bil Podgorc v prvih povojnih mesecih v svojih prizadevanjih precej osamljen, večina slovenskih politikov, vključno s Tischlerjem, je bila pripravljena sodelovati znotraj Osvobodilne fronte. Na zborovanju v Celovcu 16. maja 1945, na katerem se je kljub nasprotovanju britanske zasedbene oblasti zbralo precejšnje število ljudi (okoli 500), so njeni privrženci, med katerimi so bili tudi nemško govoreči sodeželani, ustanovili svojo regionalno vlado oz. pokrajinski odbor. Njegova naloga naj bi bila obnova dežele ob ohranitvi enotnosti slovensko in nemško govorečih Korošcev, ki naj bi se oblikovala v boju proti nacizmu. Njegovi ustanovitelji so kot cilj izrazili graditev demokracije v okviru nove Jugoslavije, s čimer so jasno nakazali svoje stališče glede revizije avstrijsko-jugoslovanske meje.¹⁶ Britanci niso bili navdušeni nad novim političnim organom, češ da že deluje Piescheva deželna vlada. Sprva so sicer še nakazovali, naj bi tudi vlado Osvobodilne fronte sprejeli na znanje, a po umiku Jugoslovanske armade 21. maja iz Koroške tega niso bili več pripravljene storiti.¹⁷

Čeprav je bilo jasno, da britanska zasedbena oblast ne namerava pristopiti k oblasti komunističnih aktivistov, je Tischler vendarle na javnih shodih nastopal tudi v njihovi družbi. Tako je konec avgusta 1945 nastopil na žegnanju v Vogrčah (Rinkenberg) pri Pliberku, kjer se je pod vaško lipo zbralo na stotine mladih in starih, skupaj s Prušnikom. Tischler je nagovoril

¹⁴ Knight, *Politik*, 84.

¹⁵ Podgorčevo pismo Petku, 10. 4. 1946, AS 1164, škatla 876.

¹⁶ Filipič, »Usoda«, 55.

¹⁷ Dušan Nečak in Tone Zorn, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945–1976)*, v: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 22 (1982), št. 1-2, 251–269, tu 251–252; Domej, *Der Konflikt*, 102–103.

udeležence in jim »pojasnil novi položaj v Evropi in deželi« po končani vojni: »Borba z orožjem je končana, sedaj pa prične z vsemi silami delo, da popravimo škodo vojne in izseljevanja in dosežemo razmere in položaj, kakor smo si ga zaslužili po teh ogromnih žrtvah.« Prušnik je za njim zbrane prav tako pozval, da je treba združiti moči in se povezati »z vsemi protinacisti«. ¹⁸

Z najožjimi somišljeniki se je Tischler sestajal vsak večer. Z ravnateljema Francem Legatom in Francem Aichholzerjem so izdelali osnutek odredbe za obvezno dvojezično osnovno šolo, kot si jo je zamislil po švicarskem zgledu. ¹⁹ Britanska zasedbena oblast je sprva nameravala ustanoviti južno od Drave na ozemlju cone A, kjer je na plebiscitu leta 1920 Jugoslavija dobila večino, samo slovenske šole, severno od Drave pa nemške. Koroška deželna vlada je takšni ureditvi nasprotovala, saj naj bi povzročila delitev dežele na dva dela, kar bi bilo voda na mlin zagovornikom priključitve Jugoslaviji. O tej nevarnosti koroški oblastniki takrat še niso upali govoriti na glas, hkrati pa so se zavedali, da bodo v novih mednarodnih okoliščinah morali storiti tudi kako pomembno gesto v smeri zahtev koroških Slovencev in za njimi stoječe Jugoslavije. Tischlerjev »švicarski predlog« jim je zato deloval kot naročen, saj so v njem videli kompromis. Ali je Tischler res »nehote prišel s svojim predlogom naproti tajnim mislim koroške deželne vlade«, kot je ocenjeval sicer odličen poznavalec koroških razmer Lojze Ude, pa je težko potrditi. ²⁰ Tischler se je zavedal kritičnosti trenutka, ko so bile slovenske pogajalske možnosti relativno dobre. Vendar pa ni želel z radikalnimi nacionalističnimi zahtevami zapirati vrat deželne vlade, ki so bila tokrat prvič v zgodovini odprta tudi predstavnikom koroških Slovencev. Njegova zmerna politika tako ni bila posledica nevednosti, saj mu političnih izkušenj takrat vendarle ni primanjkovalo, ampak stvar zavestne ocene, kako doseči podporo za že dolga desetletja ponavljajoče se slovenske narodne zahteve na Koroškem.

¹⁸ *Koroška kronika*, 31. 8. 1945.

¹⁹ *Naš tednik*, 7. 2. 1974; *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 175; Nečak, *Koroški Slovenci*, 37. V slovenski historiografiji se je sicer uveljavil izraz »uredba«, toda Tischler in njegovi sodobniki so pisali o »odredbi«, ki je tako tudi v tem smislu navedena v tej študiji. Njen celovit nemški naziv je bil: *Verordnung über die Neugestaltung der zweisprachigen Volksschule im südlichen Gebiet Kärntens*.

²⁰ Ude, *Koroško vprašanje*, 316–317.

Jedro Tischlerjevega predloga je predstavljala zahteva, da bi moral na nekaj več kot sto osnovnih in desetih glavnih šolah v južnih predelih Koroške pouk potekati v obeh deželnih jezikih.²¹ Prva tri leta naj bi bil pouk načeloma v maternem jeziku učenca, vendar pa naj bi že od začetka šolanja vsaj šest ur tedensko potekalo v drugem deželnem jeziku. Od četrtega šolskega leta naprej in do konca šolske obveznosti bi postala nemščina edini učni jezik, v slovenščini pa bi se poučevalo v četrtem letu štiri, nato pa tri ure na teden. Verouk naj bi se poučeval izključno v maternem jeziku otroka.²² S tem bi bilo končno preseženo staro pravilo, po katerem naj bi starši sami odločali, v katerem jeziku naj bi se njihovi otroci šolali. Odredba naj bi poleg tega natančno določila obseg ozemlja na južnem Koroškem, kjer naj bi veljala.²³ Stara utrakvistična šolska ureditev naj bi torej odstopila prostor jezikovnemu modelu, nastalemu po švicarskem zgledu.

Postopek sprejemanja odredbe na deželni vladi je potekal zelo hitro.²⁴ Tischler se je 3. avgusta 1945 sestal z Newoletom in mu predstavil načrt dvojezične šolske ureditve. Za zgled je navedel švicarski model, s katerim se je spoznal, ko je bil še v Bregenzu in je obiskal Retoromane v Švici.²⁵ Direktorju deželnega urada je Tischler naštel naslednje kantone: Graubünden, Bern, Neuenburg, Wart, Freiburg in Basel-podeželje. Poudaril je, da njegov predlog ne pomeni, da bi se, denimo, kmetje z Mölltala sedaj morali učiti slovensko, pač pa naj bi to veljalo za prebivalce okrajev Beljak, Celovec, Velikovec in Šmohor. Dvojezičnost šol po Tischlerjevem mnenju naj ne bi bila odvisna od izrekanja po narodnosti posameznih učencev,

²¹ Knight, *Politik*, 91.

²² Josef [Joško] Tischler, *Die Sprachenfrage in Kärnten vor 100 Jahren und heute. Auswahl deutscher Dokumente und Zeitstimmen* (Rat der Kärntner Slowenen: Klagenfurt 1957), 27–30.

²³ Domej, *Der Konflikt*, 108–109.

²⁴ Klemenčič, *Prizadevanja*, 39–40.

²⁵ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 175. Tischler ni bil edini koroški slovenski narodnjak, ki mu je bila ureditev šolstva v švicarskih kantonih za zgled. To je razvidno iz Kasljevih vtisov ob obisku doline Engadin v kantonu Graubünden, kjer je prenočil v samotni retoromanski gostilni. Presenetil ga je prihod devetletne deklice, ki je z njim govorila v lepi in pravilni nemščini, z drugimi pa v retoromanski materinščini. Med pogovorom z domačini je izvedel, »da je tam šolski pouk prvo leto retoromanski, potem pol retoromanski, pol nemški, zadnje leto pa nemški«. Kaselj je žalostno ugotavljal, da naj bi v Švici prevladovala povsem drugačna miselnost od koroške: »Tako ob izšolanju vsak obvlada oba jezika v govorjeni in pisani besedi. S tem je usposobljen, da brez težave prepotuje vso četverojezično domovino, in mu zaradi jezika tudi ni treba biti v skrbi, ako se odpravi v inozemstvo na katerokoli stran. Saj govori in je pismen v enem romanskem in enem germanskem jeziku. Tega se dobro zaveda. Zato mu niti na misel ne pride, da bi se svojega domačega jezika sramoval ali ga zavrgel, češ, z jezikom, ki ga govori samo 40.000 ljudi, itak nikamor ne prideš.« *Kasljevi zapisi*, 175.

ampak bi bila obvezna ne glede na narodnost. Seveda bi se morali učitelji potruditi, da se v začetku šolanja bolj upošteva družinski jezik, vse dokler ne bi otroci znali obeh deželnih. V zadnji fazi šolanja bi sicer prevladal državni jezik, se pravi nemščina, hkrati pa bi z določenim obsegom ur učencem omogočili, da izpopolnijo tudi znanje drugega deželnega. Newole se je v pismu 3. avgusta 1945 načelno strinjal s Tischlerjevo argumentacijo, a je pri tem izhajal iz drugačnih izhodišč, ki naj bi bila po njegovem mnenju čisto praktične narave. Predvsem se mu je zdelo pomembno poudariti, da so z drugo svetovno vojno slovanski narodi dobili veljavo, ki je prej niso imeli. Že dotlej naj bi bilo normalno, da izobražen človek obvlada kak zahodni jezik, predvsem angleščino ali francoščino, v določenih primerih tudi italijanščino. Vendar pa se je pokazalo, da obstaja precejšnja vrzel, ko gre za poznavanje dosežkov ruske, poljske in seveda južnoslovanske literature, ki so bili dostopni samo v prevodih. Priznal je, da je med vojno morala nastopiti realna moč, ki naj bi takšno razmišljanje zdaj pospešila. V mislih je seveda imel Sovjetsko zvezo, pri čemer je opozoril, da pozna več britanskih častnikov, ki si prizadevajo učiti se ruščino. Skratka, sprejem Tischlerjevega predloga naj bi po Newoletovem mnenju omogočil, da se na Koroškem izobrazijo sloj prebivalstva, ki bo obvladal slovanski jezik, kar pa bi za deželo tako znotraj Avstrije kot tudi Evrope lahko pomenilo samo pridobitev.²⁶

Newole je tudi javno podprl Tischlerjev švicarski model.²⁷ Vendar njegova argumentacija ni izhajala iz istih načel. Njegov pristanek na predlog prvaka koroških Slovencev je bil predvsem posledica priznavanja povojnih mednarodnih okoliščin, ne pa priseganja na enakopravnost obeh deželnih jezikov. Newoletu nemški nacionalizem ni bil tuj, kar kažejo tudi njegova razmišljanja o reviziji meje z Jugoslavijo in priključitvi Mežiške doline in delov Štajerske. Pri tem takrat ni bil niti edini niti ne najglasnejši, še nekoliko drznejše so bile tozadevne zahteve Vinzenza Schumyja.²⁸

Deželna vlada se je na seji 16. avgusta 1945 načelno strinjala s Tischlerjevim predlogom. Vseeno se je že takrat pokazalo, da ima predlagana ure-

²⁶ Tischler, *Die Sprachenfrage*, 25–26; Ude, *Koroško vprašanje*, 316–317.

²⁷ O tem priča tudi njegov članek *Koroški Slovenci*, objavljen konec leta 1945. *Koroška kronika*, 14. 12. 1945.

²⁸ Knight, *Politik*, 119.

ditev v vladi tudi kritike. Predlog odredbe v drugem branju je Tischler kot poročevalec predstavil 3. oktobra. Glede na obseg zapisnika je bila razprava dolga, vsekakor pa so prišla na dan različna mnenja članov vlade.²⁹ Med kritiki je najbolj izstopal Hans Ferlitsch, pred vojno delujoč v Deželni zvezi, ki pa je v drugi republiki prestopil v Avstrijsko ljudsko stranko, takrat neke vrste koalicijo med krščanskimi socialci in »landbundovci«. Med razpravo je postavil vprašanje, ali ni morda prepozno, da postane nemščina obvezni učni jezik šele v četrtem razredu. Pri tem ga je domnevno vodila skrb, da bi slovenski otroci prišli v višje razrede ljudske šole brez zadostnega znanja nemščine, bal pa se je tudi reakcij staršev, zato je predlagal, da bi nemščina postala učni jezik že v tretjem razredu. Tischler je odvrnil, da predlagana ureditev omogoča dovolj dobro znanje nemščine tudi za slovenske otroke. Pritrdila sta mu Piesch, sklicujoč se na svoje izkušnje osnovnošolskega učitelja v Beljaku, in okrajni šolski nadzornik za dvojezično šolo Lorenz Just, ki je poudaril, da ne dvomi v jezikovne sposobnosti slovenskih otrok. Ferlitsch je na koncu pod argumenti »strokovnjakov« vendarle popustil, čeprav je dal vedeti, da ga niso prepričali. Razprava o določbi, da mora verouk potekati izključno v maternem jeziku, je bila zelo kratka.³⁰

Nesoglasja so na vladni seji 3. oktobra prišla do izraza tudi glede seznama krajev, kjer naj bi veljala nova ureditev. Piesch je nasprotoval vključitvi Vrbe (Velden) in se vprašal, ali bo tam sploh mogoče najti slovenske otroke za šolanje. Na tej točki pa je Tischlerju na pomoč priskočil Ferdinand Wedenig, v Podkrnosu (Gurnitz) rojeni socialdemokratski politik, ki je slabi dve leti kasneje nasledil Piescha kot deželnega glavarja. Wedenig je argumentiral, da je znanje dveh jezikov vsekakor prednost tudi za otroke v Vrbi, ne glede na neznamen delež tamkajšnjega slovenskega prebivalstva. Na koncu je tudi Piesch pritrdil svojemu nasledniku. Po njegovem mnenju naj bi neznanje slovanskih jezikov za Nemce v stari Avstriji pomenilo nesrečo. Znanje enega slovanskega jezika naj bi bila tako prednost, s tem pa naj bi bilo olajšano tudi morebitno učenje drugega. Prav znanje jezikov

²⁹ Priloga k zapisniku 13. seje začasne koroške deželne vlade, 3. 10. 1945, ADT. Kjer ni izrecno navedeno drugače, so v nadaljevanju stališča članov vlade povzeta po citirani prilogi. Prim. Knight, *Politik*, 92–95.

³⁰ Prim. Till, *Rudolf Blüml*, 199.

naj bi bilo po Pieschevem prepričanju najboljše sredstvo za razstrupitev narodnega življenja.³¹

Med člani vlade je bilo na seji težko najti konsenz tudi glede vprašanja zagotovitve dovolj velikega števila učiteljev, pri čemer je Piesch zavrnil Tischlerjev predlog, da bi kadrovske vrzeli pokrili duhovniki. Večina pa se je strinjala, da bi lahko poklicali na pomoč kadre iz Slovenije (v zapisniku je govora o »Kranjski«). Toda Ferlitsch je bil spet skeptičen, češ da bi to bilo sprejemljivo samo v primeru, da res ne bi bilo mogoče najti ustrezne delovne sile med Korošci. Tischler je opozoril, da naj bi šlo samo za začasno rešitev, saj da je v interesu vseh, da se vzgojijo ustrezni šolniki na Koroškem. Predlagal je, naj se jugoslovanske učitelje angažira samo na pogodbeni osnovi. Člani vlade so se strinjali z določbo, da je treba učitelje na dvojezičnih šolah plačati za njihovo delo nad običajno normo in jih ustrezno nagraditi. Vendar pa so se zavedali, da so plače državna pristojnost, kar pomeni, da naj bi bil obseg teh sredstev – sploh v težkih poveljnih razmerah – še nedoločen. Tischler se je na koncu razprave še posebej zahvalil Justu in udeležence pozval, da bi izvedba odredbe potekala v istem duhu, kot je njen sprejem. Piesch mu je pritrnil in zagotovil, da bo v tem duhu potekala tudi njena implementacija.

Šolska odredba je bila 31. oktobra 1945 vendarle sprejeta. Na tej seji je moral Tischler odbiti še zadnji napad, ki pa je – paradoksalno za krščansko-demokratskega politika – prišel s strani, za katero je menil, da je njegova zaveznica. Krški škof Josef Köstner in generalni vikar Josef Kadras sta namreč pri Newoletu protestirala, ker je odredba predvidevala verouk v maternem jeziku učenca. Tischlerju se je zdel prav ta del odredbe »najbolj važen«, zato ni želel popustiti, čeprav je to od njega zahteval osebno Piesch.³² Odredba je dovoljevala, da na šolah poučujejo tudi učitelji zunaj Koroške, če tam ne bi bilo mogoče najti ustreznega kadra. Določila pa je tudi, da mora na uči-

³¹ Pač pa je dva tedna kasneje Piesch nasprotoval vključitvi občin Gospa Sveta, Otmanje (Ottmanach) in Teholica (Techelsberg), medtem ko sta Ferlitscha zmotili navedbi Žrelca in Štefana na Zilji (St. Stefan an der Gail). Tischler je branil omenjene kraje na seznamu, sklicujoč se na jezikovni zemljevid, ki ga je sestavil nihče drug kot Martin Wutte, ključna avtoriteta pri opisovanju zgodovine »koroškega osvobodilnega boja« po razpadu habsburške monarhije in oče »vindišarske teorije«. Vseeno niti citiranje Wutteja ni veliko pomagalo: s seznama so na koncu izpadli Gospa Sveta, Otmanje, Pustrica (Pustritz) in Labot.

³² *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 175–176.

teljših potekati pouk slovenščine tri ure tedensko, v četrtem letniku pa je treba uvesti nov predmet – metodologija učenja tujih jezikov.³³ Odredbo, ki je bila uradno objavljena 11. novembra, je potrdil zavezniški svet na Dunaju in je tako postala ustavni zakon. To je pomenilo, da jo je bilo mogoče spremeniti samo z odločitvijo parlamenta in odobritvijo predstavnikov vseh štirih velesil.³⁴ Obsegala je po Domejevih navedbah 106 ljudskih in 9 glavnih šol v 62 občinah južne Koroške.³⁵

Pomen novega šolskega zakona je Tischler 16. novembra 1945 obširno obrazložil v članku za *Koroško kroniko*. Na Koroškem naj bi bil s tem »ustvarjen povsem nov položaj, ki se bistveno razlikuje od stare utrakvistične šole«, ki da »je imela nalogo, da slovenskega otroka v ljudski šoli vpelje potom slovenščine v nemški jezik, torej postopen prehod iz materinščine v drugi jezik«. Ker pa v zakonodaji ni bilo določeno, kolikšen delež naj bi imel slovenski jezik, »je v praksi pač bilo prepuščeno posameznemu učitelju, kaj in kako poučuje«. Rezultat za položaj slovenščine naj bi bil zato izrazito negativen: »Slovenščina se je od leta do leta bolj izrinjala iz šole, iz utrakvističnih šol so postale nemške šole, o postopnem prehodu od materinščine k državnemu jeziku ni bilo več govora. Učitelj se slovenščine ali sploh ni posluževal ali pa samo v toliko, da je mogel otroku še nekaj dopovedati.« Tischler se je spominjal pogovorov v šolski komisiji deželnega šolskega sveta v času stanovske države, »ko se je izkazalo, da šolski nadzorniki sami niso več bili na jasnem, katere šole na Koroškem je še smatrati utrakvističnim«. Na terenu naj bi dejansko stanje odstopalo od uradnih statistik, zato »je bila slika še bolj obupna«. Po Tischlerjevem mnenju pa za takšne razmere »ni bil kriv samo nedoločen učni načrt, marveč še v veliko večji meri duh, ki so ga učitelji prinašali v te šole, duh nestrpnosti, duh, ki otroka ni povezal z družino, domovino in narodom, marveč ga je v resnici odtujeval od vseh treh in s tem polagal temelje nacifašizmu«. Svoje naj bi seveda prispevali tudi politični vplivi na učiteljstvo na učiteljskišči, ki je »v praksi stalo pod hudim pritiskom Súdmarke in Heimatbunda«. Po Tischlerjevem mnenju naj bi tako »nacizmu preostala samo naloga dati šoli tudi na zunaj tako

33 Tischler, *Sprachenfrage*, 29–30.

34 Inzko st. et al., *Zvestoba*, 13.

35 Prim. Domejevo pismo avtorju, 31. 3. 2025, OAA; *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 32.

lice, kakor je odgovarjalo notranji vsebini«. V tem kontekstu naj bi bil torej novi zakon »po svoji vsebini in svojem smislu za Koroško nekaj popolnoma novega«, saj naj bi temeljil na drugačnih izhodiščih: »Novi zakon ni obnavljanje starega utrakvizma, ki je samo Slovence obvezal, da se učijo nemščine, novi zakon predpisuje dvojezičnost v pravem pomenu besede in sicer obvezno za Slovence in za Nemce.« Tischler je izrazil pričakovanje, da bo novi zakon spravil ene in druge v imenu strpnosti: »Uverjen sem, da bodo pri vestnem izvajanju novega šolskega zakona Slovenci v resnici znali svoj in sosedov jezik in da bodo tudi Nemci obvladali svoj in slovenski jezik. To bi bil prvi korak oziroma predpogoj za medsebojno spoznavanje in razumevanje obeh narodov. Tega pa je v veliki meri manjkalo, ker je Nemcem manjkala neposredna možnost proučevati slovenske probleme in slovenskega človeka v vsem njegovem kulturnem izživljanju. Po slovenskem jeziku bo Nemcem odprta direktna pot v slovanski svet, ki bo v bodoči Evropi igral novo in važno vlogo v gospodarskem, kulturnem in političnem življenju našega kontinenta.« Glavni namen zakona naj bi bil dosežen, »če v deželi sami premosti vladujočo narodno nestrpnost in narodno nesoglasje, ki je zastrupljalo življenje v deželi, privedlo do streljanja, pobijanja in izseljevanja«. Skratka, omogočil naj bi nov začetek, ko gre za odnose med sodeželani: »Nov duh mora v šole, duh sporazuma, duh sožitja, duh narodne strpnosti. Šola ne sme služiti razdruževanju dveh sosednih narodov, marveč poglobitvi obojestranske povezanosti.«³⁶

Avstrijski politični vrh je takrat kar tekmoval, kateri predstavnik bo bolj pohvalil novo šolsko ureditev. Sredi novembra 1945 je minister za izobraževanje Ernst Fischer v Celovcu sprejel predstavnike Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško: Tischlerja, Mirta Zwitterja in Franca Haderlapa. Člani delegacije so mu potožili, da naj delovanje pred vojno ukinjenih slovenskih kulturnih organizacij še vedno ne bi bilo mogoče. Fischer, ki je veljal za enega glavnih komunističnih intelektualcev v državi, jim je odvrnil, da naj bi bila ustreči željam koroških Slovencev častna naloga avstrijske vlade. Avstrijski demokrati naj bi se namreč zavedali velikih žrtev jugoslovanskih narodov pri osvoboditvi Jugovzhodne Evrope in Avstrije izpod nacističnega jarma.

³⁶ *Koroška kronika*, 16. 11. 1945.

Obljubil je vso podporo za pravično rešitev slovenskega šolskega vprašanja na Koroškem.³⁷

Tudi za socialdemokratskega prvaka Piescha, ki je bil kot deželni glavar znotrajčasne vlade nedvomno najbolj zaslužen za njen sprejem, se zdi, da je v pomirjevalni značaj »Tischlerjeve odredbe« iskreno verjel. To izhaja med drugim iz njegove izjave na zborovanju socialdemokratov v Galiciji 19. januarja 1947: »Potrebujemo ljudi, ki govore oba jezika, da bodo posredovalci med Avstrijo in Jugoslavijo. Naš cilj je, da se vsi uradniki na jezikovno mešanem ozemlju naučijo slovenščine, da bodo mogli z vsakim prebivalcem občevati v njegovem materinem jeziku.« Nedvomno pa so številni koroški politiki odredbo sprejeli s stisnjenimi zobmi, čakajoč na spremembe mednarodnih okoliščin. Avstrijska diplomacija je odredbo vsekakor znala dobro vnovčiti v pogajanjih za podpis državne pogodbe. Zunanji minister Karl Gruber je na diplomatski konferenci v Londonu 28. aprila 1948 zatrdil: »Avstrija je omogočila slovensko govorečim Koroščem časten kulturni razvoj. Vzorna zakonodaja o dvojezičnih šolah zavezuje celo popolnoma nemško govoreče prebivalstvo, da se uči slovenščine, da zagotovi temu jeziku splošno razumevanje v deželi.«³⁸ Vendar je že Bogo Grafenauer ugotovil, da sprejem odredbe v razpravah o morebitni reviziji avstrijsko-jugoslovanske meje ni bil odločilen in ga je treba obravnavati le kot »določen propagandni korak v stvari, ki je bila pri zahodnih velesilah odločena že pred začetkom druge svetovne vojske.«³⁹

Odredba o dvojezičnem šolstvu je nedvomno največji Tischlerjev politični uspeh, čeprav je bilo v začetnih letih njeno izvajanje pogosto oteženo. To je bila poleg načelnega nasprotovanja dela nemškonacionalnih učiteljev, ki so težko preboleli slovo od utrakvistične šole, tudi posledica praktičnih težav, od pomanjkanja kadrov in učbenikov do klasičnih didaktičnih dilem dvojezičnega izobraževanja otrok. Da je bila odredba sprejeta v specifičnih povojnih razmerah, ko je bila pripravljenost za iskanje konsenza med centri politične moči v deželi precejšnja, tega nikakor ne zmanjšuje. Ne gre namreč spregledati, da so tudi v tedanjih razmerah nekateri politiki novo ureditev

³⁷ *Volkswille*, 24. 11. 1945.

³⁸ Ude, *Koroško vprašanje*, 322–323.

³⁹ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 121.

skušali preprečiti, a so se pod težo mednarodnih okoliščin znašli v manjšini. Strankarski veljaki so zato v svojih izjavah novo šolsko ureditev večinoma poudarjali kot dokaz vladne naklonjenosti do koroških Slovencev in začetek novega obdobja v odnosih med obema narodoma v deželi. Mnogi so svoja stališča že kmalu spremenili.

7.

Aneksionistične skomine

Po sprejemu oktobrske odredbe o obveznem dvojezičnem šolstvu se je zdelo, da je Tischlerjeva politika prepričevanja in potrpežljivega pridobivanja koncesij prava pot, ki naj bi postopno in z malimi koraki končala dolga desetletja krivic, prizadejanih slovenski narodni skupnosti na Koroškem. Da s spravno politiko misli resno, je Tischler pokazal tudi, ko je ob 25. obletnici plebiscita 10. oktobra 1945 položil venec v spomin na padle v koroškem obrambnem boju proti jugoslovanskim četam. Tega sicer ni storil sam, ampak skupaj z drugimi deželnimi svetniki, pridružil pa se jim je tudi britanski vojaški predstavnik.¹ Vseeno je njegova prisotnost na sicer (še zlasti v luči preteklih in kasnejših triumfalnih brambovskih mimohodov) bolj skromni spominski svečanosti povzročila ogorčenje v trdem jedru Osvobodilne fronte, kjer mu gotovo niso šteli v dobro, da je pri tem spomnil, kako so svoja življenja v obmejnih spopadih z jugoslovanskimi četami žrtvovali tudi koroški Slovenci.² Prva tri leta po koncu druge svetovne vojne so bile sicer proslave ob plebiscitnem dnevu, ki so bile v prvi republiki in v času nacizma v znaku številnih slavnostnih prireditev, zelo skromne. Piesch je v govoru na srečanju Lige Združenih narodov 13. februarja 1947 celo predlagal, da se 10. oktober sploh ne bi več praznoval kot deželni praznik. Želel je namreč, »da se Slovincem, ki so tedaj glasovali za Jugoslavijo, na ta način ne bo vedno znova parala stara rana«.³

¹ *Koroška kronika*, 12. 10. 1945.

² Knight, *Politik*, 97.

³ Ude, *Koroško vprašanje*, 122–123.

Če izvzamemo vse glasnejše kritike v trdem jedru Osvobodilne fronte, so Slovenci Tischlerjevo delovanje v deželni vladi ocenjevali »zelo pozitivno«. Vsaj tako je menil sam, ko se je spominjal tistega obdobja: »Ljudje so prihajali in so imeli do mene prost dostop in hitro rešitev.« V njemu podrejenem oddelku 10 so našli službo tudi Slovenci: za gospodarske zadeve je bil zadolžen Dolfej Picej, za pravne Mirt Zwitter. Kot tajnica je bila zaposlena Danica Borovnik, ki je kasneje postala tudi Zwittrova soproga.⁴ A kmalu se je pokazalo, da delovanja v vladi ne bo več mogoče usklajevati s pričakovani radikalnejših pripadnikov Osvobodilne fronte. Poleg Tischlerja je bil tedaj ostrih kritik deležen tudi Vinko Zwitter, njegov dolgoletni sodelavec in ob njem najvplivnejši član katoliškonarodne skupine v Osvobodilni fronti. Septembra 1945 je bil po navodilih vodstva celo prisiljen oditi v Ljubljano, kjer naj bi pomagal pri pripravah na mirovno konferenco. A je tam naletel na neodobravanje zaradi izjave, da so Korošci narod kmetov, njihovi voditelji pa duhovniki. Ko se mu je uspelo vrniti na Koroško, svoje skepse nad razmerami v komunistični Jugoslaviji ni skrival.⁵

Do prvih večjih nesoglasij je prišlo v luči priprav na volitve na državni in deželni ravni, razpisane za 25. novembra 1945. Koroški Slovenci so se večinoma začeli pripravljati nanje z velikim veseljem. Kot je v enem od intervjujev poudaril Tischlerjev dolgoletni sodelavec Janko Urank, »so hodili na zborovanja z ovenčanimi vozovi, bilo je, kakor so starejši pripovedovali, slovesno navdušenje kakor za časa taborov«. Kot glavna govornika sta nastopala Tischler in Petek. Slovenci so po Urankovem pričevanju nekoč razbili celo Pieschevo zborovanje v Dobrli vasi.⁶

Osvobodilna fronta za Slovensko Koroško je 21. septembra sprejela statut in program. Tischler je zaprosil britansko zasedbeno oblast, da na njuni podlagi dovoli delovanje stranke.⁷ Skupina katoliških narodnjakov okoli Tischlerja in Vinka Zwittra je menila, da bi Slovenci morali nastopiti pod nazivom Slovenska ljudska stranka, kar pa so komunisti v Ljubljani odločno zavrnil. Toda o načinu volitev niso odločali v Ljubljani, ampak so bili vzvodi v rokah britanske zasedbene oblasti. Ta je od vseh strank na

4 *Tischlerjev spominski zbornik*, 176.

5 Filipič, »*Usoda*«, 58–59.

6 *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

7 Filipič, »*Usoda*«, 59.

Koroškem zahtevala, da se izrečejo za demokratično Avstrijo in odpovejo zahtevam po spremembi avstrijsko-jugoslovanskih meja.⁸ Prva zahteva je bila uperjena predvsem proti (bivšim) nacistom, druga pa proti zagovornikom priključitve južne Koroške Titovi Jugoslaviji.

Tischler je 17. oktobra izjavil, da želi nadaljevati sodelovanje z obstoječimi strankami, Slovenska stranka pa bi morala v volilnem boju nastopiti kot nepolitična sila, ki bi zajela vsakega Slovenca, od komunističnega delavca do katoliškega duhovnika. Toda komunistični oblastniki v Jugoslaviji so se odločili, da je bolje volitve bojkotirati, kot pa z udeležbo legitimirati obstoječe državne meje. Po Urankovih trditvah naj bi zadaj stali tudi avstrijski komunisti, ki so računali na velik preboj na državni ravni, pri tem pa naj bi jih podpirala Moskva. Glasovi koroških Slovencev naj bi jim prišli pri tej računici kot naročeni.⁹ Tischler je nasprotno bil pripravljen podpisati izjavo, da mejno vprašanje ne bo del volilnega boja. Pri tem je treba poudariti, da raziskave britanskega zgodovinarja Roberta Knighta kažejo, da so Britanci v zadnji verziji precej razvodeneli svojo prvotno zahtevo. Sprva so namreč zahtevali, da se stranke odpovejo vsaki zahtevi po reviziji meja, v zadnji različici pa je bilo izrecno poudarjeno, da prepoved velja samo za javna zborovanja in propagando. A to še ni vse: v trdih pogajanjih je Tischlerju uspelo izsiliti dodatno pojasnilo, da naj bi prepoved veljala samo za prihajajoči volilni boj. Ko mu je to uspelo doseči, je izjavo po enem od britanskih poročil 5. novembra podpisal z razumevanjem in veseljem.¹⁰

Tischlerjeva odločitev je povzročila veliko razburjenje med slovenskimi komunisti, ki so zahtevali bojkot volitev. Spor je dosegel vrhunec 6. novembra na sestanku plenuma Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško, organiziran v Mohorjevi hiši, kjer je bila Tischlerju izrečena nezaupnica. Sprejeta je bila resolucija, naslovljena na britansko zasedbeno oblast, v kateri je bilo poudarjeno, da je bil Tischler v podpis lojalnostne izjave prisiljen in je to storil brez predhodne odobritve celotnega vodstva Osvobodilne fronte. Tischler je zaradi spoznanja članov vodstva, da je domnevno ravnal

⁸ Domej, *Der Konflikt*, 117–119.

⁹ *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

¹⁰ Tischlerjeva izjava je napisana v imenu »Slovenske stranke« in je naslovljena na po činu najvišjega častnika britanske zasedbene oblasti. V Tischlerjevem družinskem arhivu sta ohranjeni nemška in angleška različica, obe pa je podpisal 5. novembra 1945. Podrobno o tem Knight, *Politik*, 98–99.

nepravilno, odstopil tako kot zastopnik Slovencev v deželni vladi kot tudi predsednik Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško.¹¹ Njeno novo vodstvo – predsednik je postal Petek – je zahtevalo preložitev volitev, dokler ne bodo razmere dopuščale, da se lahko celotno antifašistično prebivalstvo odloča svobodno in brez pritika.¹² Britanci, ki so želeli slovensko udeležbo na volitvah, so pritisnili na Tischlerjevega naslednika Petka, naj prekliče sprejeto odločitev, a je ta samo ponovil, da njegova stranka nima interesa sodelovati na volitvah. Njihovo preložitev je zahtevala tudi jugoslovanska vlada.¹³ Tischler je 7. novembra poslal na deželno volilno upravo v Celovcu dopis, da se ga črta s kandidatne liste Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško. A je pri tem izrecno poudaril, da nima več pristojnosti za umik celotne liste.¹⁴

Tischler se je v neke vrste »begu naprej« odločil, da ne odstopi samo kot predsednik stranke, ampak tudi kot deželni svetnik.¹⁵ Kasneje je kot razlog navedel, da naj bi začasna deželna vlada skušala mimo njega ustanoviti posebno slovensko stranko. Res je bila s podporo deželnih uradov še isti mesec ustanovljena Zveza koroških Slovencev, vendar je bil njen domet zelo omejen, zato je že v začetku leta 1947 zamrla.¹⁶ V osrednjem glasilu slovenskih komunistov *Ljudska pravica* so odgovornost za nastali položaj pokušali zvaliti na Piescha, ki naj bi mu po daljšem rovarjenju v stilu nacističnih metod uspelo doseči britansko prepoved delovanja Osvobodilne fronte. Pri tem naj bi celo zlorabil Tischlerjevo zaupanje: »Največja podlost pa je bila storjena s strani glavne stranke deželne vlade in njenega predsednika Piescha s tem, da je Volkspartei postavila na svojo listo voditelja koroških Slovencev, dr. Josipa Tišlerja brez njegove vednosti za kandidata. Ker je Osvobodilna fronta za slovensko Koroško od angleške zasedbene oblasti prepovedana in Slovenci nimajo svoje liste, so Nemci s to postavitvijo dr. Tišlerja kot svojega kandidata hoteli vnesti med Slovence zmešnjavo in povzročiti razdor, ker je dr. Tišlerju zaradi prepovedi zborovanj otežkočeno javno protestirati zoper tako nezaslišane manipulacije Nemcev na Koroškem. Takih metod

11 Resolucija Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško, naslovljena na britansko zasedbeno oblast, 6. 11. 1945, ADT; *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 176.

12 Domej, *Der Konflikt*, 119–120.

13 Knight, *Politik*, 99–100.

14 Tischlerjev dopis na deželno volilno upravo, 7. 11. 1945, ADT.

15 *Koroška kronika*, 9. 11. 1945.

16 Filipič, »*Usoda*«, 59–60.

se koroški Nemci stalno poslužujejo. Zunanjemu svetu pa se predstavljajo kot demokratije in borci zoper fašizem.« Po mnenju glasila slovenskih komunistov, pa naj bi se Piesch in njegovi privrženci pri tem uštel, saj da »na Koroškem s to igro ne bodo uspeli in dr. Tišler je vložil oster protest proti takemu postopanju«. ¹⁷

Težko je z gotovostjo zanikati, ali ni Tischler vendarle res vsaj nekaj časa razmišljal o kandidaturi za Avstrijsko ljudsko stranko. Intransigentno stališče njegovih komunističnih sopotnikov v Osvobodilni fronti, da je treba volitve bojkotirati, je bilo gotovo v nasprotju z njegovo željo, da konstruktivno vzdušje v deželni vladi izkoristi za uveljavitev odredbe o dvojezičnem šolstvu. ¹⁸ A v javnosti je Tischler priznal samo, da se je o kandidaturi pogovarjal, ne pa da bi nanjo pristal. Tako naj bi se 12. oktobra pri njem oglasil dr. Ignaz Tschurtschenthaler, že v času stanovske države vplivni krščanskosocialni politik in znan nasprotnik nacistov, da se pogovorita »o eventualnem sodelovanju Slovencev pri volitvah v Nationalrat«. Tischler naj bi takrat Tschurtschenthalerju dejal: »Dokler Slovenci nimamo dovoljene lastne stranke, tako dolgo se ne moremo pogajati, ker nam za taka pogajanja manjka svoboda odločitve.« Ker je 19. oktobra britanska zasedbena oblast v Celovcu posredovala obvestilo, »da je slovenska stranka na Koroškem načelno dovoljena«, naj bi Tischler že naslednji dan sporočil Tschurtschenthalerju, da bo Osvobodilna fronta šla na volitve samostojno: »To je dejstvo, vse drugo je laž.« ¹⁹

Četudi sprejmemo Tischlerjevo javno razlago glede kandidature na listi Avstrijske ljudske stranke, je jasno, da je bil pravi vzrok za njegov odhod iz deželne vlade vendarle v nesoglasjih znotraj Osvobodilne fronte. Tudi v odstopni izjavi, ki jo je 6. novembra poslal Pieschu, je zapisal samo, da je deželna konferenca Osvobodilne fronte sprejela na znanje njegovo poročilo o političnem položaju, nato pa zahtevala njegov odstop kot člana deželne vlade in načelnika stranke. ²⁰ Po mnenju Boga Grafenauerja naj bi šlo za »razhajanje med bolj realistično Tischlerjevo presojo nalog v konkretnem

¹⁷ *Ljudska pravica*, 17. 11. 1945.

¹⁸ V tistem času je Tischler v javnosti prav zaradi te odredbe kazal precejšen optimizem o prihodnosti odnosov med narodom na Koroškem. *Kärntner Nachrichten*, 17. 11. 1945.

¹⁹ *Ljudska pravica*, 17. 11. 1945.

²⁰ Tischlerjeva odstopna izjava, naslovljena na Piescha, 6. 11. 1945, ADT.

političnem življenju in bolj utopistično in ‚načelno‘ (ali celo doktrinarno) politiko levega krila organizacije Osvobodilne fronte na Koroškem pod močnim vplivom iz Ljubljane«. ²¹ Komunistični oblastniki v Sloveniji so očitno igrali na vse ali nič, a se je takšno tveganje v okoliščinah naraščajoče mednarodne izolacije Titove Jugoslavije kmalu pokazalo kot škodljivo za interese koroških Slovencev. ²²

Britanska zasedbena oblast volitev ni bila pripravljena preložiti. Tischler je odločitev o neudeležbi na novembrskih volitvah retrospektivno označil za »zgodovinsko napako«. S stališča slovenskih politikov na Koroškem je ta ocena vsekakor ustrezna. ²³ Namesto da bi ohranili vsaj dva deželnozborska mandata iz predvojnega časa, morda v zanje ne tako neugodnem povojnem vzdušju pridobili še celo kakega več, so koroški Slovenci ostali praznih rok, njihovi glasovi pa so se razpršili med preostale stranke. Strinjamo se lahko z Bogom Grafenauerjem, da je šlo za »zamujeno priložnost«, ki se nikoli več ni vrnila. ²⁴ Tischlerjevo podporo so poskušali pridobiti tako pri Avstrijski ljudski stranki kot tudi Socialistični stranki Avstrije. A po Urankovem pričevanju naj bi bil »moralno tako potrft, da se nikjer ni hotel vpreči«. ²⁵ Osvobodilna fronta je sicer slovenskim volivcem iz ideoloških razlogov priporočila, naj volijo komunistično stranko, toda ta jo je v tradicionalnih trdnjavah slovenskih narodnjakov vseeno slabo odnesla. Očitno je slovenska volilna baza ostala zvesta svetovnonazorskemu profilu politikov Tischlerjevega kova, ki pa jih na volitvah ni bilo. In ko so končno Slovenci na naslednjih volitvah vendarle nastopili, se je izkazala pridobitev deželnozborskega – kaj šele državnozborskega – mandata misija nemogoče. ²⁶

²¹ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 121.

²² Tito je sicer v javnosti takrat razlagal, da naj bi bili odnosi nove Jugoslavije z Združenim kraljestvom celo boljši kot med drugo svetovno vojno, da ne govorimo o njeni tradicionalni navezanosti na Sovjetsko zvezo. *Kärntner Nachrichten*, 16. 11. 1945.

²³ Klemenčič, *Prizadevanja*, 44.

²⁴ Bogom Grafenauer je bil namreč »prepričan, da bi ob skupnem slovenskem nastopu po spremembi slovenskega obnašanja med vojno in prelomom ter po zlomu nemškega nacionalizma z drugo svetovno vojno mogel biti slovenski uspeh še večji – seveda le ob slogi brez motenj«. Po Grafenauerjevem mnenju naj bi bila s tem »zamujena priložnost, katere uspeh bi gotovo pomenil drugačen slovenski začetek na Koroškem po propadu ‚tisočletnega tretjega rajha‘ pa tudi temu drugačnemu začetku primerno drugačno nadaljevanje«. *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 122.

²⁵ *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

²⁶ Domej, *Der Konflikt*, 122–123.

Tischler je imel torej prav, ko je kasneje obžaloval bojkot prvih volitev. Odgovornost za to »zgodovinsko napako« vsekakor ni bila njegova. Težje pa je to trditi za njegovo odločitev, da nemudoma odstopi tudi kot deželni svetnik. Res je v tem primeru verjetno prišla do izraza predvsem njegova načelnost, ker pač ni več užival podpore v lastni stranki. Toda formalno gledano k odstopu ni bil zavezan: imenovan je bil namreč s strani britanske zasedbene oblasti. Vsaj še nekaj časa bi lahko vztrajal, vsak mesec je bil namreč v zaostrenih političnih razmerah dragocen, da bi lahko sodeloval v procesih odločanja in vplival na dogajanje v deželi. Ne glede na hvalnice, ki mu jih je na seji 7. novembra namenil deželni glavar, si je večina članov deželne vlade lahko oddahnila, ko se je iz njihovih vrst poslovil odvetnik pravic koroških Slovencev. Piesch mu je sicer obljubil, da bo vlada tudi brez njega delovala naprej v njegovem duhu.²⁷ Če bi res bil pravi razlog za Tischlerjev odstop spoznanje, da deželna vlada želi ustanoviti sebi kompatibilno slovensko stranko, bi poslovilna seja gotovo ne bila tako spravljliva. S hitrim odhodom iz deželne vlade je Tischler zanikal svoje lastno politično pravilo, ki ga je kasneje v javnosti rad zagovarjal: »Če hočemo na Koroškem slovensko vprašanje reševati ali rešiti, morajo biti Slovenci prisotni. Če niso prisotni, ni tega vprašanja. In v tem važnem obdobju nismo bili prisotni.«²⁸ Ravnanje večine vodilnih politikov na Koroškem je po njegovem slovesu iz vlade kmalu pokazalo, da se ob njegovi odsotnosti požvižgajo na »Tischlerjev duh«.²⁹

Težko je z gotovostjo zatrditi, kaj je botrovalo temu, da je Tischler kljub ponižanju z nezaupnico še naprej vztrajal v Osvobodilni fronti.³⁰ Na zadnji seji deželne vlade, na kateri je sodeloval, je celo trdil, da je sam storil formalno napako, ker se pred podpisom izjave o meji ni posvetoval s kolegi v vodstvu stranke.³¹ A glede na inštrukcije, ki so jih koroški komunisti prejeli iz Jugoslavije, je težko verjeti, da bi ga pri izjavi glede mejnega vprašanja podprli. Po drugi strani pa je večina komunističnih aktivistov v Osvobodilni

²⁷ Knight, *Politik*, 100.

²⁸ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 176.

²⁹ Med redkimi zakonodajnimi ukrepi, ki so v letih po drugi svetovni vojni nastali, da se popravijo krivice koroškim Slovincem iz časa nacističnega režima, velja omeniti zlasti sprejem zakona o zopetni vzpostavitvi slovenskih zadrug na Koroškem z dne 8. februarja 1949. Mirt Zwitter, *Borba za vrnitev premoženja naših zadrug*, v: *Koledar Slovenske Koroške za leto 1951*, 36–45.

³⁰ Inzko st. et al., *Zvestoba*, 14.

³¹ Knight, *Politik*, 101.

fronti – kljub svetovnonazorskim razlikam – dolgo zavračala izključitev Tischlerja, saj bi se s tem povečala nevarnost za nastanek njeje konkurenčne stranke slovenskih katoliških narodnjakov. Tischler pa si razkola očitno tudi sam ni želel.

Da ni popolnoma prekinil odnosov z Osvobodilno fronto, je verjetno tudi posledica tega, da je želel obnoviti Slovensko prosvetno zvezo, ki je prenehala delovati z napadom Sil osi na Jugoslavijo, za kar je potreboval širšo podporo. Nedvomno pa je bil izpostavljen tudi drugačnim prepričevalnim prijemom, da ne bi izbral svoje lastne politične poti. Po pričevanju nekdanjega celovškega župana Leopolda Guggenbergerja, ki je v povojnih letih delal pri koroški varnostni direkciji, naj bi Tischlerju leta 1947 politkomisarji celo grozili s smrtjo.³² Vendar je gotovo, da ni šlo samo za odločitve na podlagi tovrstnih groženj. V Slovenski prosvetni zvezi je namreč videl forum, ki bi mu omogočil nadaljnji obstoj na političnem prizorišču. Tako je tudi sam 16. decembra 1945 naslovil na koroško deželno vlado prošnjo, da se to organizacijo, prepovedano 6. aprila 1941, ponovno vzpostavi, skupaj z njenimi podružnicami. Za člane pripravljalnega odbora je poleg sebe predlagal Janka Ogrisa in Zdravka Hartmana iz Libuč.³³

Začetek pomladi 1946 je tako prinesel obnovo Slovenske prosvetne zveze. Na občnem zboru 20. marca 1946 je Tischler kandidiral za njenega predsednika.³⁴ V svojem govoru v kinu Peterhof je izpostavil zgodovinski pomen Slovenske prosvetne zveze za kulturno, a tudi politično življenje koroških Slovencev. Poudaril je, da so koroški Slovenci kljub maloštevilnosti uspeli preživeti tudi nacistične grozote: »Narod, ki je bil v svoji celoti in v svojih delih obsojen na smrt, je to smrtno obsodbo preživel, ker je bila njegova življenjska volja močnejša od nemškega nasilja.« Vendar naj zlom tretjega rajha po Tischlerjevem mnenju ne bil pomenil tudi konca nemškega nacionalizma na Koroškem: »Nemštvo pa je v svojih zunanjih formah padlo, po svojem duhu pa je to nemštvo ostalo samo sebi enako. /.../ Za naše žrtve odgovornih ni! Vsi, ki so preje služili stoo odstotno hitlerizmu, so danes v besedah najboljši Avstrijci. Edini odgovor, katerega čujemo vsak dan

³² Filipič, »Usoda«, 65.

³³ Tischlerjev dopis koroški deželni vladi, 16. 12. 1945, ADT.

³⁴ *Tischlerjev simpozij*, 138.

v javnih govorih in listih[,] je 10. 10. 1920[,] in manjšina ste in v tej manjšini mala šovinistična grupa.«³⁵

Seveda Tischlerja ni mogoče po nobenem kriteriju uvrstiti med šovini-
ste, ne pred svetovno vojno in ne po njej. Zanimivo je tudi njegovo takratno
razmišljanje o državnopravnih posledicah koroškega plebiscita iz leta 1920.
Ugotovljeno je že bilo, da je bilo v času anšlusa njegovo stališče v nasprotju s
prevladujočim mnenjem tistega dela slovenskih politikov v Jugoslaviji, ki so
zastopali stališče, da je plebiscit leta 1920 odločal samo o pripadnosti južne
Koroške Avstriji, ne pa tudi Nemčiji. Torej Tischler – vsaj v javnosti – takrat
ni sledil tezi, da naj bi bil nacistični anšlus Avstrije povod za zahtevo po
priključitvi južne Koroške Jugoslaviji, ampak je menil, da naj bi glasovanje
leta 1938 formalno potrdilo plebiscitno odločitev iz leta 1920.³⁶ Iz govora
na obnovitvenem občnem zboru Slovenske prosvetne zveze pa je mogoče
sklepati, da je svoje mnenje revidiral: »Glasovanje in njegov izid [1920]
je obvezalo nas, da smo lojalni državljani. Ko pa je 10. 4. 1938 in 6. 4. 1941
porazil rezultat 10. 10. 1920, je za nas ta obveznost minula, ne oziraje se na
dejstvo da prva avstrijska republika ni držala svojih s plebiscitnim rezultatom
napram Slovencem prevzetih obveznosti. Mi meje na Karavankah nismo
rušili in podirali, dokler je bila mednarodno priznana, danes pa Karavanke
niso državna meja, marveč meja zasedbene cone in le tako mejo gledamo v
južnem gorovju, vse drugo pa se bo odločevalo na mirovni konferenci.«³⁷

Omenjena izjava ne razkriva le Tischlerjevega mnenja o državnopravnih
posledicah obeh koroških plebiscitov, ampak je razvidna tudi njegova drža
glede pripadnosti južne Koroške in zahtev po reviziji avstrijsko-jugoslovanske
meje. Slednji očitno ni nasprotoval, kar pa ne pomeni, da je vodil iredentistič-
no politiko, kot je to veljalo za marsikaterega aktivista Osvobodilne fronte.
Prav tako se ni pridružil starim-novim zagovornikom gesla o »svobodni
in nedeljivi Koroški«. Tischlerjevo stališče je bilo torej strogo legalistično:
trenutna meja na Karavankah naj bi bila samo začasna in naj bi odražala zgolj
aktualna razmerja med zmagovitimi silami. Če pa bodo slednje na mirovni
konferenci sprejele drugačno odločitev glede razmejitve, naj bi jo tudi on

³⁵ Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT; *Völkswille*, 6. 4. 1946.

³⁶ Osnutek izjave pred plebiscitom 10. aprila 1938, brez datuma, ADT.

³⁷ Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT.

brez pomislekov spoštoval. V tem kontekstu je razumeti tudi njegov dopis koroški deželni vladi 23. marca 1946, s katerim je zavrnil očitke, da naj bi deloval proti ozemeljski celovitosti Avstrije.³⁸

Iz pisma, ki ga je Tischler točno na sedmo obletnico napada Sil osi na Jugoslavijo napisal vodstvu Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško, odbornikom Slovenske prosvetne zveze in slovenskim duhovnikom, sledi, da je pričakoval od zastopnikov na občnem zboru soglasno podporo. O tem naj bi se pogovarjal z Žavcerjem in Prušnikom, predsedniško mesto pa naj bi prevzel šele po tretjem soglasnem glasovanju.³⁹ V svojem govoru ni širil nobenih radikalnih gesel, ampak je poskušal v znanem, že pred vojno preizkušenem slogu, delovati čim bolj povezovalno, hkrati pa motivirati članstvo za predano delo: »Naši odri so razbiti, knjižnice raznešene in požgane, domovi deloma še zasedeni, vse zadružno premoženje v nemških rokah. Kup obljub in popisane papirja, to je odgovor za naše žrtve. Naš protiodgovor mora biti: Strnjene vrste, složno delo, spoštovanje vsakega osebnega gledanja problemov, za vse koroške Slovence mora biti prostora in dela, le tedaj bomo res [n]arodna družina koroških Slovencev, če bo stal v naših vrstah slovenski delavec, slovenski kmet, slovenski inteligent in slovenski duhovnik!«⁴⁰

Složno delovanje je bil težko dosegljiv ideal, kar je Tischler spet in spet občutil tudi na lastni koži. Tajnik obnovljene Slovenske prosvetne zveze je postal Mirt Zwitter, s katerim sta sprva družno nastopala na shodih in po pisanju *Koroške kronike* »dajala navodila, kako naj se zopet začne po naših farah prosvetno delo«. ⁴¹ A po ugotovitvah Avgušтина Malleja naj bi se med njima pojavila nesoglasja, zlasti zaradi vprašanja sodelovanja s slovenskimi političnimi begunci iz Jugoslavije. Zwitter je namreč v skladu s politiko vodstva Osvobodilne fronte nasprotoval povezovanju s »kolaboranti«, medtem ko jih je Tischler želel pritegniti h kulturni obnovi.⁴² Med njimi so bili tudi številni duhovniki na čelu s škofom Rožmanom, rojenim Korošcem, ki mu je ob razpadu nacističnega režima po posredovanju dekana na Žihpoljah (Maria Rain) Kristijana Koširja pomagal priti na Koroško generalni vikar Kadras.⁴³

38 Tischlerjev dopis koroški deželni vladi, 23. 3. 1946, prepis, AKKZ.

39 Tischlerjev jubilejni zbornik, 155.

40 Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT.

41 *Koroška kronika*, 22. 3. 1946.

42 Tischlerjev simpozij, 119 in 138.

43 Kolarič, *Škof Rožman*, III, 400–411.

Čeprav so koroški slovenski duhovniki vedeli, da je bil Rožman zaveden Slovenec, ki se je med plebiscitno kampanjo leta 1920 odkrito angažiral za jugoslovansko stran (to so mu med okupacijo očitali tudi nekateri nacistični oficirji), je ob vrnitvi v svojo izvirno škofijo zaradi medvojnega sodelovanja z okupatorji naletel na nerazumevanje tudi pri večini slovenskega klera.⁴⁴ Eden redkih duhovnikov, ki se je zanj zavzel, je bil prav Tischlerjev tesni sodelavec Ivan Starc, v bran pa mu je stopil tudi selski župnik Alojzij Vauti. Med bivanjem v Celovcu je obiskoval tudi prelata Podgorca.⁴⁵

Vpliva antirevolucionarnih eksponentov, ki so našli zatočišče na Koroškem, kljub negativni propagandi Osvobodilne fronte torej le ne gre precenjevati. Ker politični begunci iz Slovenije niso imeli avstrijskega državljanstva, niso mogli dobiti zaposlitve.⁴⁶ Rožmana je britanska zasedbena oblast po krajšem bivanju v tirolskem Anrasu sredi avgusta 1945 celo internirala v celovškem škofijskem dvorcu, da je potem dobri dve leti, vse do konspirativno organiziranega pobega v ZDA, moral trepetati pred možnostjo, da ga izročijo Titovemu režimu.⁴⁷ Politični begunci na Koroškem so ostali pod posebnim drobnogledom komunistov, saj so med drugim (zlasti to velja za politika Slovenske ljudske stranke dr. Ludvika Puša) pomagali urejati časopis *Koroška kronika*, ki ga je izdajala britanska zasedbena oblast prav z namenom, da bi zajezila propagandni vpliv komunističnega tiska. Seveda je bilo za komuniste tudi Tischlerjevo sodelovanje s *Koroško kroniko*, za katero je menda skrbela »belogardistična in angleška reakcija«, moteče.⁴⁸

Tischler se je s takšno politično držo znašel med dvema ognjema. Zaokus slovenskih voditeljev protirevolucionarnega tabora, ki so se pred komunisti zatekli v zamejstvo, naj bi bil preveč pod vplivom komunistov. Tako je gospodarstvenik iz kroga Slovenske ljudske stranke Jože Basaj 21. novembra

44 Rožman je v pismu Ivanu Lučovniku, župniku v Št. Janžu v Rožu (St. Johann im Rosental), sredi septembra 1947 sam priznal, da se ga koroški slovenski duhovniki izogibljejo, kot bi bil garjav. Večina jih je takrat še simpatizirala z Osvobodilno fronto, kar je Rožman komentiral z besedami: »Razumem vse to, mene ne boli – a koroški gospodje se mi smilijo. Boga prosim[,] naj jih razsvetljuje in štiti, da ne bi doživeli razočaranja, ki bi sicer po naravnem razvoju zanje moralo prej ali slej priti.« Rožmanovo pismo Lučovniku, 11. 9. 1947, Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, Zapuščina Ivana Lučovnika. Slednji je slovel kot poliglot, med drugim je bil soustanovitelj in prvi urednik cerkvenega tednika *Nedelja*. Prim. nekrolog v: *Naš tednik-Kronika*, 20. 12. 1958.

45 Kolarič, *Škof Rožman*, III, 468–469 in 499.

46 *Tischlerjev simpozij*, 75.

47 Kolarič, *Škof Rožman*, III, 456–457 in 464–467.

48 Filipič, »*Usoda*«, 62–63.

1945 v pismu iz Celovca potožil strankarskemu kolegu Albinu Šmajdu, da so Tischlerja »izigrali« in da »igre ne vidi«. Aktivisti Osvobodilne fronte naj bi po Basajevem mnenju spodbujali ljudi »v kljubovanje proti Angl[ežem], da bodo na kljub[ovanje] volili komuniste«. Tudi Šmajd, ki se je pred komunisti umaknil v Trst, se je čudil političnim razmeram na Koroškem: »Vse je prevzela strast. Kadar pa v politiki igra strast prvo in poglavitno vlogo, je zavrženo vse. Čudim se dr. Tišlerju, ki je bil sicer trezen, da je tako globoko zašel. Čudim se ostali svetni in cerkveni inteligenci, ki dere v narodni propad, s seboj pa vleče vse zavedne Kor[oške] Slovence.« Basaj je bil na Tischlerja tako jezen, da z njim ni hotel več komunicirati. Kot je razvidno iz njegovega pisma Šmajdu 13. decembra, mu je zameril tudi to, da naj bi se izogibal Rožmanu: »K Tischlerju ne grem več – če ne bodo nastopili kaki novi momenti. Tudi ni ves čas smatral za umestno, da obišče našega škofa. Menda iz strahu, da ne bi se umazal?«⁴⁹

Ena od pomembnejših točk sodelovanja s *Koroško kroniko* so bile po Tischlerjevem mnenju radijske oddaje, ki jih je v tem okviru financirala britanska zasedbena oblast.⁵⁰ Na sestanku s šefom slovenske sekcije britanske informacijske službe v Celovcu Sharpom, 28. marca 1946, je Tischler dosegel dogovor o sodelovanju Slovenske prosvetne zveze pri radijskem programu. Sharp je izjavil, da računa na Tischlerjevo »čvrsto sodelovanje«, ta pa se je skliceval na besede britanskega kolega o potrebi medsebojnega sodelovanja med slovensko in nemško govorečimi sodeželani. Tischler je opozoril na velik pomen radijskega medija: »Za razmere na Koroškem pomeni pot v radio brez dvoma mogočen korak naprej v kulturnem življenju Koroških Slovencev. Nikdar nismo dvomili, da imamo pravico tudi tem potom govoriti svojemu narodu. /.../ Ta nova možnost kulturnega udejstvovanja in medsebojne povezanosti naj nam vsem mladim in starim ne bo samo pravica, marveč še bolj dolžnost, da pokažemo širšemu svetu slovenskega človeka in njegovo kulturno stran. /.../ Slovenska pesem, godba in slovenska beseda bo sedaj dosegala Slovence po vseh dolinah in dajala tisto koroško noto, ki nam je koroškim Slovincem lastna.« Opozoril je, da so koroški Slovenci

49 Dr. Albin Šmajd, *Slovenska ljudska stranka – povezave in nasprotja*, uredila Mateja Jeraj in Matevž Košir (Arhiv Republike Slovenije: Ljubljana 2024), 1171, 1174 in 1185.

50 Zapisnik seje Slovenske prosvetne zveze, 16. 8. 1946, ADT.

del širše narodne skupnosti: »Pri tem pa seve ne bomo pozabili pokazati, da smo le del slovenske narodne skupnosti, kateri smo doprinašali tudi mi koroški Slovenci svoj doprinos, da omenim le Mohorjevo družbo, da omenim prve pisane dokumente slovenske besede, ki so nastali na koroških tleh, prve forme slovenske demokracije na Gosposvetskem polju. V času borbe za svoj narodni obstanek pa smo črpali iz globokega in bogatega kulturnega zaklada vsega slovenskega naroda. Le v tej povezanosti smo živ ud vse celote, dejstvo, ki nam nalaga dolžnosti in tudi daje pravice.«⁵¹

Pomladi 1946 je opaziti povečano frekvenco Tischlerjevih medijskih nastopov. Očitno je želel, da je javnost dobro seznanjena z njegovimi načrti, hkrati pa tudi ni izpustil priložnosti za ostro kritiko ravnanja koroških deželnihi oblasti v preteklosti.⁵² Iz njegovih besed na omenjenem marčnem sestanku s Sharpom sicer ni bilo razbrati neposrednih pozivov k jugoslovanski aneksiji južne Koroške. V govoru je samo ponovil zanj značilno standardno formulo, »da bo o mejnem vprašanju končno odločevala mirovna konferenca«.⁵³ Vendar pa je hkrati močno poudarjal vseslovensko narodno povezanost. Očitno si ni želel zapreti nobenih vrat in je čakal na razvoj dogodkov v mednarodnem prostoru.

Medtem so se politične razmere na Koroškem zaostrovale. Ko je 15. aprila 1946 več skupin zborovalcev želelo priti v Celovec, da bi na shodu pod pokroviteljstvom Osvobodilne fronte počastili spomin na slovenske žrtve nacizma, je prišlo do incidentov. Policija se je zelo trudila, da prepreči prihod udeležencev iz južne Koroške že na železniških postajah, vendar se jih je okoli 1200 vendarle uspelo prebiti v mesto.⁵⁴ Zatekli so se v stolnico, upajoč, da bo mašo daroval krški škof Köstner. A ta je to odklonil, nakar je Tischler pred polno cerkvijo, ki jo je za vernike odprl stolni župnik Blüml, naprej molil rožni venec.⁵⁵ Tischler se je zaradi takšnega ravnanja z verniki, ki ga je ostro obsodilo celo glasilo koroških komunistov *Volkswille*, pisno pritožil pri Kadrasu. Generalnemu vikarju je napisal, da kot katoličan ne more razumeti, kako je lahko prišlo do prepovedi maše za tisoč navzočih

51 *Koroška kronika*, 5. 4. 1946.

52 *Koroška kronika*, 12. 4. 1946.

53 *Koroška kronika*, 5. 4. 1946.

54 *Volkswille*, 18. 4. 1946.

55 *Tischlerjev simpozij*, 247; Till, *Rudolf Blüml*, 204–205.

vernikov. Ordinariat je obtožil, da tudi v času nacizma ni zaščitil koroških Slovencev, ki pa so kljub temu tudi kot izseljenci ostali zvesti katolicizmu. Pismo je ironično sklenil z ugotovitvijo, da naj bi bilo po nečloveškem ravnanju policijskih enot z izseljenci v času zborovanja Maier-Kaibitscha možno obtožiti samo enega zločina, in sicer da mu ni uspelo Slovencev – likvidirati.⁵⁶ Tudi v poročilu, ki ga je objavilo glasilo koroških komunistov *Volkswille*, je bilo zaznati veliko ogorčenje nad ravnanjem ordinariata, ki ni hotel darovati maše za pregnance, čeprav naj bi v prvi republiki dopuščal ob različnih priložnostih celo maše v slavo jugoslovanskega kralja. Udeleženci shoda so se po tej neprijetni izkušnji v stolnici zbrali v kinodvorani v celovškem Št. Rupertu (St. Ruprecht).⁵⁷

Tischler je na zborovanju nastopil kot glavni govornik. Obširno je predstavil svoj pogled na koroško zgodovino: »Kakor se je slovenski narod pred 572 leti poslednjič zbral v več tisočglavi množici na Gosposvetskem polju, da ustoliči svojega vojvodo na svoj slovenski način, tako je danes naš narod množično zbran v Celovcu, da pove 1946. leta vsemu svetu to, kar mu ima povedati po končani poti na Kalvarijo. Zdi se mi, kakor bi sanjal sanje zadnjih petindvajsetih let. V teh sanjah vidim na pohodu mimo nas trumo naših prednikov, ki so služili isti slovenski zemlji, ki so ljubili iste gore in doline, katere mi danes nazivamo naše, može in žene, ki so služili istim narodnim idealom, katerim služimo mi danes. Padli so v delu za svoj narod, padli so v borbi proti nemškemu imperializmu in fašističnemu nasilju. In tem žrtvam velja v prvi vrsti naš današnji spominski dan.« Med žrtvami je Tischler najprej omenil Poljanca: »Umril je zastrupljen v zaporu. Poljanec je začetek in simbol kalvarije koroških Slovencev v zadnjih osmih letih. V nepretrgani vrsti sledi udarec za udarcem. Leta 1940. so se izvršili izgoni slovenske duhovščine. Priprave za ta izgon so bile že v poletnih mesecih prejšnjega leta v polnem teku. Osemdeset duhovnikov je bilo na slovenskem ozemlju in 67 jih je bilo izgnanih, devet pa se jih ni več vrnilo, umrli so v zaporu in izgnanstvu.« Naslednje leto je sledil aprilski napad na Jugoslavijo: »Smrtna obsodba se je pričela izvajati nad vsem slovenskim narodom. Jugoslavija je padla; za trenutek je bil tudi vsakomur viden dokaz, da je bila Jugoslavija

⁵⁶ Tischlerjevo pismo Kadrasi, 17. 4. 1946, prepis, AKKZ.

⁵⁷ *Volkswille*, 18. 4. 1946.

resnično prava naša zaščitnica, čeprav smo živeli izven nje. Vsi predstavniki kulturnih in gospodarskih organizacij, vsa duhovščina in laična inteligenca je romala v zapore in temu je sledil splošen izgon s slovenskega ozemlja. Slovenska beseda je izginila iz javnega življenja. Brez protesta, je Cerkev dopustila odpravo slovenskega jezika iz bogoslužja in nastavila po slovenskih farah nemško duhovščino. Kaibitscheva klika je z nemškimi lepaki zasula deželo, da bi dokazala, da sta zemlja in ljudstvo nemška; če bi bila, bi teh letakov ne bilo treba. « Tischler je nato opisal, kako so nacisti 14. in 15. aprila 1942 iztrgali z njihovih domov okoli 270 slovenskih družin, medtem ko so »gestapovske bande«, kot jih je imenoval, »divjale po deželi«. Nacistično nasilje je doživelo vrhunec: »Rož, Podjuna, Zilja – so bile doline[,] polne strahu in solz. Komaj rojene dojenčke in le še malo žive starčke so pognali v tujino, dostikrat brez najpotrebnejših sredstev. Pribiti moramo, da so bili izseljeni zaradi svoje narodne pripadnosti, da niti v enem primeru niso komu očitali protidržavnega dejanja ali koga zasliševali. « Tischler je izrazil sočustvovanje z žrtvami deportacij, ki so jih razselili po nemških taboriščih: »Tam so vas v barakah, starih gradovih in kloštrih spravili pod SS-ovsko kontrolo in prav kmalu odgnali na prisilno delo v tovarne, žage in mesta. Po domovini sami pa so krajslajterji stopnjevali strahovlado iz dneva v dan. Ljudstvo je trepetalo pred novim izgonom, a vendar je doma in v tujini sleherni nosil v sebi globoko vero in trdno prepričanje, da bo pravica zmagala. Tisto zavest, da je trpljenje sicer strašno, da pa je ravno to trpljenje tista velika narodna preizkušnja.«⁵⁸

Za razliko od kritičnega, a hkrati spravljivega Tischlerja so komunistični aktivisti v Osvobodilni fronti takrat še zaostriili retoriko glede mejnega vprašanja, o čemer je pričal tudi Prušnikov nastop na omenjenem spominskem zborovanju. Izjavil je, da naj bi bila aneksija južne Koroške s strani Jugoslavije samo še vprašanje časa. Govor je nato Prušnik še podkrepil s klici, naj živi maršal Tito. Tischler je poskušal umiriti situacijo in poudaril, da naj bi bila odločitev o morebitni reviziji meja prepuščena bodoči mirovni konferenci, v vsakem primeru pa bosta Avstrija in Jugoslavija ostali sosedi in bosta morali znati shajati druga z drugo. Opozoril je, da se je treba izogibati provociranju policije, a očitno pri tem ni bil uspešen. Po prireditvi se je namreč kakšnih

⁵⁸ *Slovenski vestnik*, 14. 6. 1946.

2000 zborovalcev odpravilo na pohod po mestu z antifašističnimi transparenti. Prišlo je do spopadov zborovalcev s policijo, ki je aretirala 42 oseb.⁵⁹ Sicer mirne protestnike so gasilci razgnali z vodnimi brizgalkami. Dva sta bila težko poškodovana in so ju morali prepeljati v bolnišnico.⁶⁰

Dva dni pred celovškimi incidenti je Tischler v *Koroški kroniki* objavil obsežen članek s pomenljivim naslovom *Jasnosti je treba*, v katerem je pozval avstrijske oblastnike, naj ne ponavljajo napak iz preteklosti: »Kaj smo doživeli in česa smo se naučili v preteklosti? Po 1920. letu, ko so bile državne meje mednarodno določene in priznane, so koroški Slovenci svoje obveznosti do države izpolnjevali v polni meri, kljub sumničanju na nemški strani. Za časa narodnosocialistične vstaje 1934 so bili koroški Slovenci lojalni državljani. Ko je bila prva avstrijska republika v najtežjem položaju, so koroški Slovenci stali brez dvoma v vrstah onih, ki so pozitivno pomagali graditi in ne razdirati. Rezultat je bil koš neizpoljenih obljub. Po zasedbi Avstrije 1938 so se obljube do 10. aprila 1938 celo stopnjevale, po 10. aprilu pa se je pričelo izganjanje in zatiranje. Z napadom na Jugoslavijo s 6. aprilom 1941 so postali koroški Slovenci dobesedno vojni plen nemškega imperijalizma. Vsi vidnejši Slovenci so romali v zapore, leto nato je sledilo izseljevanje na stotine slovenskih družin, leto pozneje so sledile smrtne obsodbe in umori, kar se je stopnjevalo do osvoboditve 1945.« Tischler je izpostavil kot bistveno dejstvo, »da so se poizkusi iztrebljenja koroških Slovencev izvajali od domačih koroških oblastnikov«. Tako naj bi bil oboroženi odpor po njegovem mnenju »edini odgovor, ki je za čas krutega zatiranja sploh bil mogoč«, koroški Slovenci pa so se ga oprijeli tudi s pomočjo zaveznikov. Po zlomu nacizma je nastal nov položaj, a so se kmalu pojavila tudi nova razočaranja: »Pričakovali smo, da bodo oblasti obračunale z vsemi posrednimi in neposrednimi krivci preganjanja, da bo nemški narod sam izrekel in izvedel obsodbo krivcev. Kaj se je v resnici zgodilo? Staro pesem o manjšini so zopet zapeli enoglasno s tako prikrito kot tudi vidno tendenco manjvrednosti.« Tischler je zunanjemu ministru Gruberju očital, da naj bi pri navajanju statističnih podatkov uporabljal številke, do katerih je po svojih »posebnih metodah« prišel zloglasni

⁵⁹ Knight, *Politik*, 121–122 in 132–133.

⁶⁰ *Völkswille*, 18. 4. 1946; *Tischlerjev simpozij*, 247.

Maier-Kaibitsch: »Po številu smo v deželi res v manjšini, ne pa po svoji kulturi in ne po svojih žrtvah. Če nas je le 6 %, tedaj gospodje, pogledjmo žrtve in po tem računu bi moralo le 6 % žrtev odpasti na nas. Primerjajmo izseljevanje, zapore, umore, tu pa govorijo številke če ne ravno nasprotni jezik, gotovo pa vse drugače. Številke pa so tako nepristranske in tako jeklene, da jih ne more zavijati ne eden in ne drugi. Na Koroškem ne more biti govora o manjšini, mi moremo govoriti samo o dveh popolnoma enakopravnih narodih.«⁶¹

Naslednji mesec je Tischler predlagal načrt, ki je predvideval široko avtonomijo za južno Koroško. Ustanovljen naj bi bil slovenski Narodni svet, ki bi imel obsežne upravne in zakonodajne pristojnosti, vključno s pravico do imenovanja zastopnikov v deželnem zboru in vladi ter v dogovoru z deželnim glavarjem tudi postavljanja okrajnih glavarjev. Slovenska samouprava naj bi po Tischlerjevem predlogu obsegala štiri področja: cerkvene zadeve (Slovenci bi imeli svojega predstavnika pri ordinariatu), šolstvo (z lastnim deželnim šolskim nadzornikom), narodno kulturo in gospodarsko zastopanje v pristojnih telesih. Tako Piesch kot Newole sta predlog zavrnila. V začetku avgusta je zato Tischler poslal protestno pismo šolskemu ministrstvu, v katerem je ostro kritiziral obstoječe razmere na Koroškem, ki naj bi bile posledica neizvajanja odredbe iz leta 1945. Dvojezičnost naj bi bila tako uveljavljena samo v desetih od sto desetih šol, predvidenih z odredbo. Blokirano naj bi bilo uvajanje slovenskih učbenikov in ovirano šolanje slovenskih učiteljev, verouk pa naj bi potekal le v nemščini. Šole na južnem Koroškem je označil za »središča germanizacije«. Deželne oblasti so Tischlerjeve kritike zavrnilo z različnimi izgovori in poudarjale načelno pripravljenost, da se odredbo o dvojezičnosti vendarle implementira.⁶² Vendar je bil med obljubami in izvedbo še vedno velik razkorak. Deželna vlada je, denimo, potrebovala skoraj celo leto, da je sredi aprila razveljavila odredbo Gestapo o prepovedi slovenskih zadrug, kar je šele omogočilo začetek ponovnega delovanja Zadružne zveze.⁶³

⁶¹ *Koroška kronika*, 12. 4. 1946.

⁶² Knight, *Politik*, 133–135.

⁶³ *Slovenski poročevalec*, 17. 4. 1946.

Tischler je menil, da bi avstrijski državniki morali upoštevati velike slovenske žrtve med drugo svetovno vojno: »Ko pregledujemo slovenske doline po Koroškem, to niso več sanje, temveč kruta resnica: padli junaki, umrli izgnanci, iztrebljene družine. Mrtvih ne moremo obuditi. Oni so bistveno doprinesli, da mi živimo in da smo se vrnili v svojo domovino in s tem so nam naložili dolžnost in dali tudi pravico, da govorimo v imenu koroških Slovencev in za koroške Slovence. Nihče drug nima pravice govoriti v tem imenu, ker se tudi nihče drug ni boril za pravice koroških Slovencev. /.../ Kje je bila večina koroškega ljudstva za časa nacističnega nasilja? Kje pa je bila ‚Zveza avstrijskih Slovencev‘? Kje je bil njen odpor proti nacizmu?« Kot je Tischler poudaril v že omenjenem govoru pred žrtvami nacističnih deportacij, ga je povojno ravnanje koroških oblasti razočaralo: »Če bi bili nekateri merodajni ljudje kdaj nosilci odpora, tedaj ne bi iskali danes v slovenskih vrstah novih žrtev, tedaj ne bi zopet zapirali Slovencev in jih metali iz služb. Tedaj bi vedeli, da se s krvjo in trpljenjem priborjene pravice ne dajo zbrisati z nasiljem, tedaj bi vedeli, da se narodnostni problem na Koroškem ne da reševati z grožnjami. Mi, koroški Slovenci, smo po vsem boju in trpljenju enakopravno ljudstvo v deželi in terjamo svojo pravico, za katero smo se borili.«⁶⁴

Na kruto usodo koroških izseljencev je Tischler opozoril tudi konec julija 1946, ob prvi obletnici njihove vrnitve iz pregnanstva. V članku za *Slovenski vestnik* je na kratko opisal historiat takratnih dramatičnih dogodkov 17. julija 1945. Svoj zapis je sklenil z dvema kritičnima ugotovitvama: »Tudi nova domovina se nasproti nam izgnancem, ki so nas oropali naših domov, ni obnašala nič drugače, kakor se je to pokazalo ob izseljevanju. Tudi nova domovina je zatajila svoje sinove Slovence in pri tem računala, da se bo na ta način rešilo slovenske vprašanje na Koroškem.« In drugič: »Slovenci smo s svojim discipliniranim nastopom izsilili vrnitev na svoje domove. Nismo se torej odpovedali svoji zemlji in s tem smo dokazali, da mimo Slovencev in proti Slovincem na Koroškem ni rešitve slovenskega vprašanja.« Spominski članek je Tischler sklenil z odločnim sporočilom za aktualne oblasti: »Če se danes odgovorni ljudje še vedno trudijo, da bi nas Slovence zatajili, bodisi da nas nazivajo malo šovinistično skupino, nas,

⁶⁴ *Slovenski vestnik*, 14. 6. 1946.

ki smo v raznih oblikah nosili vso grozoto nacističnega nasilja, ali pa da skušajo z organizacijo Heimatbunda št. II. v obliki manjšinskega referata nadaljevati delo, katerega Maier-Kaibitsch ni mogel končati, tedaj s svojim početjem samo dokazujejo, da toka časa niso razumeli.«⁶⁵

Posebno pozornost je kot predsednik obnovljene Slovenske prosvetne zveze Tischler namenjal pridobivanju mladine. Tako je bil osrednji govornik na sestanku slovenskih akademikov in študentov od 22. do 24. avgusta 1946 na šentrupertski šoli. Uvodoma se je spomnil na svoja študentska leta, ko se je udeleževal podobnih poletnih mladinskih shodov. Takratni čas, »ki je bil enako v dobi odločilne borbe slovenskega naroda na Koroškem«, je primerjal z aktualnim trenutkom. Udeležencem je pojasnil, »kje leži krivda, da se slovenski koroški študent ni bolj tesno povezal s svojim narodom, in dejal, da so v veliki meri krive šole in nemška orientacija«. Prav to naj bi zdaj poskušali preprečiti: »Naloga sestanka je, da razbijemo enostransko nemško usmerjenost in upremo pogled v naš novi slovanski svet. To je še posebej potrebno zaradi tega, ker smo koroški Slovenci sedaj v odločilnem zgodovinskem razdobju v političnem in gospodarskem smislu. Trpljenje in borba slovenskega naroda je porodila v zadnjih desetletjih novega slovenskega človeka, borca za pravice, lik Cankarjevega hlapca Jerneja in Samorastnikov Prežihovega Voranca. To revolucionarno bistvo je našlo svoj izraz v dobi, ko je nacizem obsodil vés slovenski narod na smrt, v oboroženi partizanski borbi, v odločitvi, da hočemo živeti! Ves slovenski narod se je boril z orožjem v roki za svoje pravice in se še danes bori zanje s političnimi sredstvi.« Zanj nekoliko presenetljivo je Tischler v nadaljevanju pohvalil politiko Sovjetske zveze »v luči slovanstva in njenega požrtvovalnega domovinskega boja«. Opozoril je, da naj bi imela slovanska velesila pomembno vlogo tudi pri osvoboditvi koroških Slovencev: »Maier-Kaibitschevi naklepi so hoteli prenesti našo koroško domovino v okolico Rostova in Harkova, a Rdeča armada je bila tista, ki nas je rešila našega popolnega narodnega uničenja.«⁶⁶ Očitno je Tischler takrat še računal na Stalinovo podporo pri izpolnjevanju zahtev koroških Slovencev.

⁶⁵ *Slovenski vestnik*, 26. 7. 1946.

⁶⁶ *Slovenski vestnik*, 6. 9. 1946.

Kljub pogosto kritičnim tonom na račun manjšinske politike avstrijskih vladnih krogov so za Tischlerjeve nastope ostali značilni odločni pozivi k sožitju med Slovenci in Nemci. V že omenjenem marčnem govoru na sestanku s Sharpom je v zvezi s tem dejal: »Kakor je stala Slovenska prosvetna zveza do razpusta aprila 1941 na braniku slovenskega naroda na Koroškem, tako bo ostalo tudi zanaprej. Naše delo bo veljalo tudi zanaprej borbi za pravice slovenskega jezika v zasebnem in javnem življenju, za pravico slovenskega jezika v šoli, cerkvi in upravi. /.../ Pot sožitja se mora iskati in najti, ne oziraje se na bodočo odločitev mirovne konference o meji, ker bo tako sožitje tudi po tej odločitvi vsakodnevna potreba na Koroškem. /.../ Predpogoj medsebojnemu spoštovanju pa je medsebojno poznanje. Mislim, da ne pretiram, če trdim, da mi Slovenci v tem pogledu prednjačimo in da bi morali nemški sodeželani napraviti velik korak, da pridejo do podobnega poznanja slovenskega kulturnega življenja. Preziranje in policijske grožnje pa seve ne morejo biti uvod v boljše medsebojno spoštovanje. Da kratko označim naš narodno kulturni položaj, bi rekel, krivica je premagana, pravica pa še ni zmagala. Sedaj pa je na nas, da s svojim lastnim smotrenim delom pomagamo tudi pravici do končne zmage.«⁶⁷

Kaj naj bi bila ta »končna zmaga«, Tischler ni opredelil. Na prvi pogled naj bi se zadovoljil že z enakopravnimi odnosi na Koroškem, če bi mu bili avstrijski oblastniki pripravljene prisluhniti. Toda mogoče je sklepati, da je takrat še puščal vrata odprta tudi za drugo možnost. Če parafraziramo eno od kasnejših znanih Tischlerjevih izjav, je bila jugoslovanska zahteva za priključitev južne Koroške še vedno na mizi. Federativna ljudska republika Jugoslavija je 22. januarja 1947 predložila konferenci posebnih predstavnikov velesil v Londonu uradni predlog ozemeljskih zahtev do Avstrije. Slednja bi ji morala po podatkih, ki jih v eni od svojih študij navaja Arnold Suppan, odstopiti 2470 km² ozemlja Koroške z okoli 180.000 prebivalci, med katerimi naj bi bilo v skladu z jugoslovanskimi izračuni približno 120.000 Slovencev. Ozemlje naj bi vključevalo tudi Celovec in Beljak južno od Drave. Vodja jugoslovanske delegacije v Londonu Joža Vilfan je poleg tega zahteval še korekcijo meje na Štajerskem, kjer naj bi Jugoslavija dobila 130 km² ozemlja

⁶⁷ *Koroška kronika*, 5. 4. 1946.

okoli Sobote (Soboth), Lučan (Leutschach) in Radgone (Bad Radkersburg), na katerem naj bi živelo okoli 10.000 prebivalcev.⁶⁸

Gotovo ni naključje, da se je prav istega dne, ko je Jugoslavija posredovala konferenci velesil svoj uradni predlog, Tischler kot predsednik Slovenske prosvetne zveze v okviru delegacije koroških Slovencev napotil k jugoslovanskemu političnemu zastopniku na Dunaju dr. Francu Hočvarju. Poleg njega so delegacijo sestavljali še Petek kot predsednik Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško, urednik *Slovenskega vestnika* Franci Zwitter kot zastopnik koroških slovenskih partizanov, Milka Hartman kot zastopnica žena in Anica Šporn v imenu slovenske mladine. Delegacija naj bi izrazila Hočvarju »zahvalo in zadovoljstvo, da je vlada FLRJ tako odločno postavila svoje zahteve po Slovenski Koroški«. Zaposili naj bi ga, naj jugoslovanski vladi prenese »prošnjo koroških Slovencev, da te popolnoma upravičene zahteve, ki so obenem tudi zahteve slovenskega ljudstva na Koroškem«, tako odločno zastopa tudi na mirovni konferenci in »da zastavi vse sile, da se uresniči cilj stoletne borbe koroških Slovencev, to je, da se priključi Slovenska Koroška k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji«. Hočvar naj bi se delegatom zahvalil »za zaupanje koroškega ljudstva v novo Jugoslavijo« in jim obljubil vladno podporo: »Jugoslovanska vlada bo storila vse, da zagotovi koroškim Slovincem osvoboditev, za katero so se borili posebno v času narodno osvobodilne borbe proti nacističnim okupatorjem ramo ob rami s svojimi jugoslovanskimi brati. Zahteva za priključitev Slovenske Koroške k Jugoslaviji, ki jo je postavila jugoslovanska vlada, je narodna in pravična zahteva, ki izraža voljo vseh jugoslovanskih narodov.«⁶⁹ Jasno je, da je šlo za vnaprej pripravljeno in usklajeno sporočilo za javnost. In verjetno je, da pogovori niso bili tako harmonični, kot bi se dalo sklepati iz nje.

Še bolj se je Tischler izpostavil za priključitev južne Koroške Jugoslaviji na shodu 9. februarja 1947 v Št. Jakobu, na katerem so obeležili drugo obletnico smrti osmih padlih partizanov. Udeležencev, ki so prišli kljub slabemu vremenu, naj bi bilo več kot tisoč. Tischler je imel svečani nagovor,

⁶⁸ Arnold Suppan, *Jugoslawien und der österreichische Staatsvertrag*, v: *Kärntner Jahrbuch für Politik 2005*, 161–196.

⁶⁹ *Slovenski vestnik*, 24. 1. 1947.

v katerem se je lotil predvsem ocene koroškega plebiscita: »Nam koroškimi Slovencem so vsilili plebiscit po sto in stoletni germanizaciji. Hoteli so, da bi odločali o svoji politični svobodi, o tisti politični svobodi, ki nam je niso priznavali nad 500 let. Pri gospodarski odvisnosti slovenskega kmeta in delavca pomeni koroški plebiscit nasilno zlorabo demokracije.« V nadaljevanju je plebiscitno zgodbo povezal s partizanskim bojem: »Po 10. oktobru smo glasovali vsak dan, z vsako besedo, z dejanjem in trpljenjem. Dokazali smo, da smo del slovenskega naroda. Glasovali so slovenski partizani s puško v roki na Svinški planini, na Osojskih Turah, ob Zilji in Dravi, glasovali so slovenski jetniki po ječah in koncentracijskih taboriščih, slovenski izseljenci, glasovali so vsi in vsak dan tisti, ki so dajali pomoč partizanskim borcem. Spomeniki te osvobodilne borbe so grobovi padlih borcev za svobodo koroških Slovencev v Št. Rupertu, Žel[ezni] Kapli, Borovljah, Št. Jakobu, Vrbi, Maloščah, Št. Lenartu in drugod, so skromni grobovi po gozdovih in dobrih Slovske Koroške. Naši spomeniki so dokaz borbe koroških Slovencev za osvoboditev in dokaz njihove odločne volje po združitvi z ostalim slovenskim narodom v novi Jugoslaviji.« Tischler je bil pri opisovanju razmer v stari monarhiji in prvi republiki kritičen zlasti do delovanja Maier-Kaibitscha in njegovih podpornikov, nato pa poudaril: »Borba za združitev ni samo naša pravica, temveč tudi naša dolžnost. Pričakovali so, da bodo Slovenci prosili pravico in če je ne bodo dosegli, da se bodo vdali v svojo usodo. Ti gospodje niso opazili, da je slovenski narod napravil velik korak naprej, da je s puško v roki odločno zastavil svoje življenje v obrambo svojih socialnih, kulturnih in političnih pravic. Kot del slovenskega naroda so se borili tudi koroški Slovenci. V tej skupni borbi smo zmagali tudi mi in si s tem priborili pravico združitve s slovenskim narodom v novi Jugoslaviji.« Govor je sklenil z bojnim pozivom: »Borba za obstoj naroda, borba za svobodno življenje ni samo naša pravica, marveč tudi naša dolžnost. V tem odločilnem času moramo zato biti složni in edini, moramo biti narodna celota kmeta, delavca, izobraženca in duhovnika.« Po poročanju *Slovenskega vestnika* naj bi udeleženci shoda »z navdušenjem pritrjevali njegovim izvajanjem«. ⁷⁰

⁷⁰ *Slovenski vestnik*, 14. 2. 1947.

Ni mogoče spregledati, da je Tischler takrat zavestno in odločno igral na jugoslovansko karto, pri čemer so hkrati slovenski politiki računali tudi na kakega aduta iz sovjetskega rokava. O tem priča ne nazadnje tudi njegovo hvaljenje Rdeče armade na šentrupertskega študentskem poletnem shodu. Toda po drugi strani se je še naprej trudil ohranjati konstruktivne odnose z britansko zasedbeno oblastjo, čeprav se je slednja do takrat že jasno profilirala kot nasprotnica jugoslovanskih aneksionističnih teženj. Ko je 26. maja 1946 prišla na Koroško na informativni obisk sedmerica britanskih parlamentarcev, sta se z njimi sestala tudi Tischler in Mirt Zwitter.⁷¹ Skupaj s Podgorcem pa se je Tischler 20. julija istega leta udeležil tudi britanske proslave ob prvi obletnici izhajanja *Koroške kronike*.⁷²

Na pariški mirovni konferenci so se zunanji ministri velesil konec poletja 1946 odločili, da ne ugodijo avstrijski zahtevi za priključitev Južne Tirolske in Kanalske doline.⁷³ Da pri tem ni prišlo tudi do odločitve glede avstrijske meje z Jugoslavijo, je že nakazovalo, da se bo v veliki meri ponovil scenarij iz pogajanj za *Senžermensko pogodbo* leta 1919. Italija je takrat s podporo velesil anektirala tako Južno Tirolsko kot Kanalsko dolino, za Koroško pa je bil določen plebiscit. Razlika je kljub temu bila vsem vidna: Italija tokrat ni štela med zmagovalke svetovne vojne, pa je vseeno uspela izsiliti ugodno mejno rešitev. A zdi se, da Tischler še ni bil prepričan, da bo cena za ozemeljska odstopanja Italiji spet morala plačati Jugoslavija. V javnosti je še vedno zastopal svoje že večkrat izrečeno stališče: »Sodelovanje mora ostati v ospredju na vseh poljih, o vprašanju meje ne bomo govorili, ker bo o tem odločala mirovna konferenca.«⁷⁴

V začetku novembra 1946 je Tischler tajništvu Slovenske prosvetne zveze sporočil, da zaradi zdravstvenih razlogov dlje časa ne bo mogel opravljati predsedniških dolžnosti, za vodenje organizacije pa je predlagal drugega podpredsednika, svojega dolgoletnega somišljenika Vinka Zwittera. Toda tajnik Mirt Zwitter je temu ugovarjal, ker da je prvi podpredsednik Šimej

⁷¹ *Koroška kronika*, 31. 5. 1946.

⁷² *Koroška kronika*, 26. 7. 1946.

⁷³ Domej, *Der Konflikt*, 128–129.

⁷⁴ Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT.

Martinjak in bi moral za vodenje pooblastiti njega.⁷⁵ To je že nakazovalo, da v vodstvu organizacije ni več enotnosti. Kljub naraščajočim razlikam v pogledih na vodenje Slovenske prosvetne zveze je Tischler v njej deloval še naprej. In to ne glede na to, da je bil 11. februarja 1947 iz Osvobodilne fronte izključen Vinko Zwitter, češ da ni sledil njenim načelom.⁷⁶

Zaradi zaostrovanja na pariškem diplomatskem parketu, ko je Federativna ljudska republika Jugoslavija še vedno vztrajala pri ozemeljskih zahtevah do Avstrije,⁷⁷ se je krepilo tudi nasprotovanje do Tischlerja v avstrijskih vladnih krogih. Za deželne politike, ki so predstavljali stranke večinskega prebivalstva, je Tischler pač veljal za predsednika organizacije, ki se ni želela distancirati od priključitvenih ambicij politikov v Jugoslaviji. Na plenarni seji Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško 8. februarja 1947 naj bi se Tischler po poročanju *Ljudske pravice* celo pridružil Petkovi zahtevi o vključitvi južnega dela dežele v Jugoslavijo. Petek naj bi takrat kot predsednik odbora med drugim dejal: »Zahteva FLRJ, da se Slovenska Koroška priključi k svoji materni državi, kar je poudarjeno tudi v spomenici namestnikom ministrov za zunanje zadeve v Londonu, je tudi naša zahteva. To je bil vedno naš cilj. Samo taka rešitev je pravična in samo z uresničitvijo te zahteve je zagotovljen nacionalni, politični in kulturni obstanek slovenskega naroda na Koroškem.« Tischler pa naj bi za njim to zahtevo potrdil: »Koroški Slovenci smo slišali obljube vseh režimov, istočasno pa smo doživeli tudi to, kar so vsi režimi dejansko delali. Danes je prišel čas, da povemo to, kar smo v svoji zgodovini stalno poudarjali: mi smo del slovenskega naroda in hočemo biti priključeni k slovenskemu narodu. Slov[enska] Koroška je bila nekdanj žarišče slovenskega kulturnega življenja. Ona želi sodelovati pri velikem razmahu slovenskega naroda in ostalih narodov FLRJ.«⁷⁸

Dokler je bil deželni glavar Piesch, je Tischlerjevo mnenje tudi v koroških vladnih krogih še nekaj štel. Toda Piescha so sredi pomladi 1947 odnesle kritike zaradi nacistične preteklosti, saj je po anšlusu vstopil v NSDAP.

⁷⁵ *Tischlerjev simpozij*, 139.

⁷⁶ Filipič, »*Usoda*«, 64–65.

⁷⁷ Prim. brošuro *The Slovene Carinthia and the Burgenland Croats*, ki jo je leta 1947 izdala jugoslovanska vlada v Beogradu.

⁷⁸ *Ljudska pravica*, 9. 2. 1947.

Pri napadih nanj je sodelovala tudi Osvobodilna fronta. Ko je končno odstopil, ga je zamenjal Wedenig, po razpadu habsburške monarhije udeleženec koroškega boja proti jugoslovanskim četam. Čeprav je tudi javno priznaval slovensko poreklo, tega v odnosu do narodnih zahtev koroških Slovencev večinoma ni bilo opaziti. Lojze Ude je ravnanje Osvobodilne fronte in njeno rušenje Piescha kasneje uvrstil »v poglavje ironije v zgodovinskem dogajanju«, saj naj bi s Pieschevim odstopom in zamenjavo z Wedenigom prišli koroški Slovenci »z dežja pod kap«.⁷⁹ Vsekakor je Tischler s to menjavo v deželni vladi izgubil pomembnega in pogosto naklonjenega sogovornika, ki je predstavljal izjemo v vrsti strankarskih funkcionarjev, ki se jim je tedaj zdel Tischler moteč.

Vendar si Tischler ni nakopal samo zamer deželnih politikov, ampak tudi državnikov na zvezni ravni. Sredi aprila 1947 se je zapletel v polemiko z zunanjim ministrom Gruberjem, ki se je moral zaradi obtožb iz Jugoslavije glede razmer v koroškem šolstvu zagovarjati pred diplomati veselil. Tischler je svoj protest izrazil v ostrem telegramu, v katerem je koroške šole označil za gojišče germanizacije slovenske mladine. Svoj izstop iz koroške vlade je opravičeval kot znak protesta zaradi ravnanja s koroškimi Slovenci, kar pa ni ustrezalo dejanskim vzrokom. Celo kancler Leopold Figl se je sredi maja na seji ministrskega sveta jezil nanj, češ da kritizira vlado, sam pa je še vedno profesor v Celovcu in ga plačuje avstrijska država. V javnosti sicer Figl ni problematiziral ravnanja Tischlerja in Petka, ker se je bal, da bi s tem povzročil diplomatske zaplete, a je uspešno preprečil, da bi odpotovala v Pariz in tam osebno predstavila slovenske zahteve. Tischlerjev protest je sovpadel s spomenico petdeseterice slovenskih duhovnikov, ki so jo poslali na zasedanje zunanjih ministrov v Moskvo in so prav tako protestirali zaradi raznarodovanja in germanizacije. O spomenici je prišlo do razprave v konzistoriju krške škofije, pri čemer je Podgorc sicer izpostavil duhovniško lojalnost domovini, a je postavil pod vprašaj tudi ravnanje Cerkve v plebiscitni dobi, češ da je bilo takrat veliko obljubljenega, nič pa izpolnjeno. Blüml je poudaril, da ni mogoče govoriti o veleizdaji, če pa še meja sploh ni določena. Na koncu je prevladala argumentacija generalnega vikarja Kadrasa, da je treba v skladu s četrto božjo zapovedjo spoštovati očeta in mater. Sprejet

⁷⁹ Ude, *Koroški Slovenci*, 7.

je bil sklep o podpori avstrijski vladi, ki jo je Figl nato uporabil kot dokaz lojalnosti celotne duhovščine Avstriji.⁸⁰

Tischlerjeva vloga pri projugoslovanski spomenici duhovnikov ni povsem jasna. Gotovo jo je podpiral, duhovnik Janko Hornböck pa je kasneje zatrjeval, da je bil Tischler tudi njen avtor.⁸¹ Hornböckovo trditev je sicer treba obravnavati v kontekstu sporov okoli kontinuitete delovanja Mohorjeve družbe, kjer je prihajalo do vedno večjih nesoglasij med mohorjanskimi krogi v Celju in Celovcu.⁸² Kot je znano, je po koroškem plebiscitu do takrat enotna Mohorjeva preselila tiskarno na Prevalje, od tam pa v Celje, kar je posledično vodilo v njeno cepitev. Tako od leta 1945 Mohorjevih družb (leta 1924 je bila ustanovljena še Goriška) ni več ločevala samo državna, ampak tudi ideološka meja. Podgorcu je v začetku leta 1946 uspelo v Celovcu uradno registrirati Bratovščino sv. Mohorja. V konkurenci z Mohorjevo družbo v Celju, ki je bila pod nadzorom komunističnih oblasti, je poleti 1947 začela pripravljati svoj prvi knjižni dar.⁸³ Za vrnitev koncesije za tiskarno se je bilo treba močno potruditi, čeprav je bil po pričevanju enega od njenih sodelavcev »g. prelat pri avstrijskih oblasteh zelo upoštevan in je imel velik ugled«. Celovski magistrat je podelil koncesijo za tiskarno 28. novembra 1947. Z odločitvijo je dolgo odlašal, češ da je v Celovcu že dovolj tiskarskih podjetij. Pri odločanju je končno pomagalo posredovanje Sharpa, ki je pritisnil na deželno vlado, ta pa na magistrat.⁸⁴ Podgorčevo pobudo za obnovo Mohorjeve družbe je podprl tudi Tischler.⁸⁵

Po drugi strani pa si je Tischler kot predsednik Slovenske prosvetne zveze prizadeval, da bi slovenski učitelji knjige lahko dobivali tudi iz

80 Knight, *Politik*, 149–153. Za razliko od Tischlerja, ki Kadrasovih potez ni odobral, je imel o generalnem vikarju drugačno mnenje Kaselj. Kadras je namreč v začetku 1941 pomagal Kaslju, da mu ni bilo treba oditi v vojsko, kamor je bil vpoklican. Tik pred odhodom v St. Johann na Tirolskem je dotedanjega pliberskega kaplana postavil za cerkvenega rektorja podružnic pliberske župnije pri Božjem grobu in v Nonči vasi (Einersdorf). *Kasljevi zapisi*, 305.

81 Prim. *Kasljevi zapisi*, 439.

82 Podrobno o tem Till, *Rudolf Blüml*, 193–198. Kljub napetim odnosom med dvema Mohorjevima glede njunega statusa so ostali stiki na osebni ravni korektni. O tem med drugim priča tudi obsežen nekrolog ob smrti ravnatelja Celjske Mohorjeve družbe dr. Franceta Kotnika. *Naš tednik-Kronika*, 3. 3. 1955.

83 Domej, *Der Konflikt*, 155–156.

84 M. Nachtigall, *Nekaj spominov ob 20-letnici tiskarne*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1972*, 74–77.

85 Franc Sušnik, *Spomin na mohorjevske Prevalje*, v: *Koledar Celjske Mohorjeve za leto 1973*, 60–62.

Ljubljane. A kot je razvidno iz pisma, ki ga je v začetku leta 1948 pisal soimenjaku Jošku Nograšku, delegatu zunanjega ministrstva pri slovenski vladi, pri tem ni bil najbolj uspešen. Bogdana Osolnika, pomočnika ministra za prosveto v Ljubljani, je namreč na podlagi sklepa konference koroških slovenskih učiteljev 19. septembra 1947 zaprosil za potrebne knjige: »Če hočemo tov[ariše] učitelje skupaj držati, jim moramo pri njihovem težavnem delu nuditi pomoč.« A so mu iz Ljubljane poslali samo slovnico, ni pa dobil nobenega od zaprošenih del slovenskih pesnikov in pisateljev, prav tako so koroški kolegi ostali brez nujno potrebnih slovarjev. Tischler je Nograšku zatrdil, da bi se bil tudi sam pripravljen v ta namen pripeljati v Ljubljano (tozadevna intervencija Mirta Zwittra v slovenskem glavnem mestu je bila neuspešna). Vendar je na silvestrovo 1947 dobil z Dunaja obvestilo, da je njegova vloga za potni list zavrnjena, češ da je napačno »zaprosil za vse države sveta«. ⁸⁶

Priprava knjižnega daru Mohorjeve v Celovcu je bila zaupana Hornböcku, ki je bil takrat kooptiran kot tajnik v njen odbor, s čimer je postal tudi tarča pritiskov komunističnih emisarjev. Ti so ga na vse načine, tudi z grožnjami, poskušali odvrniti od urejanja *Mohorjevega koledarja za leto 1948*, o čemer je poročal tudi škofu Köstnerju. Pri pripravi koledarja je pomagal tudi Tischler. ⁸⁷ Vendar pa je Hornböck v začetku leta 1953 v pismu nekdanjemu dobrepoljskemu župniku Antonu Mrkunu, ki je po drugi svetovni vojni emigriral v ZDA, ⁸⁸ Tischlerju očital preveliko navezanost na Osvobodilno fronto: »Tedad je bilo še vse ofarsko. Tischler je bil javen predstavnik ofarstva. Tischler je bil, ki je od duhovnikov zahteval, da podpišejo tisto znano spomenico za Jugoslavijo. Kdor mu ni ustregel, ga je proglasil za izdajalca. On je spomenico tudi sestavljal.« Mrkun je očital Tischlerju tudi samovoljno vmešavanje v delovanje Mohorjeve: »Če on govori o slogi, meni, da mora Mohorjev odbor vse sprejemati, kar on diktira, ker je take narave.« Vendar so duhovniki, udeleženi pri omenjeni spomenici, že čez nekaj mesecev v pismu Mrkunu vse Hornböckove navedbe zanikali, tako glede Tischlerjevega avtorstva kot tudi domnevnega izsiljevanja du-

⁸⁶ Tischlerjevo pismo Nograšku, 4. I. 1948, AS 1164, škatla 876.

⁸⁷ Filipič, »Usoda«, 66.

⁸⁸ Prim. Matevž Hrženjak, *Družbenopolitično delovanje duhovnika Antona Mrkuna*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 93 = 58 (2022), št. 1, 78–99.

hovnikov za podpis. Poudarili so, da se mu »ne gre za nikako diktaturo, temveč da je pristen slovenski demokrat, ki si nadvse lojalno prizadeva za složnost v vsem našem javnem življenju«. ⁸⁹

V retrospektivi se tako zdi, da je šlo samo za Hornböckove osebne zamere, v njegovi korespondenci z Mrkunom pa za poskus diskreditacije na podlagi pretiranega potenciranja Tischlerjeve vloge v Osvobodilni fronti. Vseeno pa se je z zaostrovanjem retorike do dunajskih državnikov Tischler znašel med dvema ognjema. Hurdes, njegov politični nasprotnik še iz predvojnih časov boja za pravice slovenščine v šolstvu na Koroškem, zdaj pa minister za izobraževanje, je zavrnil Tischlerjevo zamisel o ustanovitvi urada za slovensko manjšino. Menil je celo, da bi ga zaradi domnevnega hujskanja morali vreči iz državne službe. Figl pa je ocenjeval, da naj bi Tischlerjeve dejavnosti mejile že na veleizdajo. Po kanclerjevem mnenju naj bi bili vprašljivi tudi njegova legitimnost in motivi, češ da naj bi se oglašal, ker se želi okoristiti s podporo zvezne vlade Koroški. ⁹⁰ Po drugi strani pa se je Tischler zdel komunističnim aktivistom v Osvobodilni fronti – in s tem režimu v Beogradu – premalo odločen v svojih nastopih. Poleg tega je bil za jugoslovanski režim moteč zaradi zagovarjanja sodelovanja s političnimi begunci. Po pisanju glasila Osvobodilne fronte *Slovenski vestnik* naj bi bilo namreč nezdržljivo, »da bi nekdo, ki mu je pri srcu v resnici priključitev Slovenske Koroške k Jugoslaviji, nudil hkrati zaščito in pribežališče izdajalcem in sovražnikom nove Jugoslavije«. ⁹¹ Od tu do obtožbe, da je Tischler tudi sam narodni izdajalec, očitno ni bilo več daleč.

Medtem ko se je Tischler moral soočati z nasprotniki v Osvobodilni fronti, se je oktobra 1947 končal proces proti njegovemu staremu nasprotniku Maier-Kaibitschu. Med sojenjem so zanj med drugim pričali Schumy, Ferlitsch in Natmeßnig, med pričami tožilstva pa sta poleg Tischlerja izstopala Petek in Mirt Zwitter. Tischler je zahteval, da ga sodišče zasliši v slovenskem jeziku, nakar je Maier-Kaibitschev odvetnik protestiral, češ da je v Avstriji uradni jezik nemški. Vendar je po daljšem tajnem posvetovanju sodišče le dovolilo Tischlerju govoriti v slovenskem jeziku. Med drugim je

⁸⁹ *Kasljevi zapisi*, 439–444.

⁹⁰ Knight, *Politik*, 233–234.

⁹¹ *Tischlerjev simpozij*, 139.

povedal: »Akcija izseljevanja koroških Slovencev je bila rezultat dolgotrajnega načrtnega dela. Za nas, koroške Slovence, ni Mayer-Kaibitsch edini krivec, temveč samo eden izmed mnogih. Kje je Hauptmann Fritz, kje so Kreisleiterji in Ortsgruppenführerji in nacistični predsedniki občin, ki so sestavljali liste za Heimatbund? Vsi navedeni morajo skupno s Kaibitschem na zatožno klop.« Tischler je predstavil »več konkretnih primerov, ki jasno dokazujejo zločinsko delovanje Mayer-Kaibitscha in celotnega aparata Heimatbunda, ki je bil dejansko samo maskirana nacistična organizacija«. Spomnil se je, da naj bi se Maier-Kaibitsch pred njim osebno »ponašal, da so v sklopu Heimatbunda že 10. oktobra 1937. leta ob odkritju spomenika pri Sv. Jakobu v Rožu korakale ilegalne enote SA odredov«. Poseben poudarek je Tischler v svojem pričevanju namenil prisilni izselitvi koroških Slovencev, pri čemer je dejal, da so nacisti »izdelali posebne geografske karte nove Koroške na ozemlju med Harkovom in Rostovom, kamor so nameravali izseliti vse koroške Slovence«. Šlo naj bi za načrtno politiko, ki pa naj bi imela na Koroškem že dolgo tradicijo, zato naj bi bili »zločini od leta 1941« po Tischlerjevem mnenju »samo zadnja faza zločinov proti slovenskim politikom na Koroškem«. ⁹² Zaradi pomembne vloge pri deportacijah in zaradi veleizdaje, ko je ilegalno deloval v nacistični stranki, je bil Maier-Kaibitsch obsojen na dosmrtno ječo. Iz zdravstvenih razlogov je bil že čez nekaj let predčasno izpuščen. ⁹³

Le dva meseca po obsodbi Maier-Kaibitscha je sledil prvi javni frontalni napad na odredbo o obveznem dvojezičnem šolstvu. Na shodu v Velikovcu 15. decembra 1947 jo je kritiziral Ferdinand Graf, državni tajnik v notranjem ministrstvu iz vrst Avstrijske ljudske stranke. Sledilo jih je še več, še zlasti pa so se okrepili poleti 1948, ko je z *Informbirojevsko resolucijo* prišlo do razkola med Titom in Stalinom, kar se je odražalo tudi pri reševanju koroškega vprašanja na diplomatskem prizorišču. ⁹⁴ Vsem, ki so vsaj malo poznali razmerja sil v svetovni politiki, je bilo jasno, da so jugoslovanske ozemeljske zahteve obsojene na propad. Tisti, ki so aktivno sodelovali v pogajalskem procesu, so že leta 1947 realistično ocenjevali, da

⁹² *Ljudska pravica*, 19. 10. 1947.

⁹³ Knight, *Politik*, 196.

⁹⁴ Ude, *Koroško vprašanje*, 323–324.

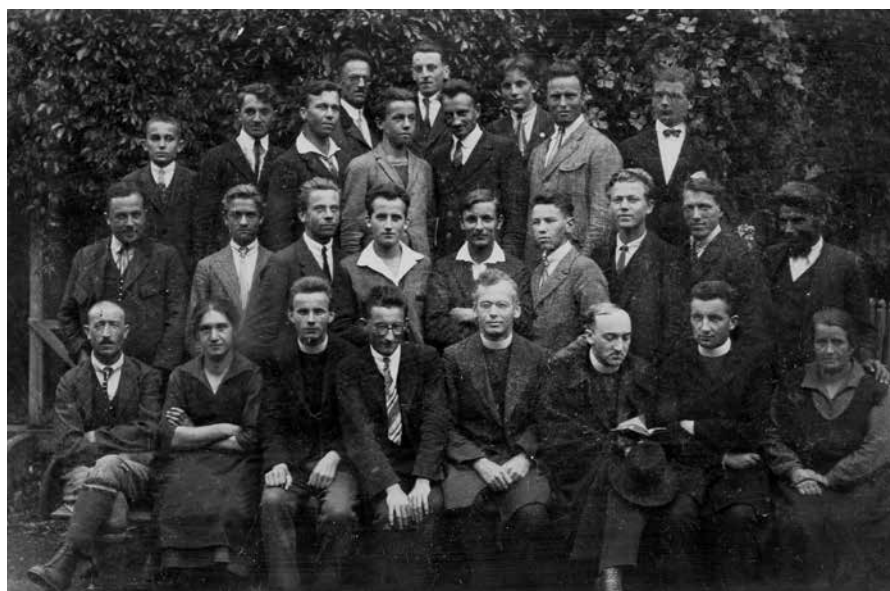
Jugoslavija nima nobenih možnosti več.⁹⁵ Tudi Tischlerja so ob novicah iz tujine jugoslovansko obarvane aneksionistične skomine minile.⁹⁶ To je postalo kmalu jasno tudi v njegovem javnem delovanju na koroškem političnem prizorišču.

95 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 121.

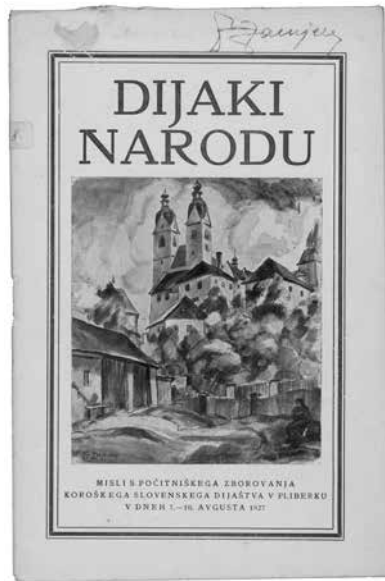
96 Tischler je v sodelovanju s Sharpom v začetku leta 1948 izdelal tudi načrt kulturne avtonomije za koroške Slovence. Dopis vladnega svetnika Rudolfa Cefarina deželnemu glavarju Wedenigu, 17. 2. 1948, Kärntner Landesarchiv, Amt der Kärntner Landesregierung, Minderheitenreferat, škatla 2.

»OČE SLOVENSKE GIMNAZIJE«: v zgodovinsko zavest koroških Slovencev se je Joško Tischler vtisnil predvsem po svojih zaslugah za ustanovitev Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu (Klagenfurt), ki jo je kot ustanovni ravnatelj vodil v letih 1957–1967. Na sliki stoji pred gimnazijo na *Lerchenfeldstraße*, kjer so slovenski dijaki gostovali do leta 1975. (Foto: ADT)

MLADOSTNA LETA: z narodno politiko se je Tischler začel ukvarjati že kot študent, kar kaže tudi njegovo sodelovanje pri brošuri *Dijaki narodu* (1927). Na slikah Tischler v skupini slovenskih študentov na Dunaju (zgoraj levo 1925 in zgoraj desno 1927) in na (spodaj levo) dijaškem sestanku v Selah (Zell) 25. in 26. avgusta 1925, kjer je nastopil kot predavatelj. (Foto: ADT in AKKZ)

POROKA: Tischler se je po zaključku študija 18. avgusta 1929 v Hodišah (Keutschach) poročil z Ano Podlipnik; v zakonu so se jima rodili štirje otroci. (Foto: ADT)

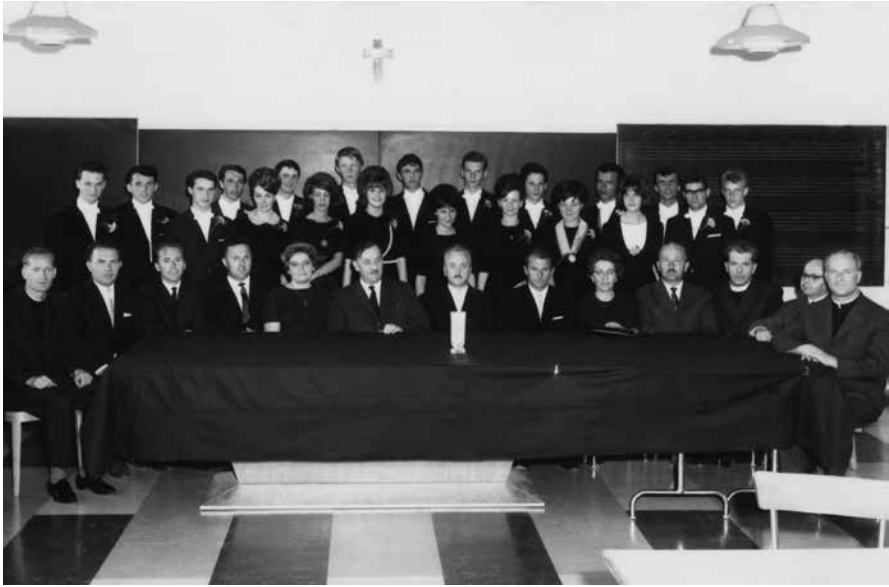
PREMESTITEV V BREGENZ: po incidentu na gimnaziji v Beljaku (Villach), ki so ga zrežirali koroški nacisti, je bil Tischler pomladi 1939 premeščen za učitelja na Predarlsko. Na sliki zgoraj desno domovanje v Bregenzu na *Metzgerbildstraße*, kjer je med drugo svetovno vojno živel Tischler z družino. (Foto: ADT)

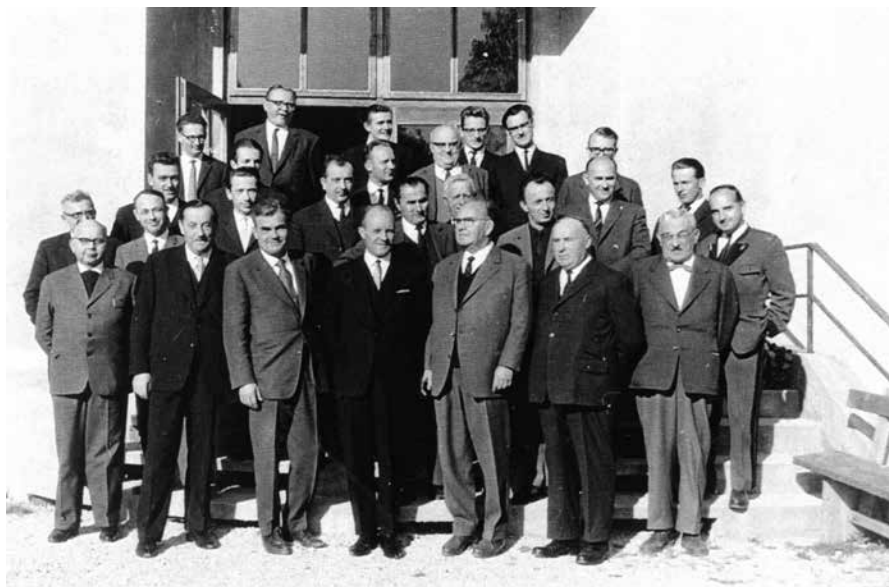
REŠITELJ KOROŠKIH IZGNANCEV: Tischler se je med vojno iz Bregenza večkrat odpravil na obisk k rojakom, ki so jih nacisti aprila 1942 nasilno preselili v Nemčijo, ob koncu vojne pa je na beljaškem kolodvoru preprečil, da bi jih britanska vojska vrnila nazaj. Na sliki zgoraj desno Tischler v pogovoru na tirolski železniški postaji Landeck leta 1943, spodaj levo v družbi z rojaki na Hesselbergu leta 1942. (Foto: AKKZ)

KATOLIŠKO ZAVEZNIŠTVO: Tischler je svoje politično delovanje od vsega začetka vezal na tesno sodelovanje s slovenskimi duhovniki na Koroškem, še zlasti z vplivnim prelatom Rudolfom Blümlom. Na sliki zgoraj sta v družbi s škofom Gregorijem Rožmanom med njegovo poslovilno turnejo po Koroškem avgusta 1958; spodaj z učitelji Kmetijske gospodarske šole v Tinjah. (Foto: ADT)

USTANOVNA DOBA SLOVENSKE GIMNAZIJE: na sliki zgoraj prva matura 17. in 18. junija 1963; spodaj Tischler z deželnim glavarjem Ferdinandom Wedenigom, ki je na slavnostni akademiji v Domu glasbe 23. junija podelil maturitetna spričevala. (Foto: ADT)

MEDNARODNE POVEZAVE: Tischler si je vedno prizadeval, da bi o koroški manjšinski problematiki seznanjal tudi mednarodno javnost. Na sliki zgoraj leta 1954 v družbi s Franom Erjavcem, v Parizu živečim strokovnjakom za zgodovino koroških Slovencev; spodaj z udeleženci seminarja o drugojezičnih narodnostnih skupnostih v Avstriji, ki je bil organiziran v Škocjanu (Sankt Kanzian am Klopeiner See) 23. in 24. avgusta 1965. (Foto: ADT in AKKZ)

ROŽE ZA RAVNATELJA: težišče Tischlerjevega političnega dela na Koroškem je bil boj za ohranjanje dvojezičnosti na šolskem področju. Na sliki zgoraj Tischler na maturantskem izletu leta 1963; spodaj tik pred upokojitvijo na slavnostni akademiji Slovenske gimnazije ob desetletnici njenega obstoja leta 1967. (Foto: AKKZ)

DRUŽINSKI OČE: na sliki levo zgoraj zakonca Tischler z otroki Jankom, Marjetko, Joškom ml. in Anico; desno zgoraj ob molitvi 18. avgusta 1954, ko sta na dan Jankove poroke pri Gospe Sveti (Maria Saal) obhajala 25-letnico svojega zakona; spodaj Tischler v družbi z očetom Jankove soproge Marice, Karlom Rojškom, sestro Gabrielo Linhardt in obirskim župnikom Tomažem Holmarjem. (Foto: AKKZ)

TISCHLER PRIVATNO: na sliki zgoraj med košnjo v Umagu, kjer je družina na vikendu preživljala poletne dopuste; spodaj skupaj s soprogo Ano ob praznovanju svoje 75-letnice. (Foto: ADT in AKKZ)

VODILNI POLITIK KOROŠKIH SLOVENCEV: Tischler na zboru zaupnikov Narodnega sveta koroških Slovencev 6. oktobra 1974; na slikah zgoraj in v sredini s svojim naslednikom na položaju predsednika, Matevžem Grilcem. (Foto: ANSKS)

c.g. dvornemu svetniku
ravnatelju državne gimnazije za Slovence
DR. JOŠKU TISCHLERJU
v spomin na njegovo imenovanje za-
častnega predsednika KSŠ

marca 1966

KIUB SLOVENSКИH ŠTUDENTOV NA DUNAJU-

petek .11. marca
„po 40 letih zopet v Klubu”

SPET V KLUBU: Tischler je bil med študijem na Dunaju član Kluba koroških slovenskih akademikov, študenti so ga na slovesnem srečanju štiri desetletja pozneje imenovali za častnega predsednika svojega društva. (Foto: AKKZ)

KRAMLJANJA O(B) POLITIKI: po več letih hladnih odnosov Narodnega sveta koroških Slovencev s konkurenčno Zvezo slovenskih organizacij in diplomacijo komunistične Jugoslavije se je Tischler uspel uveljaviti kot želen in upoštevan sogovornik tudi v komunikaciji z ljubljanskimi in beograjskimi oblastmi. Na sliki zgoraj levo v pogovoru s predsednikom Zveze slovenskih organizacij Francijem Zwitterom in dolgoletnim županom Bilčovsa (Ludmannsdorf) Hanzijem Ogrisom st.; spodaj ob obisku jugoslovanskega veleposlanika Gustava Vlahova 20. junija 1974. (Foto: ANSKS)

TITOV ODLIKOVANEC: ob poslovnem obisku v Celovcu 8. januarja 1977 je veleposlanik Gustav Vlahov izročil Tischlerju visoko odlikovanje – *red jugoslovanske zvezde z zlatim vencem*. (Foto: ANSKS)

STAROSTA SLOVENSKE NARODNE SKUPNOSTI: Tischler se je leta 1976 upokojil tudi kot politik, vendar je vse do smrti ostal pomembna avtoriteta v manjšinskih krogih. Na sliki zgoraj govori na izrednem občnem zboru Narodnega sveta koroških Slovencev 31. maja 1973 (ob njem so od leve proti desni: Jože Wakounig, Matevž Grilc in Filip Warasch); spodaj med poziranjem akademskemu kiparju Francetu Goršetu, ki je izdelal njegov kip. (Foto: ANSKS in AKKZ)

8.

Ustanovitelj Narodnega sveta koroških Slovencev

Titova Jugoslavija je zaradi spora z Informbirojem izgubila podporo Sovjetov, zavezniške simpatije do Avstrije pa so ostale večje kot občutki zadovoljstva, da si je maršal v Beogradu drznil upreti Stalinu.¹ Odločitev velesil, da se ohrani obstoječa avstrijsko-jugoslovanska meja, je pokazala, da so v Osvobodilni fronti za Slovensko Koroško igrali na napačno karto. Tischler je ocenil, da sodelovanje pod isto streho s slovenskimi komunističnimi aktivisti ni več možno, zato je 9. januarja 1948 izstopil iz Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte.² Povod za to odločitev je bil članek, ki ga je tega dne objavil *Slovenski vestnik* pod naslovom *Važno opozorilo vsem kor[oškim] Mohorjanom*. V dopisu Petku je Tischler razložil, da ne more več prevzemati soodgovornosti v organizaciji, kjer odločajo drugi. *Slovenski vestnik* ga je v nizu obtožb nato uvrstil med »protiljudske elemente«, ki naj bi jih bilo treba izločiti.³ Med drugim so mu nasprotniki očitali tudi »poizkus razbijanja enotnosti koroških Slovencev v OF«. Podvomili so o ustreznosti razlogov, ki jih je Tischler zapisal v odstopni izjavi, češ da naj bi šlo samo »za logični zaključek« njegovega »samozvanega postopanja in povezovanja z odkritimi sovražniki koroških

¹ Še konec novembra 1948 je Sovjetska zveza na zasedanju Organizacije združenih narodov blokirala odločitev glede avstrijskega vprašanja. Vendar je uradna Moskva kmalu svoje stališče spremenila. Prim. *Protokolle des Ministerrates der Zweiten Republik der Republik Österreich. Kabinett Leopold Figl I*, uredili Gertrude Enderle-Burcel et al. (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: Wien 2022), zv. 13, 98 in 125.

² Tischlerjeva odstopna izjava, naslovljena na Petka, 9. 1. 1948, AS 1164, škatla 876; Inzko st. et al., *Zvestoba*, 14.

³ Filipič, »*Usoda*«, 66–67.

⁴ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 157.

Slovencev«, s čimer naj bi »škodoval narodnemu gibanju«. Njegovo dejanje naj bi po mnenju vodstva Osvobodilne fronte celo »služilo združenim sovražnikom osvobodilnih teženj slovenskega ljudstva na Koroškem«, kamor naj bi spadala »vsa avstrijska, belogardistična in tuja imperialistična reakcija«.⁵

Ostri napadi na Tischlerja so se nato zavlekli še v pomlad 1948, kritik pa je bil deležen tudi Podgorci, ki je v pismu Petku poudaril, da v komunizmu ne vidi prihodnosti.⁶ Na občnem zboru 12. marca istega leta Tischlerja tudi niso več izvolili za predsednika Slovenske prosvetne zveze. Nasledil ga je Franci Zwitter, ki je užival podporo ljubljanskih politikov, saj je imel z njimi stike že pred drugo svetovno vojno.⁷ Občni zbor je bil sklican brez Tischlerjevega sodelovanja.⁸ Vendar slednji tega v javnosti ni problematiziral. Zwitter je še isto popoldne odšel k njemu in po večurnem pogovoru je Tischler pisno priznal veljavnost zbora.⁹ Verjetno sta se tistega dne z nostalgijo spomnila njunih prvih srečanj, ko je Zwitter še kot študent videl v Tischlerju svojega vzornika.

Končno odločitev, da ustanovi novo politično organizacijo, ki naj bi se oprla na predvojne temelje Koroške slovenske stranke, je Tischler sprejel po sestanku zunanjih ministrov velesil v Parizu, ki so se 16. junija 1949 odločili, naj Avstrija ohrani meje pred anšlusom.¹⁰ Očitno se je Titov spor z Informbirojem odražal tudi na avstrijski diplomatski fronti. Sovjeti so namreč umaknili svoj večletni veto v zameno za izplačilo nemškega premoženja v vrednosti 150 milijonov dolarjev, ki ga je morala Moskvi kompenzirati Avstrija. Pariški kompromis je sicer vseboval tudi zavezo, da mora pogodba z Avstrijo zajamčiti zaščito za slovensko in hrvaško manjšino. A šlo je samo za določbo splošne narave, ki jo je bilo treba še podrobno formulirati.¹¹

⁵ Pismo Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Koroško Tischlerju, 2. 2. 1948, AS 1164, škatla 876.

⁶ Filipič, »Usoda«, 67.

⁷ Po Kasljevem mnenju naj bi se Franci Zwitter med svojim triletnim bivanjem v Jugoslaviji »navzel levičarskega svobodnjaškega duha« in naj bi zanj »veljalo samo to, kar so sklenili v Ljubljani«. Vseeno je vzdrževal korektne odnose tudi s svetovnonazorsko drugače usmerjenimi politikami. Zanimiva pa je tudi naslednja Kasljeva ugotovitev o Zwitterovi orientaciji: »Nekako ni vedel, kam spada, ali na levo ali na desnico.« *Kasljevi zapisi*, 102.

⁸ *Tischlerjev simpozij*, 139.

⁹ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 114 in 132.

¹⁰ Knight, *Politik*, 170.

¹¹ Domej, *Der Konflikt*, 136. Več o tem Gerald Stourzh in Wolfgang Müller, *Der Kampf um den Staatsvertrag 1945–1955. Ost-West-Besetzung, Staatsvertrag und Neutralität Österreichs* (Böhlau: Wien – Köln – Weimar 2020), 162–174.

Dober teden dni kasneje, 28. junija 1949, je bil sklican prvi občni zbor nove politične organizacije – Narodnega sveta koroških Slovencev.¹² Na posvetovanje, ki ga je Tischler sklical skupaj z Dolfejcem Picejem, je bilo povabljenih skoraj devetdeset mož, prišlo pa jih je okoli petdeset, predvsem kmetov in duhovnikov. Z večino je sodeloval že v predvojnem času, a so bili navzoči tudi predstavniki mlajše generacije. Med njimi je izstopal Valentin Inzko st., ki je istega leta končal študij slovenščine in zgodovine. Čeprav ga je v svojih vrstah želela tudi Avstrijska ljudska stranka, je bil očitno bolj prepričljiv Tischler.¹³ Da je znal pritegniti k političnemu delu tudi mlade, je Tischler dokazoval tudi v naslednjih treh desetletjih. Celoveč, pogosto se je zdelo, da se z njimi razume celo bolje kot s starejšimi političnimi sopotniki.

V uvodnem pozdravu je Tischler izrekel – kasneje znamenite in večkrat citirane besede –, »da je usoda kor[oških] Slovencev zopet dana njim samim v roke«. Odločitev je utemeljil z mednarodnim položajem: »4 zunanji ministri so določili meje, ne da bi se posebno ozirali na težnje koroških Slovencev, ampak so samo približno namignili, da dobijo Slovenci na Koroškem zasigurane svoje narodnostne pravice. Čas je, da se zberemo in tudi s svoje strani potrebno doprinesemo s konkretnimi predlogi in zahtevami. Zbrati se moramo, ker smo na žalost res docela razbiti, ne bomo obsojali nikogar, amp[a]k ugotovit[i] moramo, da je narodna celota razbita v drobce. Ugotovit[i] moramo, da je bilo napačno staviti vse na Rusijo in na avstrijski komunizem[.] Na drugi strani je treba ugotoviti, da so zadnja leta jasno pokazala, da koroški Slovenci v pretežni večini niso komunisti, radi tega je nujno potrebno, da izvajamo iz tega konsekvence in zamujeno popravimo s tem, da skušamo izdelati osnutek zaželenih zahtev in stopimo v zvezo z vsemi merodajnimi faktorji.«

Iz razprave, ki je sledila, je razvidno, da si Tischler nove organizacije ni predstavljal samo kot stranke, ampak naj bi šlo za širšo platformo. Zupanc je namreč sprožil pobudo, da je treba postaviti »stranko, ki takoj ukrene pot

¹² Zapisnik posvetovanja koroških Slovencev, 28. 6. 1949, ADT. Kjer ni izrecno navedeno drugače, so v nadaljevanju stališča zborovalcev povzeta po citiranem zapisniku.

¹³ Hanzi Filipič, *Politična dejavnost Valentina Inzka star.*, v: *Valentin Inzko. Glasnik sožitja 1923–2002*, uredil Janko Zerzer (Mohorjeva založba: Celovec – Ljubljana – Dunaj 2015), 207–289, tu 207–208.

v bodočnost«. Pri tem se je jasno izrekel proti iredentističnim tendencam: »Ne smemo več čakati spet dvajset let zastonj na Jugoslavijo. Proč z vsem iredentizmom in tihim priše[pe]tavanjem. Komunisti so narodnost že l[eta] 1945 zavrgli, Nemci se slovenščine ne bodo učili, nova stranka se mora postaviti odločno na avstrijsko stališče.« Tischler je pojasnil, da naj bi načrtovani Narodni svet, kot je novo organizacijo poimenoval mizar iz Škofič France Kovačič, zastopal težnje vseh Slovencev. Osvobodilna fronta naj bi že imela novo stranko – Demokratično fronto delovnega ljudstva. Tischler je menil, da bi o stranki odločali ob drugi priložnosti. Starc, ki je bil takrat župnik v Št. Lenartu pri Sedmih studencih (St. Leonhard bei Siebenbrünn),¹⁴ se je zavzel za hitro ukrepanje: »Prišli smo sem s prepričanjem, da je OF politika doživela fiasko, hočemo ta fiasko tudi mi doživeti? Narodni svet naj pove svetu, da so kljub temu na Koroškem še Slovenci, ki niso komunisti in ki hočejo imeti svoje pravice.« Mednarodne dejavnike naj bi bilo po Starčevem mnenju treba seznaniti s položajem: »Mogoče se Anglež[i] le spametujejo, če jim dokažemo, da smo tukaj, tudi Irci so znali povedati, da so. Če bomo se postavili, tudi z nami ne bodo nič mogli opraviti, tudi vsi vitezi v Vzhodni Prusiji niso nič opravili trajnega.« Matevž Kompoš iz Hodiš je pozval k narodni enotnosti, pri čemer je izpostavil lastni primer: »Mi se ne smemo deliti, a kljub temu se že napadajo društva. Župnik me je napadel iz prižnice kot komunista. Ljudstvo združiti, to naj bo današnja debata. /.../ Mi se moramo združiti in ne smemo biti zaletavi kakor dve kozi na tesni brvi.« S takim stališčem je naletel pri Tischlerju na odprta vrata, kar je razvidno iz njegove pripombe: »Na naši strani ni bilo ekstremizma.« K enotnosti je pozval tudi Janko Urank: »Ne obsojati, zato se nismo zbrali, kar se je delalo na drugi strani[,] je bil fiasko, mi ne moremo priti k drugi strani in reči: malo popustite in zopet smo skup[aj]. Pozitivno stvar je treba ustvariti, potem bodo mogli vsi zraven, razen par posameznikov. Debate morajo biti stvarne, ne pa se zgubljeni v ideologijo.«

V razpravi je najbolj ostro protikomunistično stališče zagovarjal Vinko Zwitter, ki je posvaril pred grškim scenarijem: »Mi ne smemo molčati. Druga parola že stoji[:] Jesen[i] v partizane[!] Potem pa imamo Grčijo. Žrtve bodo

¹⁴ Naslednje leto je Starc praznoval štiridesetletnico mašniškega posvečenja. *Naš tednik-Kronika*, 26. 7. 1950.

večje[,] kot bi bile tako.« Po Zwittrovem mnenju naj bi partizani resno razmišljali o tem, da bi se na koroških tleh »vršila borba za komunistično Avstrijo«. Izvedel naj bi celo, da »bo Amerika dala 100 milijonov dolarjev za odkup posestev in izselitev v Jugoslavijo«, če se Slovenci ne »streznijo«. Zwitter je z zborovalci delil svojo izkušnjo, ko so ga v Ljubljano povabili »s silno laskavimi pobudami«. Uredil je prvo številko glasila *Slovenski vestnik*, a je kmalu prišlo med njim in ljubljanskimi komunisti do nesoglasij. Ko je izvedel, da naj bi želeli v Jugoslavijo prisilno prepeljati tudi njegovo družino, se je usedel v avto in se prek Prevalj vrnil v Avstrijo. O svojih nasprotnikih iz vrst Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško pa je dejal: »Tisti, ki so napake napravili, morajo dokazati, da iskreno hočejo sporazum. Podlaga za sporazum je N[arodni] S[vet].«

Do Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško je bil na posvetovanju kritičen tudi Vlado Rutar iz Miklavčevega (Miklauzhofa) v bližini Žitare vasi (Sittersdorf), ki je v svoji gostilni prisostvoval več sestankom. Enega od funkcionarjev naj bi nekoč vprašal, kaj bo storil, če Osvobodilna fronta propade, ta pa naj bi mu odgovoril, da se bo pač odselil v Jugoslavijo. Rutar je bil ob funkcionarjevem odgovoru ogorčen: »On nima posestva in nima družine. Mi pa imamo družine in posestva, kam pa bomo mi šli[?] Ne razdora[,] je bila parola že od začetka, sedaj pa je ta tu. Jugoslavijo smo hoteli, nismo je dosegli, sedaj moramo iti drugo pot.« Z Rutarjem se je strinjal tudi Zupanc: »OF vodstvu se ne gre za pravice kor[oških] Slovencev, marveč za nezadovoljnost. Slovenci se morajo zrevolucionirati in postati zreli za gozd.« Župnik Franc Zeichen iz Št. Ruperta pri Velikovcu je skrbi zborovalcev zaradi komunistične ekspanzije postavil v globalni kontekst: »Fronte se vedno bolj razčičujejo. Zapad in vzhod hočeta človeka. Češka je dokaz, kam komunizem žene. Cilj je svetovna revolucija. Zapad se strnjuje proti komunistični nevarnosti.« Tudi Zeichen je kritiziral zmotne kalkulacije Osvobodilne fronte, ki da je precenjevala moč Vzhoda: »Mi se moramo učleniti v svetovni boj proti komunistični nevarnosti, v tem ležijo naše šance.« Antikomunistično poslanstvo nove organizacije je najbolj strnjeno označil Franc Mertel iz Zmotič (Sigmontitsch) pri Brnci: »N[arodni] S[vet] naj pomeni, da ne damo svoje usode v komunistične roke. OF naj obstoja zase, mi pa hočemo biti tudi zase.«

Valentin Inzko st. se je v svoji intervenciji omejil na poziv, da naj bi se bližal »čas velikega dela«. V dramatičnem tonu je opozoril: »Mi kor[oški] Slov[enci] umiramo. Gospa Sveta, zibelka slovenstva in krščanstva ne sme umreti, ne, tega ne smemo pripustiti[.] Narod z Bogom in Bog z narodom, to naj bo naše geslo.« Starc je na koncu na Tischlerjev poziv povzel razpravo in dal na glasovanje njegov formalni predlog, naj se ustanovi Narodni svet. Bil je sprejet soglasno. Za predsednika je bil izvoljen Tischler, njegov namestnik je postal Starc, ki pa sprva ni hotel sprejeti kandidature, »ker kot duhovnik ne sme prevzeti mesta v stranki«. Šele po razjasnitvi, da ne gre za stranko, je privolil. Za tajniško mesto sta se soočila Inzko st. in Dolfej Picej, a je bil izvoljen slednji. Med odbornike so uvrstili tudi Vinka Zwittra, dolgoletnega Tischlerjevega tesnega sodelavca, ki mu je tudi zdaj bil v veliko oporo.

Še isti dan se je sestal osrednji odbor nove organizacije, ki je bil posvečen predvsem pripravi spomenice, s katero bi Narodni svet koroških Slovencev opredelil narodne zahteve manjšine. Vsebovala naj bi zahteve za avtonomijo na vseh področjih: upravnem, sodnem, gospodarskem, političnem, cerkvenem in prosvetnem. Definicija ozemlja, na katerem naj bi veljala, naj bi se opirala na cerkveni šematizem iz leta 1922, zemljevid župnij iz leta 1925 in odredbo o dvojezičnem šolstvu iz leta 1945. Med zahtevami je Tischler izpostavil postavitev dvojezičnih napisov na vseh javnih poslopih na ozemlju, ki je priznано kot dvojezično, vsi tamkajšnji uradniki pa naj bi znali oba jezika. S tem naj bi bil rešen tudi problem slovenskega pouka, pri čemer naj bi spomenica zahtevala poseben svet za slovensko šolstvo. Imenovan bi moral biti tudi slovenski generalni vikar in pri njem slovenski sosvet. Vsa mesta sodnikov in višjih uradnikov na dvojezičnem območju naj bi bila sistematizirana. Odborniki Narodnega sveta so želeli doseči s spomenico mednarodni odmev, saj naj bi jo prevedli v angleščino, francoščino in ruščino. Namenjena naj bi bila predvsem visokim komisarjem četverice velesil v Avstriji. Za pomoč pri njeni distribuciji naj bi poleg škofa Rožmana, ki se je sredi poletja 1948 iz Avstrije preselil v ZDA, zaprosili tudi v emigraciji živeče politike iz vrst Slovenske ljudske stranke: Alojzija Kuharja v Londonu ter Miho Kreka in Jožeta Basaja v ZDA. Dobil naj bi jo tudi Frank Lausche (Lovše), znameniti guverner zvezne države Ohio slovenskega rodu. Tischler se je očitno bolj zanašal na

izseljske kroge, med uradnimi instancami komunistične Jugoslavije naj bi bila spomenica posredovana samo diplomatskima predstavništvoma na Dunaju in pri Svetem sedežu.¹⁵

Tischler je kasneje glavne motive za ustanovitev nove organizacije strnil v naslednji izjavi: »Priznati smo želeli novo realnost ter naglasiti, da smo del slovenskega naroda in da hočemo graditi koroško politiko na isti osnovi, na kateri je politika rasla na Koroškem pred vojno.« Nekateri politični nasprotniki so trdili, da naj bi za ustanovitvijo nove organizacije stale »emigrantske sile«, kar pa je Tischler odločno zavrnil.¹⁶ V jugoslovanskih obveščevalnih krogih je sicer krožila informacija, da naj bi mu naročilo za ustanovitev nove organizacije poslal Alojzij Kuhar, nekdanji zunanjepolitični urednik dnevnika *Slovenec*, ki je takrat deloval v Veliki Britaniji.¹⁷ Čeprav sta bila oba Korošca in krščanskodemokratskih prepričanj, to seveda še ni dokaz, da bi Kuhar iz Londona lahko vplival na Tischlerjeve odločitve. A dejstvo je, da je Tischler računal prav na Kuharja, ko je šlo za seznanjenje britanskih oblasti v Londonu z narodnimi zahtevami koroških Slovencev.¹⁸ Po drugi strani pa je tudi res, da se je v Narodnem svetu koroških Slovencev znašel tudi kak politik, ki je imel intenzivne stike s komunističnimi oblastmi v Ljubljani.¹⁹

Tischlerjev razhod s Slovensko prosvetno zvezo, na katero je bil tudi intimno močno navezan kot dolgoletni voditelj, je doživel epilog z ustanovitvijo samostojne kulturne organizacije. Iz njegove korespondence je razvidno, da si je močno prizadeval, da se kultura koroških Slovencev manifestira »brez komunističnega prizvoka«.²⁰ Kulturniki, ki so izhajali iz idejnopolitičnih podlag Narodnega sveta koroških Slovencev, so 30. decembra 1953 na občnem zboru v Celovcu ustanovili Krščansko kulturno zvezo.

15 Zapisnik 1. seje osrednjega odbora Narodnega sveta koroških Slovencev, 28. 6. 1949, ADT.

16 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 177.

17 Filipič, »*Usoda*«, 70. O Kuharju prim. Peter Selak, *Spomini na pokojnega dr. Alojzija Kuharja*, v: *Zbornik o dr. Alojzu Kuharju*, uredil Tone Sušnik (Studia Slovenica: Kotlje 1993), 195–200.

18 Zapisnik 1. seje osrednjega odbora Narodnega sveta koroških Slovencev, 28. 6. 1949, ADT. Ob Kuharjevi smrti je v *Našem tedniku-Kroniki* izšel nekrolog, v katerem je tudi naslednja trditev: »Posebno pri srcu mu je bila ožja domovina Koroška in njegovim prizadevanjem se je zahvaliti, da je bila britanska vlada točno poučena o položaju pri nas, ko so prišle na Koroško zavezniške čete.« *Naš tednik-Kronika*, 6. 11. 1958.

19 Po Filipičevih ugotovitvah naj bi med takšne spadal tajnik Narodnega sveta koroških Slovencev in urednik *Našega tednika-Kronike* Janko Urank. Filipič, *Politična dejavnost*, 210.

20 Tischlerjevo pismo Maistru, 4. 10. 1950, prepis, ADT.

Njen prvi predsednik je bil šmihelski župnik Jožef Picej, štiri leta kasneje pa mu je sledil etnolog dr. Pavle Zablatnik, za Tischlerjem nato drugi ravnatelj Slovenske gimnazije v Celovcu. Tudi za Krščansko kulturno zvezo je bila značilna velika odprtost do sodelovanja z organizacijami primorskih Slovencev v italijanskem zamejstvu.²¹

Po odločitvi, da prekine sodelovanje z Osvobodilno fronto, je bil Tischler tarča ostrih napadov, ki so izhajali zlasti v *Slovenskem vestniku*. Vse očitke je zavračal sistematično in po točkah. Svojim nasprotnikom je med drugim namenil naslednje sporočilo: »Jaz poznam v privatnem in javnem življenju samo dejstva. Sumničijo, podtikavajo, dolžijo in če potrebno, lažejo otroci. Možje pa, ki hočejo resno govoriti, morajo govoriti z dejstvi.«²² Leta po izstopu iz koroške deželne vlade so bila za Tischlerja kot politika gotovo zahtevna, verjetno celo najtežja v njegovi karieri. Kot je zapisal v eni od časopisnih polemik, se je po novembrskih dogodkih 1945 že odločil, da se umakne iz političnega življenja. Premislil si je na izrecno željo komunističnih funkcionarjev Pavla Žavcerja in Ivana Bratka, glavnega urednika partijskega glasila *Ljudska pravica*.²³

Toda do pomladi 1949 so se spremenile mednarodne okoliščine. Franci Zwitter je v *Koledarju Slovenske Koroške za leto 1950* težko skrival razočaranja: »Pariška kupčija je ponovno postavila državne mejnike in nas politično odrezala od Zedinjene Slovenije, ki je v skupnem trpljenju in s skupno borbo vseh Slovencev v zadnji vojni po stoletjih za kratko dobo postala resnica. Toda ,dežele se lahko delijo, ljudstva pa so nedeljiva'. Državne mejnike torej lahko postavljajo, nikakor pa ne morejo vsiliti kulturnih mejnikov.«²⁴ Zwitter je sicer za težek položaj slovenske narodne skupnosti krivil predvojno »izolacijsko klerikalno politiko«, ki da ni bila sposobna pridobiti podpore nobene od uveljavljenih političnih strank v Avstriji. Sam je menil, da naj

21 *Kulturno življenje koroških Slovencev, v: Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1959*, 105–106; *Kasljevi zapisi*, 103 in 195. Več o Zablatnikovem delovanju v: *Pavle Zablatnik. Zbornik predavanj in prispevkov*, uredila Majda in Peter Fister (Mohorjeva založba – Slovenski narodopisni inštitut in društvo Urban Jarnik: Celovec 2004).

22 Tischlerjevo pismo odbornikom Osvobodilne fronte in Slovenske prosvetne zveze, 6. 2. 1848, prepis, AKKZ.

23 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 155.

24 Franci Zwitter, *Razvoj slovenske kulture na Koroškem je mogoč samo v povezavi s kulturo matičnega naroda, v: Koledar Slovenske Koroške za leto 1950*, 30–33.

bi alternativo predstavljalo sodelovanje »z najbolj naprednim avstrijskim gibanjem, ki ga trenutno predstavlja socialistična stranka Avstrije«. ²⁵

Aktivisti trdega jedra Osvobodilne fronte so odgovornost za politično razdvojitve med koroškimi Slovenci v celoti prenesli na Tischlerja. Na sestanku na Brnci 15. julija 1949 je eden od udeležencev menda celo izjavil, da »ni dovolj grdega štrika, s katerim bi morali [mogli] obes[i]ti Vinkota in Tišlerja«. ²⁶ Slednja se na tovrstne grožnje očitno nista veliko ozirala, saj sta nadaljevala z organiziranjem krščanskodemokratskih somišljenikov. O potrebi, da ustanovijo svojo stranko, so razpravljali že udeleženci ustanovnega zasedanja Narodnega sveta koroških Slovencev. Večinoma so bili proti volilni abstinenci na prihajajočih volitvah, ki so bile razpisane za 9. oktobra, torej na predvečer 29. obletnice koroškega plebiscita. Tischler je podal svoje mnenje o stališčih vodilnih avstrijskih strank, pri čemer je izrazil skrb zaradi približevanja vplivnega štajerskega poslanca Avstrijske ljudske stranke Alfonsa Gorbacha nekdanjim nacistom. Kljub temu da je pet let preživel v koncentracijskih taboriščih, si je prizadeval doseči njihovo volilno podporo. Tischler je kot dokaz citiral Gorbachovo izjavo: »*Wir sprechen nicht Österreichisch, sondern Deutsch.*« Za razliko od volitev leta 1945, ko naj bi Slovenci nujno potrebovali svoje zastopnike po občinah zaradi oddaje živine in živil ter dodelitve nakaznic, je Tischler zdaj menil, da naj ne bi šlo za nujno vprašanje. Vendar pa so ostali razpravljavci zastopali drugačno stališče. Zupanc je nastopil proti ponovni razglasitvi abstinence na volitvah: »Abstinenca je nesmisel, ljudje bodo postavljeni pod tak pritisk, da ne bodo upali ostati doma. Če bomo izdali parolo abstinence, potem jih bo ostalo malo doma, mi bi pokazali številko, katere ne smemo pokazati.« Josip Križnik iz Šmarjete v Rožu (St. Margareten im Rosental) se je zavzel za iskanje kompromisa s kako od vodilnih strank, pri čemer je menil, da naj bi bila privržencem Narodnega sveta najbližja Avstrijska ljudska stranka. Inzko pa je zatrdil, da je treba postaviti slovensko narodno stranko. ²⁷

²⁵ Isti, *Kritični pogledi na politično udejstvovanje koroških Slovencev v preteklosti*, v: *Koledar Slovenske Koroške za leto 1950*, 33–36.

²⁶ Filipič, »*Usoda*«, 72.

²⁷ Po mnenju dolgoletnega odbornika Narodnega sveta koroških Slovencev Kaslja naj bi okrog leta 1948 prišlo med koroškimi Slovenci do »ločitve duhov« med levico in desnico. V okviru slednje naj bi bila »tudi močna klerikalna smer z Valentinom Inzkom na čelu, s katero pa nisem nikoli simpatiziral«. *Kasljevi zapisi*, 102.

Odprto vprašanje je ostalo, kako se opredeliti do vodstva Osvobodilne fronte, ki se je preimenovala v Demokratično fronto delovnega ljudstva. Konec julija 1949 sta se »v zvezi s pariško kupčijo« pri Tischlerju najavila Franci Zwitter in Andrej Haderlap. Sprejel ju je 29. julija v svojem stanovanju na *Linsengasse* 51. Takoj po prihodu sta ga pozvala, da bi se morali predstavniki obeh osrednjih organizacij čim prej sestati. Po uvodnih tehtanjih, katera lokacija naj bi bila dovolj »nevtralna« (in varna pred žurnalisti, ki imajo po Tischlerjevih besedah »dobra ušesa in slišijo včasih več, kakor se v resnici govori«) za takšno srečanje (Zwitter je predlagal nove prostore Slovenske prosvetne zveze, Tischler se je zavzemal za sedež Mohorjeve družbe, zedinili pa so se na koncu za celovški Peterhof), je Zwitter načel vprašanje skupnega nastopa na volitvah. Tischler je bil precej skeptičen: »Glede volitev pa je moje osebno mnenje[,] da nikakor ne gremo volit, ker ne smemo pokazati številjk. Teren je danes popolnoma obupan in tudi če bi prišlo do enotnosti[,] bi ne mogli pokazati številjke, ki bi nam koristile. Tudi za Jugoslavijo udeležba na volitvah ne bi bila ugodna, ker je zahtevala teritorij s 180.000 ljudmi, sedaj pa bi se pri volitvah pokazala tako smešna številka.« Po Tischlerjevih informacijah s terena naj bi bil maksimalni doseg slovenske stranke tudi v primeru enotnosti na volitvah 5000 glasov, zato bi se zunanji ministri velesil »vpraševali[,] zakaj vse govoričenje štirih let za to smešno peščico«. Svetoval je temeljit razmislek, kako naprej: »Treba bo dobro prevdariti, kajti mi moramo gledati, da izbijemo čim več pri pogajanjih in zagotoviti narodni obstoj.« Zwitter se je izrekel proti abstinenici, češ da je »nemogoča in naše glasove dati drugim strankam[,] ki so se vse izkazale za Slovencem sovražne[,] je pa tudi nemogoče«. Tischler je po daljšem molku pripomnil, da naj bi delegacijo njegove organizacije diplomatski predstavnik Jugoslavije na Dunaju »vrgel ven«, ko so mu hoteli izročiti svojo spomenico, medtem ko naj bi jo drugi »zelo vljudno sprejeli«. Nato je sogovornikoma opisal svoje srečanje z voditeljem gradiščanskih Hrvatov Karallom, s katerim se ni srečal že celo desetletje. Ugotovil je, da naj bi bil položaj hrvaške manjšine »bistveno boljši«, kar pa je Zwitter zavrnil z besedami: »Bil bi lahko še mnogo boljši, če bi bilo voditeljem res za Hrvate, v resnici se jim gre vendar samo za položaje in za ÖVP.« Tischler je vztrajal pri svojem, češ da so gradiščanski voditelji »tudi za narodne stvari«. Na koncu so na kratko

spregovorili še nekaj besed o organiziranosti avstrijskih Čehov, Tischler pa je gosta pospremil z besedami: »No[,] bomo ja videli[,] kako bo šlo in če je sploh volja.«²⁸

Razloge za Zwittrovo pobudo o skupnem nastopu na volitvah gre iskati predvsem v poročilih s terena, zlasti iz »Tischlerjevih trdnjav« v Pliberku in Podjuni, ki so kazala, da Demokratična fronta delovnega ljudstva nima večinske podpore.²⁹ Sklep, ki ga je Tischler prebral na sestanku predstavnikov obeh organizacij v Peterhofu 4. avgusta, je bil za Petka in tovariše hladen tuš: »Narodni svet koroških Slovencev je načelno pripravljen storiti vse, da se ustvarijo vsi pogoji za narodni obstoj. Narodni svet pa ugotavlja, da so razgovori tako dolgo brezpredmetni, dokler predstavljajo Demokratično fronto ljudje, katere smatra slovensko ljudstvo na Koroškem za soodgovorne na današnji narodni katastrofi.«³⁰ Po pričevanju Haderlapa, ki je o sestanku napisal zapisnik, naj bi med branjem sklepa Dolfé Picej in Franc Mertel gledala na predstavnike konkurenčne organizacije »z narejenim zmago-slavjem«, Tischler pa naj bi nato »prečitano pismo z zaničljivo gesto vrgel na sredino mize«. Petek in tovariši so »svojo trenutno ogorčenost, besnost in hkrati frapiranost skušali zadušiti z zapovrstnim ponovnim čitanjem« sklepa, ki ga očitno niso pričakovali. Petek je zavrnil vsakršno možnost kadrovskega spreminjanja vodstva svoje organizacije zaradi zunanjih pritiskov, nakar naj bi Picej dejal: »No[,] potem pa nimamo ničesar več za razgovarjati.« Tischlerjeva trojica je že vstala in pograbila svoje aktovke in klobuke, da bi odšla, a jih je zaustavil Janko Ogris z apelom, da se je vendar treba pogovarjati. To je vsaj nekoliko zaleglo, a so pogovor nadaljevali stoje, Picej pa je še kar vztrajal z ostrim tonom. Poudaril je, da predstavniki fronte že več let niso iskali stikov s Tischlerjem in njegovimi privrženci, ter jih »ožigosali kot reakcionarje in agente«. Vse od leta 1945 naj bi zato vse sami »furali in vse zafurali«. Za Picejem naj bi se »razrepenčil« Tischler, češ da naj bi še zadnja številka *Slovenskega vestnika* odrekala Narodnemu svetu koroških Slovencev pravico do obstoja, njemu osebno pa narodno čutenje,

²⁸ Spominski zapisnik sestanka Tischlerja, Zwittra in Haderlapa, 29. 7. 1949, AS 1164, škatla 862.

²⁹ Zapisnik sestanka Pokrajinskega odbora Demokratične fronte delovnega ljudstva, 1. 8. 1949, AS 1164, škatla 862.

³⁰ Pismo Narodnega sveta koroških Slovencev Pokrajinskemu odboru Demokratične zveze delovnega ljudstva, 4. 8. 1949, AS 1164, škatla 862.

čeprav se že trideset let bori za pravice slovenstva. Strasti je v pomirjevalnem tonu poskušal zgladiti Mirt Zwitter, češ da je treba pozabiti na stare zamere in skupno nastopiti na bližnjih volitvah. Tischler je menil, da naj bi bil prvi pogoj za sodelovanje opraviti bilanco dotedanjega dela. Pripomnil je, da si on in njegovi ne želijo več, da se jih zmerja »za imperialistične agente, ki sprejemajo velike količine dolarjev«. Haderlap je izrazil začudenje nad prebranim pismom, češ da je bil Tischler v pogovoru z njim in Francijem Zwittrom še nedavno na sestanku spravljujejši. Sledil je Mertlov napad na Petka, po Haderlapovem pričevanju »v nesramnem, kričočem tonu in [z] ošabnimi gestami«, češ da »je OF vse zafurala«, njena naslednica pa naj bi želela zlesti kvišku na plečih politične konkurence. Ob teh besedah se je celo Petek »razburil in pričel kričati«, kot ga niti njegovi najozji zaupniki še nikoli niso videli: »Kaj boste vi, saj vas nihče ni klical, mi smo povabili dr. Tischlerja. Kdo je pa kaj zafural[,] je pa drugo vprašanje. Kdo je zafural leta 1920? Zafurali so ga slovenski duhovniki /.../.« Mertel je sklenil z besedami: »Torej[,] če nas ne rabite in če nas niste poklicali[,] potem pa gremo!« Odprl je vrata in zapustil sestanek brez pozdrava, za njim je brez besed odšel Picej. Zadnji se je poslovil Tischler, edini s pozdravom: »Nasvidenje!«³¹

Tischlerjeva poslovilna gesta je pričala, da mu takšen razvoj dogodkov ni bil ljub. Očitno ni delil stališč svojih radikalnejših privržencev, kar je na seji širšega Pokrajinskega odbora Demokratične fronte delovnega ljudstva 11. avgusta ugotavljal tudi Petek: »Prepustiti ljudstvo drugim strankam, je samomor. Pri naših ljudeh še preveč vlada mnenje, da nam bodo kaj dali. Tega nikdar ni bilo in ni. Pri Tišlerju smo videli, da je pripravljen. Kljub temu je prinesel tisto pismo odbora. V njemu je vendar še nekaj koroškega Slovenca. Odbor pa ima druge direktive, za katere ne vemo, od kod. Tišler torej ni samostojen.«³² Petek je gotovo od vseh odbornikov Tischlerja najboljše poznal, zato je znal dobro oceniti njegova stališča. A z očitki o nekakšnem diktatu od zunaj in Tischlerjevi nesamostojnosti je vendarle pretiraval. Narodnega sveta koroških Slovencev brez Tischlerja si takrat ni bilo

³¹ Spominski zapisnik sestanka predstavnikov Narodnega sveta koroških Slovencev in Demokratične fronte delovnega ljudstva, 4. 8. 1949, AS 1164, škatla 862.

³² Zapisnik seje širšega Pokrajinskega odbora Demokratične fronte delovnega ljudstva, 11. 8. 1949, AS 1164, škatla 862.

mogoče predstavljati, ne glede na to, da se je občasno s svojimi stališči znašel v manjšini tudi znotraj lastne organizacije. Sploh pa je tudi sam takrat v krogu političnih somišljenikov ostro kritiziral delovanje »komisarjev Titovega režima« in njihovo simpatiziranje s Komunistično partijo Avstrije. Bil je prepričan, da naj bi bil vpliv komunistov v Demokratični fronti delovnega ljudstva škodljiv za interese koroških Slovencev. Razočaran pa je bil tudi zaradi stališč obeh najmočnejših tradicionalnih strank, zato je pri njem postopno dozorela odločitev, da mora Narodni svet koroških Slovencev svojo moč preizkusiti tudi na volitvah.³³

Tischler je tako nazadnje le spremenil svoje prvotno stališče, da bi se politično organizirani koroški Slovenci oktobrskih volitev 1949 morali vzdržati. A priložnost za skupno sodelovanje obeh osrednjih organizacij je očitno splavala po vodi. To je v pogovoru s Tischlerjem v začetku avgusta zaznal tudi Luka Sienčnik, ki je kljub delovanju v konkurenčni organizaciji ohranil s Tischlerjem dobre odnose. Po mnenju Sienčnika naj bi bila storjena napaka, ker je na pogajanjih s Tischlerjem sodeloval Mirt Zwitter, saj »da se tako Tischlerju kot Mirtu že ob samem svidenju naježijo lasje in sta kot pes in maček«. Dobil je odgovor, da so tudi iz Narodnega sveta koroških Slovencev poslali na pogovore Piceja in Mertla, ki pa naj bi bila kot sogovornika nesprejemljiva za nasprotno stran.³⁴ Skratka, zadeve naj bi šle predaleč, da bi lahko dosegli spravo.

Tischler se je tudi osebno močno angažiral pri vzpostavljanju lokalne strankarske baze, kar so opazovali tudi njegovi politični nasprotniki. Poizvedovanje o možnostih za ustanovitev lastne stranke so sicer stekla že kak mesec pred burnim sestankom v Peterhofu, o čemer priča kratko poročilo politične konkurence z začetka julija: »Tischler je danes obiskal svojo najmočnejšo postojanko Šmarjeto v Rožu. Bil je pri raznih veljakih, med drugim tudi pri [Josipu] Križniku[,], s katerim je razgovarjal o možnostih ustanovitve krščansko-socijalne stranke. Včeraj je bil zaključek šole in bo Tischler verjetno počitnice izkoristil za svoje politično delo na terenu.«³⁵

33 Poročilo s sestanka katoliških akademikov v Mohorjevi hiši, 30. 8. 1949, AS 1164, škatla 862.

34 Tedensko poročilo za Demokratično fronto delovnega ljudstva, 8. 8. 1949, AS 1164, škatla 862.

35 Tedensko poročilo za Demokratično fronto delovnega ljudstva, 8. 7. 1949, AS 1164, škatla 862.

Zaupniki Narodnega sveta koroških Slovencev so se zbrali 13. septembra in sprejeli sklep, da za volitve v deželni zbor ustanovijo Krščansko ljudsko stranko. Za državni odbor je Tischlerjeva organizacija podprla Avstrijsko ljudsko stranko, kar je utemeljila s člankom v *Našem tedniku*.³⁶ Glasilo Tischlerja in njegovih somišljenikov je začelo izhajati 14. septembra, njegov glavni namen je bila promocija samostojnega nastopa Krščanske ljudske stranke na volitvah. Podpore Avstrijski ljudski stranki na državnozborskih volitvah je Tischler takrat in kasneje utemeljil s tem, da naj bi »vsaj formalno« šlo za »nositeljico avstrijske državne ideje«. V ideološkem smislu je bila slednja najbližje Krščanski ljudski stranki, v kateri je imela pomembno vlogo še naprej slovenska duhovščina, ki naj bi bila po Tischlerjevem mnenju »od nekdanj nosilec slovenstva na Koroškem, tako gospodarsko, kulturno in politično«. Opiranje nanjo je kasneje utemeljil z besedami: »Mi mimo duhovščine nismo mogli. In tudi ne hoteli.«³⁷ Pri takratnem Tischlerjevem zagovarjanju tesnih odnosov z Avstrijsko ljudsko stranko ne gre spregledati vpliva Valentina Inzka st., ki je v slednji zaradi svetovnonazorske sorodnosti videl najprimernejši strankarski okvir za delovanje katoliško-konservativnega dela koroških Slovencev.³⁸

Na oktobrskih volitvah sta torej nastopili dve slovenski stranki, poleg Demokratične fronte delovnega ljudstva še Krščanska ljudska stranka, v kateri so bili povezani Tischlerjevi privrženci. Slednje so močno napadali socialdemokrati in jim očitali paktiranje z Avstrijsko ljudsko stranko.³⁹ Tischlerjeva stranka je znotraj slovenskega tabora prepričljivo zmagala, saj je dobila 4644, fronta pa le 2095 glasov. Toda v primerjavi z zadnjimi predvojnimi volitvami leta 1930 (doseženih 9205 glasov) so slovenski narodnjaki skupaj izgubili kar tretjino glasov.⁴⁰ Deželnozborskega mandata ni osvojila ne ena ne druga slovenska stranka.

Po Tischlerjevem mnenju naj bi bili rezultati logična posledica razmer, v katerih so koroški Slovenci živeli v petnajstih letih »najhujšega nasilja«. Predvsem je imel v mislih težke čase nacističnega režima, ko so bili »ljudje

36 *Naš tednik*, 14. 9. 1949.

37 *Naš tednik*, 31. 12. 1949.

38 Filipič, *Politična dejavnost*, 212.

39 Knight, *Politik*, 204.

40 Domej, *Der Konflikt*, 161.

raztepeni«, ko je bilo razseljenih 400 družin, okoli tisoč koroških Slovencev pa je moralo v koncentracijska taborišča: »200 se jih ni vrnilo, nekaj pa so pobili partizani iz gošče«. Vendar naj tudi zlom nacizma po Tischlerjevem mnenju za koroške Slovence ne bi prinesel lepih časov: »Najprej Titova in potem angleška zasedba, lista nobenega, iredenta, izdajstvo, pritisk iz avstrijske strani strašen, iz jugoslovanske strani pa še hujši. OF je imela denar, vozove, državo prec za seboj, na avstrijski strani kolikor toliko tolerirana, mi pa smo bili sami in poleg tega nas je politično še položaj prisilil, da smo morali iti v volilno zvezo z nekomunistično meščansko stranko in tako je bil narod zbegan in je mnogo ravno naših slovenskih ljudi ostalo doma.«⁴¹ Tischlerjeva ocena volilnih rezultatov kaže, da se je povojni optimizem pod težo realnih političnih razmer razblinil.

41 Tischlerjevo pismo Hrvoju Maistru, 29. 4. 1950, prepis, ADT.

9.

Podporniki iz emigracije

V začetku petdesetih let 20. stoletja se je Tischler skupaj s preostalimi somišljeniki moral soočati z naraščajočo ignoranco velesil, hkrati pa so se začeli stopnjevati že prej dobro znani nacionalistični pritiski. Eden redkih političnih uspehov, ki jih je Tischlerju uspelo doseči v tistem času, je bila združitev glasila Narodnega sveta koroških Slovencev *Naš tednik s Koroško kroniko*, dosežena ob podpori britanske zasedbene oblasti. Združitev je bila izpeljana pomladi 1950, Tischler pa se je o tem pogajal neposredno z britansko informacijsko službo v Celovcu. V bistvu je *Naš tednik* z britansko odobritvijo *Koroško kroniko* prevzel, skupaj z njenim arhivom, kartoteko in abonenti.¹ *Naš tednik* se je tako odebelil na 8 strani, kar je bil vsekakor pomemben korak pri uveljavljanju stališč Tischlerjevih somišljenikov v javnosti. Kot je razvidno iz njegovega govora na občnem zboru Narodnega sveta koroških Slovencev štiri leta kasneje, so v manjšinski organizaciji s tem »prehiteli stremljenje koroške vlade, da bi ona prevzela Koroško kroniko in jo izdajala naprej«.² Takoj po združitvi se je tednik, ki je izhajal ob sredah, 3. maja 1950 razglasil za naslednika legendarnih glasil koroških narodnjakov: *Slovenca* Andreja Einspielerja, *Mira* in *Koroškega Slovenca*.³

Vseeno je bila finančna podlaga za delovanje Narodnega sveta koroških Slovencev precej skromna, še zlasti, če se jo primerja s konkurenčno Demokratično fronto delovnega ljudstva. Slednja je namreč lahko računala

1 Prim. Tischlerjevo pismo Beauclerku, 13. 4. 1950; Beauclerkovo pismo Tischlerju, 20. 4. 1950, ADT.

2 Zapisnik 3. občnega zbora Narodnega sveta koroških Slovencev, 24. 6. 1954, prepis, AKKZ.

3 *Naš tednik-Kronika*, 3. 5. 1950.

na finančno pomoč iz Jugoslavije, komunistične oblasti so podpirale tudi glasilo *Slovenski vestnik*. Jugoslovanski diplomatski predstavnik v Celovcu Mitja Vošnjak, ki je bil na tem mestu v prvi polovici petdesetih let 20. stoletja, je načrtno zaviral sodelovanje s Tischlerjevo organizacijo. V njej je namreč videl oviro za uresničitev neprikrite ambicije slovenske komunistične elite, da bi »zagotovila odločilnejši vpliv FLRJ direktno na večino koroških Slovencev«. ⁴ Hladni odnosi z Beogradom so bili vidni celo na področjih, kjer je šlo za vsakdanje življenje koroških Slovencev v luči ohranjanja njihove narodne identitete. ⁵ Pomladi 1949 je imela Mohorjeva družba precejšnje probleme, da bi za tisk slovensko-nemškega in nemško-slovenskega slovarja pridobila dovoljenje zavoda za avtorskopravno posredništvo iz Beograda. Prošnja je bila najprej pogojno odobrena, nato pa preklicana, a je Tischler sporočil, da je prišel preklic prepozno, da bi bilo možno zaustaviti tisk. ⁶

Wedenig je osebno poročal na Dunaj, da je Tischlerjeva politična skupina absolutno antikomunistično usmerjena in je proti vsaki aneksiji s strani Jugoslavije. ⁷ A to še ni pomenilo, da ima Narodni svet koroških Slovencev avtomatično zato v prestolnici tudi podporo za svoje načrte. Tischler si je tako zaman prizadeval, da bi prepričal državnike na Dunaju o potrebi ohranitve dvojezičnega šolstva na Koroškem. O tem je pričal, denimo, izid njegovih pogovorov na Dunaju v predbožičnem tednu 1949, ko se je oglasil pri kanclerju Leopoldu Figlu in vicekanclerju Adolfu Schärflu. Praviloma so bile izjave za javnost, ki jih je v tistem času ob takšnih priložnostih objavljala *Naš tednik*, zmerno optimistične: »Zagotovila, ki jih je delegacija dobila na pristojnih mestih, so povoljna, kaki pa bodo praktični rezultati, bomo videli in o posameznih točkah pisali tudi v našem listu.« ⁸ Toda pogosto so predstavniki koroških Slovencev poslušali kontradiktorne trditve oblasti glede pristojnosti. Ohranilo se je pričevanje tajnika Narodnega sveta koro-

⁴ Filipič, *Politična dejavnost*, 213.

⁵ Po drugi strani pa je bil pristop beograjskih oblasti glede gospodarskega sodelovanja s Koroško pragmatičen, o čemer priča obisk trgovinskega atašeja politične misije Federativne ljudske republike Jugoslavije Safeta Hadžića na sedežu koroške deželne vlade, 24. aprila 1950. *Naš tednik-Kronika*, 3. 5. 1950.

⁶ Prim. dopisa dunajske izpostave zavoda za avtorskopravno posredništvo Tischlerju, 31. 1. in 15. 3. 1949; Tischlerjev odgovor, 25. 3. 1949, AKKZ.

⁷ Wedenigov dopis notranjemu ministru Oskarju Helmerju, 10. 3. 1948, Kärntner Landesarchiv, Landesamtsdirektion, škatla 13.

⁸ *Naš tednik*, 4. 1. 1950.

ških Slovencev Piceja, ki je trkal s prošnjami na različna vrata. Po njegovem pričevanju naj bi obstajal akt, pod katerega je bil podpisan kancler Figl in naj bi določal, »da je v manjšinskih zadevah pristojna koroška deželna vlada«. Toda na ta isti dokument naj bi koroški deželni glavar pripisal, »da je v manjšinskih zadevah izključno pristojna zvezna vlada na Dunaju«. Ko je Picej akt 28. oktobra 1950 na avdienci pokazal predsedniku Rennerju, naj bi slednji pripomnil, »da si država takega gledanja na to vprašanje ne more dovoliti[,] in zagotovil, da bo nemudoma posredoval tako pri zvezni kakor tudi deželni vladi«. ⁹ A Renner, ki sta mu Tischler in Picej s telegramom lahko še čestitala za osemdeseti rojstni dan 14. decembra, je na silvestrovo umrl. ¹⁰ Po pisanju *Našega tednika-Kronike* naj bi na smrtni postelji menda še uspel reči: »Varujte Avstrijo, rešite manjšinsko vprašanje.« ¹¹

Pritisk nemških nacionalistov, naj se odredbo o obveznem dvojezičnem šolstvu iz leta 1945 odpravi, se je stopnjeval. Zlasti so bili na udaru starši, ki jim je bilo sugerirano, naj izkoristijo svoj *Elternrecht*, starševsko pravico, da sami odločajo o značaju šole, na katero naj bi otroka vpisali. Tischler je starše poskušal miriti po najboljših močeh: »V zvezi s to gonjo vam morem svetovati le eno. Mirno kri! Časi so preresni! Ne pustite se razburjati od nikogar, pač pa pozorno sledite, da se predpisi šolske odredbe izvajajo v polni meri, edino to bo v korist vašim otrokom.« Staršem je polagal na srce, da naj bi bila dvojezičnost pri odraščanju otrok lahko samo prednost: »Vaša skrb naj bo, da daste otrokom močno opremo v življenje. Taka oprema pa pri vsem, kar smo v zadnjih letih doživeli, ni in ne more biti koš denarja, marveč so to jekleni značaji, fantje in dekleta, ki nekaj znajo. Če bodo znali dva jezika, bodo za dva moža veljali in bodo razvoj časa tudi lažje trezno in pravilno presojali. To je nasvet, ki ga dam kot učitelj in družinski oče!« ¹² Tischlerjevo argumentacijo je ob blagoslovitvi prenovljene stavbe ljudske šole v Potočah (Potschach) 18. septembra 1950 nadgradil duhovnik Tomaž Holmar, takrat

⁹ Prim. *Naš tednik-Kronika*, 3. 1. 1951 in 4. 2. 1953; *Naš tednik*, 31. 12. 1999. Med drugim naj bi bilo povod za takratni obisk pri Rennerju dejstvo, da novoimenovani šolski nadzornik za ljudske šole na Koroškem ni bil vešč slovenščine. Ta vladna odločitev naj bi bila po mnenju Narodnega sveta koroških Slovencev še toliko bolj sporna, ker naj bi na Gradiščanskem Hrvati takrat imeli – ob nemškogovorečem – še lastnega šolskega nadzornika. *Naš tednik-Kronika*, 17. 1. 1951.

¹⁰ *Naš tednik-Kronika*, 13. 12. 1950 in 10. 1. 1951.

¹¹ *Naš tednik-Kronika*, 3. 1. 1951.

¹² *Naš tednik-Kronika*, 30. 8. 1950.

provizor na Suhi. V pridigi je poudaril, »da pač obstaja postava, ki kolikor možno odgovarja zahtevam naravnega prava«. Obsodil je dejstvo, »da se hujska proti temu zakonu iz sovraštva do enega naroda«. Izjavil je, da naj bi bila pravica staršev »nekršljiva« in »nedotakljiva«, kar pa naj ne bi pomenilo tudi, da je »neomejena«. To je jasno utemeljil: »Ima svoje meje kot vsaka zemlja pravica ob nadrejenih in enakoveljavnih pravicah. Tudi ta pravica se mora uporabljati v skladnosti z vsemi drugimi zahtevami npravnosti in občega blagra.«¹³ Holmar je bil zaradi potoške pridige, ki je imela izjemen odmev v javnosti, degradiran v kaplana in kazensko premeščen v nemško govorečo župnijo St. Peter im Katschtal (Št. Peter v Kačjem dolu).¹⁴ Nič kaj dober obet za Tischlerjeva prizadevanja, naj se ohrani odredba iz leta 1945.

S kasnejše perspektive je trideseta obletnica koroškega plebiscita delovala kot neke vrste zatišje pred nevihto, ki je nato med drugim odpihnila tudi omejeno odredbo. Toda v glasilu Narodnega sveta koroških Slovencev so bili na predvečer deželnega praznika zmerno optimistični. O tem priča tudi naslov osrednjega članka 4. oktobra 1950 *Tridesetletnica – nov začetek*, zaključen s vprašanjem. Avtor je izrazil upanje, »da se bodo našli razumni ljudje pri nas in na nasprotni strani, ki bodo na podlagi enakopravnosti uravnavali življenje pri nas tako, kot je slavnostno obljubil deželni zbor dne 28. septembra 1920«.¹⁵

Na letnem občnem zboru 20. marca 1951 je Tischlerjeva organizacija med glavnimi političnimi usmeritvami izpostavila zahtevo po ustavno zadržani enakopravnosti, hkrati pa poudarila lojalnost državi. Izrazila je tudi odločno zahtevo, »da se opustijo vsakovrstni poskusi narodno skupnost uporabljati kot drobiž v politični borbi med različnimi strankami ali pa pri matični državi v meddržavni politiki«.¹⁶ Narodni svet koroških Slovencev se je sredi novembra 1951 obrnil na kanclerja Figla s pozivom, da je treba v avstrijskem duhu strpnosti in srednjeevropske graditve mostov do drugih narodnih kultur prepričati strogo ločevanje na malem območju Koroške, kjer naj bi se prav te kulture srečevale. Treba naj bi bilo delovati v smeri, da se bo mladino vzgajalo v Avstrijce, ne pa v pripadnike nemškega kulturnega kroga.

¹³ *Naš tednik-Kronika*, 27. 9. 1950. Holmar je štiri leta kasneje, ko je bil že župnik na Obirskem (Ebriach), v cerkvi pri Gospe Sveti poročil Janka Tischlerja in Marico Rojšek. Pismo Marice Hartmann avtorju, 5. 2. 2025, OAA.

¹⁴ *Naš tednik*, 24. 7. 1975.

¹⁵ *Naš tednik-Kronika*, 4. 10. 1950.

¹⁶ *Naš tednik-Kronika*, 28. 3. 1951.

Narodni svet koroških Slovencev je kanclerja pozval, da je treba ohraniti zakonsko zagotovljeno dvojezičnost, kot jo je določala odredba iz leta 1945.¹⁷

Če je Tischler v jugoslovanskih vladnih krogih takrat veljal za političnega nasprotnika, je lahko po drugi strani računal na zavezništvo v slovenskih emigrantskih krogih, s katerimi je vzdrževal številne stike. Med Slovenci, živečimi v Parizu, je bil njegov dopisovalec Hrvoj Maister, s katerim sta bila prijatelja (tako ga tudi naslavlja v pismih) že v dunajskih časih. Sin znamenitega generala iz mariborske prevratne dobe je bil v začetku petdesetih let 20. stoletja eden najvplivnejših Slovencev v francoskem glavnem mestu, kjer je takrat deloval tudi publicist Fran Erjavec, sicer avtor standardnega dela o zgodovini katoliškega gibanja na Slovenskem. Tudi z njim je bil Tischler v prijateljskih stikih. Med pariškimi Slovenci, ki se omenjajo v korespondenci med Maistrom in Tischlerjem, izstopata še dva. Borut Žerjav, sin nekdanj najvplivnejšega slovenskega liberalnega politika Gregorja Žerjava, je deloval kot publicist. Pomembno vlogo pa je imel tudi prelat Nace Čretnik, ravnatelj slovenskih katoliških misij v Franciji. V Parizu je Maister vzdrževal stike tudi z drugimi emigrantskimi politikami iz Jugoslavije, kot je bil socialist Živko Topalović, ki je med drugo svetovno vojno sodeloval s četniškim gibanjem Draže Mihailovića.¹⁸ V stikih je bil tudi z Alojzijem Kuharjem. Maister je bil aktivni član v Parizu ustanovljenega Slovenskega gibanja za federativno Evropo, ki ga je vodil nekdanji uslužbenec jugoslovanskega poslaništva dr. Drago Zalar, podpredsednik je bil major Andrej Glušič, Žerjav pa tajnik.¹⁹ *Naš tednik-Kronika* je sicer redno in s precejšnjo mero naklonjenosti poročal o integracijskih prizadevanjih v Zahodni Evropi: »Združena Evropa‘ je želja vseh evropskih narodov, ki so pričakovali po končanih morijah, da bo bodočnost svetlejša. /.../ Bistvo tega, kar naj tvori podlago sožitju narodov, je, da se vsak narod odpove koščku svojega ‚jaza‘ v prid evropske skupnosti.« Kot neke vrste vzor pri tem povezovalnem procesu pa naj bi služila Švica.²⁰

V Maistru je Tischler očitno imel odločnega podpornika, ki je v pismih izkazoval solidarnost pariških emigrantov s koroškimi Slovenci. Sin slavnega

17 Knight, *Politik*, 204.

18 Maistrovo pismo Tischlerju, 9. 9. 1950, ADT.

19 Maistrovo pismo Tischlerju, 19. 9. 1950, ADT. O Zalarju prim. pismo Klemna Kluna avtorju, 9. 6. 2025, OAA.

20 *Naš tednik-Kronika*, 31. 1. 1951.

prevratnega generala se je še vedno čutil povezanega »z vsemi znanci in prijatelji iz dunajskih študentskih let«. Cenil je, da so koroški Slovenci kljub težkim vojnim preizkušnjam »ostali zvesti in trdni«, zato je poudarjal pripravljenost, da jim pomaga v okviru svojih zmožnosti. To nazorno izhaja iz pisma, ki ga je napisal Tischlerju na velikonočni ponedeljek 1950: »Smatram, da ste Vi Korošci najbolj ogrožen del Slovencev in da Vam moramo biti neznansko hvaležni za Vašo zvestobo in pogum, da Vam moramo vsak po svojih močeh v Vašem smrtnem boju za slovenstvo na Koroškem tudi pomagati. Kar nas je v Parizu Slovencev, se vsi z večjo in manjšo težavo kot emigranti borimo za vsakdanje življenje in ne vemo, s čim bi Vam prišli na pomoč. Če pa moremo za Vas kaj storiti, bomo to radi napravili.« Možnosti podpore iz Pariza so bile omejene, saj tudi finančni položaj emigrantov ni bil rožnat. Maister je solidarno podprl *Naš tednik* in se nanj naročil, priporočil pa je tudi, da bi ga Žerjav brezplačno zalagal s članki kot neke vrste dopisnik iz Pariza: »Fant je zgodovinar in literarni zgodovinar, sicer pa je eden najfinjših publicistov med Slovenci za mejo, pa tudi v domovini mu je malokdo kos. Ima imenitno, fino pero.« Maister je v Žerjavovem imenu tudi ponudil pomoč, če bi kdo od »literarnih talentov« koroških Slovencev potreboval nasvete pri svojem ustvarjanju: »Prepričan sem, da je vprašanje ohranitve koroških Slovencev v veliki meri vprašanje kvalitete, čimbolj boste izdelani in izobraženi, tembolj se boste ohranili. Za izdelanost ljudstva pa morate imeti izredno, visoko kvalitetno elito.«²¹

Tischler je bil vesel Maistrove odločitve, da se naroči na *Naš tednik*. Posredoval mu je vse številke od 1. januarja 1950 dalje in mu v pismu 29. aprila zaupal, s kakšnimi težavami se morajo soočiti pri izhajanju tednika: »Na listu boš videl našo revščino in vse okoli nje. Edino, kar nam je še ostalo, je

²¹ Maistrovo pismo Tischlerju, 10. 4. 1950, ADT. Zelo verjetno je Borut Žerjav s podpisom »B. G. Ž.« avtor prispevka *Raztreseni po svetu*, ki je izšel v tedniku Tischlerjevih somišljenikov sredi maja 1950. V članku je na kratko opisal, kje po svetu se nahajajo glavna slovenska izseljenska središča in kulturno dejavnost tamkajšnjih rojakov. Zelo jasna je tudi njegova protikomunistična ost, uperjena med drugim tudi ravnanju pesnika Otona Župančiča, ki se je spretno prilagodil novemu režimu v Sloveniji: »Narodu, ki je hotel mir in svobodo in pravico, so prinesli komunisti revolucijo, diktaturo in novo duhovno razedinjenje. Tokrat je Župančič za čudo molčal. Preveč je bilo zastav z rdečimi zvezdami, da bi videl solze mater in nevest, preveč je bilo vpitja po Ljubljani, da bi utegnil prisluhniti utripanju tistega, kar se je dogajalo v duši naroda. Po letu 1945 so se spet množice Slovencev, ki niso marali zamenjati eno nasilje z drugim, razlile čez meje domovine, v svet, neznani usodi naproti.« *Naš tednik-Kronika*, 17. 5. 1950.

košček dobre volje in hvala Bogu tudi še precej idealizma, če ne, bi človek obnemogel. Smo sicer včasih delali, to[,] kar pa moramo sedaj, pa presega vse, kar je bilo. Nimamo uprave, nimamo urednika, list pa izhaja in jaz se čudim, kako je mogoče. Delamo samo z ljudmi, ki so poklicno polno zaposleni. « V pismu je Tischler izrazil razočaranje nad ravnanjem Osvobodilne fronte in odločitvami mlajših generacij politikov: »Of nas je ‚osvobodila‘ idealistov in pognala velik del naših najboljših v sam materijalizem. Kruh in udobnost, kolikor jo zmore še današnji čas. Zidal sem in se veliko trudil, da bi zgradil okoli sebe mladino, ki bi prevzela delo. Veliko razočaranja sem doživel z večino teh fantov. Kakor sem jim ustvaril pozicijo in pomagal do službe, pa so šli potem v pasivnost ali pa v nemški tabor, ker tam ni očitkov iridente[,] ali pa so se prodali za dolarje in dinarje Titu[,] in to ljudje, ki sem jim zaupal stoodstotno. « Po drugi strani je Tischler opazal, da se nekateri njegovi somišljeniki še vedno »iz vojne depresije ne morejo zbuditi«. Očitno je Maistru zelo zaupal, saj je izrazil odkrito nezadovoljstvo do države večine duhovnikov: »Duhovščina je izgubila velik del delovne sile in je po moji osebni sodbi sila ‚lena‘. Mogoče pretiravam, vendar tudi napram tem gospodom ne štedim z direktnimi očitki, pomaga pa le malo. Imamo še par dobrih gospodov, ki res izvrstno delajo vsaj po svojih farah, pri centralnem delu pa zelo manjka. « Najbolj se je v pismu obregnil ob ravnanje oblastnikov v Jugoslaviji: »Hudo pa motijo naše delo tukaj na Koroškem napadi takozvane svobodne domovine po listih in radiu, ko tem gospodom tovarišem nobena svinjarija ni preslaba. Isti, ki sprejemajo posredno po Titu ameriške dolarje, nam očitajo, da smo plačani, na žalost pa nam nihče nič ne da in se hudo borimo, da moramo plačati dolgove v tiskarni. Tukaj vzdržuje Tito svojo grupo, ki je po številu slaba, po denarju silna in ima na zunaj in znotraj tamošnji režim za seboj, mi pa smo sami v boju proti komunizmu in proti nemškemu nasilju, ki zopet hudo narašča. «²² Tischlerjev kritični odnos do Josipa Broza je mogoče zaznati tudi iz drugih pisem pariškemu dopisovalcu. V začetku julija 1950 je namreč zavrnil objavo nekega članka iz tujine, ker naj bi bil »vse preveč poklon Titu, kakor ga vidijo v daljavi, za nas tukaj v vsej bližini pa zgledajo stvari drugače.«²³

22 Tischlerjevo pismo Maistru, 29. 4. 1950, prepis, ADT.

23 Tischlerjevo pismo Maistru, 9. 7. 1950, prepis, ADT.

Maister je v svojih pismih hvalil kvaliteto *Našega tednika*, ki naj bi tudi po mnenju drugih pariških Slovencev dosegel višjo raven, kot so jo sprva pričakovali.²⁴ Pohvale na račun glasila Tischlerjeve skupine so postale stalnica Maistrovih pisem, ki je bil zelo zadovoljen nad naraščajočo kvaliteto prispevkov, a tudi zato, ker je tednik objavljal veliko število oglasov.²⁵ V pismu, ki ga je napisal na 30. obletnico koroškega plebiscita, je na ta račun Tischlerju nasul vrsto komplimentov: »Zdaj ste dobili tako močen, odločen in možat ton, tako globoko ste posegli, da smo Vas res veseli. Takšnega lista koroški Slovenci vso zadnjo generacijo in najbrž sploh nikoli niso imeli, kakršen je zadnji čas ‚Naš Tednik‘.«²⁶ Pol leta kasneje pa je zapisal: »Članki so moški, korajžni in jedrnati[,] list ima precej zaleta in gotovo budi kor[oškimi] Slovencem pogum. /.../ Mislim, da v Vaših okoliščinah ne bi mogli biti boljši, kakor ste.«²⁷ Maister je koroške rojake spodbujal, naj čim več izvodov distribuirajo med slovenske izseljence, s čimer se je Tischler strinjal. Pohvalil se je, da tednik pošiljajo kar v devetnajst držav, čeprav je hkrati tarnal, da bo finančno to težko zdržati: »V Angliji sami skoraj nimamo naročnikov. Le par posameznikov. Sicer gre precejšnje število lista v inozemstvo, ne vem pa[,] koliko časa bomo to zmogli, ker pač večina teh kljub vsem pozivom nič ne plača in trajno ne moremo nositi visokih poštnih stroškov, list bi sicer radi dajali in imamo tudi interes na tem, da gre ven, a pošta je predraga.«²⁸

Kot je Tischler poudaril v pismu Maistru 16. maja 1950, je urejanje *Našega tednika* slonelo izključno na prostovoljnem delu: »Vse delo pa zahteva od nas skrajnih naporov. Vsi smo poklicno v polni meri zaposleni, delo se pri nas po večini vrši le ponoči in brez vsake nagrade, le tako upamo, da bomo v doglednem času spravili list na zeleno vejo, ker se je zaenkrat vse zaklelo proti nam in nam hoče dokazati, da na Koroškem slovenskega lista brez jugoslovanske finančne podpore ni. Jaz in vsi sotrudniki pa hočemo dokazati, da se list, če je pravilno voden in zadosti širok, tudi sam vzdržuje.«²⁹ Vse do smrti je Tischler do tednika svoje organizacije ohranjal malodane čustven odnos, kar je, denimo, razvidno tudi iz njegovega govora v začetku

24 Maistrovo pismo Tischlerju, 14. 6. 1950, ADT.

25 Maistrovo pismo Tischlerju, 18. 5. 1950, ADT.

26 Maistrovo pismo Tischlerju, 10. 10. 1950, ADT.

27 Maistrovo pismo Tischlerju, 23. 3. 1951, ADT.

28 Tischlerjevo pismo Maistru, 24. 5. 1950, prepis, ADT.

29 Tischlerjevo pismo Maistru, 16. 5. 1950, prepis, ADT.

leta 1972: »Imamo Naš tednik, ne moj ne tvoj tednik, Naš tednik! In skrb nas vseh mora biti, da bo list res Naš.«³⁰

Maister si je sicer na račun profila *Našega tednika* dovolil tudi nekaj kritik: »Jasno je, da se iz lista zrcali koroški provincializem in tudi zaostalost, ali tega niste krivi Vi, temveč razmere. Po pravici povedano, smo se bali tudi, da Vas je strašna vihra zadnjih 15-ih let bolj oklestila. Pa vidimo, da se le polagoma dvigate in da vztrajate, da imate pogum.« Pozitivno je ocenil tudi Tischlerjevo skrb za mladino in njegovo prizadevanje za ustanovitev Slovenske gimnazije. Prijatelja iz študentskih let je opozoril, da naj bi bil čas priložnosti za izpolnitev omenjenih ambicij omejen, zato naj bi ga bilo treba maksimalno izkoristiti: »Revalorizacija nemštva počasi nastopa. Oddih, ki ste ga imeli po vojni, bo prej ali slej šel h kraju. Potem se bo nemški pritisk na Vas gotovo še pojačal. Zasedaj imate zaradi zasedbe Avstrije in zato, ker do mirovne pogodbe ne pride, še nekako podaljšanje tega relativno ugodnega povojnega stanja. Kolikor moramo tukaj presoditi, tudi ni videti, da bi do pogodbe tako kmalu prišlo. Za vas pa je potrebno, da se zavedate[,] da je sedanje stanje za Vas nekako izjemno in da ga morate torej izkoristiti, kolikor se da. Še nekaj časa imate, da se utrdite in razrastete, kolikor morete, preden se bodo za Vas razmere spet še poslabšale.«³¹

Maistrova svarila o tem, da naj bi se okno priložnosti za koroške Slovence kmalu zaprlo, Tischlerju niso bila potrebna, saj je tudi sam položaj ocenjeval podobno. Izrazil je hvaležnost Maistru, da lahko računa na podporo rojakov v izseljenstvu. Kritično se je odzval samo na njegovo prošnjo, naj mu v Pariz pošlje tudi kakšno številko *Slovenskega vestnika*, ki ga je izdajala konkurenčna slovenska organizacija: »Sicer nam še očitata zaostalost (to se pravi koroško zaostalost)[,] če ti pošljem Vestnik, se boš pa vstrašil naprednosti na drugi strani. Ta naprednost pa ostaja neprebavljiva.« Tischler je dal prijatelju iz študentskih let tudi vedeti, da ni več najmlajši in da se je med ukvarjanjem s politiko že postaral: »Da nam je čas vsem zadel hude rane, si ja lahko misliš, saj smo ja pri vsem viharju postali tudi 20 let starejši in to se močno pozna. Mene bo že kmalu tlačilo pet desetakov in verjetno tudi pri Tebi ni

30 *Naš tednik*, 3. 2. 1972.

31 Maistrovo pismo Tischlerju, 12. 5. 1950, ADT.

dosti boljši.«³² Kljub temu je Tischler še naprej vlagal precejšnje napore v politično delo. Ni mu bilo težko vstati niti sredi največjega prehlada, če je ocenil, da mora.³³

Maister si je v pismih privoščil tudi nekoliko pokroviteljsko poučevanje Tischlerja, kakšen profil naj oblikuje Narodni svet koroških Slovencev v sodobnem političnem svetu: »Mislim pa, da bi bilo zelo koristno, če bi v Vašo slov[ensko] katoliško skupino na Koroškem prišlo nekaj novih idej in svežih sokov. Na konzervativizmu se bodočnost ne gradi. Gotovo ti je znano, da je franc[osko] katoliško gibanje zelo moderno in napredno.« Pri tem mu je svetoval, naj se njegov sin Janko, za katerega je predlagal študijsko izpopolnjevanje v Parizu, čim prej poveže s Čretnikom, ki naj bi imel dobre stike s francoskim katoliškim gibanjem.³⁴ Tischler je v odgovoru pojasnil, da naj njegov sin še ne bi bil pripravljen za tovrstno delovanje, »ker fant sploh nima niti dneva slovenske šole in šele tukaj doživlja slovensko narodno in kulturno občestvo«. Strinjal pa se je z Maistrovimi nasveti glede reforme »naše skupine« in njenega političnega profila: »Da rabi naša skupina novega razgleda o tem[,] ni nobenega dvoma. Kdo naj to prinese, pa ne vem, ker je naša duhovščina zelo konzervativna, deloma starokopitna, deloma po težkih razočaranjih zadnjih desetletij celo apatična. Politični pokret je sedaj skoro izključno v rokah lajikov in živijo gospodje bolj na periferiji.«³⁵ Maister je nato svetoval Tischlerju, da bi bilo treba nekaj koroških duhovnikov napotiti na izobraževanje v Francijo. Takšen načrt sta skovala skupaj s Čretnikom, »ki je zelo vnet za koroške Slovence«. Njun predlog se je glasil: »Za prihodnje počitnice bi lahko organizirali, da bi tisti duhovniki, ki vsaj prav malo znajo francosko, pridejo sem za nekaj tednov substituirat franc[oske] duhovnike. Med tem bi si razgledali Pariz, stopili bi v zvezo s franc[oskimi] katoliškimi krogi in sploh bi se premaknili. Mi pa bi jih osebno ves čas prepirirali in jih pošteno vzeli v roke.«³⁶

Čeprav je priznal, da sam ne zna francosko, je Tischler vseeno prosil Maistra, če bi mu lahko na uredništvo *Našega tednika* pošiljal dnevnik

32 Tischlerjevo pismo Maistru, 16. 5. 1950, prepis, ADT.

33 Tischlerjevo pismo Maistru, 4. 10. 1950, prepis, ADT.

34 Maistrovo pismo Tischlerju, 18. 5. 1950, ADT.

35 Tischlerjevo pismo Maistru, 24. 5. 1950, prepis, ADT.

36 Maistrovo pismo Tischlerju, 10. 10. 1950, ADT.

Le Monde.³⁷ To željo so pariški Slovenci Tischlerju izpolnili, naročnino pa je poravnal v Parizu živeči založnik Dore Ogrizek.³⁸ Maister je po drugi strani včasih prosil Tischlerja za pomoč pri nabavi kakih publikacij tudi v Čretnikovem imenu.³⁹ Slednji pa je izrazil pripravljenost za pomoč pri distribuciji mohorjanskih knjig v Franciji.⁴⁰ Dopisi slovenskih izseljencev so bili v *Našem tedniku-Kroniki* pogosti, med drugim so prihajali celo iz Velike Britanije, Španije in Nizozemske.⁴¹ Tednik je spremljal tudi delovanje Slovencev v Zvezi krščanskih demokratov Srednje Evrope (UCDEC).⁴² Največja pozornost pa je bila posvečena delovanju rojakov v ZDA in Argentini.⁴³ Tischler je bil na to še posebej ponosen, kar je razvidno iz njegovega uvodnika ob koncu leta 1950: »Da se ravno v našem listu oglašajo Slovenci vseh kontinentov, je naš poseben ponos.«⁴⁴ Po Tischlerjevih besedah so dve leti kasneje časopis, ki naj bi veljal za »glasilo s krščanskim in zapadnim gledanjem demokracije«, pošiljali že v 30 držav.⁴⁵

Krepitev mreže poznanstev v emigrantskih krogih je Tischlerju kmalu prinesla pomembno pridobitev. V izseljenskih krogih ameriških Slovencev je namreč našel odločilno podporo za nakup tiskarne, s katero bi se končala odvisnost Narodnega sveta koroških Slovencev od drugih podjetij, ko so morali nositi »težko prislužene šilinge v nemško tiskarno.«⁴⁶ Kot je razvidno iz enega od Tischlerjevih pisem, so bili ti stroški res precejšnji.

37 Tischlerjevo pismo Maistru, 16. 5. 1950, prepis, ADT.

38 Maistrovo pismo Tischlerju, 26. 9. 1950, ADT.

39 Maistrovo pismo Tischlerju, 14. 6. 1950, ADT. V omenjenem pismu Tischlerju je Maister zapisal, če bi mu lahko za Čretnika priskrbel šematizem krške škofije. Zaprotil pa ga je tudi za informacijo, »kdo so vse begunski duhovniki, ki so nameščeni pri Vas na Koroškem«. Ta prošnja je eden redkih zapisov iz korespondence, ki bi lahko potrjeval domneve, navedene v internetnih noticah Marijana F. Kranjca, da naj bi bil Maister obveščevalni agent komunistične Jugoslavije. Maister se je v začetku druge svetovne vojne kot rezervni poročnik jugoslovanske kraljeve vojske prostovoljno prijavil v francosko armado, nato pa je po njenem zlomu pristal v nemškem ujetniškem taborišču. Kasneje se je moral zdraviti za posledicami taboriščnih razmer v zdravilišču Vichy. Prim. Maistrovo pismo Tischlerju, 27. 7. 1950, ADT; Janez Šumrada, Moj spomin na Hrvoja Maistra, tipkopis, 15. 2. 2025, OAA.

40 Maistrovo pismo Tischlerju in Tischlerjevo pismo Maistru, 31. 10. 1950; Maistrovo pismo Tischlerju, 14. 12. in 20. 12. 1950, ADT.

41 *Naš tednik-Kronika*, 11. 10. 1950 in 5. 1. 1955.

42 *Naš tednik-Kronika*, 21. 3. in 2. 6. 1955.

43 Prim. *Naš tednik-Kronika*, 9. 6. 1955 in 25. 9. 1958.

44 *Naš tednik-Kronika*, 28. 12. 1950.

45 *Naš tednik-Kronika*, 25. 12. 1952.

46 Tischlerjevo pismo Maistru, 6. 1. 1951, prepis, ADT. Na pismu je navedena napačna letnica, saj je iz konteksta opisa Rennerjeve smrti v pismu jasno, da je bilo napisano v začetku leta 1951.

Leta 1950 so morali za mohorjanske tiskovine, ki jih je prevzela tiskarna *Carinthia*, vključno s tiskom *Našega tednika*, odšteti okoli 100.000 šilingov. Po Tischlerjevem pričevanju naj bi bilo takšno vsoto težko priskrbeti: »Predno spravimo tako vsoto skupaj, je treba ogromnega napora in truda in tudi mnogo idealizma.«⁴⁷ Značilno za takratne razmere v deželi je bilo, da je *Carinthia* zaračunavala za tiskanje *Našega tednika*, ki je imel takrat 3000 do 4000 izvodov naklade, poseben »dodatek za tuj jezik«. Kljub ustanovitvi oglasnega oddelka za pridobivanje reklam je bilo finančno stanje tednika tako težko, da je moral večkrat v svoj žep poseči sam Tischler, da je lahko plačal delavce v pisarni.⁴⁸ Tako je tudi jasno, zakaj se je vsakega premika na bolje na tem področju veselil skoraj kot otrok. To kaže, denimo, njegova navdušena reakcija, ko je 11. oktobra 1950 *Naš tednik* izšel na šestnajstih straneh, od tega pa je bilo skoraj dvanajst strani reklamnih inseratov, kar je štel kot »velik materialni uspeh«.⁴⁹ Pri oceni Tischlerjevih prizadevanj za krepitev družbene moči koroških Slovencev predstavlja njegov angažma v medijski krajini v povojnih letih nedvomno eno najpomembnejših poglavij.⁵⁰

Vendar prve Tischlerjeve poizvedbe v emigrantskih krogih v ZDA za nabavo lastne tiskarne niso bile uspešne. V začetku jeseni 1949 naj bi namreč na to temo pisal tako škofu Rožmanu kot tudi dr. Mihi Kreku, načelniku Slovenske ljudske stranke. A če mu je prvi odgovoril »ne« vsaj »lepo in jasno«, mu drugi ni niti odpisal. Naslednik Antona Korošca na čelu nekoč najmočnejše slovenske stranke, ki se je med aprilsko vojno 1941 umaknil skupaj s preostalimi člani emigrantske vlade v tujino, se torej sploh ni odzval na pismo krščanskodemokratskega koroškega politika, ki je osebno poznal predvojnega »voditelja slovenskega naroda«. To je Tischlerja nedvomno močno potrlo, kar je razvidno tudi iz njegove korespondence: »Huda depresija se me je tedaj lotila.«⁵¹ Tudi iz pisem Maistru izhajajo deloma kritični pogledi na ravnanje ameriških rojakov: »Naš[i] ameriški kapitalist[i] so pač le v prvem redu kapitalisti, idealisti pa smo itak vsi reveži

47 Tischlerjevo pismo Janezu Severju in Karlu Mauserju, 22. 10. 1950, prepis, ADT.

48 Prim. spomine njegove snaha Marice Tischler, rojene Rojšek, v: *Tako smo živeli. Življenjepis koroških Slovencev* 10, uredila Marija Makarovič (Krščanska kulturna zveza: Celovec 2002) [dalje: *Spomini Marice Tischler*], 133–166, tu 145.

49 Tischlerjevo pismo Severju in Mauserju, 22. 10. 1950, prepis, ADT.

50 *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

51 Tischlerjevo pismo Severju in Mauserju, 22. 10. 1950, prepis, ADT.

in berači. Nedavni je nekdo izmed mojega poznanstva tako dobro ocenil položaj s pripombo: Ti si lahko idealist, ko nič nimaš, pri meni je stvar vsekako nekoliko druga, ko moram braniti to, kar imam in tudi skrbeti, da se premoženje poveča. «⁵²

Vendar so pomladi 1950 Tischlerjevo depresijo prekinile dobre vesti iz ZDA. Takrat je namreč skupina slovenskih razumnikov v Clevelandu sprožila akcijo za nakup tiskarne za Mohorjevo družbo v Celovcu. Zdravnik dr. Valentin Meršol, ki se je po drugi svetovni vojni skupaj s številnimi begunci iz protirevolucionarnega tabora umaknil na Koroško, nato pa odšel naprej v ZDA,⁵³ je 14. maja napisal Tischlerju pismo z veselo novico. Obvestil ga je o sestanku »novih Amerikancev« v Clevelandu, ki so se pri predavanju Ferdinanda Novaka *Slovenska Koroška* seznanili tudi s Tischlerjevimi prizadevanji glede izdajanja slovenskega časopisja. Novak je bil pred drugo svetovno vojno kot predsednik Županske zveze eden vidnejših politikov iz Koroščevega kroga, po njenem koncu pa je podobno kot Meršol več let preživel kot begunec v Avstriji in se leta 1949 odpravil v Cleveland. Po predavanju so zbrani Slovenci sklenili, da bodo Tischlerju pomagali »pri nabavki potrebnih strojev«, za kar so pooblastili profesorja Janeza Severja. Kot je še razvidno iz pisma, so se clevelandski Slovenci naročili na glasila *Naš tednik*, *Vera in dom*, *Nedelja* in *Otrok božji*.⁵⁴

Konec maja 1950 sta se Tischler in Hornböck obrnila na clevelandske rojake s pismom, v katerem sta natančno popisala seznam strojev, ki bi jih Mohorjeva družba potrebovala za obratovanje lastne tiskarne. Čeprav sta ga podpisala oba, je iz dikcije razvidno, da je bil avtor pisma en sam, zelo verjetno Tischler. Pismo izhaja iz spoznanja, da je realno možno pričakovati samo nakup že rabljene tiskarne, saj v povojnih letih na Koroškem ni bilo mogoče priti niti do starih strojev, kaj šele novih. Edina možnost je bil uvoz iz ZDA, a naj bi bil dostop do uvoženih strojev onemogočen, saj da si jih »vzamejo vladne stranke za svoje tiskarne, oziroma si one dodele pač potrebne množine dolarjev iz Marshal[1]ovega plana«. Tudi Tischlerjev krog

⁵² Tischlerjevo pismo Maistru, 16. 5. 1950, prepis, ADT.

⁵³ O Meršolovem življenju in delu več Matjaž Klemenčič, *Slovenes of Cleveland. The Creation of a New Nation and a New World Community Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio* (Dolenjska založba: Novo mesto 1995), 94–98.

⁵⁴ Meršolovo pismo Tischlerju, 14. 5. 1950, ADT.

je za omenjena sredstva zaprosil, vendar je nastal vtis, »da odločilna mesta na Dunaju nimajo interesa podpreti naše potrebe, ker bi se mi s tem osamosvojili in utrdili«. V pismu je bilo izraženo veselje, da je prevzel pokroviteljstvo nad nabavo tiskarne osebno škof, »prevzvišeni Gregorij«, ki naj bi bil pred tem do prošnje Celovčanov zadržan. Velike zasluge za celotno akcijo naj bi imel pisatelj Karel Mauser, še eden od katoliškonarodnih razumnikov, ki so imeli za sabo vetrinjsko begunsko izkušnjo, nato pa našli zatočišče v Clevelandu.⁵⁵ Sicer si je moral služiti denar s fizičnim delom (med drugim v tovarni svedrov), kar je Tischler komentiral z besedami: »Sedaj revež zopet goni kramp na cesti. Ne vem, jeli to usoda vseh kulturnikov malih narodov ali je to posledica narodne malomarnosti.« Na koncu pisma je Tischler izpostavil velik pomen pomoči ameriških rojakov za koroške Slovence: »Če bomo skupno zastavili lopato, tedaj še upam, da bo šlo. Če pa boste pustili nas same, tedaj se pa naj prihodnje slovenske generacije ne čudijo, če nas tukaj v tem položaju razmere zlomijo.«⁵⁶

V akcijo nabave tiskarne za koroške rojake se je vključil tudi Anton Grdina, vplivni clevelandski podjetnik in finančnik.⁵⁷ Ohranilo se je Tischlerjevo pismo, v katerem se mu je slednji zahvalil za članek ob stoletnici Mohorjeve družbe. Ob tej priložnosti je izrazil tudi hvaležnost zaradi angažmaja Grdine pri nakupu tiskarne, »ki je za nas tukaj na severni narodni meji življenjska nujnost, posebno sedaj, ko smo od Slovenije popolnoma odrezani tudi na kulturnem polju«. Tischler je v pismu opozoril na komunistično propagando iz Ljubljane, kar naj bi bil ob finančnih še dodaten razlog za lastno tiskarno: »V tuji tiskarni pa so seve tudi za naše gospodarske prilike razmere tako drage, da bodo nas zadušile, če ne pridemo v doglednem času do svoje tiskarne.«⁵⁸

⁵⁵ Mauser je zapustil Koroško poleti 1950, o čemer je 30. avgusta za glasilo Narodnega sveta koroških Slovencev napisal ganljiv članek. V letih 1965–1967 je njegova povest *Razdrto gnezdo* izhajala v nadaljevanjih v mesečniku *Ave Maria*, kot samostojno knjigo pa jo je izdala Mohorjeva družba leta 1972, in sicer je izšla kot 2.4. zvezek družinskih večernic. *Naš tednik*, 9. 11. 1972.

⁵⁶ Pismo Tischlerja in Hornböcka, 23. 5. 1950, prepis, ADT. Pismo je naslovljeno na »gospoda profesorja«, iz konteksta pa je mogoče sklepati, da gre za Severja, ki so ga clevelandski Slovenci pooblastili, da vodi postopke glede nakupa tiskarne.

⁵⁷ Prim. Klemenčič, *Slovenes*, 113.

⁵⁸ Tischlerjevo pismo Grdini, 18. 6. 1950, prepis, ADT. O prijateljskih odnosih med Tischlerjevo skupino in Grdino priča 25. junija 1955 tudi vznesena čestitka v *Našem tedniku-Kroniki* ob njegovem 81. rojstnem dnevu.

Tiskarna je bila kupljena za 4500 dolarjev, kot njen lastnik pa se v korespondenci navaja Rado Staut iz Milwaukeeja v Wisconsinu, kjer je vodil podjetje *Obzor Publishing*. Pri izvedbi posla se je angažiral zlasti pater Odilo Hajnšek.⁵⁹ Slednji si je po drugi svetovni vojni, ko se je znašel med begunci na Koroškem, močno prizadeval, da bi preprečil prevzem premoženja Celovške Mohorjeve, ki so ga želele komunistične oblasti v Ljubljani nadzorovati v imenu zagovarjanja pravic Celjske Mohorjeve. Podgorc se je sprva obotavljal, češ »središče družbe je v Ljubljani in je vse last centrale; po vseh pravilih je tako«. Vendar ga je Hajnšek prepričal, da ne privoli v zahteve iz Ljubljane.⁶⁰ Ko je končno prišla v Celovec na pogajanja posebna delegacija, je Podgorc predloge Celjanov odločno zavrnil.⁶¹

Celjske predstavnike je na sestanku 30. novembra 1947 vodil ugledni teolog Anton Trstenjak, poleg njega pa sta delegacijo iz Slovenije sestavljala še dva Kotnika, oba koroška rojaka – etnolog France kot ravnatelj tiskarne in nekdanji partizan Beno, takrat že ljudski poslanec. Poleg njiju sta na pogovore v prostore Zadrुžne zveze na pogovore prišla tudi upravnik premoženja Celjske Mohorjeve Kristel Ribnikar in predstavnik Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško Franc Primožič.⁶² Podgorca je njuna prisotnost zmotila, zato je že na začetku zahteval, »da se tisti, ki niso Mohorjani[,] odstranijo«. Na pojasnilo Franceta Kotnika, da sta kot predstavnika Osvobodilne fronte zraven na željo slovenske vlade, je Podgorc odvrnil, da »ne priznava nikakršnega POOF«, vlada v Ljubljani pa ga nič ne briga. Razburil se je in vstal ter ponovno zahteval njun odhod, »češ da so vsi spodaj komunisti, da niso svobodni in da zato to sploh ni več bratovščina, ki bi bila identična s prejšnjo cerkveno, ker je ta podržavljena, socializirana, obdržala je samo naslov Mohorjeve družbe, govori pa samo to, kar se ji diktira«. Sogovorniki iz Slovenije so takšne trditve zanikali in Podgorca vprašali, ali bosta družbi v prihodnosti lahko sodelovali. Prelatov odgovor je bil negativen: »Mi bomo šli svojo pot. Mi moramo nadaljeva-

59 Severjevo pismo Tischlerju, 24. 9. 1950, ADT.

60 *Pokojni pater Odilo – med koroškimi Slovenci*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1973*, 138–143.

61 Prim. pismo odbora Družbe sv. Mohorja v Celovcu poverjenikom, 24. 2. 1948, prepis, AS 1164, škatla 876.

62 Več o tem Hanzu Filipič, *Celovška in Celjska Mohorjeva v primežu komunističnega režima 1945–1948*, v: *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za leto 2018*, 145–154.

ti delo Einspi[e]ljerja, širiti nabožne knjige, vzgajati novo inteligencijo in naraščaj, bodoče predstavnike, ki bodo ustvarjali mejo in obrambo proti Vašemu komunizmu.« Na Trstenjakov predlog, ali ne bi morda obe družbi ustanovili skupni odbor, je Podgorc odgovoril z vprašanjem: »Kdo bi si upal potovati v Jugoslavijo? Če pridemo doli[,] nas še zapro, tam res nisi varen življenja.« Primožič je pripomnil, da »bi bilo potrebno nadaljevati s tradicijo Mohorjeve družbe«, kar pa je Podgorc komentiral s svojo znano devizo: »Mi smo bili vedno za vero, dom, cesarja, kakor je to že ustanovitelj Einspi[e]ljer postavil.« Trstenjak je nejeverno vprašal: »Ali še danes?« Podgorc pa je vztrajal pri svojem: »Narodi, ki so vero zapustili, so tudi narodnostno propadli. Kaj pa imate Vi prav za prav proti cesarju?« Na Primožičevo pripombo, da naj bi bile razmere za delovanje Mohorjeve družbe v Jugoslaviji že desetletja boljše kot v Avstriji, Podgorc ni odgovoril nič. Trstenjak pa se je začudil, kako je lahko Mohorjeva nekoč upoštevala državno avtoriteto, ko je bila še stara monarhija, z odnosom do oblasti »svoje narodne države« pa ima zdaj težave: »Vedno ste imeli na prvih straneh cesarske slike, životopise itd. Vedno ste pisali v državnem duhu.« Podgorc je ponovil vprašanje: »Pa kaj imate Vi toliko proti cesarju?«⁶³

Novembrski mohorjanski sestanek, ki naj bi privedel k spravi, se je torej končal v konfliktnem vzdušju, odnosi med nekoč sestrskima družbama so se samo še zaostriili.⁶⁴ Če so Podgorc in predstavniki Mohorjeve družbe v Celovcu naredili križ čez sodelovanje z oblastmi v Sloveniji, pa so lahko še naprej računali na podporo v izseljenstvu. Finančna sredstva za nakup Mohorjeve tiskarne v Celovcu je v ZDA priskrbel župnik Blažič, ki je v zame- no za svojo donacijo izrazil samo pričakovanje, »da včasih kdo zanj mašuje po smrti«.⁶⁵ Donacijo Mohorjevi družbi je namenil tudi clevelandski župnik Jernej Ponikvar.⁶⁶ Kot je razvidno iz pisma Maistru 20. septembra 1950, pa so ga tisti rojaki, na katere je Tischler sprva najbolj računal, razočarali: »Krogi, ki bi bili dolžni in poklicani, nam pri tem niso šli na roko, marveč so le izjavili,

⁶³ Zapisnik Podgorčevega sestanka z delegacijo Mohorjeve družbe iz Celja, 30. 11. 1947, AS 1164, škatla 876.

⁶⁴ Vseeno je Trstenjak med koroškimi Slovenci kasneje užival velik ugled. Ko je praznoval sedemdesetletnico, so mu tako v *Našem tedniku* posvetili članek, poln komplimentov. *Naš tednik*, 22. 1. 1976.

⁶⁵ Mauserjevo pismo Tischlerju, 12. 10. 1950, ADT.

⁶⁶ Severjevo pismo Tischlerju, 15. 10. 1950, ADT.

da se uspeha veselijo, ko tega niso mogli več preprečiti.«⁶⁷ Imen Tischler sicer ni navedel, vendar je iz kasnejše korespondence razvidno, da naj bi šlo za nekatere vidne predstavnike Slovenske ljudske stranke, ki so se po drugi svetovni vojni umaknili v ZDA. Kakšno vlogo je pri tem odigral Rožman, je težko sklepati, a njegovi odnosi s koroškimi rojaki so se vidno izboljšali šele ob 25-letnici škofovskega posvečenja, ko je iz svoje pradomovine prejel vrsto čestitk. Takrat naj bi mu po lastnem pričevanju največ pomenil prav pozdrav, ki mu ga je na zvočnem traku poslal Tischler: »To je prvo pozitivno znamenje, da so Slovenci na Koroškem spremenili svoje mnenje o meni.« Starc je leta 1953 celo pozval vlado v Beogradu, »naj popravi krivico, ki jo je storila škofu Rožmanu, ko ga je leta 1946 obsodila na 18-letni odvzem svobode in prisilno delo«.⁶⁸

Mohorjeva družba je zaprosila ameriško misijo za Program obnove Evrope v Avstriji, da bi pokrila stroške prevoza tiskarne iz ZDA. Prošnjo je v njenem imenu podpisal župnik Aleš Zechner, utemeljil pa jo je z opisom stoletne tradicije družbinega kulturnega delovanja, ki naj bi povezovalo celoten slovenski prostor. Poudaril je, da so nacisti družbo razpustili, njeno premoženje pa v veliki meri uničili. Pritožil se je tudi nad ravnanjem oblasti druge republike, ki ji ni povrnila škode iz nacistične dobe, hkrati pa ji ni namenjala nobene podpore.⁶⁹ Predstavniki Mohorjeve družbe so se konec avgusta 1950 tudi oglasili na misiji na Dunaju, kjer so se na njihovo prošnjo za brezplačen transport odzvali naklonjeno in jim pojasnili, katere postopke bi bilo treba izpeljati.⁷⁰ V ločenem dopisu je Zechner obvestil o poslani prošnji za finančno ministrstvo na Dunaju in zaprosil za oprostitev carinskih dajatev pri uvozu.⁷¹ Pri utemeljevanju, da potrebuje Mohorjeva družba ameriško podporo, so Tischler in njegovi somišljeniki opozarjali na njen »ogromni vpliv«, ko gre »za utrditev in razširitev protikomunistične, to je zapadne in katoliške miselnosti med Slovenci na Koroškem«, prek slednjih pa da »prehaja nato ta miselnost na slovensko ozemlje v Jugoslaviji in na Madžarsko«. Vpliv publikacij Mohorjeve družbe naj bi presegal tudi

67 Tischlerjevo pismo Maistru, 20. 9. 1950, prepis, ADT.

68 Kolarič, *Škof Rožman*, III, 471 in 482.

69 Prošnja Mohorjeve družbe na ameriško misijo Programa za obnovo Evrope v Avstriji, 15. 8. 1950, ADT.

70 Tischlerjevo pismo patru Odilu, 27. 8. 1950, prepis, ADT.

71 Prošnja Mohorjeve družbe na zvezno finančno ministrstvo, 15. 8. 1950, ADT.

regionalne okvire: »Iz tega podjetja gredo v mnogo tisočih izvodov edicije v vse dele sveta, kjer povsod so naseljeni v velikem številu Slovenci, ki ostanejo tako v trdni protikomunistični povezanosti. Saj je drugače nevarnost, da zapadejo komunistični propagandi pod enim ali drugim geslom (na pr. slovanstvo).« Pri tem naj bi imel pomembno vlogo tudi *Naš tednik*, ki naj bi bil protiutež jugoslovanski komunistični propagandi, kot sta jo na Koroškem širila »kominform-komunistični ‚Borec‘ in tito-komunistični ‚Slovenski vestnik‘«. ⁷²

V začetku oktobra 1950 je Tischler že zadovoljno pisal Mauserju, da je bil uvoz tiskarne odobren. ⁷³ Glede stroškov prevoza strojev v Avstrijo se je zdaj angažiral tudi sprva zadržani Krek, ki je na Hajnskovo prošnjo pisal frančiškanskemu patru Bernardu Ambrožiču, slovenskemu predstavniku pri Nacionalnem katoliškem dobrodelnem svetu (*National Catholic Welfare Council*). Ta organizacija je namreč razpolagala z lastnimi ladjami za prevoz blaga. ⁷⁴ Tischler je takrat vzneseno pisal Severju in Mauserju zahvalne besede: »Zdi se mi, da vidim ravno v dogodkih zadnjih tednov, da slovenstvo le ni fraza, kakor se nam je včasih zdelo, to slovenstvo žrtve je več, je izraz naše življenjske volje. Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal, osebno sem uverjen, da je pri vsem velik, velik kos božjega blagoslova.« Tischler je podpornikoma v emigraciji zagotovil: »Delali bomo, kolikor bo v nas moči za to našo skupno in katoliško stvar.« ⁷⁵

Bližajoči se prihod tiskarskih strojev iz ZDA je Tischlerja tako razveselil, da je o tem obvestil patra Antona Prešerna, dolgoletnega asistenta jezuitskega generala za slovanske province v Vatikanu. ⁷⁶ Iz korespondence z Maistrom pa je mogoče razbrati, da je bil sredi julija 1950 Tischler več

⁷² Utemeljitev prošnje za podporo ZDA pri delovanju Mohorjeve družbe, brez navedbe avtorja in brez datuma, ADT. Po vsebini, slogu in nahajališču dokumenta je mogoče sklepati, da je avtor Tischler.

⁷³ Tischlerjevo pismo Mauserju, 7. 10. 1950, prepis, ADT.

⁷⁴ Severjevo pismo Tischlerju, 15. 10. 1950, ADT. Ambrožič se je po treh desetletjih delovanja med slovenskimi izseljenci iz Lemonta preselil v frančiškanski samostan v Sydneyju, o čemer je poročal 13. oktobra 1955 tudi *Naš tednik-Kronika*. Ambrožičeva povest o škofu Slomšku *Tonček s Sloma* je izšla pri Mohorjevi družbi v Celovcu.

⁷⁵ Tischlerjevo pismo Severju in Mauserju, 22. 10. 1950, prepis, ADT.

⁷⁶ Da so v Tischlerjevem krogu Prešerna zelo cenili, priča daljši zapis, ki je ob njegovi zlati maši 28. oktobra 1958 izšel v glasilu Narodnega sveta koroških Slovencev. *Naš tednik-Kronika*, 6. 11. 1958.

dni na obisku v Vatikanu.⁷⁷ Na podlagi Maistrovega komentarja je razvidno, da naj Tischler nad obiskom ne bi bil zadovoljen in naj bi se vrnil razočaran.⁷⁸

Konec septembra 1950 je Tischler Prešernu sporočil, da je tiskarna v ZDA kupljena in naj bi bila oktobra že demontirana z namenom premestitve na Koroško. V Celovec naj bi prispela decembra, do srede januarja pa naj bi bila montirana. Iz ohranjene korespondence je razvidno, da je želel Tischler pomembno pridobitev povezati z bližajočo se stoletnico Mohorjeve družbe. Tischler je pripisoval celovški družbi vodilno vlogo v slovenskem prostoru: »Pri likvidaciji Mohorjeve v Jugoslaviji je težišče Družbe prešlo zopet na Celovec in bi taka versko prosvetna manifestacija bila v vsakem oziru velikega pomena.« Na proslavo naj bi po Tischlerjevi zamisli prišel prav Prešeren kot delegat papeža Pija XII., povabili pa naj bi tudi »našega prevzvišenega in tudi vse druge štiri knezoškofe, kjer prebivajo in živijo Mohorjani, Ljubljana, Maribor, Trst in Gorica«.⁷⁹

Tischler si je sicer poleg Prešernovega prihoda na jubilejno proslavo Mohorjeve zaželel tudi avdienco pri papežu Piju XII., kar je utemeljil s tem, »da tudi Slovenci na Koroškem predstavljamo narodno skupnost, ki se po svojem katoličanstvu lahko meri z Avstriji[,] in zato bi bilo upravičeno pričakovati, da se tudi mi smemo s svojimi problemi zateči k očetu vsega krščanstva«. To se mu je zdelo upravičeno pričakovati, ker je papež sprejel že več avstrijskih laikov, »ki gotovo niso mogli imeti vedno kake posebne misije«. Sam je svojo v pismu Prešernu opisal podrobno: »Da jaz osebno nisem upravičen govoriti v zgolj cerkvenih zadevah, tega se zavedam. V kolikor pa te zadeve posegajo v javno življenje naroda, pa sem mnenja, da bi smel in moral svetemu očetu to pojasniti. Saj se v zadnjih desetletjih posebno povdarja, naj se katoliški lajiki zavzemajo za pravice katoličanov v javnem življenju in naj aktivno sodelujejo in pomagajo pri obrambi verskih interesov. Če pa se s strani cerkvenih krogov ne podvzamejo koraki proti zadevam, ki škodujejo bodisi verskemu življenju vernikov bodisi ugledu Cerkve, potem je dolžnost katol[i]škega lajika, da na višjem mestu opo-

77 Tischlerjevo pismo Maistru, 9. 7. 1950, prepis, ADT.

78 Maistrovo pismo Tischlerju, 27. 7. 1950, ADT.

79 Tischlerjevo pismo Prešernu, 19. 9. 1950, ADT. Z nazivom »prevzvišenega« je imel Tischler v mislih škofa Rožmana. Zanimivo je tudi, da je škofo še vedno imenoval za »knezoškofe«, čeprav tega naziva v postimperialni dobi niso več imeli.

zori na take nedostatke. « Kar zadeva prošnjo za imenovanje delegata za mohorjansko stoletnico, pa je Tischler pripomnil, da naj bi bil »ta jubilej vsaj toliko važen kakor jubilej kakega samostana, na katerega so tudi že prišli delegati iz Rima«. ⁸⁰ Iz gradiva Tischlerjeve družine sicer ni možno razbrati, kako so v Vatikanu sprejeli njegovo pismo. ⁸¹

Slovenski emigranti v ZDA, ki so sprožili akcijo nabave tiskarne, so očitno delili Tischlerjevo vizijo poslanstva Mohorjeve družbe, v kateri je videl povezovalni okvir za celoten slovenski etnični prostor. Ali kot je zapisal v že citiranem pismu patru Prešernu na predvečer njene stoletnice: »Kar pa se tiče stoletnice Družbe sv. Mohorja sem mnenja, da je problem danes v svojem bistvu tudi internacionalen, ker se ne tiče samo koroških Slovencev, marveč tudi Slovencev v Italiji, Sloveniji in drugod po svetu. Ravno to skupnost mora pokazati in naglasiti stoletnica naše največje kulturne ustanove. « V času, ko je zapisal te besede, naj bi imela Mohorjeva družba okoli 12.000 članov, od tega na Koroškem 5000. Glede na predvojno dobo (2200) se je število njenih članov na Koroškem več kot podvojilo, Tischlerja pa je veselilo zlasti njeno širjenje po svetu: »Vsi katoliški begunci po vseh kontinentih se zopet zbirajo okoli svoje matične družbe. « ⁸²

Kot izhaja iz Tischlerjeve korespondence, vsi predstavniki slovenskih izseljencev niso bili prepričani, da bo akcija za nabavo tiskarne uspela. Po Severjevem pričevanju so bili »tudi med novimi«, se pravi begunci, ki so prišli v ZDA po drugi svetovni vojni, nekateri »zelo skeptični, češ vojska bo vse preprečila«. Med temi je v pismu Tischlerju omenil nekdanjega kranjskega dekana Matijo Škerbca. Vendar so skeptični glasovi ostali v manjšini in Sever je le nekaj dni po 30. obletnici koroškega plebiscita lahko Tischlerju sporočil dobre novice: »Božja volja je, tako pravim, da MD nadaljuje s svoj[im] delom. Tega Vam svoje čase nisem upal pisati, da Vam ne bi podiral srca, kakor pravijo v moj[em] domač[em] kraju. Danes pa vem, da Vam bo to samo v vel[iko] vzpodbudo. Vedite, da mi tukaj ne bomo nehali delati za Sl[ovensko] Koroško in posebej še za MD. « Za piko

⁸⁰ Tischlerjevo pismo Prešernu, 8. 10. 1950, ADT.

⁸¹ V *Mohorjevem koledarju za leto 1950* je bil objavljen članek ob desetletnem papeškem jubileju Pija XII., iz katerega je razvidno, da naj bi pozdravil skupino koroških slovenskih romarjev. Menda naj bi jim ob slovesu večkrat zaklical: »Živeli Slovenci!« *Ob desetletnici papeževanja Pija XII.*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1950*, 30–31.

⁸² Tischlerjevo pismo Prešernu, 8. 10. 1950, prepis, ADT.

na i pa je Sever Tischlerja obvestil še o proslavi, ki naj bi jo nameravali ob stoletnici Mohorjeve družbe organizirati v Lemontu. Na Ciril-Methodovo nedeljo naj bi ob tej priložnosti maševal župnik Blažič, ki je daroval denar za tiskarno, govor pa bi imel škof Rožman.⁸³

Vendar sta se Tischler in Sever veselila prezgodaj, saj je prišlo v zaključni fazi operacije do zapleta. V Celovec je namreč 21. oktobra 1950 prispelo obvestilo patra Odila, »da so temne sile v zadnjem momentu pri g. Stau[t]du na delu, da bi on umaknil kupni dogovor oz. kupno pogodbo«. Tischler je takrat še upal, da se takšen scenarij ne bo uresničil. Zadovoljno je poročal Severju in Mauserju, da se v Mohorjevi hiši že intenzivno pripravljajo na zagon lastne tiskarne. V hišo se je vselil Hornböck »in prevzel vse delo v Celovcu«, kmalu naj bi se mu pridružil tudi inženir Lambert Muri, nekdanji sodelavec Antona Korošca, ki je sedaj pomagal pri *Našem tedniku*. Če se pred drugo svetovno vojno v Mohorjevi hiši živeli samo štirje Slovenci, naj bi jih bilo zdaj vključno z Murijem kar 22. Tischler je bil zelo zadovoljen tudi z aktualnim *Koledarjem Mohorjeve družbe za leto 1951* in napovedal, da ga bodo začeli v začetku novembra pošiljati tudi v Ameriko: »Nad koledarjem boste letos kar strmeli. Platnice so umetnina v zamisli in umetnina v izdelavi in tisku.« S posredovanjem izseljencev naj bi bilo ameriškim Slovencem poslanih v dveh zabojih okoli 80 kolekcij Mohorjevega knjižnega daru, za vsako so v Celovcu pričakovali plačilo enega dolarja neto. V pismu je pikro pripomnil, da so knjige ponudili tudi Državni založbi Slovenije v Ljubljani, a dobili odgovor, »da jih knjige ne konvenirajo«. Hladen tuš je bil za Tischlerja tudi odgovor ljubljanske univerze na zaprosilo, da jim pošljejo novi pravopis, saj so v Ljubljani kot kompenzacijo zahtevali knjižne izdaje v znesku 150 šilingov, medtem ko je bilo mogoče pravopis v knjigarni v Špitalu ob Dravi na Koroškem kupiti za sto. Mohorjani so takšen kšeft zavrnil: »Seve smo Univerzi, ki naj [bi] bila tudi slovenska[,] odgovorili, da podarimo vse naše knjige ‚Slovenski univerzi‘ brez vsake protiusluge. Tako podpira ‚materinska država‘ zamejstvo. To je res izraz slovenskega dela.« Tischler je ob tem Severju in Mauserju tudi zaupal, »da tudi pri nas ne gre brez težav«. V mislih je imel nasprotovanje Vinka Zwittera, »ki je pri nas oviral načrt lastne tiskarne z vso silo«. Ko naj bi »videl, da preprečiti ne more več, je pričel z go-

83 Severjevo pismo Tischlerju, 15. 10. 1950, ADT.

njo proti listu « *Naš tednik*, »češ da je liberalen«. Pri tem ni upošteval taktične drže, ki naj bi jo po Tischlerjevem mnenju zagovarjali tudi vsi duhovniki, »ko so razmere silile, da udarimo od časa do časa povdarjeno nacionalno linijo«. Spričo Zwittrove »gonje« naj bi nato tudi Inzko st. odstopil iz uredništva Mohorjeve družbe, češ »da smo bolj nacionalni kot OF«. Tischler je sicer menil, da tega »seve ne moremo in tudi nočemo zanikati«. Zwitter pa naj bi šel nato »celo tako daleč, da je izjavil, da je vsako potegovanje za nacionalno enakopravnost odvišno, ker gre danes za katoličanstvo, za to pa se moramo boriti na strani Nemcev in ne rabimo ne listov in ne tiskarne«. Tischlerju te kritike vseeno niso prišle preveč do živega, saj se je opiral na priznanja, ki naj bi jih na račun *Našega tednika* dobival iz izseljenstva: »Celo prevz[išeni] g. knezoškof dr. Rožman in pater Prešeren sta z nami zadovoljna.«⁸⁴

O zapletih s tiskarno, katere nakup je bil že celo notarsko overjen, je Tischler v začetku leta 1951 poročal tudi Maistru. Z njeno demontažo naj bi se predolgo obotavljali, zato je prej prišel drug kupec in zanjo ponudil več. To je razvidno iz pisma, ki ga je na praznik svetih treh kraljev 1951 Tischler poslal Maistru, da bi ga seznanil z aktualnimi novicami iz Koroške. V pismu se je uvodoma dotaknil nedavne smrti avstrijskega predsednika Rennerja: »Drugače gre tukaj ves cirkus naprej. Mislim, da pomeni za nas tudi veliko izgubo smrt državnega predsednika Rennerja. On je tudi naše probleme zelo trezno gledal. Sedaj pa bo gotovo velik zastoj v vseh naših zadevah. Odkar smo namreč bili pri Rennerju, smo opazili, da veje od tam vendar nekaj nov veterček.« Ton Tischlerjevega pisma je bil precej pesimističen, opaziti je bilo razočaranje nad razvojem dogodkov: »Živimo pač v puščavi, kjer se zelenjava suši.« Opisal je težave v zvezi z izhajanjem *Našega tednika* in nakupom tiskarne. Opozoril ga je tudi na sklep Družbe sv. Cirila in Metoda, ki je očitno po navodilih komunističnih oblasti iz Slovenije odpovedala gostoljubje šolskim sestram v svoji stavbi v Št. Rupertu: »Tako materinska država dela z nami na meji.« Slabo naj bi se godilo tudi na drugi gospodinjski šoli šolskih sester v Št. Petru v Rožu, kjer se je takrat učilo 67 deklet: »Tudi tam sem našel sto in sto potreb za šolo, ki bi jih človek moral takoj rešiti, pa ne more. Včasih se me že res polašča obup.«⁸⁵

84 Tischlerjevo pismo Severju in Mauserju, 22. 10. 1950, prepis, ADT.

85 Tischlerjevo pismo Maistru, 6. 1. 1951, prepis, ADT.

Iz njune korespondence tudi izhaja, da je Maister Tischlerja vabil, naj se pridruži Slovincem v emigraciji: »Svetovni položaj gotovo budno spremljaš. Za primer najhujšega, ali si že kaj razmislil, kaj in kako? Eno je gotovo, da se moraš z družino rešiti čez te hude čase, ki nas čakajo, ne samo zavoljo samega sebe, temveč za blagor Slovencev na Koroškem.«⁸⁶ Vendar je Tischler to možnost zavrnil. Pri tem se je skliceval na zdravstveno stanje: »Kar se tiče mene osebno, ostanem za vsak slučaj tu. Če bo kazalo, če bi bilo umestno, bi Janko poskusil pot. Zame pa se več ne spleča, ker sem zdravstveno v takem položaju, da ne bi zdržal mnogo in tako vsa stvar nima pravega pomena, če je že tako določeno, potem pa je vseeno, tu ali pa tam.« V tem okviru je Tischler zaprosil Maistra, naj mu sporoči, koliko bi znašali stroški študijskega bivanja sina Janka v Parizu.⁸⁷ Maister mu je odgovoril, naj glede stroškov ne skrbi, saj mu bodo pariški Slovenci priskrbeli štipendijo.⁸⁸

Pomladi 1951 so si Tischler in njegovi somišljeniki v Celovcu končno lahko oddahnili, saj je bil marca iz ZDA na Koroško odposlan stavni stroj – linotajp.⁸⁹ Tiskarna je začela obratovati 1. avgusta istega leta, naslednje leto pa je prevzela še tiskanje *Našega tednika*.⁹⁰ Tik pred sklenitvijo posla se je pojavilo še nekaj vprašanj glede pravnega statusa tiskarne, ki pa so jih po več posvetih vendarle razrešili.⁹¹ Podporniki iz emigracije so z nabavo tiskarne Tischlerju omogočili, da se s svojimi somišljeniki dokončno utrdi na povojnem koroškem političnem prizorišču, kar bi bilo brez lastnega časopisnega medija in tiskarske dejavnosti izjemno težko.

Maister je redno spremljal Tischlerjeve nastope v javnosti, kot jih je beležil *Naš tednik*. Tako je v začetku marca 1951 pozdravil njegov govor pred Narodnim svetom koroških Slovencev: »Saj ne gre samo za to, da se držimo[,] temveč da se pametno držimo. In treba je imeti praktični smisel[,] tega

86 Maistrovo pismo Tischlerju, 14. 12. 1950, ADT.

87 Tischlerjevo pismo Maistru, 6. 1. 1951, prepis, ADT.

88 Prim. Maistrova pisma Tischlerju, 20. 1., 28. 2. in 16. 4. 1951, ADT.

89 Danes se nahaja kot razstavni eksponat v pritličju Mohorjeve hiše v Celovcu, o njegovi nabavi priča naslednji napis: »Linotype stavni stroj so na pobudo in s pomočjo p. Odila Hajnška darovali Slovenci v Ameriki leta 1951 Mohorjevi družbi in s tem bistveno pripomogli k obnovitvi Mohorjeve tiskarne. – Prvi Linotype stavni stroj je iznašel Othmar Mergenthaler v Baltimore v ZDA 1885.«

90 Valentin Inzko st., *Družba sv. Mohorja – vseslovenska versko-kulturna ustanova, v: Družba sv. Mohorja. Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru (1851–1995)* (Mohorjeva družba: Celje – Celovec – Gorica 1996), 13–60, tu 50.

91 Tischlerjevo pismo Severju, 22. 8. 1951, prepis, ADT.

pa ti imaš. Nekaj formul iz Tvojega govora je imenitnih (ona o Rosenbergu npr.). vrednih tudi širšega foruma, kakor je Vaš koroški. Slovenci nikoli nismo imeli veliko političnega smisla, pa človeku dobro de, če vidi, da se naši prvaki, zlasti na tako važnem mestu za nas, kakor je tvoje, dobro znajdejo.«⁹² Če sta si v letu 1950 Maister in Tischler pisala po večkrat na mesec, pa se v družinski zapuščini njuna korespondenca pomladi 1951 konča. Težko je zanesljivo ugotoviti, ali se ta ni ohranila ali pa sta z dopisovanjem prenehala. Zdi se, da gre bolj za prvo, saj se je ohranilo Maistrovo pismo iz leta 1970, ki po tonu kaže, kot da med njunim pisanjem ne bi bilo daljšega presledka.⁹³

Tischler je kot predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev sodeloval tudi z različnimi slovenskimi političnimi skupinami v Italiji. S tamkajšnjimi slovenskimi politikami in razumniki je sčasoma spletel močne vezi.⁹⁴ Tako je dobro sodeloval s protikomunistično usmerjeno Slovensko demokratsko zvezo v Gorici, ki je izdajala glasilo *Demokracija*, pa tudi z demokrati v Trstu.⁹⁵

Tischler je bil dobrodošel gost vsakoletnih študijskih dni v Dragi pri Trstu, ki so jih od srede šestdesetih let organizirali primorski rojaki.⁹⁶ Draga je že kmalu postala zanimivo stičišče srečevanj tudi za koroške zamejce, zlasti tiste iz kroga Narodnega sveta koroških Slovencev. Poleti 1966, 1968 in 1974 je, denimo, razmere na Koroškem predstavil Valentin Inzko st., Vinko Zwitter pa leta 1967.⁹⁷ V začetku septembra 1970 je na študijske dni prišla močna delegacija iz Avstrije, ki so jo ob Tischlerju sestavljali še Reginald Vospernik, Pavle Zablatnik in Ivan Tomažič.⁹⁸ Leta 1972 pa je Tischler tam nastopil s svojim predavanjem. Podrobno je predstavil politične in kulturne razmere na Koroškem od sprejema *Senžermenske pogodbe* do najnovejših

92 Maistrovo pismo Tischlerju, 3. 3. 1951, ADT.

93 Maistrovo pismo Tischlerju, 19. 6. 1970, ADT.

94 *Tischlerjev simpozij*, 151–152.

95 Filipič, »Usoda«, 68–69.

96 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 142. Zahvaljujem se kolegici Mojci Šorn za pomoč pri iskanju zbornikov študijskih dni v Dragi.

97 *Kronika predavateljev na študijskih dneh v Dragi od leta 1966 do leta 1973*, v: *Družina in generacije. Draga 1973*, uredili Marijan Bajc, Marij Maver in Franc Mljač (Mladika: Trst 1974), 103. Prim. Valentin Inzko st., *Koroška in izseljeniški problemi*, v: *Draga 1968. Predavanja študijskih dni v Dragi pri Trstu*, uredili Franc Mljač et al. (Mladika: Trst 1969), 60–66; Isti, »Skupna Koroška«, v: *Slovenec med domom in svetom. Draga 1974*, uredili Marijan Bajc et al. (Mladika: Trst 1975), 37–42.

98 Jože Peterlin, *Pozdrav*, v: *Slovensko usodo krojimo vsi. Predavanja študijskih dni v Dragi*, uredili Marijan Bajc et al. (Mladika: Trst 1971), 7–9.

dni, pri čemer je v temeljnih črtah predstavil tako pravne podlage manjšinskega vprašanja kot tudi pomanjkljivo implementacijo zaščitne zakonodaje. Izpostavil je pomen šolske odredbe iz leta 1945 in ustanovitev Slovenske gimnazije. Pri tem je ugotovil, »da Avstrija ni izpolnila svojih obveznosti do manjšine, obveznosti, ki izhajajo iz leta 1919 in iz prostovoljnih zagotovil deželnega zbora«. Podobno kritično je ovrednotil tudi politiko avstrijskih oblasti po drugi svetovni vojni.⁹⁹

Sredi petdesetih let je Tischler podprl načrt Frana Erjavca, ki je želel napisati pregled zgodovine koroških Slovencev od srednjega veka naprej. Tischler mu je pri tem ponudil vso podporo. Kot beremo v pismu z dne 6. decembra 1953, je slednji Erjavcu obljubil pomoč pri nabavi literature in pokritju stroškov za potovanja po Koroškem. Pri tem mu je zagotovil tudi sodelovanje slovenskih duhovnikov.¹⁰⁰ Erjavec se je nato poleti 1954 res mudil na Koroškem in je med drugim stanoval nekaj časa pri Tischlerju. Za pomoč se je po vrnitvi v Pariz posebej zahvalil dekanu Koširju.¹⁰¹

Pomladi 1953 je Tischler ostal brez svojega najpomembnejšega sodelavca Ivana Starca. Nekdanji deželnozborski poslanec Koroške slovenske stranke je umrl šest dni pred Tischlerjevim 51. rojstnim dnevom. Slovo od dolgoletnega političnega zaveznika, s katerim sta šla skupaj skozi vse viharje poplebiscitne Koroške in nacistične strahovlade, je bilo za Tischlerja gotovo težko. V nekrologu za *Mohorjev koledar*, ki ga je posvetil bratrancu, ga je opisal kot predanega duhovnika in narodnjaka, ki mu je bil zvest zaupnik.¹⁰² V letih številnih preizkušenj, ko so se koroški Slovenci morali soočati tako z ignoranco velesil kot tudi naraščajočimi nacionalističnimi pritiski, bi mu njegovi nasveti prišli še kako prav.

99 Joško [Joško] Tischler, *Koroška, v: Ideje in vrednote. Zbornik Draga 1972*, uredili Marijan Bajc, Marij Maver in Franc Mljač (Mladika: Trst 1973), 67–71.

100 Tischlerjevo pismo Erjavcu, 6. 12. 1953, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Rokopisni oddelek, Ms 1828, Zapuščina Frana Erjavca. Erjavčeva zgodovina koroških Slovencev je najprej izhajala v letih 1954–1958 v *Našem tedniku-Kroniki*, nato pa tudi v zvezkih Mohorjeve družbe, pregled sicer sega do marčne revolucije 1848. V glasilu Narodnega sveta koroških Slovencev so izid 4. zvezka pospremili z naslednjim komentarjem: »Naš zgodovinar Fran Erjavec z veliko ljubeznijo in še večjo marljivostjo odkriva življenje in življenjske prilike koroških Slovencev, da bi tako današnjemu rodu pokazal sončne in senčne strani narodne preteklosti. Z vsakim zvezkom se bolj približujemo času, ki postaja sedanosti nekam podoben.« *Naš tednik-Kronika*, 4. 12. 1958.

101 Erjavčevi pismi Koširju, 3. 5. in 14. 8. 1954, Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, Zapuščina Kristijana Koširja.

102 Tischler, *Janez Starc*, 80.

10.

Upanje v srednjeevropsko poslanstvo Avstrije

Avstrijske oblasti so v povojnih letih v odnosu do slovenske narodne skupnosti morale upoštevati stališča velesil, pri čemer so pri njihovih predstavnikih večinoma naletele na precejšnje razumevanje, ko je šlo za zaščito manjšinskih pravic. Po sporu z Informbirojem je postalo jasno, da je Jugoslavija tudi glede koroškega vprašanja ostala brez sovjetske podpore.¹ Nasprotja med Stalinom in zahodnimi velesilami so bila takrat že očitna, a to še ni pomenilo tudi, da lahko v Beogradu zdaj računajo na britansko podporo tudi v odnosih s sosednjimi državami.² Tischler je z Narodnim svetom koroških Slovencev vseeno poskušal reševati, kar se je rešiti dalo. Njegova protikomunistična drža mu gotovo ni škodila v odnosih z britansko zasedbeno oblastjo, ki je bila vendarle na določenih področjih pripravljena podpreti njegova prizadevanja.

Na državni ravni je Tischler sprva še računal, da bo mogoče pridobiti za podporo slovenskim narodnim zahtevam Avstrijsko ljudsko stranko. Po

¹ Glasilo Narodnega sveta koroških Slovencev je Titovo zunanjo politiko vijuganja med zahodnimi državami in komunističnim svetom, ki je sledila sporu s Stalinom, včasih ošvrknilo tudi s kakšno ironično opazko. Takšen primer je bila vest s konca januarja 1959 o tem, kako je šrilanški premier Solomon Bandaranaike maršalu Titu med njegovo daljnovzhodno turnejo podaril slončka, ki je bila pospremljena z naslednjim komentarjem: »Zaradi še vedno ostrega spora med Beogradom na eni ter Moskvo in Pekingom na drugi strani ni slednjima prav nič všeč, da Tito šari po Daljnem vzhodu. Da pa je njegovo potovanje všeč Amerikancem, priča vest iz Washingtona, da bo Jugoslavija v novem letu dobila nova posojila v znesku okrog 150 milijard [pravilno: milijonov] dolarjev.« *Naš tednik-Kronika*, 29. I. 1959.

² Občasno so sicer prišla v *Našem tedniku-Kroniki* do izraza tudi bolj optimistična stališča, češ da naj bi zahodne velesile sedaj z večjo naklonjenostjo obravnavale jugoslovanske ozemeljske zahteve glede Trsta in Koroške. *Naš tednik-Kronika*, 6. 9. in 15. 11. 1950.

Rennerjevi smrti se je skupaj s somišljeniki vseeno znašel v precepu, koga naj podprejo na predsedniških volitvah 6. maja 1951. Kot je zapisal v pismu Maistru, »odločitev za našo skupino res ni lahka«. ³ V drugem krogu, 27. maja, je nato socialistični kandidat Theodor Körner premagal Heinricha Gleissnerja iz Avstrijske ljudske stranke. Tischlerjevo glasilo je izrazilo upanje, »da se bo volilna razburjenost, ki je vladala v minulem tednu po vsej državi, zopet polehla«. A vest o novem zveznem predsedniku je zasenčilo poročilo z občnega zbora Slovenske prosvetne zveze 19. maja, označenega v uvodniku s precejšnjo mero ironije kot »zgodovinski dan«, ker so se pred zaprtimi vrati zasedanja znašli nekateri njeni najbolj zaslužni člani iz predvojne dobe. Med njimi so »frontaški« privrženci Mirta Zwittera preprečili vstop celo Tonetu Grilu, edinemu še živečemu ustanovnemu članu izvirne Slovenske krščansko-kulturne zveze. Kljub priseganju na potrebo po enotnosti manjšine so »katoliški prosvetaši« ostali zunaj nekdanje skupne krovne kulturne organizacije. ⁴ Razcepljenost v narodni skupnosti se je torej še poglobljala, kar ni bil nič kaj dober obet pred odločilnimi dogajanja za diplomatsko mizo velesil.

V intervjuju, ki ga je imel ob 30-letnici *Našega tednika*, je Tischler zatrdil, da naj v večletnih pogovorih o *Avstrijski državni pogodbi* koroški Slovenci ne bi bili udeleženi. ⁵ O njihovi vključitvi naj ne bi razmišljali ne na Dunaju in ne v Beogradu. To je razvidno iz pisma, ki ga je sredi februarja 1949 »z ozirom na časopisne informacije« Tischler napisal jugoslovanskemu zunanjemu ministru Edvardu Kardelju: »Čeprav nam manjka slehernih avtentičnih informacij, imamo vendar vtis, da v sedanji fazi pogajanj za avstrijsko državno pogodbo maksimalni cilj nas vseh ne bo dosežen. Kdor pa pozna iz bližine koroški narodni problem, ta ve, da brez neke vmesne rešitve naš cilj tudi v bodoče ne bi bil več dosegljiv. Uspeh prizadevanj jugoslovanske delegacije vidimo že sedaj v pripravljenosti ostalih delegacij na pomembnejše koncesije, ki naj bi zavarovale obstoj koroških Slovencev v sedanjih mejah Avstrije. Ne moremo si točno predstavljati forme in obsega, kaj naj bi te

³ Tischlerjevo pismo Maistru, s. 4. 1951, prepis, ADT.

⁴ *Naš tednik-Kronika*, 30. 5. 1951.

⁵ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 176.

koncesije vsebovale. Prav tako nam tudi ni poznan koncept jugoslovanske delegacije.«⁶

Gradivo, ohranjeno v Tischlerjevi družinski zapuščini, vsebuje samo nekaj dokumentov, ki dokazujejo obstoj komunikacije med Narodnim svetom koroških Slovencev in visokimi komisarji zmagovitih velesil na Dunaju. A zavedati se je treba, da zaradi lastnih interesov organizacija tovrstnih stikov niti ni smela razglašati v javnosti, saj bi s tem političnim nasprotnikom olajšala delo v boju za naklonjenost velesil. Poleg tega je prišlo tudi do normalizacije odnosov med Avstrijo in Jugoslavijo, ki je 20. januarja 1951 ukinila vojno stanje s sosednjo državo.⁷ Bile so odpravljene številne omejitve v bilateralnem poslovanju, prišlo je do prvih ministrskih obiskov.⁸

Eden redkih stikov z visokimi komisarji velesil, ki ga je Tischler tudi sam delil z javnostjo, se je zgodil kmalu po ustanovitvi Narodnega sveta koroških Slovencev, ko jim je po lastnih besedah na Dunaju posredoval »manjšinski statut«, izdelan v okviru njegove politične organizacije.⁹ Iz korespondence v družinski zapuščini je razvidno, da ga je 18. julija 1949 izvršilni odbor Narodnega sveta koroških Slovencev poslal ameriškemu visokemu komisarju Geoffreyju Keysu. V spremnem dopisu, ki sta ga podpisala Tischler in Dolfey Picej, je bilo uvodoma poudarjeno, da naj bi se v Narodnem svetu koroških Slovencev (v nemškem prevodu je naveden kot *Rat der Kärntner Slowenen*) povezale vse skupine in organizacije koroških Slovencev, razen Osvobodilne fronte. Kratek opis vsebine statuta sta Tischler in Picej strnila v dveh točkah. Prvič, naj bi dokazoval, da lahko prava demokracija zagotavlja narodnostne pravice tudi majhni narodni skupnosti. In drugič, s tem naj bi se obnovil in zavaroval mir med obema deloma ljudstva v deželi (*den beiden Volksteilen im Lande Kärnten*), s čimer bi bili tudi onemogočeni ekscesi. Na koncu sta pozvala predstavnika ZDA, da naj prav slednje spričo sporočil *Atlantske listine* predloženi status obravnavajo dobronamerno.¹⁰

Kakšen je bil ameriški odgovor, iz dokumentov v družinski zapuščini ni razvidno. Se je pa ohranila Tischlerjeva izjava, da naj bi mu avgusta 1949

6 Tischlerjevo pismo Kardelju, 17. 2. 1949, delno ohranjeni prepis, AKKZ.

7 *Naš tednik-Kronika*, 24. 1. 1951.

8 Do konca leta 1952 je bil jugoslovanski poslanik na Dunaju Slovenec Viktor Repič, nato pa Črnogorec Dragomir Vučinić. *Naš tednik-Kronika*, 18. 12. 1952.

9 *Naš tednik*, 14. 9. 1949.

10 Dopis Tischlerja in Piceja visokemu komisarju ZDA, 18. 7. 1949, ADT.

»angleški predstavnik v Avstriji sporočil, da so bistveni deli našega osnutka odobreni in bodo del statuta avstrijske državne pogodbe.«¹¹ Izvod statuta sta Tischler in Picej posredovala tudi Jaki Avšiču, partizanskemu generalu, ki je po vodenju jugoslovanske vojaške misije v Berlinu postal poslanik Federativne ljudske republike Jugoslavije na Dunaju. A za razliko od spremnega dopisa ameriškemu visokemu komisarju je bil tisti, namenjen Avšiču, po obsegu silno skop, v enem odstavku.¹² Takšna oblika dopisa priča, da so bili odnosi Narodnega sveta koroških Slovencev s Titovo diplomacijo takrat hladni, komunikacija pa očitno samo formalna.¹³ Po drugi strani pa so se tudi koroški vladni krogi močno trudili, da ne bi Tischler o problemih slovenske manjšine seznanjal mednarodne javnosti. Med drugim naj bi preprečili tudi njegov sestanek z nekdanjim britanskim zunanjim ministrom Anthonyjem Edenom, ko se je prav v času tridesetletnice koroškega plebiscita mudil v Avstriji.¹⁴

Konec septembra 1950 je Maister obvestil Tischlerja o prihodu novega francoskega visokega komisarja na Dunaj. V pismu samo z začetnico priimka »P.« navedeni diplomat je bil Jean Payart, po drugi svetovni vojni več let delujoč kot veleposlanik v Beogradu. O njem je Maister v pismu Tischlerju zapisal, »da je pomemben za Vas in da Vam je naklonjen«. Pred odhodom naj bi bil Payart informiran o položaju koroških Slovencev: »Pokazal je velik interes in veliko simpatijo. Imam vtis, da bo vse storil, kar bo mogel, da bo tudi interveniral pri svojih zavezniških tovariših.« Maister je Tischlerju svetoval, naj se pripravi za francoskega visokega komisarja posebna spomenica v obsegu dveh do treh tipkanih strani s historiatom, opisom aktualnega položaja koroških Slovencev in s programskimi zahtevami. Maister se je ponudil, da bi jo v Parizu prevedli v francoščino in jo Payartu od tam tudi poslali. V naslednji fazi pa naj bi stopili v osebni stik predstavniki koroških Slovencev in ga obiskali na Dunaju. Maistru se je zdelo takšno ravnanje nujno, saj naj

¹¹ *Naš tednik*, 14. 9. 1949. Poleg Američana Keysa so bili takrat visoki komisarji še Alexander Galloway (Velika Britanija), Antoine Béthouart (Francija) in Vladimir Petrovič Sviridov (Sovjetska zveza).

¹² Dopis Tischlerja in Piceja poslaniku Avšiču, 18. 7. 1949, ADT.

¹³ Kljub temu je *Naš tednik-Kronika* redno poročal o Titovi dejavnosti. Tako je poleti 1950 celo zabeležil, da se je maršal 27. avgusta povzpel na Jezerski vrh ob meji s Koroško in se tam zadržal – dobrih 10 minut. *Naš tednik-Kronika*, 30. 8. 1950.

¹⁴ *Naš tednik-Kronika*, 18. 10. 1950.

bi se prav v tistem šolskem letu poskušala izpeljati kaka uspešna akcija za srednje šole koroških Slovencev.¹⁵ O dobrih stikih med pariškimi Slovenci in novim francoskim visokim komisarjem na Dunaju priča tudi to, da so se nanj obrnili tudi v zvezi s štipendijo za Janka Tischlerja.¹⁶

Na jugoslovanskem generalnem konzulatu so Tischlerjeve stike s politično emigracijo seveda pozorno opazovali in jih v svojih poročilih obravnavali negativno. To je bil tudi eden od glavnih razlogov, da je bil Vošnjak (v »srbohrvaško« pisanih depešah) skeptičen glede skupnega nastopa obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev na deželnozborskih in državnozborskih volitvah leta 1953. Menil je, da »v klerikalnem krilu koroških Slovencev prevladujejo belogardistični elementi«. V »Tischlerjevi grupaciji« je videl nevarnost »za progresivne koroške Slovence«. Tischlerju so komunistični kritiki očitali, da naj bi bil »kompromitiran« in »korumpiran«, pri čemer so obžalovali, da naj v Narodnem svetu koroških Slovencev ne bi bilo »vidnega voditelja, ki bi lahko prevzel vodstvo«. Opažali so, da naj bi organizacijo razjedali notranji spori, med drugim naj bi prihajalo tudi do nesoglasij med Tischlerjem in Inzkom st. glede sodelovanja z emigrantskimi krogi.¹⁷ Vprašanje o verodostojnosti tovrstnih obveščevalnih poročil je verjetno na mestu. Pogosto se namreč zdi, da je šlo bolj za listo zlonamernih predvidevanj kot pa za analizo dejanskega stanja.

Vseeno pa je dejstvo, da so bili Tischler in njegovi privrženci takrat na jugoslovanskem predstavništvu v Celovcu nezaželeni. Ko je njegov sin Janko nekoč v času koroškega sejma potrkal na vrata gospodarskega atašeja, da bi ga prosil za financiranje kakega oglasa v *Našem tedniku*, naj bi ga slednji nagnal z besedami: »Zgini, belogardska baraba!« Ali kot je v svojih spominih zapisala Jankova soproga Marica, ki je prav tako delala v pisarni *Našega tednika*: »V oglasnem oddelku nam niso delali težav samo Nemci, marveč tudi Slovenci levega krila. Rekli so, da smo narodni izdajalci. Za Avstrijce smo bili tudi narodni izdajalci.«¹⁸

V pripravah na volitve so se Tischler in njegovi somišljeniki začeli pogajati z Avstrijsko ljudsko stranko, ki sta jo zastopala Hans Ferlitsch in

15 Maistrovo pismo Tischlerju, 29. 9. 1950, ADT.

16 Maistrovo pismo Tischlerju, 23. 3. 1951, ADT.

17 Filipič, *Politična dejavnost*, 214–215 in 234–235.

18 *Spomini Marice Tischler*, 146.

Josef Meier, urednik glasila *Volkszeitung*. Med slovenskimi pogajalci sta bila tudi Inzko st. in Vinko Zwitter. Sprva je kazalo, da naj bi bil sklenjen kompromis, po katerem bi bila znotraj stranke ustanovljena »slovenska skupina«. A očitno se je zdelo večini koroških »črnih« to prevelika koncesija Slovincem, zato so pogajanja propadla.¹⁹ Tischler in njegovi somišljeniki so se 18. decembra 1952 odločili, da nastopijo na deželnozborskih volitvah pod geslom *Bog – narod – dom* s samostojno listo kot Krščanska demokratska stranka.²⁰ A po Vošnjakovem nič kaj diplomatskem mnenju naj bi bila slednja samo drugo ime za »belogardistično kliko«.²¹ Da se je vplivni jugoslovanski diplomatski predstavnik za Tischlerjevimi hrbtom pogodil z deželnim glavarjem Wedenigom, da bo Demokratična fronta delovnega ljudstva na volitvah podprla socialiste, je bil samo še dokaz več, da so bili v Ljubljani pripravljeni storiti vse, da Tischlerja onemogočijo.²² V krog slednjega naj bi menda oblastniki v Sloveniji hoteli podtakniti celo oznovskega agenta »Murnika iz Tržiča«, ki se je Tischlerju predstavil kot organizator opozicije proti komunističnemu režimu v Sloveniji. Vendar naj bi ga po lastnih besedah zavrnil, češ da imajo koroški Slovenci dovolj svojih težav. Sledil je poskus diskreditacije v *Slovenskem vestniku*, ker da naj bi Tischler sogovorniku ponujal denar. Njegov odgovor na tovrstne očitke je bil odločen: »Mislim, da sem za slovenski narod iz idealizma napravil več[,] kakor on za denar v službi policijskega špicl[j]a.«²³

S posredovanjem skupine rodoljubov okoli Jake Reichmana je nekako le prišlo do poskusa oblikovanja enotne liste za februarske volitve, a so pogovori propadli zaradi nesoglasij okoli imenovanja nosilca liste.²⁴ Krščanska demokratska stranka je pričakovano za nosilca imenovala Tischlerja, za neuspeh pogajanj o skupnem nastopu pa obtožila nasprotno stran.²⁵ Organizirala je

19 *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

20 *Naš tednik-Kronika*, 25. 12. 1952.

21 Poročilo jugoslovanskega generalnega konzulata v Celovcu o položaju na Koroškem, 1. 8. 1952, Fond Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva, AS 573 [dalje: AS 573, RKSZDL], škatla 1823; Filipič, *Politična dejavnost*, 214–215.

22 Zabeležka Vošnjakovega pogovora z Wedenigom, 25. 11. 1952, AS 573, RKSZDL, škatla 1823.

23 *Naš tednik-Kronika*, 4. 2. 1953.

24 *Naš tednik-Kronika*, 25. 12. 1952. Reichman, ki je bil med vojno izseljen na Hesselberg, je le dva meseca po svoji neuspešni spravi umrl, star 56 let. Tischler mu je, čeprav sta se v stališčih tudi kdaj razhajala, posvetil ganljiv nekrolog. *Naš tednik-Kronika*, 4. 2. in 12. 2. 1953.

25 *Naš tednik-Kronika*, 8. 1. 1953.

vrsto shodov, med drugim v Bilčovsu, Globasnici, Pliberku, Selah, Slovenjem Plajberku, Škofičah (Schiefling am Wörthersee), Štebnu (Feuersberg), Št. Primožu (St. Primus), Železni Kapli, Žvabeku, na Obirskem (Ebriach) in Radišah (Radsberg).²⁶ Tischler je v Selah 25. januarja v govoru pred okoli 250 zborovalci v farnem domu posvaril pred agitacijo večinskih strank v deželi, ki so tekmovala za glasove Slovencev: »Kar strmeli boste, v kaki lepi slovenščini znajo kar naenkrat pisati tako volkspartajevci kakor tudi socialisti. Verjetno bodo za volitve še drugi znali slovensko. Pred par meseci so se še prerivali in prepirali, ali je na Koroškem vse dajč, vindiš ali vindiš-dajč. Devet jezikov je bilo predvidenih v odloku g. deželnega glavarja za ljudsko štetje 1. junija 1951. Sedaj naenkrat pa zna stranka gospoda deželnega glavarja tako lepo slovenščino; mogoče so dobili nove strokovnjake.« Tischler je posebej opozoril na tradicionalno povezanost slovenske narodne politike in vere: »Vse naše kulturno hotenje in delo je tesno povezano z našo preteklostjo. Naša preteklost pa tesno sloni na krščanski zamisli narodovega življenja in vsakdo, ki bi hotel to iz našega življenja zbrisati, sega po naši narodni samobitnosti. Kdor pa to dela, ne more biti prijatelj Slovencev in posebno ne koroških Slovencev, pa naj prihaja pod eno ali drugo zastavo.«²⁷

Tischler se je tudi na teh volitvah oprl predvsem na pomoč duhovnikov. Med njegovo deseterico kandidatov za deželni zbor se je prvič znašla tudi ženska; četrta na listi je bila Milka Hartman, ki je javno pozvala rojakinje, naj z geslom *Mati – domovina – Bog* volijo njeno stranko: »Storile bomo k volitvam svojo krščansko in slovensko dolžnost. Kot levinje bomo branile naše domove in našo lepo domovino. Branile z žrtvijo, pojasnili in podrobnim delom, branile z glasovnico v roki, branile pa še najbolj z našo molitvijo k Očetu naše domovine in naših družin.«²⁸ S posebnim razglasom se je Tischler obrnil tudi na izseljence, ki jim je pomagal pri vrnitvi domov iz nacističnega pregnanstva: »Bodimo edini, kakor smo bili tedaj 17. julija 1945 na beljaškem kolodvoru. Bodimo edini, kakor smo bili v celovski kasarni. Bodimo edini in enotni, kakor smo bili kljub vsem neprilikam dne

²⁶ *Naš tednik-Kronika*, 22. 1. in 12. 2. 1953.

²⁷ *Naš tednik-Kronika*, 29. 1. 1953.

²⁸ *Naš tednik-Kronika*, 6. 2. 1953. Pred Hartmanovo so bili na volilni listi Tischler, Janko Janežič in Miha Švegl, za njo pa Karel Mikl, Boštjan Male, Peter Mohar, Janko Tolmaier in Štefan Marktl. Na državnozbornih volitvah sta nastopila samo Tischler in Janežič.

14. [pravilno: 15.] aprila 1946 v celovški stolnici. « Pozval jih je, naj bodo pri njihovi volilni izbiri odločilni »vera v Boga, vera v zmago pravice in zaupanje v svojo lastno razsodnost«. ²⁹ Očitke o nezmožnosti skupnega nastopa obeh slovenskih osrednjih organizacij je zavračal, češ »da je bila na strani Krščanske demokratske stranke skrajna pripravljenost za sporazum in sodelovanje z vsakim Slovencem in vsako[,] tudi najmanjšo skupino, vse seveda na osnovi demokracije«. A kot je opozoril na volilnem shodu v Bilčovsu, naj bi bilo to izvedljivo le na temelju enakopravnosti: »Da bi pa kdo hotel diktirati, kakor je poskusila demokratična fronta, tega seve v demokratičnih razmerah ne bi dovolil nihče.« ³⁰

Ne samo, da ni prišlo do skupnega nastopa s konkurenčno slovensko organizacijo, Tischlerjeva ekipa je javno zavrnila sodelovanje pri državnoborskih volitvah tudi s Socialistično stranko Avstrije in z Avstrijsko ljudsko stranko, ki jo je še na prejšnjih volitvah podprla. ³¹ S prvo naj ne bila kompatibilna zaradi njenega zavračanja krščanskih načel in nerazumevanja »kulturnega idealizma« koroških Slovencev: »Kjerkoli se je pojavil avstrijski socializem na naših vaseh, je zamrlo naše prosvetno in narodno življenje, vsepovsod tam se širi smrtna tišina.« Negativno stališče Tischlerjevih krščanskih demokratov do »rdečih« niti ni bilo presenetljivo, kar pa ne velja za odklonilni odnos do »črnih«. Očitno so pretehtale »več ko[t] negativne« izkušnje v povojnih letih, češ da Avstrijska ljudska stranka ni imela »enoumnega stališča« do slovenske narodne skupnosti: »Tudi je naš kulturni in socialni program izrazito krščanski in zato mi ne moremo zamenjavati zlata za železo.« ³² Na poziv *Slovenskega vestnika*, da lahko koroški Slovenci izbirajo samo med dvema brambovcema različnih barv, Steinacharjem in Wedenigom, je Tischlerjevo glasilo odgovarjalo: »Ne Steinacher in ne Wedenig. Mi[,] Slovenci[,] volimo brez izjeme Krščansko demokratsko stranko!« ³³

Demokratična fronta delovnega ljudstva je na volitvah 22. februarja v skladu s paktom med Vošnjakom in Wedenigom abstinirala in pozvala

²⁹ *Naš tednik-Kronika*, 15. 1. 1953.

³⁰ *Naš tednik-Kronika*, 4. 2. 1953.

³¹ *Naš tednik-Kronika*, 19. 2. 1953.

³² *Naš tednik-Kronika*, 4. 2. 1953.

³³ *Naš tednik-Kronika*, 19. 2. 1953.

svoje volivce, naj volijo socialiste, osrednji organizaciji koroških Slovencev pa sta se v volilnem boju medsebojno napadali. Krščanska demokratska stranka je osvojila samo 3892 glasov.³⁴ Tischlerjevo glasilo je za poraz okrivilo Demokratično fronto delovnega ljudstva in njen »Brez-vestnik«, ker sta volivcem naročila, naj volijo socialiste: »Laž je računala na naivnost ljudstva in se pri nekaterih ni uračunala.«³⁵ Vošnjak je nasprotno vso težo volilnega neuspeha prevalil na Tischlerja in njegovo »tradicionalno konservativno klerikalno politiko«.³⁶ A v resnici so bili poraženci vsi: oba politična tabora koroških Slovencev, ki sta ostala brez mandata, pa tudi Vošnjak, ki je (namerno ali nenamerno) zamudil priložnost, da bi ju s strpnim posredovanjem vsaj na volitvah združil pod skupno zastavo. Poraz je poleg tega presegal samo ene same parlamentarne volitve: v prihodnjih dvanajstih letih se jih samostojna slovenska stranka sploh ni več udeleževala.

Nekoliko drugačen je bil sprva položaj na lokalni ravni. Krščanska demokratska stranka je tako s svojimi kandidati nastopila na občinskih volitvah 14. marca 1954, vendar je v večini občin samo podprla druge politične skupine.³⁷ Različne slovenske liste so dobile 4385 glasov, kar je bilo sicer manj kot na prejšnjih občinskih volitvah leta 1950 (takrat jih je bilo skupaj 4756), a vseeno več kot so Tischlerjevi krščanski demokrati sami osvojili na zadnjih parlamentarnih.³⁸ Tudi na občinskih volitvah so se morali slednji soočiti z napadi »frontovcev«, ki so ponovno večinoma podprli socialiste, samostojno pa nastopili le v Slovenjem Plajberku in Beli.³⁹ Čeprav je glasilo Narodnega sveta koroških Slovencev po občinskih volitvah ugotavljalo, da je »celotna slika nespremenjena«, to seveda ni bil noben razlog za slavlje.⁴⁰ Stagnacija je bila očitna. Razočaranja ob spoznanju, da je za koroške Slovence osvojitve deželnozborskega mandata vedno težja naloga, skoraj neizvedljiva, ni bilo mogoče skrivati.

Na občnem zboru Narodnega sveta koroških Slovencev 24. junija 1954 je Tischler izpostavil med ključnimi dosežki vzpostavitev lastne tiskarne, kar

34 Nečak, *Koroški Slovenci*, 98–100.

35 *Naš tednik-Kronika*, 26. 2. 1953.

36 Filipič, *Politična dejavnost*, 216.

37 *Naš tednik-Kronika*, 11. 3. 1954.

38 *Naš tednik-Kronika*, 18. 3. 1954.

39 *Naš tednik-Kronika*, 25. 3. 1954.

40 *Naš tednik-Kronika*, 18. 3. 1954.

naj bi bilo treba pripisati le skupnemu prizadevanju »vseh slovenskih idealistov«. Precej zapleteno pa je zvenela njegova ugotovitev, »da bo politična organizacija z vso čuječnostjo skrbela v bodoče za to, da tudi nastavljeni tiskarne ne bodo odvezani najosnovnejših obveznosti do podjetja in vseh njegovih delov«. Od uslužbencev naj bi se pričakovala lojalnost: »Če že v demokracičnem času – in mi smo demokrati v dejanju in ne samo v besedi –, ne tirjamo političnega sopotništva, kakor se to godi v vseh tovrstnih podjetjih, tako z vso odločnostjo zahtevamo vsaj lojalnost do vseh delov podjetja. Kdor pa ni v stanu in volji, da se do vseh delov podjetja vsaj lojalno zadrži, za tega ni in ne more biti kruha v podjetju.«⁴¹ Očitno je imel Tischler v Mohorjevi opozicijo, vendar pa v javnost z imeni ni želel iti. V *Našem tedniku* je bila objavljena notica, da je občni zbor Tischlerju »izrazil posebno priznanje za ves njegov trud in ga ponovno naprosil, da bi tudi zanaprej vodil politično organizacijo, čeprav bi njegovo zdravstveno stanje narekemale nujne spremembe na mestu predsednika«. Občni zbor je Tischlerju dovolil »polletni bolezenski dopust«. ⁴² Tako se je glasila uradna verzija. Vendar pa vse kaže, da razlog Tischlerjevega polletnega dopusta ni bil povezan z zdravstvenim stanjem, vsaj ne v odločilnem smislu. To lahko sklepamo iz njegovega pisma, ki ga je napisal verjetno nekaj tednov po občnem zboru. Očitno so takrat dosegla vrhunec že prej omenjena nesoglasja med njim in Hornböckom, saj je v pismu zapisal, da se je s 1. julijem umaknil iz političnega življenja prav zaradi delovanja Hornböcka in uslužbenca Mohorjeve Vračka.⁴³

Na sovjetsko pobudo so se v začetku leta 1955 pospešila pogajanja med štirimi velesilami in Avstrijo. Očitno so tudi v Tischlerjevem krogu slutili, da se bliža odločilna faza v pogajanjih za ureditev državnopravnega statusa Avstrije. Ob vstopu v novo leto je bila v uvodniku *Našega tednika-Kronike* izražena velika skrb za prihodnost dvojezičnega pouka na Koroškem, hkrati pa je bilo zaznati pričakovanje, da naj bi velesile vendarle omogočile njegovo

41 *Naš tednik-Kronika*, 1. 7. 1954.

42 *Naš tednik-Kronika*, 3. 2. 1955.

43 Tischlerjevo pismo je samo delno ohranjeno v Arhivu Krščanske kulturne zveze, a je iz konteksta mogoče sklepati, da ga je napisal sredi julija 1954 kot odgovor na kritično pismo škofa Köstnerja v zvezi z »afero sveški zvonovi«. Do te je prišlo, ker dunajski izdelovalec zvonov ni upošteval zahteve, naj bo napis na zvonu samo latinski, ampak je bil pripisan tudi nemški. Na zahtevo odbora za nakup zvonov je izdelovalec moral slednjega odstraniti, kar pa je povzročilo protest nemških nacionalistov in ordinariat je zavrnil njihovo blagoslovitev. *Naš tednik-Kronika*, 15. 7. 1954.

ohranitev v okviru obstoječe zakonodaje: »Če se bo na zakonu iz [eta] 1945 glede na dvojezične šole kaj spremenilo, potem naj se Nemci ne čudijo, če jim nobeden v svetu ne bo več verjel, da hočejo manjšinam v državi zagotoviti njihov obstoj. V takem slučaju bi velesile ne smele preko imenovanja mednarodne komisije, ki bi imela nalog nadzorovati v bodoče izvedbo po državni pogodbi zagotovljenih narodnih pravic avstrijskih manjšin.«⁴⁴

Občni zbor Narodnega sveta koroških Slovencev, ki je zasedal istega dne, je izrazil skrb zaradi naraščajočih kritik na račun odredbe. Med veselimi novicami je bila gotovo vrnitev Tischlerja s polletnega bolniškega dopusta, občni zbor pa je na to temo sprejel posebno resolucijo, s katero mu je izrekel »popolno zaupanje«. Iz resolucije, objavljene v tisku, pa je mogoče sklepati, da razlogi za Tischlerjevo odsotnost niso bili samo zdravstvene narave. V resoluciji je namreč bilo tudi izraženo obžalovanje, »da se je proti njegovemu delu moglo pojaviti toliko težkoč in ovir«. Občni zbor je zato izrazil prepričanje, »da se morejo in morajo te ovire za nadaljnje skupno delo odstraniti«. Očitno je šlo za določena nesoglasja znotraj organizacije, ki pa naj bi bila zdaj presežena, zato je bil Tischler v svojem zahvalnem govoru »ganjen ob izkazanem zaupanju«. Pozval je zborovalce, »naj mu vsi z združenimi močmi pomagajo vleči voz, pred katerega se je ponovno vpregel, zavedajoč se težkih vprašanj, ki jih bo treba reševati že v bližnji bodočnosti«.⁴⁵

Ne samo Tischler, temveč očitno tudi v uredništvu glasila Narodnega sveta koroških Slovencev so slutili, da se v krogu velesil pripravljajo pomembne odločitve. Politiko Moskve je *Naš tednik-Kronika* redno spremljal, pri čemer ni skrival nenaklonjenosti do Sovjetske zveze. Tako je v začetku leta 1955 Stalina označil za »največjega preganjalca kristjanov vseh časov«.⁴⁶ Analiziral je tudi nastope zunanjega ministra Vjačeslava Molotova in že februarja 1955 zaznal rahlo spremembo v njegovih stališčih, ko je šlo za avstrijsko vprašanje. Molotov je namreč takrat nakazal »možnost, da se ‚Staatsvertrag‘ sklene že prej, pred nemško mirovno pogodbo«.⁴⁷ To je bil čas, ko so tako avstrijski kot tudi jugoslovanski državniki pogosto poudarjali

44 *Naš tednik-Kronika*, 5. 1. 1955.

45 *Naš tednik-Kronika*, 3. 2. 1955.

46 *Naš tednik-Kronika*, 13. 1. 1955.

47 *Naš tednik-Kronika*, 17. 2. 1955.

pomen dobrososedskih odnosov. Za njihovo poglobljanje se je v začetku marca 1955 v govoru pred Narodno skupščino v Beogradu zavzel tudi Tito. Pri tem je izpostavil nevtralno držo Jugoslavije v mednarodni skupnosti in »stališče aktivne koeksistence«. ⁴⁸ Poudarjanje nevtralnosti pa je bil takrat tudi zaščitni znak avstrijskih politikov, ki so želeli na ta način doseči podporo vseh velesil za dokončanje pogovorov o državnopravnem statusu Avstrije. Kot so ugotavljali v Tischlerjevem krogu, je avstrijska diplomacija »takoj pograbila novo priliko«, ki jo je zaslutila po govoru Molotova na posvetovanju sovjetskega vrhovnega sveta 8. februarja. Zagotovila o državni nevtralnosti in odpovedi združitvi z Nemčijo, ki jih je avstrijska diplomacija posredovala v Moskvo, so bila v sovjetskem vodstvu dobro sprejeta. ⁴⁹ Glasilo Narodnega sveta koroških Slovencev je pozdravilo odločitev avstrijske vlade, da se odzove sovjetskemu vabilu in v začetku aprila obišče Moskvo. Poteza kanclerja Juliusa Raaba z delegacijo, da na velikonočni ponedeljek odpotuje »v središče sovjetskega imperija«, naj bi bila tako pomemben »korak v mirno dobo razvoja narodov vsega sveta in ne v pospešitev vojnih priprav«. ⁵⁰ Kot glavno dilemo otoplitve odnosov med Moskvo in Dunajem, je *Naš tednik-Kronika* izpostavljal nasprotovanje zahodnih velesil avstrijski nevtralizaciji, ki naj bi jo kot pogoj postavljala Sovjetska zveza. ⁵¹ Vseeno se je kasneje izkazalo, da je bilo za sovjetske politike pomembnejše vprašanje nekdanje nemške imovine na območju Avstrije. ⁵²

Prav sovjetska podpora se je na koncu izkazala za odločilno, da so desetletje po koncu druge svetovne vojne avstrijski državniki končno zaključili pogajanja z velesilami. Da se v odnosih med Dunajem in Moskvo obeta preboj, so v glasilu Narodnega sveta koroških Slovencev ugotavljali že ob protokolarnih podrobnostih pri odhodu avstrijske delegacije z Dunaja. Na letališču so namesto sovjetskih vojakov stali avstrijski orožniki, od delegatov pa se je prišel osebno posloviti visoki komisar Ivan Iličev. ⁵³ Obisk je bil res prelomnega značaja, saj so ga pozdravile tudi zahodne velesile, *Naš tednik-Kronika* pa je zapisal: »Po sedmih letih nemške in desetih letih zavezniške

48 *Naš tednik-Kronika*, 10. 3. 1955.

49 *Naš tednik-Kronika*, 24. 3. 1955.

50 *Naš tednik-Kronika*, 31. 3. 1955.

51 *Naš tednik-Kronika*, 7. 4. in 14. 4. 1955.

52 *Naš tednik-Kronika*, 12. 5. 1955.

53 *Naš tednik-Kronika*, 14. 4. 1955.

zasedbe Avstrija upravičeno zahteva, da tuje vojske odidejo.«⁵⁴ Avstrijske zahteve za državno neodvisnost je označil kot »izraz volje velike večine vsega ljudstva.«⁵⁵ Ko so se 2. maja končno na Dunaju sestali visoki komisarji velesil z avstrijskimi predstavniki, pa je časopis izrazil pričakovanje, »da se bodo besede diplomatov vsaj to pot uresničile.«⁵⁶

V dvorcu Belvedere je bila 15. maja podpisana *Državna pogodba o ponovni vzpostavitvi samostojne in demokratične Avstrije*.⁵⁷ V *Našem tedniku-Kroniki* je ob vesteh iz dvorca Belvedere na naslovnici takrat najbolj izstopal naslov, ki je govoril o vsebini 7. člena: *Slovenščina je uradni jezik*. S podpisom pogodbe, ki naj bi jamčila pravice narodnih manjšin, naj bi bila država postavljena na nove temelje: »Zdi se nam, da po 15. majniku ne moremo in tudi ne smemo govoriti o posebni misiji nemštva v Avstriji in na Koroškem, marveč moramo govoriti o avstrijski misiji, ki je izrazito posredovalnega značaja med pretežno slovanskim Vzhodom in zapadnim svetom.« Pri tem poslanstvu naj bi imele posebno vlogo prav manjšine: »Na jugu so koroški Slovenci, na vzhodu gradiščanski Hrvati in proti severovzhodu pa Čehi. Čim bolj bo taka pomirjevalna vloga v notranjosti države uspela, tem plodovitejša bo avstrijska posredovalna vloga preko mejá.«⁵⁸ V tem smislu je Tischlerjeva organizacija tudi podprla čimprejšnjo ratifikacijo *Avstrijske državne pogodbe*, da bo Avstrija »mogla hoditi po prostovoljno izbrani poti nevtralnosti v sredini Evrope, ter povezovanja tudi preko svojih državnih meja.«⁵⁹

Pričakovati je bilo, da se bosta osrednji organizaciji koroških Slovencev na tako prelomen akt odzvali enotno. Vendar pot do soglasnega stališča ni bila enostavna, saj do takrat med njima ni bilo stikov. Po lastnem pričevanju naj bi Tischler telefoniral Franciju Zwitteru in ga prosil za pogovor. Sestala sta se 18. maja 1955 v gostilni König v Celovcu, kar velja sploh za prvi koor-

54 *Naš tednik-Kronika*, 21. 4. 1955.

55 *Naš tednik-Kronika*, 28. 4. 1955.

56 *Naš tednik-Kronika*, 5. 5. 1955.

57 Že v obdobju pogajanj med velesilami se je zanj med koroškimi Slovenci uveljavil naziv *Avstrijska državna pogodba*, kar velja kasneje tudi za večino zgodovinopisja. Prim. *Naš tednik-Kronika*, 15. 1. 1953. Sicer je ob podpisu glasilo Narodnega sveta koroških Slovencev bralce med drugim seznanilo tudi s tem, da bo njen izvirnik hranjen v Moskvi, kjer bodo skrbeli tudi za ratifikacijske listine. *Naš tednik-Kronika*, 9. 6. 1955.

58 *Naš tednik-Kronika*, 19. 5. 1955. O pomenu in aktualnosti 7. člena *Avstrijske državne pogodbe* prim. Rudi Vouk, *70 let člen 7: aktualen, obsoleten, izpolnjen, izpodrinjen?* (Mohorjeva založba v Celovcu: Celovec 2025).

59 *Naš tednik-Kronika*, 2. 6. 1955.

dinacijski sestanek Narodnega sveta koroških Slovencev in Zveze slovenskih organizacij, ki je pomladi tega leta nasledila Demokratično fronto delovnega ljudstva. Tischlerjevo razmišljanje naj bi šlo v smeri poudarjanja nujnosti poenotenja stališč: »Poskušal sem pokazati, da državna pogodba ne pozna ne črnih ne rdečih Slovencev, ampak samo Slovence.« Toda na drugi strani takrat še niso bili takšnega mnenja, nakar so bili pogovori prekinjeni.⁶⁰

Poleti 1955 je prišlo do ponovnih poskusov zблиžanja, pri čemer naj bi bila po Filipičevih ugotovitvah pobuda v rokah Narodnega sveta koroških Slovencev. Toda odgovor Francija Zwittra in urednika *Slovenskega vestnika* Rada Janežiča 22. julija je za Tischlerja in njegove somišljenike pomenil pravi hladen tuš. V pismu sta namreč zapisala, da njuna organizacija »noče imeti nobenih stikov z NSKS«. Tischler, ki je za tem odgovorom slutil dolgo roko komunističnih veljakov v Ljubljani, ni skrival slabe volje: »Leta 1920 smo se zanesli na Jugoslavijo, leta 1945 spet, in če se še enkrat zanesemo na njo, potem se nam lahko zgodi, da bomo še pogreb sami plačali.«⁶¹ Šele po dolgih pregovarjanjih, ko je postalo jasno, da bi vztrajanje na okopih dolgoročno škodilo prav vsem vpletenim, je nato 11. oktobra vendarle prišlo do podpisa skupne spomenice obeh organizacij.⁶²

V jugoslovanskih diplomatskih krogih v Celovcu, kjer so favorizirali Zvezo slovenskih organizacij, so sicer priznavali, da se je slednja branila sodelovanja s Tischlerjem. A so v celovškem uradu za zveze z beograjskim sekretariatom za zunanje zadeve, ki ga je vodil Dušan Bravničar, takšno držo brez pomislekov upravičevali, češ da naj bi bil Tischler »avstrijski in vatičanski eksponent«. ⁶³ Oznaka, ki bi jo tudi pričakovali od nekdanjega načelnika slovenskih komunističnih obveščevalcev, izšolanega v sovjetski miselnosti. Spomenica naj bi sicer po Bravničarjevem mnenju odprla »široke možnosti okrepitve jugoslovanskega vpliva med koroškimi Slovenci«, pri čemer je imel v mislih predvsem ideološki vpliv komunističnih krogov južno od Karavank. Obžaloval je, da Zveza slovenskih organizacij ni znala izkoristiti pogajanj z Narodnim svetom koroških Slovencev glede spomenice za politično izola-

60 *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

61 Filipič, *Politična dejavnost*, 228.

62 Prim. Udo Manner, *Probleme der Kärntner Slowenen nach dem Österreichischen Staatsvertrag 1955* (diplomska naloga: Univerza v Celovcu, 1983), 38–39.

63 Filipič, *Politična dejavnost*, 232–234.

cijo Tischlerja, ki naj bi spadal med »reakcionarno-avstrijakantske sile«, osvežene s povojno politično emigracijo. Bravničar je v svoji vnemi, kako čim bolj očrtni Tischlerja in »klerikalce« v njegovi organizaciji »kot avstrijakantske sluge in razbijalce upravičenih interesov koroških Slovencev«, slednjemu celo zmotno pripisal sodelovanje s celovškim škofijskim ordinariatom. Tischlerju naj bi po Bravničarjevem mnenju med usklajevanjem besedila s Francijem Zwitterom uspelo popraviti svoj »bedni položaj«. ⁶⁴ Po objavi skupne spomenice je bil tako jugoslovanski režim primoran vsaj pogojno priznati legitimitnost Tischlerja in njegove organizacije.

V spomenici, ki je skoraj sovpadla s 35. obletnico koroškega plebiscita in je obsegala 14 strani, sta osrednji organizaciji podali svojo razlago manjšinskih zaščitnih določil *Avstrijske državne pogodbe*. Spomenica je izhajala iz stališča, da so si koroški Slovenci pravice iz 7. člena pogodbe »priborili z neupogljivo voljo do obstoja, zlasti še v trdem odporu in uporju proti nacizmu na strani zavezniških sil in z ogromnimi žrtvami«. Njeni predstavniki so zagotovili, da si bodo prizadevali preprečevati nacionalne razprtije: »Pripravljeni smo, da tvorimo most, ki naj veže naroda-soseda in sosedni državi, kar bo nov in trden element miru v tem delu Evrope. Uspešno izvrševanje tega našega poslanstva pa zavisi tudi od dobre volje avstrijske države, ki mora priznati osnovno, prirodno pravico in težnjo vsake etnične skupine in vsakega naroda, da hoče živeti in kulturno ter gospodarsko napredovati.« V nadaljevanju je bilo v spomenici podrobno pojasnjeno, kako si predstavniki obeh osrednjih organizacij predstavljajo izpolnjevanje 7. člena *Avstrijske državne pogodbe*. Glavna pozornost je bila posvečena zagotavljanju enakopravnosti na šolskem, kulturnem, upravnem in sodnem področju. Izražena je bila tudi zahteva po ustanovitvi dveh posebnih narodnostnih referatov z višjima uradnikoma na čelu, od katerih bi eden deloval pri uradu zveznega kanclerja, drugi pa pri uradu koroške deželne vlade. Sklepna zahteva spomenice pa je bila sprejem posebnega zakona: »Vsa ta določila v zaščito narodnostnega značaja in narodnostnih pravic naj bi končno postala vsebina posebnega manjšinskega zakona, ki naj prek ustavno zajamčene individualne enakopravnosti državljanov slovenske narodnosti uresniči enakopravnost

⁶⁴ Bravničarjevo letno poročilo beograjskemu sekretariatu za zunanje zadeve, 15. 12. 1955, AS 537, RKSZDL, škatla 1824.

slovenske narodne manjšine kot celote in upošteva našo zahtevo, da hočemo koroški Slovenci živeti kot enakopravni med enakopravnimi.«⁶⁵

V poslanski zbornici na Dunaju je bila *Avstrijska državna pogodba* ratificirana 7. junija, zasedbene enote so zapustile državo 25. oktobra, dan kasneje pa je bil sprejet *Ustavni zakon o trajni nevtralnosti*. Že naslednji mesec je pogodbo ratificirala Jugoslavija, 15. decembra pa je bila Avstrija sprejeta v Organizacijo združenih narodov.⁶⁶ Čeprav Tischler ni sodeloval v diplomatskih pogajanjih o *Avstrijski državni pogodbi*, pa je vendarle v nadaljevanju gradil svojo politiko na brezpogojnem spoštovanju njenih določil. Še dve leti pred smrtjo je o tem dejal: »Manjšinsko vprašanje je rešljivo le s točnim spolnjevanjem besedila državne pogodbe. Zakone dunajskega parlamenta ta vsak čas lahko razveljavi, besedila državne pogodbe pa ne more.«⁶⁷

Tischlerjeva razočaranja zaradi manjšinske politike avstrijskih oblasti niso omajala njegove lojalnosti drugi republiki. V spominu mu je ostala predvojna izjava Antona Korošca o Jugoslaviji, ki je nato še desetletja ostala vodilna usmeritev večine slovenskih politikov v zamejstvu in izseljenstvu. Kot nekakšen ščit pred udarci komunističnega režima jo je uporabil celo ljubljanski nadškof Jožef Pogačnik, ko se je leta 1977 moral zagovarjati pred versko komisijo.⁶⁸ Čeprav se je zavedal nujnosti sodelovanja z rojaki v Jugoslaviji, pa je Tischler hkrati realno ocenjeval, da bo tudi prihodnost koroških Slovencev še naprej vezana na avstrijski državnopravni okvir.

Med prvaki koroških Slovencev, ki so imeli določen politični vpliv po drugi svetovni vojni, v javnosti sicer ni bilo zaznati nobenih stališč, ki bi temeljila na ambicijah po obnovi habsburške monarhije, ki so občasno zaradi prizadevanj Otta von Habsburga za vrnitev v domovino razburkale avstrijsko politično življenje. Edini, ki se ga je držal sloves simpatizerja nekdanje cesarske dinastije, je bil Podgorc, ki se vse do smrti ni otrešel očitkov, da »je njegov ideal ostala habsburška monarhija«. V manjšinskih političnih krogih, ki so se opirali na komunistični režim v Jugoslaviji, so mu v povojnih letih očitali, da »odklanja novo Jugoslavijo v duhu Göbbelsove propagan-

65 Izvirnik spomenice se nahaja v Tischlerjevi družinski zapuščini.

66 Nećak, *Koroški Slovenci*, 102–104.

67 *Družina*, 10. 7. 1977.

68 Andrej Rahten, *Anton Korošec. Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Cankarjeva založba: Ljubljana 2022), 500–501.

de kot ‚komunistično nevarnost‘ « in da službuje »temnim silam svetovne reakcije«. ⁶⁹ O pogledih koroških Slovencev na restavracijska prizadevanja Otta von Habsburga je sicer pisal v emigraciji publicist Ruda Jurčec, dolgoletni privrženec Antona Korošca. V Jurčecevih spominih je mogoče zaslediti podatek, da naj bi bil Otto von Habsburg z voditelji koroških Slovencev »vedno v najboljših stikih«. Celó več: »Na vsakem obisku na Koroškem ne opusti nobene prilike stopiti z njimi v stik.« V svojih spominih med monarhisti Jurčec ni navedel Podgorca, pač pa je sklepal, da naj bi jim bil blizu Blüml. Leta 1962 je menda slednji Mihi Kreku, ki ga je obiskal, dejal: »Mi ne bomo nikdar prišli v Jugoslavijo, ker Jugoslavije ne bodo spustili prek Karavank. Ako hočete, da bomo skupaj, mislite na drugo rešitev.« Kakšna naj bi bila ta »druga rešitev« na podlagi te izjave ni mogoče natančno opredeliti, a Jurčec namig v smeri podonavske (kon)federacije je bil verjetno kar pravišnji. No, Krek je ostal zvest jugoslovanski opciji, pogovora z vplivnim koroškim prelatom pa menda v javnosti ni želel obelodaniti.⁷⁰

O Ottovi naklonjenosti do koroških Slovencev pričajo tudi njegovi stiki s Karlom Rojškom, sicer zidarjem, rojenim leta 1902 na Polzeli, ki se je med drugo svetovno vojno preselil v Celovec.⁷¹ Kljub surovim vojnim razmeram je zaradi znanja nemščine, ki se jo je učil v šoli v Celju, z zidarskim delom uspel preživeti družino. Njegova hči Marica se je poročila z Jankom Tischlerjem. Rojšek se je sicer kot zidar (sodeloval je pri zidavi ljubljanske tržnice ter Narodne in univerzitetne knjižnice) spoznal z nekaterimi vidnimi slovenskimi intelektualci, med drugim tudi s Finžgarjem in Plečnikom.⁷² Uveljavil se je tudi na koroškem kulturnem prizorišču, leta 1953 je imel ključno vlogo pri ustanovitvi Slovenskega kulturnega društva Celovec.⁷³

⁶⁹ *Slovenski vestnik*, 13. 6. 1947. Prim. Avguštin Malle, *Valentin Podgorc in koroški plebiscit: odločitev za Avstrijo* (Mohorjeva založba Celovec: Celovec – Dunaj 1990), 10.

⁷⁰ Andrej Rahten, *V prah strti prestol. Slovensko dojemanje habsburške monarhije v postimperialni dobi* (Celjska Mohorjeva družba: Celje 2023), 256–258. *Naš tednik-Kronika* je spremljal tudi življenje članov nekdanje jugoslovanske dinastije Karađorđevićev. Tako je konec februarja 1955 poročal o poroki Aleksandra, sina kneza Pavla in kneginje Olge, z Marijo Pijo Savojsko na Portugalskem. *Naš tednik-Kronika*, 24. 2. 1955.

⁷¹ Karl Rojšek se je rodil 23. septembra 1902, ime je dobil po očetu, mati pa je bila Marija Žilnik. Prim. zapis v polzelski župnijski knjigi, <https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/maribor/polzela/02009/?pg=290>; pridobljeno: 17. 6. 2023.

⁷² *Spomini Marice Tischler*, 133–166.

⁷³ Prim. *60 let Slovenskega kulturnega društva Celovec* (Mohorjeva tiskarna: Celovec 2013),

A ni se z Ottom srečeval samo prepričani monarhist Rojšek. Z njegovim posredovanjem se je 16. junija 1956 z njim kar dve uri pogovarjal tudi Tischler. Tudi nanj je Habsburg napravil dober vtis »in ga je močno pohvalil kot modrega in priljubljenega moža«. Vendar pa je prvak koroških Slovencev kritično pripomnil, da »je po njegovi sodbi preveč enostransko informiran glede položaja na Koroškem«. No, Rojšek, ki je rad poudarjal, da ni politik, je Tischlerjevo opazko komentiral z ugotovitvijo, »da so voditelji koroških Slovencev marsikaj zamudili«, češ da naj bi bili s tem v zvezi preveč pasivni: »Seveda Nemci[,] ki obiščejo Otona[,] ga informirajo iz svoje strani, in dolžnost Slovencev pa je[,] da mu pokažejo tudi drugo plat. Toda kateri slovenskih voditeljev je že bil pri njem? Po navadi se po prvem neuspehu obrnejo proč in se v naglici zaletijo v čisto nasprotni kraj po pomoč.«⁷⁴

Sin zadnjega cesarja je po enem od poročil jugoslovanskega generalnega konzulata v Celovcu poskušal glede manjšinskega vprašanja posredovati pri Tischlerju na prošnjo Raaba in drugih veljakov Avstrijske ljudske stranke.⁷⁵ A zdi se, da je bil Tischler glede habsburških restavracijskih teženj bližje razmišljanju njegovega pariškega prijatelja Erjavca. Slednji je v eni od študij, ki se nahaja med Tischlerjevimi dokumenti v Arhivu Krščanske kulturne zveze, zapisal: »Habsburžani so okoli pol tisočletja vladali temu prostoru, toda od prvega do zadnjega so pokazali, da so za tako vladanje čisto nesposobni, zato je naravnost smešno, ako se npr. danes Oton Habsburški peha po zapadnih državah, da bi mu vnovič pomagale na zapravljeni prestol.«⁷⁶

Tischler torej ni posnemal legitimistične države očeta sinove žene, čeprav je o Ottovih političnih ambicijah pisal tudi *Naš tednik-Kronika*.⁷⁷ Med civilnodružbenimi organizacijami, v katerih je Tischler deloval, velja sicer omeniti Avstrijsko ligo za človekove pravice, v kateri je videl forum za opo-

74 Spomini Karla Rojška o srečanjih z Ottom von Habsburgom, tipkopis, brez datuma, ADT.

75 Poročilo konzula Devideja državnemu sekretariatu za zunanje zadeve, 24. 12. 1956, AS 573, RKSZDL, škatla 1824.

76 Fran Erjavec, Mirovne pogodbe in naše manjšine, tipkopis, brez datuma, AKKZ.

77 Tako je *Naš tednik-Koroška* poročal v začetku decembra 1958 o Ottovi prošnji kanclerju Raabu, naj se mu dovoli vrnitev v domovino. Po Raabovem mnenju bi se moral odpovedati pravici do prestola, nakar bi se lahko vrnil kot »navadni državljan«. To pa naj ne bi moglo zaustaviti njegovih političnih ambicij: »Odpoved prestolu pa seveda ne pomeni, da bo Oton v Avstriji moral biti popolnoma tiho. Zveza monarhistov, ki pri volitvah sicer ne nastopa, je že izjavila, da bi Otonu kot vsakemu drugemu državljanu prav tako pripadala pravica na politično udejstvovanje.« *Naš tednik-Kronika*, 4. 12. 1958.

zarjanje tako na težave slovenske manjšine na Koroškem kot tudi hrvaške na Gradiščanskem.⁷⁸ Narodni svet koroških Slovencev je sodeloval tudi v Federalistični uniji evropskih narodnostnih skupnosti, ki je bila ustanovljena konec leta 1949.⁷⁹

Naš tednik-Kronika je v uvodniku 23. junija 1955 z naslovom *Poslanstvo Avstrije* primerjal aktualni položaj z razmerami leta 1918: »Tokratna Avstrija se iz poloma dvojne monarhije ni nič naučila in svoje naravne vloge ni hotela spoznati.« Vendar pa naj bi se v vmesnem času politična miselnost spremenila, nevtralnost pa naj bi Avstriji odpirala »grandiozne možnosti«, da se vzpostavi kot povezovalna sila v Podonavju. Temeljni pogoj za takšno vlogo naj bi bil v tem, »da bo nova Avstrija tudi v politiki do narodnostnih manjšin izvajala načela, ki izhajajo iz nevtralnosti same, namreč nacionalno strpnost, nepristransko pravičnost, in skrupulozno izpolnjevala prevzete obveznosti«. Glasilo Narodnega sveta koroških Slovencev je torej po sprejemu *Avstrijske državne pogodbe* optimistično pisalo o »novi Avstriji«, ki naj ne bi ponavljala napak prve republike: »In s tem bo nova Avstrija najbolje izvrševala zaupano ji poslanstvo v duhu svoje velike krščanske tradicije, v interesu svetovnega miru in tudi – svobode.«⁸⁰ A kmalu se je pokazalo, da namesto novega začetka koroške Slovence čakajo – nova razočaranja.

78 Tischlerjev dopis Avstrijski ligi za človekove pravice, 1. 3. 1966, ADT.

79 Prim. Tischlerjev dopis rojakom, 10. 6. 1958, ADT; *Naš tednik*, 7. 6. 1973.

80 *Naš tednik-Kronika*, 23. 6. 1955.

11.

Razočaranja v drugi republiki

Tischlerjev dolgoletni podpornik in pobudnik za nakup strojev za Mohorjevo tiskarno v ZDA, Odilo Hajnšek, je avgusta 1958 obiskal Koroško.¹ Bil je prijetno presenečen nad hitrim razvojem druge republike, saj so bile razmere drugačne od tistih, ki jim je bil kot begunec sam priča neposredno po drugi svetovni vojni: »Ne morem pa razumeti, kako je to, da je Avstrija v pičlih desetih letih po koncu vojne skoro docela izbrisala sleherne sledove vojnih grozot in razdejanj. Kamor pogledaš, vidiš blagostanje, komaj se izogibaš motornim vozilom, izložbena okna se lahko skoraj merijo z ameriškimi izložbami.«² Patrovi pozitivni vtisi so bili gotovo tudi podkrepljeni s slabimi vestmi, ki jih je dobival iz Jugoslavije, kjer je vladal komunistični režim. Hitrega izboljševanja življenjskega standarda v Avstriji so bili deležni tudi koroški Slovenci, vendar so splošen vtis nedvomno kvarile politične napetosti v deželi, ki so se prav v času Hajnškovega obiska ponovno stopnjevale.

Tischler je v letu podpisa *Avstrijske državne pogodbe* doživel pomembno priznanje za svoje delovanje na področju izobraževanja, saj je bil 5. novembra imenovan za višjega študijskega svetnika. Desetletje kasneje, 14. maja 1965, je postal dvorni svetnik.³ Visok uradniški naziv, ki je tudi v drugi republiki spominjal na cesarske čase.⁴ Vendar so dogajanja na Koroškem v letih po pod-

1 Med obiskom Koroške je Hajnšek med drugim v Radišah maševal in blagoslovil motorna vozila. *Naš tednik-Kronika*, 4. 12. 1958.

2 *Naš tednik-Kronika*, 11. 12. 1958.

3 Tischlerjeva vprašalna pola, ASBL, OSJT.

4 Naziv dvornega svetnika sta sicer dobila tudi Tischlerjev naslednik na mestu ravnatelja Slovenske gimnazije Pavle Zablatnik in Valentin Inzko st. *Naš tednik*, 2. 1. in 4. 9. 1975.

pisu *Avstrijske državne pogodbe* ponovno pokazala, da nemški nacionalisti ne pogrešajo stare monarhije, ampak si želijo vrnitve v leta svoje absolutne oblasti po koroškem plebiscitu. Že 19. maja 1955 je bilo zato ustanovljeno šolsko društvo *Kärntner Schulverein Südmark*, ki je marsikoga spomnilo na stare boje za prevlado na slovensko-nemško jezikovni meji.⁵

Povrhu so bili akterji na šolskem področju pogosto isti kot v predvojnih časih. Tipičen primer je bil nekdanji deželni šolski referent Hurdes, ki je po vojni napredoval na ministrsko funkcijo. Svojevrstna ironija, na katero je opozarjal tudi sam Tischler, je bila, da se je Hurdes na pritožbe slovenskih politikov glede neizvajanja odredbe o obveznem dvojezičnem šolstvu izgovarjal na nacistično upravo. Tako je 13. januarja 1947 Tischlerju kot predsedniku Slovenske prosvetne zveze na pritožbo odgovoril, da bi moral krivce za obstoječe kratenje pravic slovensko govorečih otrok poiskati v nacistični dobi: »Glavni vzrok vseh težav pri izvajanju omenjene šolske odredbe je pomanjkanje učnih moči, ki bi obvladale slovenski jezik. Ta pojav je posledica nacionalsocialistične šolske politike na Koroškem.«⁶ Tischler je na različne načine iskal podporo pri zveznih oblasteh.⁷ Toda pritisk nemških nacionalistov je v naslednjih letih samo še naraščal, zahteve po ponovni uvedbi pravice staršev, da odločajo o jeziku šolanja svojih otrok so se stopnjevale.

Na sestanku širšega odbora Narodnega sveta koroških Slovencev 30. decembra 1953 je bila sprejeta resolucija s protestom proti nameri koroške deželne vlade, da bi zmanjšala število šol, na katere naj bi se odredba nanašala.⁸ Zahteve nemških nacionalistov je Tischler skupaj s somišljeniki ostro zavračal, o čemer priča tudi obširen uvodnik *Našega tednika* v začetku leta 1955, ki se je spraševal, kaj je to *Elternrecht*. To naj bi bila po pisanju tednika samo »frazza koroških nemških in ponemčenih šovinstov«, naperjena proti temeljnim pravicam slovenske narodne skupnosti. Uvodnik se je končal s svarilom, temelječim na zgodovinskih izkušnjah: »Avstro-ogrska monarhija je propadla, ker ni znala rešiti narodnostnih vprašanj; nacionalna nestrpnost in teptanje tujih narodov sta zrušila ‚tisočletni rajh‘ in privedla nemški na-

5 Haas in Stuhlpfarrer, *Österreich*, 101.

6 Hurdesov dopis Tischlerju, 13. 1. 1947, prepis, AKKZ. Prim. *Slovenski vestnik*, 7. 2. 1947.

7 O tem priča Tischlerjev in Urankov dopis, naslovljen na kanclerja Figla, 20. 11. 1951, AKKZ.

8 *Naš tednik-Kronika*, 7. 1. 1954.

rod v največjo tragedijo njegove zgodovine. Tudi na Koroškem so veljavni naravni zakoni in učiteljica zgodovina se ne bo ustavila pred ducatom kričacev, za katere bi pomenila odstranitev dvojezične šole nekakšen ‚Sieg in deutscher Nacht‘.«⁹

Državni tajnik Graf je ob svojem februarškem obisku Velikovca 1955 učiteljem iz vrst Avstrijske ljudske stranke obljubil, da bo problem kmalu rešen. A je hkrati ironično ugotavljal, da na Koroškem ljudje mislijo, kako naj bi bil svet paradiž in naj bi do tega ideala manjkala samo še odstranitev dvojezične šole. Zavrnil je tudi trditve nasprotnikov odredbe, da naj bi ta nastala na pritisk Britancev, češ da zanjo stojijo »avstrijski prijatelji«. ¹⁰ V primerjavi z nekaterimi učitelji, ki so na sestanku izjavljali, da naj bi bil na Koroškem samo en narod, je Graf deloval skoraj kot mirovni posrednik.

Trditve, da je vedno bolj kritizirana odredba nastala na pritisk Britancev, je glasilo Tischlerjevega kroga ostro zavračalo. Tako je bilo v uvodniku 27. januarja 1955 poudarjeno, da je bila sprejeta v soglasju z vsemi predstavniki takratne deželne vlade, njeno koristnost pa naj bi potrjevale tudi kasnejše evalvacije (strokovna ekspertiza z dne 8. septembra 1951 in anketa pri deželni vladi 6. oktobra 1953). Zaradi napadov nanjo naj bi bile na preizkušnji temeljne demokratične vrednote: »Demokratična osnova odredbe je varovana, ker zahteva od Slovencev in Nemcev, da se oba učita obeh jezikov.« ¹¹ Pri tem so se v Narodnem svetu koroških Slovencev sklicevali tudi na pozitivno mnenje šolske komisije pri UNESCO v Parizu. ¹²

Kot je ugotavljal Tischler, se – s strani nemških nacionalistov vseskozi napadana – odredba že prej ni izvajala v celoti. V analizi šolskih razmer iz leta 1953 je napisal o tem vrsto kritičnih pripomb: »Na papirju imamo 107 dvojezičnih šol. Od teh so nekatere take šole, katere slovenskega pouka sploh ne poznajo; na nekaterih drugih pa so določbe le delno izvedene.« Prav tako je uvidel, da naj bi bili za nadučitelje imenovani tudi tisti, ki ne znajo slovensko. Med okrajnimi nadzorniki so po Tischlerjevih navedbah dvojezične šole nadzorovali tudi trije, ki prav tako niso znali slovenščine. Na

⁹ *Naš tednik-Kronika*, 20. 1. 1955.

¹⁰ Zapisnik sestanka Učiteljske zveze Avstrijske ljudske stranke, delno ohranjeni prepis, 5. 2. 1955, AKKZ. Prim. *Naš tednik-Kronika*, 10. 2. 1955.

¹¹ *Naš tednik-Kronika*, 27. 1. 1955.

¹² Dopis Narodnega sveta koroških Slovencev ministru za izobraževanje Heinrichu Drimmlu, 9. 12. 1954, delno ohranjeni prepis, AKKZ.

marsikateri šoli se tudi ni spoštovalo določilo odredbe, da mora biti verouk v maternem jeziku. Primanjkovalo je slovenskih učbenikov.¹³ Vseeno se je Tischler dobro zavedal, da bi odprava odredbe pomenila velik udarec proti slovenski narodni skupnosti, saj je bila s tem izničena tudi pravna podlaga za izboljšanje položaja slovenščine v šolstvu.

Na Dunaju so bili sicer po diplomatskem preboju, ki je privedel do *Avstrijske državne pogodbe*, zelo samozavestni, a so zaradi južnotiroškega problema vseeno ostali še naprej občutljivi na kritike ravnanja s koroškimi Slovenci. Na prvo obletnico podpisa je njihove predstavnike sprejel zvezni kancler Raab.¹⁴ Na konferenci, ki jo je šolsko ministrstvo sklicalo na Dunaju 17. oktobra 1956, sta dobila besedo Tischler in Mirt Zwitter. Tischler je apeliral na državnike, da se je treba vrniti k »duhu 3. oktobra 1945«, ko se je dvojezična šola pokazala kot edina alternativa nacističnemu zatiranju. Alternativa, ki so jo podprle vse stranke, uradniki šolskega ministrstva in zunanji minister. Izrazil je obžalovanje, ker naj bi se razprava o implementaciji manjšinske zaščite iz člena 7 *Avstrijske državne pogodbe* sprevrgla v svoje nasprotje, kako naj bi slovenske pravice na področju šolstva čim bolj oklestili. Poudaril je, da naj bi bil člen 7 namenjen zaščiti, ne pa krnitvi pravic slovenske manjšine. Apeliral je na prisotne, da se najde model, ki bo omogočal skupno življenje večine in manjšine. Zwitter je bil še bolj neposreden, ko je zatrdil, da naj bi želeli v vladi manjšini pravice odvzeti. Figl je kot takratni zunanji minister vse obtožbe razburjen zavrnil. Toda ostal je vtis, da so Tischlerja in Zwittera povabili na konferenco samo zato, da zadovoljijo diplomatske pritiske Beograda.¹⁵

V jugoslovanskih diplomatskih krogih so na Tischlerja še vedno gledali z nezaupanjem, vendar mu niso več odrekli legitimnosti, da zastopa pomemben del koroških Slovencev. Tudi sam je v pogovorih s sodelavci poudarjal, da ga v Beogradu, kjer so ga imeli dolgo za »ekspONENTA emigracije« in izdajalca « zdaj » priznavajo«. Hkrati je opozarjal, da se mora celotna manjšina – ne glede na strankarsko opredeljenost – opirati na Jugoslavijo, če želi kaj doseči. Bil je razočaran zaradi ravnanja krškega ordinariata in temu zveste

¹³ Joško Tischler, *Šolske razmere na Koroškem*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1953*, 98–102.

¹⁴ Barker, *The Slovene Minority*, 232.

¹⁵ Knight, *Politik*, 280.

duhovščine, ki jo je po poročanju jugoslovanskega generalnega konzulata v Celovcu sumil, da naj bi po željah Avstrijske ljudske stranke želela likvidirati Narodni svet koroških Slovencev. Ostala naj bi samo »depolitizirana« go-spodarska organizacija slovenskih katoliških kmetov, čemur pa se je Tischler močno upiral. Sploh pa naj bi se v najožjem krogu somišljenikov pritoževal, da ne bo več potoval na Dunaj na različne brezplodne sestanke s predstavniki državnih institucij, češ da ga to samo razburja, je bolan, pa tudi finančno ne more več pokrivati tovrstnih stroškov, medtem ko je Narodni svet koroških Slovencev brez prebite pare.¹⁶

V retrospektivi je Tischler zatrjeval, da naj bi bil na dunajskih sestankih »verbalno« Figl, s katerim sta bila ista generacija, med vsemi kanclerji »najlažji« sogovornik, ker da je »znal vse obljubiti«. Nasprotno pa je za Figlovega naslednika Raaba trdil, da naj bi bil pogovor z njim »trd« (spominjal se je kanclerjeve izjave: »*Hörn's das würde a Heidngeld kosten.*«). Tudi Raabov naslednik Alfons Gorbach nanj ni naredil dobrega vtisa, češ da pogovor z njim naj ne bi bil politično globok. Za Bruna Kreiskega pa je Tischler izjavil: »Prvotno sem imel od kanclerja Kreiskya vtis, da res hoče. Ampak nazadnje se je izkazalo, da ne more, ker je pritisk s koroške strani prevelik.«¹⁷ Na koncu Narodnemu svetu koroških Slovencev v iskanju manjšega zla ni preostalo drugega, kot da še naprej išče podporo politikov Avstrijske ljudske stranke, s katerimi se je dobro razumel zlasti Inzko. Na majskih volitvah 1957 je tako Tischlerjeva organizacija podprla skupnega kandidata Avstrijske ljudske stranke in svobodnjakov Wolfganga Denka, ki pa je tesno izgubil proti socialističnemu tekmecu Adolfu Schärfu.¹⁸

Konkurenčna Zveza slovenskih organizacij je, nasprotno, zagovarjala tesno sodelovanje s Socialistično stranko Avstrije.¹⁹ Vendar tudi njej ni uspelo na tej podlagi doseči kakšnih vidnih koncesij, kar so priznavali tudi njihovi ljubljanski sponzorji.²⁰ Še posebej je ostal problematičen odnos s socialisti na Koroškem, ki so pogosto podlegali nasprotnikom slovenskih narodnih zahtev. Deželni glavar Wedenig je sicer glede šolske odredbe iz leta 1945

¹⁶ Devidejevo poročilo državnemu sekretariatu za zunanje zadeve, 22. 10. 1956, AS 537, RKSZDL, škatla 1824.

¹⁷ *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

¹⁸ Filipič, *Politična dejavnost*, 236–237.

¹⁹ Prim. Klemenčič, *Prizadevanja*, 50.

²⁰ Filipič, *Politična dejavnost*, 237.

dolgo vodil dvoumno politiko. Tako je v začetku leta 1955 pozval sodeželane k strpnosti in poudaril, da »je treba govoriti o šolskih vprašanjih v demokratični obliki in upoštevati tudi nasprotna mnenja«. Obsodil je »neresnična podajanja dejanskega stanja«, »nestrpne skupine« in »šovinistična stremjenja«, ki da škodujejo miru v deželi. Zavzel se je za »politiko dobrega sosedstva« in za skupno nastopanje z zvezno vlado, ko gre za probleme v koroškem šolstvu.²¹ Konec leta 1956 je v deželnem zboru povedal, da je bila njegova mati Slovenka, prav tako kot mati znanega brambovsko mislečega politika Schumyja. Seveda je – tudi sam odlikovani veteran iz bojev za Koroško – to trditev moral dopolniti z izjavo, da so se prav takšni Slovenci na koroškem plebiscitu pri glasovanju izkazali za najbolj zveste domovini.²²

Nasprotno od Wedeniga, ki se je ponosno skliceval na brambovsko tradicijo, je bila Tischlerjeva argumentacija oblikovana prav na želji, da do takšnih narodnostnih zaostrovanj ne bi več prihajalo. Podrobno je o tem spregovoril v Št. Janžu v Rožu na *Rožanskem dnevu* 1. decembra 1957: »Odkar se je v južni Koroški razplamtel narodnostni boj, je bila dežela razdeljena v dva bojna tabora. Ta boj je prizadel hude rane povsod. Te stare rane smo hoteli ozdraviti, ne pri starih, temveč pri mladini in zato smo ji z dvojezično šolo zgradili most, ki naj oba deželana – bratsko veže, jima nudi možnost, da se zblížata in se v srečanju duhovno oplemenitujeta.« Po Tischlerjevem mnenju naj bi s takšnim pristopom tudi najbolje nevtralizirali pojave narodnega konvertitstva pri Slovencih: »Hočemo tudi, da bo naš otrok vzgojen v poštenega državljana, ne da bi se mu bilo treba pri tem odpovedati svojemu rodu.« Skratka, sistem dvojezičnega šolstva na podlagi napadane odredbe naj bi pomenil za generacije, ki prihajajo, novo priložnost: »Naj bo našim otrokom prihranjeno trpljenje naših očetov!«²³

Vendar so bili dnevi Tischlerjevi šolski odredbi očitno šteti. Da je treba najti za dvojezično šolstvo na Koroškem drugačno pravno podlago, so vedno bolj odločno zahtevali tudi socialisti. Poleg dvojezičnih šol je bila takrat na njihov predlog v razpravi tudi možnost, da bi se lahko v krajih z manj kot 2000 prebivalcev ustanavljale tudi enojezične šole, če bi se 80 odstotkov

²¹ *Naš tednik-Kronika*, 13. 1. 1955.

²² Knight, *Politik*, 276.

²³ *Naš tednik-Kronika*, 5. 12. 1957.

staršev na tajnem glasovanju izreklo za slovensko ali nemško narodno skupnost. Predlog, ki so ga nacionalisti interpretirali kot poziv k preštevanju manjšine, so izkoristili ravnatelji nekaterih šol na dvojezičnem območju za odpravo obveznega pouka slovenščine. Ob podpori dela koroške politike so starši začeli organizirati stavke proti izvajanju dvojezičnega pouka. Čeprav je zvezno ministrstvo za izobraževanje že konec leta 1956 stavke prepovedalo, tega na deželni ravni niso upoštevali.²⁴

Pritisk nemških nacionalistov je naraščal, o čemer priča tudi obnova KHD v začetku leta 1957.²⁵ Glede na objavljene podatke naj bi se oblikovalo skupno sedemnajst različnih nacionalističnih organizacij, ki so se razglašale za domoljubne.²⁶ Koroški Slovenci so strnili svoje vrste in poglobili stike z gradiščanskimi Hrvati. Tako so njihovi predstavniki 15. januarja istega leta na štiri velesile naslovili poslanico z zahtevo po izpolnitvi 7. člena *Avstrijske državne pogodbe*. Konec septembra je sledilo posvetovanje slovenskih in hrvaških manjšinskih predstavnikov v Brucku ob Muri (Bruck an der Mur), na katerem je bila sprejeta peticija, naslovljena na dunajsko vlado, »da je člen 7 državne pogodbe celota in ni mogoče reševati le šolskega vprašanja in še to brez sodelovanja manjšine«. ²⁷ Slovensko-hrvaško sodelovanje v znamenju obrambe 7. člena se je krepilo tudi naslednje leto. V Brucku ob Muri so se 6. septembra 1958 ponovno zbrali predstavniki Hrvaškega kulturnega društva Gradiščanske, Narodnega sveta koroških Slovencev in Zveze slovenskih organizacij. Na zvezno vlado so naslovili skupno pismo, »da v nasprotju z izjavami o popolni uresničitvi državne pogodbe člen 7 državne pogodbe ni uresničen«. Izrazili so nezadovoljstvo, ker se v nasprotju z omenjenim členom »trpi, da razvijajo predvsem na Koroškem organizacije dejavnost, ki ovira mirno sožitje obeh narodov«. Očitek, namenjen seveda dejavnosti KHD. Uresničitev 7. člena naj bi bila zato »v interesu mirnega razvoja nujna«. ²⁸

Resnost trenutka je zaznati tudi iz takratnih Tischlerjevih izjav. Kot je ugotavljal na shodu akademikov in učiteljev pri šentpeterskih šolskih sestrah sredi avgusta 1958, je prav šolsko vprašanje »postalo danes agen-

24 Klemenčič, *Prizadevanja*, 59–62.

25 Haas in Stuhlpfarrer, *Österreich*, 101.

26 Drago Druškovič, *Nekaj vprašanj koroških Slovencev (Po 19 letih avstrijske državne pogodbe)*, v: *Razprave in gradivo* 6 (1974), 7–54, tu 36.

27 *Naš tednik-Kronika*, 25. 9. 1958.

28 *Naš tednik-Kronika*, 11. 9. 1958.

da politikov, ki vnašajo v to vprašanje svoje strankarsko-politične želje«. Šolnike in izobražence je pozval, naj strneje svoje vrste.²⁹ V uvodniku *Der Wettlauf*, ki ga je *Naš tednik-Kronika* 11. septembra 1958 objavil v nemščini, je Tischler apeliral na stranke, naj nehajo tekmovati, katera si bo lahko pripela večje zasluge za ukinitvev odredbe o obveznem dvojezičnem šolstvu. Spomnil jih je na argumentacijo, na podlagi katere je leta 1945 sploh prišlo do njenega sprejetja na deželni vladi. Njena ohranitev naj bi bila v interesu celotne Koroške: »*Spielen wir nicht Patriotismus, handeln wir patriotisch!*« Domoljubno ravnanje naj bi po Tischlerjevem mnenju pomenilo, da mora vsak nekaj žrtvovati, pri čemer naj bi Slovenci žrtvovali že dovolj, kar naj bi kazala ljudska štetja. Pri tem pa naj bi zahteva, da se Nemci učijo drugega deželnega jezika, sploh ne bila tako velika žrtev. Svoj poziv je sklenil s parafrazo znamenitega sklepnega verza pesmi *Deutschlands Beruf* (1861) nemškega pesnika Emanuela Geibla: »*Nur am Wesen der Veträglichkeit kann unser Land Kärnten genesen.*«³⁰ Tednik Narodnega sveta koroških Slovencev je pozival politične akterje, naj ne dopustijo likvidacije odredbe in poiščejo sporazumno rešitev: »Slovenci hočemo spravo med obema narodoma v deželi, hočemo mir in sporazumevanje preko deželnih meja, hočemo svobodno pot v ‚Združeno Evropo‘.«³¹

A koroški deželni šolski svet, ki mu je predsedoval kot deželni glavar Wedenig, je 22. septembra 1958 s posebnim odlokom odpravil načelo obveznega pouka v obeh deželnih jezikih. Odlok, s katerim je Wedenig »zaradi nemira, ki je nastal med starši dvojezičnega ozemlja«, odpravil vladno odredbo o obveznem dvojezičnem šolstvu iz leta 1945, je povzročil med predstavniki slovenske narodne skupnosti veliko nezadovoljstvo.³² Narodni svet koroških Slovencev je v izjavi za javnost poudaril, »da je vsaka odjava od pouka slovenščine v ljudski ali glavni šoli protipostaven akt«. Starše je pozval, naj svojih otrok ne odjavljajo: »Ne dajajte nikomur podpisov za kakršne koli vloge in pokažite vsakemu podpihovalcu vrata!« Sklepna stavka izjave sta opozarjala, da gre za pomembno dogajanje, ki lahko uso-

29 *Naš tednik-Kronika*, 4. 9. 1958.

30 *Naš tednik-Kronika*, 11. 9. 1958.

31 *Naš tednik-Kronika*, 18. 9. 1958.

32 Podrobno o tem Janko Pleterski, *Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976* (Inštitut za narodnostna vprašanja: Ljubljana 2000), 129.

dno vpliva na prihodnost manjšine: »Slovenci na Koroškem smo se vedno morali za svoj narodni obstoj trdo boriti in samo zaradi naše stanovitnosti še danes obstojamo. Preživeli smo že hujše ukrepe in vzdržali, kajti vemo, da je pravica na naši strani.«³³

Na zborovanju v Delavskem domu v Celovcu se je 30. septembra zbralo okoli 700 političnih zastopnikov koroških Slovencev, ki so sprejeli resolucijo z zahtevo, da se Wedenigov »protiustavni odlok« razveljavi. Tischler se je v govoru najprej spomnil novoveških kmečkih uporov in bojov proti Turkom. Zdaj, leta 1958 naj bi bilo treba ponovno vzdigniti glas, saj naj bi šlo za »obrambo naših najosnovnejših osebnih pravic, svojega lastnega jezika« in zahtevo po enakopravnosti: »Tudi tokrat smo vsi pustili delo, da v skupni manifestaciji povemo svetu ‚Živeti hočemo‘, na svoji zemlji kot enakopravni državljani.«³⁴

Jugoslavija se je kmalu odzvala s protestno noto, ki jo je na Dunaju izročil veleposlanik Jože Zemljak. V njej je bila izražena zahteva, da avstrijska zvezna vlada prepreči izvedbo spornega odloka.³⁵ Izraze solidarnosti so koroškim rojakom pošiljali tudi Slovenci v izseljenstvu. Med drugim jim je 10. oktobra 1958 posebno izjavo v Celovec poslalo 27 uglednih predstavnikov Slovencev, živčih v Franciji (skupno naj bi jih bilo tam 25.000), ki so se zgražali »spričo najnovejšega atentata nepoboljšljivega koroškega šovinizma na pouk slovenščine v šoli«. V njihov bran so se oglasili tudi tržaški Slovenci, organizirani v Slovenski kulturno-gospodarski zvezi.³⁶ Protestno poslanico so poslali celo zastopniki slovenskih narodnih organizacij v ZDA, ki so se 26. oktobra zbrali v Clevelandu. V njej so izrecno izrazili podporo Narodnemu svetu koroških Slovencev. To so storili tudi predstavniki Slovenske pravde (*The Association of free Slovenes*) v Londonu.³⁷ Še en dokaz več, da je večina izseljenskih Slovencev videla v Tischlerju vodilnega predstavnika koroških rojakov.

Wedenig je k spornemu septembrskemu odloku 27. oktobra 1958 dodal še izvršilnega. Osrednji organizaciji sta 15. novembra naslovili na

33 *Naš tednik-Kronika*, 25. 9. 1958.

34 *Naš tednik-Kronika*, 2. 10. 1958.

35 *Naš tednik-Kronika*, 9. 10. 1958.

36 *Naš tednik-Kronika*, 16. 10. 1958.

37 *Naš tednik-Kronika*, 13. 11. 1958.

avstrijsko zvezno vlado skupno spomenico o šolstvu, s katero sta zahtevali razveljavitev obeh odlokov in ponovno uveljavitev odredbe iz leta 1945. Temeljna zahteva, izražena v memorandumu, pa je bila v tem, da »člen 7 avstrijske državne pogodbe tvori eno celoto in ga je treba v celoti izpolniti«. ³⁸ Spomenica je obsegala 24 strani, vladi pa jo je 17. novembra izročila delegacija, ki sta jo vodila Tischler in Franci Zwitter. Iz kasnejših zapisov je mogoče sklepati, da so se delegati nadejali, da bodo sprejeti na predsedniški ali kanclerski ravni. ³⁹ A v kanclerjevem uradu jih je pričakal sekcijski šef Eduard Chaloupka. Čeprav je veljal za vplivnega uradnika z dolgoletnim stažem, so bili Korošci razočarani, saj so pričakovali sprejem kakega visokega politika. Vseeno so mu predstavili »nastalo brezpravno stanje« in zahtevali takojšnje ukrepanje. Chaloupka je priznal, da je zadeva res nujna, vendar naj bi bilo treba počakati na sprejem ustreznega zakona v parlamentu. Naslednji dan so slovenski zastopniki svoja stališča predstavili še na novinarski konferenci, ki se je zavlekla na skoraj dve uri. Tischler je med drugim zavrnil vse očitke, da naj bi bila odpravljena odredba iz leta 1945 rezultat britanskih pritiskov. ⁴⁰

Tik pred Tischlerjevim nastopom na Dunaju je 11. novembra Wedenig sprejel še en odlok. Tokrat je očitno želel ustreči slovenskim kritikom in je dovolil ponovno prijavljanje k pouku slovenščine. Verjetno so ga k temu spodbudili tudi na Dunaju, kjer so se želeli izogniti internacionalizaciji šolskega vprašanja na Koroškem. ⁴¹ V Tischlerjevem krogu so bili prepričani, da je bila glavarjeva odločitev posledica zaostrenih razmer v deželi, ki jih je z odjavami povzročil prvi odlok: »Bilo je toliko nekorektnosti, toliko nasilja, toliko groženj, toliko pritiska, da pred svetovno javnostjo pač noben resen človek ni mogel zagovarjati tega početja.« A za razliko od prvega odloka, v

³⁸ *Naš tednik-Kronika*, 27. 11. 1958.

³⁹ V glasilu Narodnega sveta koroških Slovencev so svoje razočaranje povezali z uvodnikom, posvečenim štiridesetletnici smrti Ivana Cankarja: »Kakor Cankarjev hlapec Jernej ni našel svoje pravice pri domačem županu[,] ne pri deželnih oblasteh in ne na cesarskem dvoru na Dunaju, tako tudi slovenska manjšina danes zaman trka na vrata avstrijskih državnikov, da bi se končno omehčali in ravnali enako pravično z vsemi državljani, tudi s Slovenci. Marsikaj se je na svetu že spremenilo. Za slovensko delegacijo pa tudi danes še nima časa ne državni predsednik in ne šef avstrijske vlade! Kako dolgo bodo za nas na Dunaju vrata še zaprta?« *Naš tednik-Kronika*, 4. 12. 1958.

⁴⁰ *Naš tednik-Kronika*, 20. 11. 1958.

⁴¹ Zgodba o spornem Wedenigovem odloku se je 28. oktobra 1958 znašla v rubriki pi-sma bralcev celo v znanem britanskem dnevniku *Manchester Guardian*. Prim. *Naš tednik-Kronika*, 4. 12. 1958.

katerem je bilo določeno, da morajo biti o njem starši obveščeni pismeno, in so ga zato učitelji narekovali učencem v zvezek, ta obveznost zdaj ni veljala. Poleg tega naj bi nekatere šole staršem naložile, da se morajo odločiti v zelo kratkem času, v vrsti šol pa sploh ni bil objavljen.⁴²

Zastopniki koroških Slovencev so bili 15. januarja 1959 ponovno na Dunaju. Tokrat jih je sprejel socialistični podkancler Bruno Pittermann (nadomeščal je Raaba, ki je bil na obisku na Japonskem). Zastopal je stališče, da bi bilo najprej treba izvesti ugotavljanje manjšine. Vendar so prisotni slovenski delegati »odločno odklonili tako ugotavljanje spričo zastrupljenega ozračja, ki vlada na Koroškem«. ⁴³ V drugi polovici januarja se je na južnem Koroškem mudila ministrska komisija, ki so jo sestavljali trije visoki uradniki, da bi preučila razmere v tamkajšnjih šolah. V Tischlerjevem krogu so njen prihod pričakali z velikim nezaupanjem, saj so se bali, da ne bo upoštevala argumentacije slovenskih poznavalcev, ampak samo deželnih šolskih oblasti.⁴⁴ Pri tem so ob koncu njenega dela ugotovili, da »je dejansko obiskala vse dvojezično ozemlje, ne da bi bilo treba to ozemlje šele ugotavljati s kakim tajnim in javnim glasovanjem«. V *Našem tedniku-Kroniki* so poročali o več primerih pristranskega poročanja lokalnih učiteljev članom komisije, pa tudi otroci naj bi spričo treme ponekod le s težavo odgovarjali »tujim gospodom« z Dunaja.⁴⁵

V prestolnici so dolgo čakali z odločitvijo, o čemer priča tudi poziv obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev, da od vlade še vedno nista dobili odgovora na zastavljena vprašanja glede 7. člena *Avstrijske državne pogodbe* in »nezakonitega stanja na šolskem področju«. ⁴⁶ Na vladni strani so trdili, da 7. člen naj ne bi predvideval dvojezičnega šolstva za celotno prebivalstvo, ampak samo za manjšino. Na Dunaju so bili sicer takrat pod dvojnimi pritiskom, saj je prišlo v Italiji zaradi Južne Tirolske do protiavtstrijskih demonstracij, veleposlanik Max Löwenthal-Chlumecky pa je bil poklican na konzultacije na Dunaj. Hkrati je v zraku visela možnost predčasnih volitev, kar je seveda vplivalo tudi na različna področja vladnega

42 *Naš tednik-Kronika*, 27. 11. 1958.

43 *Naš tednik-Kronika*, 22. 1. 1959.

44 *Naš tednik-Kronika*, 15. 1. 1959.

45 *Naš tednik-Kronika*, 29. 1. 1959.

46 *Naš tednik-Kronika*, 26. 2. 1959.

odločanja.⁴⁷ Z dunajske perspektive se je tako zdelo šolsko vprašanje na Koroškem manjšega pomena.

V črno-rdeči koaliciji so se končno odločili, da bodo nove državnozbornske volitve 10. maja 1959.⁴⁸ Hkrati pa sta vladni stranki poskrbeli za hladen tuš v vodstvu osrednjih organizacij koroških Slovencev. Vladni koalicijski odbor je namreč 11. marca podprl predlog novega šolskega zakona za Koroško, dan kasneje pa še zakonski osnutek glede slovenščine kot uradnega jezika na sodiščih in pri upravnih oblasteh. Veleposlanik Zemljak je protestiral pri Raabu in Pittermannu. Ogorčenje med voditelji koroških Slovencev je bilo očitno, kar so pokazali tudi njihovi nastopi v Celovcu, kjer se je 17. marca zbralo okoli 700 delegatov koroških Slovencev, da bi izrazili protest proti vladnemu ravnanju. Tischler je kot glavni govornik najprej izrazil obžalovanje, ker oblastniki nočejo upoštevati prednosti odredbe iz leta 1945: »Dvojezična šola je tam, kjer je bila v resnici izvedena, vzgajala v skupnostnem življenju nov rod, ki bi naj ne poznal sovraštva na vasi; vzgajala je ljudi, ki bi se med seboj poznali in razumeli.« Wedenigov odlok naj bi to vzdušje uničil, ugotovitve ministrske komisije pa naj bi po Tischlerjevem mnenju »imele od vsega početka edini namen, da pokrijejo vse demokracije ne vredne dogodke«, ki so se zgodili po 22. septembru. Predloženi šolski zakon naj bi bil »najgrobejša kršitev državne pogodbe« in naj bi pomenil napad na dvojezično šolstvo, s katerim se sicer Avstrija rada hvali v mednarodni javnosti. Vseeno naj bi po Tischlerjevih besedah koroški Slovenci ne smeli obupati: »Rojaki! Še smo tu. Še je v nas toliko življenjske volje, da smo v stanu izvršiti tudi dejanja, o katerih so Nemci mislili, da jih ne zmoremo več.«⁴⁹

Še istega dne so delegati obeh osrednjih organizacij odpotovali na Dunaj, kjer so imeli pogovor v parlamentarnem pododboru za šolstvo. Z le načelnimi odgovori poslancev o podpori koroškim Slovincem niso bili zadovoljni.⁵⁰ Dunajski parlament je 19. marca 1959, na zadnjem zasedanju pred volitvami, nazadnje sprejel »velikonočni paket« obeh jezikovnih zakonov za Koroško. Proti so bili komunisti, češ da do slovenske manjšine naj ne bi bil dovolj velikodušen, svobodnjaki pa so ga zavrnilo zato, ker se jim je zdel

47 *Naš tednik-Kronika*, 5. 3. 1959.

48 *Naš tednik-Kronika*, 12. 3. 1959.

49 *Naš tednik-Kronika*, 19. 3. 1959.

50 *Naš tednik-Kronika*, 26. 3. 1959.

preveč.⁵¹ V vodstvu Narodnega sveta koroških Slovencev niso bili ob tem prav nič praznično razpoloženi. Nasprotno, največji krščanski praznik jim je tistega leta ostal v spominu predvsem zaradi ravnanja črno-rdeče koalicije. Pravno sporni Wedenigov odlok je namreč sedaj pokrila z zakonom, ki naj bi bil »akt izpolnjevanja mednarodne obveznosti«. ⁵² A je bilo poznavalcem jasno, da je takšna interpretacija samo fasada, za katero so na Dunaju skušali skriti izsiljevalne manevre nemških nacionalistov na deželni ravni.

Uvodnik, ki ga je 3. aprila 1959 objavil *Naš tednik-Kronika*, je opozoril na ponavljajoče se krivice, ki so jih bili koroški Slovenci deležni že dolga desetletja: »Nihče na svetu ne more sedaj od nas zahtevati, da pristane-mo na zakon, ki s svojim subjektivnim narodnim kriterijem sankcionira greh petdesetletnega ponemčevanja in zapostavljanja slovenskega človeka na Koroškem. Ta pristanek bi bil nemoralen in tudi povsem nenaraven.« Za veliko razočaranje pa naj bi se izkazalo tudi ravnanje vladne koalicije: »Avstrijski stranki sta imeli izbiro: ali priznata tradicionalno krivico med koroškimi Slovenci in ukineta vsakršno nadaljnjo asimilacijo ali pa hodita po poti nekdanjih nemško-nacionalnih strank. Volili sta drugo pot. Za koroške Slovence se s tem pričinja novo poglavje.« ⁵³

Tischler je lahko samo nemočno opazoval, kako kljub protestom obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev in notam jugoslovanske diplomacije pred njegovimi očmi izginja največji dosežek na področju osnovnega šolstva, ki ga je uspel izposlovati v specifičnem vzdušju neposredno po zlo-mu nacizma. Poldrugo desetletje kasneje je bil položaj povsem drugačen. Prej izolirana Avstrija je uspešno uredila odnose z velesilami in pridobi-la v mednarodni skupnosti trdnejši položaj. Jugoslavija je bila usmerjena predvsem v krepitev gospodarskega sodelovanja s severno sosedo, dlje od občasnih diplomatskih opozoril v korist manjšine na Koroškem (tista na Štajerskem je dolgo ostala mrtva črka na papirju *Avstrijske državne pogodbe*) v Beogradu niso bili pripravljeni iti. Na Koroškem se je skoraj zdelo, da se je čas vrnil v dvajseta leta, ko je deželno politiko bolj ali manj prikrito narekoval KHD.

⁵¹ Barker, *The Slovene Minority*, 235.

⁵² Pleterški, *Avstrija*, 129.

⁵³ *Naš tednik-Kronika*, 3. 4. 1959.

V takšnih razmerah je Tischler ocenil, da je potrebno zblížati stališča z oblastniki v Ljubljani. Božidar Gorjan, eden vplivnejših komunističnih funkcionarjev z bogatimi izkušnjami v obveščevalni dejavnosti in diplomaciji, ga je povabil, da obiše Ljubljano in se »osebno prepriča o življenju vernih ljudi in kmetov«. Vendar se je očitno zbal reakcij svojih ožjih somišljenikov, zato je odpotoval na skrivaj. Gorjan je Tischlerju omogočil prestop meje brez vize, neprijavljen je ostal v Sloveniji skoraj teden dni. Med drugim je obiskal kmetijsko zadrugo v Šmarju pri Grosupljem, kjer so mu predstavili socialistični model zadružništva. Sprejel ga je tudi Boris Kraigher, takrat nedvomno eden ključnih slovenskih politikov. Po Gorjanovem pričevanju je Tischler, s katerim sta se nato srečevala vse do njegove smrti, Slovenijo zapustil s pozitivnimi občutki: »Dr. Tišler je v svoji redkobesednosti nato v pogovoru z ministrom povedal, da manjšini brez pomoči iz domovine ni mogoče vzdržati gospodarskega in političnega pritiska z asimilacijo, vendar se mora matična domovina tudi zavedati, da je manjšini za njen obstoj prav tako nujna politična pluralnost.«⁵⁴

Še pred razveljavitvijo odredbe o dvojezičnem šolstvu pa je vendarle Tischler dočakal tudi dobro novico. Na Dunaju so se namreč odločili, da dovolijo ustanovitev Slovenske gimnazije, ki naj bi bila po njegovem mnenju »steber in spomenik – živ spomenik – naše življenjske sposobnosti in naše življenjske volje«.⁵⁵ Tischler je v gimnaziji namreč prepoznal »zibel bodoče inteligence«.⁵⁶ Postala je njegov življenjski projekt.

54 Božidar Gorjan - Bogo, *Mojih petdeset let v politiki* (Samozaložba: Ljubljana 2001), 222–223.

55 *Naš tednik-Kronika*, 19. 3. 1959.

56 *Naš tednik-Kronika*, 4. 9. 1958.

12.

Oče Slovenske gimnazije

»Pretirano je reči ‚oče slovenske gimnazije‘. Slovenska gimnazija je otrok hotenja vseh koroških Slovencev. Jaz sem od nje pričakoval narodni preporod in to je naloga mlade generacije. Da pa nobeno človeško delo ni popolno, vemo vsi.«¹ Z omenjeno izjavo iz leta 1977 se je Tischler poskušal izogniti poudarjanju svoje vloge, vendar so njegovi sodobniki nedvomno imeli precej razlogov za pohvale njegovega delovanja v korist koroških Slovencev. Ni mogoče prezreti, da je prav v obrambi slovenskih manjšinskih pravic na področju šolstva videl svoje življenjsko poslanstvo, ki je bilo nazadnje tudi kronano z ustanovitvijo Zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu. Res je, da je padla šolska odredba iz leta 1945, a že leto pred njeno razveljavitvijo mu je uspelo doseči odločitev o ustanovitvi gimnazije, ki je bila tako zanj kot njegove somišljenike pomembna motivacija pri nadaljnjem delovanju.

Tischler se je dobro zavedal pomena krepitve slovenskih izobraževalnih institucij. Temu je podrejal tudi klasično politično delo, kar je jasno razvidno iz pisma, ki ga je sredi septembra 1950 napisal Hrvoju Maistru: »Na izrecno političnem sektorju pa ne moremo staviti zahtev po avtonomiji, ker pač nimamo terena in je tam veliko razbitega po OF. Bistveno bi pač bili: ljudska šola, gimnazija, učiteljišče, dotacija za kulturno delo. OF je pri vsej revščini, ki vlada v Jugoslaviji[,] dobro dotirana in lahko z denarjem prekriža dosti našega dela. Zelo značajna pa ljudska masa ni. Če dajo prosto vožnjo po Jugoslaviji ali pa v Trst, česar mi ne zmoremo, pa vse gre, ker je pač zastoj.«²

¹ *Družina*, 10. 7. 1977.

² Tischlerjevo pismo Maistru, 20. 9. 1950, prepis, ADT.

Že pred ustanovitvijo Slovenske gimnazije se je Tischler močno angažiral za podporo šolskim sestram na šolah v Št. Petru pri Šentjakobu v Rožu in v Št. Rupertu. Nacisti so obe šoli zaprli, sestre pa izgnali.³ Šele po vojni se je pouk znova začel, najprej v obliki gospodinjskih tečajev.⁴ Poleti 1950 je Tischler prosil za podporo trgovskega atašeja na jugoslovanskem predstavištvu na Dunaju Draga Druškoviča, naj oblasti dovolijo prihod šesterice šolskih sester iz Slovenije, da bi s tem razrešili kadrovske probleme pri delovanju šol.⁵ Tischler je ob podpori škofa Köstnerja dosegel, da sta si šoli leta 1953 ogledala ministrski svetnik dr. Nowotny in predsednik koroške kmetijske zbornice dr. Stotter. To je pripeljalo do odločitve, da sta 14. julija 1955 dobili pravico javnosti, ki jima ga je z dekretom podelilo zvezno ministrstvo za poljedelstvo in gozdarstvo.⁶ S tem finančnih težav sicer še ni bilo kar avtomatično konec, a vsaj ustvarjena je bila trdna pravna podlaga za pridobivanje javnih sredstev za izvajanje pouka. Na šentrupertski šoli se je Tischler lahko v veliki meri opiral na pomoč Milke Hartman, ki je vodila gospodinjske tečaje za dekleta, slovenščino pa je tam nekaj let poučeval Vinko Zwitter.⁷ Zavedajoč se finančne stiske pri delovanju šole, je Tischler na pomoč priskočil tudi kot pedagog. Dolga leta se je z avtobusom vozil iz Celovca v Št. Rupert in brezplačno poučeval šolajoča se dekleta.⁸ Svojo besedo je zastavil tudi za ustanovitev Kmetijske gospodarske šole za fante v Tinjah leta 1954, pri čemer je lobiral tako pri avstrijskih vladnih krogih kot tudi pri ameriških predstavnikih.⁹

3 Prim. *Koroški Slovenci v letu 1946*, v: *Koledar Koroške kronike za leto 1947*, 22–23; *Ob 40-letnici Narodne šole*, 81.

4 Kot je ob koncu zimskega polletnega tečaja v Št. Rupertu 30. aprila 1950 poudaril Kaselj, naj bi bil namen tečajev v tem, da podpirajo izobraževanje »dobre gospodinje, ki ni samo večča kuhinje in kmetije, marveč je tudi umsko in srčno izobražena, da bo mogla dajati svoji družini in svojemu domu kos domače kulture«. Tedanja patriarhalna miselnost je bila močno vidna tudi v naslednji župnikovi ugotovitvi: »Čas zahteva globokih mater, ki se ne plašijo vsakdanjih skrbi, ki jih pač življenje nalaga.« Za svoj govor naj bi bil takrat Kaselj po poročanju glasila Narodnega sveta koroških Slovencev nagrajen »z mogočnim aplavzom«. *Naš tednik-Kronika*, 3. 5. 1950.

5 Tischlerjevo pismo Druškoviču, 24. 7. 1950, AS 1164, škatla 863.

6 *Naš tednik-Kronika*, 10. 11. 1955; *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 128–129; *Tischlerjev simpozij*, 86. To je bil čas, ko so se odnosi med Tischlerjem in ordinariatom očitno nekoliko izboljšali, o čemer pričča tudi notica v *Našem tedniku-Kroniki* 13. oktobra 1955, v kateri je citiran Köstnerjev nagovor »o sožitju med narodoma«. Objavljen je bil v kontekstu proslavljanja 35. obletnice plebiscita: »Tudi mirne besede celovškega škofa dr. Köstnerja so svarilo prenapetežem.«

7 *Kasljevi zapisi*, 108–109, 224–226 in 258–259.

8 *Tischlerjev simpozij*, 86.

9 Tischlerjevo pismo Maistru, 20. 9. 1950, prepis, ADT.

O velikem pomenu vseh treh šol za koroške Slovence je *Naš tednik-Kronika* v začetku novembra 1955 optimistično zapisal: »Število slovenske ženske in moške mladine v šolah v Št. Rupertu, Št. Jakobu in Tinjah je najboljši dokaz, da očitki ‚vsevednežev‘ ne držijo, češ da se današnja mladina zanima samo še za motor, gostilno in kino. Skoraj 150 deklet in fantov s svojo udeležbo v šolah dokazuje, da ima današnja zdrava mladina zanimanje tudi za resne življenjske zadeve, čeprav se tudi oni ne odrekajo napredku in udobnosti motoriziranega časa.«¹⁰

Ideja o ustanovitvi Slovenske gimnazije je segala neposredno v povojna leta. Leta 1946 je Tischler o tem govoril z deželnim šolskim nadzornikom dr. Hugom Schwendenweinom, ki naj bi »z velikim razumevanjem gledal ta problem«. Z njim sta se pogovarjala tudi o strukturi bodoče gimnazije, pri čemer naj bi se filozofski predmeti predavali v slovenščini, realni pa v nemščini.¹¹ Sredi julija 1947 sta Tischler in Mirt Zwitter poslala na ministrstvo za izobraževanje zahtevo za ustanovitev Slovenske gimnazije.¹² Toda ta pobuda je imela precej nasprotnikov. Celo Newole, ki je sprva podpiral odredbo o dvojezičnem šolstvu, je leta 1949 trdil, da naj za vpis na Slovensko gimnazijo ne bi bilo mogoče pridobiti niti trideset otrok.¹³ Tischler ni obupal, leta 1947 je zaprosil šolske sestre v Št. Rupertu naj molijo za ustanovitev Slovenske gimnazije.¹⁴ Očitno se je dobro zavedal zahtevnosti projekta.

Schwendenwein je leta 1949 izdelal podroben načrt za Slovensko gimnazijo, ki je bil poslan v obravnavo na pristojno ministrstvo na Dunaju.¹⁵ Tischlerja so takrat navdajale precejšnje skrbi, ali bo možno na šolskem področju vsaj v drugi republiki uresničiti to, kar so lahko koroški Slovenci v času prve samo sanjali. Kot je zapisal konec aprila 1950 v enem od pisem Maistru, naj bi imeli »par ljudi na univerzi, vendar ni nič posebnega«. To naj bi veljalo celo za bodoče duhovnike: »Bogoslovci so po vrsti nule, na srednji šoli pa upam, da se bo nekaj izcimilo in moja skrb sedaj velja cilju priti do dvojezične gimnazije s slovenskimi učnimi močmi. Našel sem deloma razumevanje in bojim se bolj, da bi se stvar ponesrečila na naši lastni

10 *Naš tednik-Kronika*, 10. 11. 1955.

11 *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

12 *Tischlerjev simpozij*, 46.

13 Knight, *Politik*, 284.

14 *Tischlerjev simpozij*, 86.

15 *Naš tednik-Kronika*, 28. 1. 1954.

razbitosti, ker bo OF takoj padla zopet po meni in očitala narodno izdajstvo, ker so načrti okoli gimnazije samo deloma slovenski[,] to se pravi, da bi se le 7 predmetov poučevalo v slovenščini. Da bi pa sami kaj napravili, tega pa niso sposobni.«¹⁶

Za ustanovitev Slovenske gimnazije se je Tischler javno zavzel v članku za *Mohorjev koledar za leto 1951*, ko je poudaril, »da ne more biti naloga srednje šole v osmih letih napraviti iz slovenskega otroka nemškega maturanta«. Izrazil je pričakovanje, da bodo lahko otroci slovenskih staršev dobili na Koroškem lastno srednjo šolo: »Nismo mnenja, da bi morala slovenska mladina iz Koroške iskati svoje izobrazbe izven države, temveč je tukaj domovina dolžna, da to izobrazbo posreduje. V deželi imamo deset nemških srednjih šol. Tudi za slovensko gimnazijo mora biti prostora in denarja.«¹⁷ Tischler se je dobro zavedal, da je izobrazba pomemben del narodne identitete.¹⁸

Potrebo po ustanovitvi slovenske srednje šole na Koroškem je Tischler še podrobneje utemeljil v članku za *Mohorjev koledar za leto 1953*, ko je predstavil aktualne statistične podatke. Po njegovih izračunih je ljudske šole v deželi takrat obiskovalo 49.812 nemško in 4866 slovensko govorečih otrok, glavne pa 14.610 nemško in 613 slovensko govorečih učencev. Na ljudskih je bila tako desetina slovensko govorečih, na glavnih pa 5 odstotkov. Na koroške gimnazije v Beljaku, Celovcu, Špitalu ob Dravi in v Št. Pavlu v Labotski dolini ter celovško učiteljsiše je hodilo 3700 učencev. Če bi vzeli za osnovo delež slovensko govorečih na ljudskih in glavnih šolah, bi po Tischlerjevem mnenju slovenska srednja šola štela v prvem primeru 360, v drugem pa 190 otrok. Analizo je sklenil z ugotovitvijo, da je v obeh primerih dovolj slovensko govorečih otrok za ustanovitev slovenske srednje šole.¹⁹ Zahtevo za ustanovitev Slovenske gimnazije je vsebovala tudi spomenica osrednjih organizacij koroških Slovencev iz leta 1955.²⁰

16 Tischlerjevo pismo Maistru, 29. 4. 1950, prepis, ADT.

17 Joško Tischler, *Šolske prilike na Koroškem*, v: *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1951*, 40–45, tu 45.

18 Domej je na Tischlerjevem simpoziju takole opredelil pomen izobraževanja za koroške Slovence: »Koroški Slovenci nimamo niti surovin ali drugih naravnih dobrin niti močne gospodarske dejavnosti niti drugih materialnih in finančnih sredstev. Kot skoraj edini temelj razvoja zato ostaja znanje, pridobljeno z izobrazbo.« *Tischlerjev simpozij*, 17.

19 Tischler, *Šolske razmere*, 98–102.

20 Klemenčič, *Prizadevanja*, 57.

Akcija za Slovensko gimnazijo v Celovcu je sovpadla z začetkom silovite gonje nemških nacionalistov v deželi proti odredbi o dvojezičnem šolstvu iz leta 1945.²¹ A če sta se bila glede slednje Drimmel in zvezna vlada dolžna posvetovati s koroškimi deželnimi oblastmi, to za srednje šole ni bilo obvezno. Po Knightovem mnenju je Drimmel želel na neki način kompenzirati slovensko razočaranje nad tem, da se bo odpravila odredba iz leta 1945. Za razliko od osnovnega šolstva, kjer je bilo samo še vprašanje časa, kdaj bodo oblastniki dokončno popustili pritiskom nemških nacionalistov, je bil minister glede pobude za Slovensko gimnazijo precej bolj odporen. Tudi proti tej njegovi nameri so nemške nacionalistične organizacije na Koroškem sicer protestirale, a je zastopal stališče, da naj za to ne bile ne poklicane ne upravičene. Trdil je tudi, da naj ne bi ustanovitev slovenske srednje šole posegala v interese večinskega prebivalstva. Pri tem naj bi po Drimmelovem mnenju šlo za vprašanje pravične obravnave manjšine in za zunanjepolitične premisleke, h katerim naj bi spadalo tudi izpolnjevanje *Avstrijske državne pogodbe*.²² Poleg Drimmla si je za ustanovitev močno prizadeval tudi sekcijski šef Johann Vogelsang, dolgoletni šolnik in vplivni uradnik, ki je bil med drugo svetovno vojno zaprt v koncentracijskem taborišču. Tischlerjevemu nasledniku Vosperniku je nekoč v pogovoru izrazil upanje, da »bo šola kvalitetna, da pa ima nalogo vzgojiti dobre Avstrijce in dobre Slovence«. ²³

Pravna podlaga za ustanovitev Slovenske gimnazije je bil 7. člen *Avstrijske državne pogodbe*, ki v 2. odstavku določa, da imajo državljani iz vrst slovenske in hrvaške manjšine pravico do sorazmernega števila lastnih srednjih šol. Konec avgusta 1955 je Drimmel poslal koroškemu deželnemu šolskemu svetu pismo s predlogom, da se še isto jesen v skladu z *Avstrijsko državno pogodbo* ustanovi srednja šola za Slovence. V okviru priprav je naročil, da se naredi seznam slovenskih dijakov na obstoječih gimnazijah v Šentpavlu, Celovcu in Beljaku. Našteli naj bi jih 70. Tischler in Franci Zwitter sta na sestanku pri Wedenigu 1. septembra predlagala začetek pouka leto dni kasneje, in sicer samo v prvih dveh razredih.²⁴ Glede vprašanja ustanovitve gimnazije

²¹ Nečak, *Koroški Slovenci*, 118.

²² Knight, *Politik*, 285.

²³ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 91.

²⁴ *Letno poročilo Državne realne gimnazije za Slovence v Celovcu 1 (1957–1958)* [dalje: LPDRGS], 3–4; *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

sta slovenska voditelja zagovarjala skupno stališče, čeprav so določena trenja med njima še obstajala, kar je bilo zaznati tudi iz vesti v časopisju.²⁵

Koroško časopisje je začelo poročati o nameravani ustanovitvi Slovenske gimnazije v začetku septembra 1955. Uvodnik ji je 8. septembra v *Našem tedniku-Kroniki* posvetil tudi Tischler, ki je njeno poslanstvo strnil v naslednji ugotovitvi: »Slovenska gimnazija ima nalogo pripravljati mladino za življenje. Njen učni načrt mora biti prikrojen življenjskim potrebam, gimnazija pa mora ostati, kakor so vse druge gimnazije, šola splošne, široke izobrazbe, ki daje podlago za nadaljnjo strokovno izobrazbo.« V skladu s Tischlerjevo zamislijo naj bi pripravljala mladino tudi za uradniške poklice na dvojezičnem območju. Zavrnil je očitke, da Slovenci nimajo dovolj učiteljev za nameravano šolo. Izrazil je prepričanje, da bo resorno ministrstvo uspelo opraviti zastavljene naloge in pri tem upoštevalo pričakovanja manjšine.²⁶ Vendar so se nato priprave na ustanovitev precej zavlekle.

Dekret o ustanovitvi Zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu je prišel z Dunaja samo dan po Tischlerjevem 55. rojstnem dnevu, 9. maja 1957.²⁷ Če je bil morda res mišljen kot rojstnodnevno darilo človeku, ki se je celotno poklicno dobo bojeval za veljavo slovenščine v šolstvu, je prišel kot naročen. V Celovec je 15. maja prišla posebna komisija ministrstva, da bi pregledala prostore v lasti Mohorjeve družbe in Slovenske prosvetne zveze, ki so jih slovenski predstavniki predlagali za izvajanje pouka. A je ugotovila, da naj ti ne bi bili primerni. Isti dan je obiskala novo državno realko na *Lerchenfeldstraße* 22 in ugotovila, da naj bi bila tam začasno edina možnost tudi za slovensko šolo. Prosvetno ministrstvo je nato 5. junija 1957 Tischlerju, ki je imel takrat naziv višjega študijskega svetnika, poverilo nalogo, naj vodi priprave za otvoritev Slovenske gimnazije. Dva dni kasneje je *Kärntner Landeszeitung* objavila razpis sprejemnih izpitov za prve tri razrede, na katerega se je prijavilo 36 fantov in deklet. Zahtevano je bilo znanje slovenščine, nemščine in matematike.²⁸

Ohranilo se je več pričevanj, kako se je Tischler osebno angažiral, da bi za Slovensko gimnazijo pridobil dovolj učencev. O tem pričajo dopisi, ki

25 *Naš tednik-Kronika*, 15. 9. 1955.

26 *Naš tednik-Kronika*, 8. 9. 1955.

27 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 87.

28 LPDRGS I (1957–1958), 4.

jih je naslavljajal na rojake.²⁹ Veliko je bilo dijakov, ki so nestrpno čakali na prepis iz drugih srednjih šol, kjer so bili pogosto izpostavljeni nekorektnemu ravnanju učiteljev zaradi svoje narodne pripadnosti.³⁰ Janko Tolmajer, ki je bil v letih 1959–1974 odgovorni urednik *Našega tednika*, je bil eden tistih, ki je sina vpisal na Tischlerjevo pobudo. Novačenje je potekalo precej po domače. Nekega dne – bilo je leta 1957 – ga je Tischler vprašal: »A nimaš kakega otroka za gimnazijo?« Tolmajer mu je nekoliko v zadregi zaupal ime enajstletnega sina Hanzeja. Tischler je bil kratek: »Pošlji ga jutri!« Hanzej je opravil sprejemni izpit, čeprav mu šola kasneje ni šla najbolje od rok. Grozilo mu je, da bo ponavljal četrti razred. Tischler je vprašal Tolmajerja: »A težko plačuješ?« Odvrnil je, »da tako zelo lahko ne«. Tischlerjev odgovor je bil pomirjujoč: »No, bomo pa skusili, da ga bomo skoz spravili, da ne bo ponavljajal.« Na veliko veselje staršev je Hanzej maturiral.³¹

Velik vpliv je imel Tischler tudi pri zaposlovanju učiteljev na novi šoli. Tako je, denimo, leta 1957 povabil k sodelovanju Janjo Zikulnig, ki je poučevala dekliško ročno delo. Ker je bila takrat noseča in se je obotavljala, ali naj vabilo sprejme, ji je zagotovil, da ji bo pri oskrbi dojenčka pomagala kar njegova žena. Po pričevanju Jožeta Wakouniga je obiskoval slovenske študente na Dunaju in jih spodbujal, naj čim prej končajo študij, da bodo lahko poučevali.³² Tischler pa ni vplival samo na nameščanje slovenskih učiteljev na Slovenski gimnaziji, ampak se je zelo trudil, da jih čim več pridobi za delo na dvojezičnih šolah v deželi. Kot kaže primer Karla Samoniga, je nekatere študente v ta namen celo prepričal, da so opustili študij na Dunaju in se vpisali na celovško učiteljsišče.³³

Prva seja učiteljskega zbora Slovenske realne gimnazije v Celovcu je bila sklicana za 24. junija 1957 ob 15. uri. Tischler je uvodoma kolegicam in kolegom predstavil pravne podlage delovanja šole, ki naj bi začela s poukom jeseni. Obvestil jih je o postopkih, da bodo slovenski učitelji, ki so tedaj učili na drugih srednjih šolah, premeščeni. Glavnina seje je bila posvečena pripravam na sprejemne izpite.³⁴ Prosvetno ministrstvo je z dekretom 28. julija

29 Prim. zlasti Tischlerjeva dopisa rojakom, 25. 1. in 4. 6. 1956, ADT.

30 *Tischlerjev simpozij*, 235.

31 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 115.

32 *Tischlerjev simpozij*, 224 in 229.

33 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 136–137.

34 Zapisnik 1. seje učiteljskega zbora Slovenske realne gimnazije v Celovcu, 24. 6. 1957, ADT.

določilo Slovenski gimnaziji prostore na celovški realki.³⁵ Tischler in Franci Zwitter sta morala v zvezi s tem že pred tem v imenu osrednjih organizacij podpisati posebno izjavo, da se strinjata.³⁶ Četudi je Drimmel Slovenski gimnaziji dodelil samočasne prostore, kar je poleg prostorske utesnjenosti (v profesorski zbornici sta bili tudi knjižnici za profesorje in dijake ter shramba za učila) pomenilo popoldanski termin pouka, to ni zmanjševalo navdušenja v učiteljskem zboru.³⁷

Prvotno ekipo je poleg Tischlerja, ki je poučeval matematiko, sestavljalo 7 učiteljev in 3 učiteljice.³⁸ Prva konferenca celotnega učiteljskega zbora je bila 11. septembra 1957. Tischler je na njej poročal o rezultatih vpisa in sprejemnih izpitov. Po opravljenih izpiti je bilo v prvi razred vpisanih 39 učencev, v drugega 35 in v tretjega 27, skupno torej 101 učenec.³⁹ Prve mesece delovanja nove gimnazije sta šolanje motili azijska gripa in škrlatinka.⁴⁰ Težave je sprva povzročalo tudi pomanjkanje učbenikov. Šola je bila izpostavljena številnim časopisnim napadom iz vrst nemških nacionalistov, češ da naj Slovenci ne bi imeli pravice do srednje šole. Pojavljale so se tudi trditve, da naj bi na njej poučevali učitelji iz Jugoslavije, čeprav je bilo jasno predpisano, da lahko na njej poučujejo samo polnokvalificirani učitelji z avstrijskim državljanstvom, slednje pa je bilo obvezno tudi za učence.⁴¹ Ob tovrstnih napadih so si gimnazijski učitelji po Tischlerjevem pričevanju mislili svoje: »Ni najslabši sad, v katerega se ose zaletavajo.«⁴² Ob koncu začetnega šolskega leta 1957–1958 je Slovensko gimnazijo obiskovalo 92 učencev.⁴³

Wedenigov odlok, s katerim je 22. septembra 1958 izničil odredbo o dvojezičnem šolstvu iz leta 1945, je nedvomno precej pokvaril dobro vzdušje, ki je nastalo ob ustanavljanju Slovenske gimnazije. Že prej je konec marca

35 LPDRGS 1 (1957–1958), 6.

36 Izjava Tischlerja in Zwittera, 21. 5. 1957, ADT.

37 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 87.

38 LPDRGS 1 (1957–1958), 2.

39 Zapisnik konference vsega učiteljskega zbora Državne gimnazije za Slovence, 11. 11. 1957, ADT.

40 LPDRGS 10 (1966–1967), 32.

41 Prim. dopisa koroškega deželnega šolskega sveta ravnateljstvu Državne realne gimnazije za Slovence v Celovcu, 3. 10. 1957 in 12. 9. 1958. Prvi dopis vsebuje obvestilo, da sta zavrnjeni prošnji za vpis šolarjev Wilhelma Gladka in Sidonie Rasić, ker nimata avstrijskega državljanstva. Izjema so bili otroci diplomatskega osebja, kar kaže primer odobritve šolanja Polonce Trampuž, hčere jugoslovskega generalnega konzula Borisa Trampuža.

42 LPDRGS 5 (1961–1962), 24.

43 LPDRGS 2 (1958–1959), 3.

1958 ministrstvo za šolstvo zavrnilo tudi Tischlerjevo prošnjo, da bi lahko Slovenska gimnazija v uradnih dokumentih uporabljala slovenska krajevna imena.⁴⁴ A ko jo je 14. oktobra 1959 obiskal Wedenig, so ga učenci pričakali s slovensko narodno pesmijo. Pozdravil jih je v obeh deželnih jezikih in »jim položil na srce, da naj študijski čas dobro porabijo, da bodo dorasli času, ki zahteva od vsakega posameznika vedno več znanja in tudi jeklene značajnosti«. Pri tem seveda ni pozabil poudariti pričakovanj, da naj šola vzgaja lojalne državljane: »Zvestoba do države pa je prav tako pomembna kot zvestoba do lastnega naroda.«⁴⁵

Lastna srednja šola je koroškim Slovencem pomenila spodbudo, da krepijo medsebojno solidarnost, kar se je začelo kazati tudi v finančnih podporah njenemu delovanju. Prvi, ki ji je v oporoki namenil svojo dediščino, je bil upokojenec Franc Roveretto, podaril je 4000 šilingov.⁴⁶ Šolsko leto 1961–1962 je Slovenska gimnazija začela že z 268 dijaki. Tischler je kasneje ob opisovanju takratnih razmer na šoli opozoril, da bo nekoč zgodovinarje začudilo, ko bodo med učenci našli tudi kar nekaj takšnih, ki so bili rojeni v Nemčiji. Šlo je za otroke izseljenih družin, katerih matere so bile ob izgonu noseče: »Narodni socializem je po točnem načrtu pričel izvajati tiste dni izseljevanje koroških Slovencev, ki bi moralo najti svoje nadaljevanje leto pozneje, če bi se bili vojni dogodki razvijali po načrtu istega režima. Na šoli je tudi mnogo učencev, katerih starši so bili izseljeni in so v globoki veri v zmago pravice prestali vse trpljenje vojne in žrtve zaporov in tako s tem trpljenjem pomagali zaslužiti končno to srednjo šolo, katero mladina obiskuje zdaj že pet let.«⁴⁷

S sklepom zveznega predsednika Schärfa 9. junija 1962 je bil Tischler imenovan za definitivnega ravnatelja.⁴⁸ Stalno naraščanje števila dijakov je sovražnike Slovenske gimnazije, ki so jo imeli za tujek v deželi »domovini zvestih«, še bolj podžgalo pri nasprotovanju njenemu delovanju. Tischler

44 Prim. Tischlerjevo prošnjo na šolsko ministrstvo, 10. 1. 1958, prepis; dopis koroškega deželnega sveta ravnateljstvu Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, 11. 4. 1958, ADT.

45 LPDRGS 3 (1959–1960), 10.

46 LPDRGS 4 (1960–1961), 17.

47 LPDRGS 5 (1961–1962), 26.

48 LPDRGS 6 (1962–1963), 3. Prosvetno ministrstvo je leta 1962 v proračunu namenilo prvi milijon šilingov za gradnjo poslopja Slovenske gimnazije. Franci Zwitter, *Korak naprej, manjka pa še bistveno*, v: *Koroški koledar za leto 1962*, 43–45.

in njegovi profesorski kolegi so zato ob poudarjanju njene slovenske identitete skrbno pazili, da so upoštevali poziv za šolo zaslužnega sekcijskega šefa Vogelsanga, naj šola vzgaja tako dobre Avstrijce kot tudi dobre Slovence.⁴⁹ O tem priča poročilo dijakinje Mojce Praper iz Celovca ob državnem prazniku 26. oktobra, ko je zastopala Slovensko gimnazijo med obiskom delegacij srednjih šol iz vseh avstrijskih dežel. Njene patriotične misli so bile objavljene v letnem gimnazijskem poročilu: »Silna potrpežljivost, borbenost in strastna želja po samostojnosti je porodila drugo republiko. Avstrijski narod se je takoj prvi dan spoprijel s stvarnostjo, odrinil vse, kar bi ga moglo razdvajati[,] in iskal tisto, kar ga je družilo. Bil je svest odgovornosti za to malo državo in vedel je, da ne more biti nikjer življenje bolj svobodno, bolj pestro in človeka vrednejše kot na njenih tleh, ako se mu posreči obuditi bogate vire svoje preteklosti, grude, kulture in oblikovati človeka za novo sožitje med ljudmi na tej zemlji.«⁵⁰

Ob prvi maturi leta 1963 je Državna realna gimnazija za Slovence dosegla polno število osmih razredov.⁵¹ Za predsednika prve maturitetne komisije je Drimmel določil Alberta Schreinerja, ravnatelja višje realke na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu, kar je med dijaki povzročilo »nekak preplah, ker so vsi imeli vtis, da bomo pri maturi imeli vojaško komando«. Pisne naloge so mu odposlali 29. maja, ustne izpite v Celovcu pa je vodil 17. in 18. junija. Od skupno šestnajstih dijakov, pripuščenih k opravljanju mature, jih je zrelostni izpit 6 opravilo z oceno prav dobro, preostali pa z uspehom. Schreiner naj bi takrat rezultate komentiral s komplimentom: »Če ste vse to dosegli pri popoldanskem pouku, je to dokaz, da se na šoli vrši resno delo.« Večerno mašo je daroval v kapeli provincialne hiše šolskih sester v Celovcu Blüml. Tischlerjev dolgoletni podpornik že iz predvojnih časov je s tem simbolno zaokrožil tudi svoje lastno delovanje v korist slovenskega šolstva, saj je 12. septembra 1957 daroval tudi prvo mašo za Slovensko gimnazijo.⁵²

⁴⁹ LPDRGS 10 (1966–1967), 41.

⁵⁰ LPDRGS 5 (1961–1962), 51. Praperjeva je leta 1963 uspešno opravila prvo maturo na Slovenski gimnaziji. LPDRGS 6 (1962–1963), 27.

⁵¹ Do sprejema šolskega zakona leta 1962 je bil uradni naziv šole Državna realna gimnazija in gimnazija za Slovence, nato pa se je glasilo Državna gimnazija za Slovence v Celovcu. LPDRGS 10 (1966–1967), 32.

⁵² LPDRGS 6 (1962–1963), 25–26.

Spričevala je dijakom na slavnostni akademiji 23. junija v dvorani Delavske zbornice podelil Wedenig.⁵³

V desetletju Tischlerjevega ravnateljvanja je Slovenska gimnazija zrasla na 15 razredov s 398 učenci in 22 profesorji. Prostorska stiska je bila očitna, saj so se profesorji še vedno morali zadovoljiti samo s konferenčno sobo, ki je bila dolga pet metrov in široka štiri, povrh pa so bili v njej še zgodovinski in geografski kabinet ter šolska knjižnica.⁵⁴ Selitev v nove prostore na začetku *Ebentalerstraße* (danes *Prof.-Janezic-Platz 1*) je bila 10. maja 1975, tik pred začetkom pisne mature.⁵⁵ Preteči je moralo kar osemnajst let, da je šola dobila lastno poslopje, skupni stroški pa naj bi znašali okoli 40 milijonov šilingov. Gradnja se je začela jeseni 1971, a so bile vmes potrebne številne intervencije staršev, naslovljene na dunajsko vlado. Precej hitreje se je našel denar za gimnazijo v »plebiscitnem mestu« Velikovec, a so nato uradno otvoritev njenih prostorov nekoliko zamaknili, da bi ujeli termin za Slovensko gimnazijo.⁵⁶ Slovesnost 18. junija ob vselitvi v nove prostore, delo arhitekta Janeza Oswalda, je tako Tischler dočakal, ko je bil že v pokoju.⁵⁷ Vendar je že v času svojega ravnateljvanja dosegel zagotovilo dunajske vlade, da bo Slovenska gimnazija dobila zemljišče za novo stavbo.⁵⁸ A kljub temu po poročanju *Našega tednika* uradnega vabila na otvoritev s strani ministrstva ni dobil. Se je pa med govorom ravnatelja Zablatnika ob omembi Tischlerjevega imena razlegel spontan aplavz kakih tisoč prisotnih rojakov: »Navzoči, ki prej pri nobenem imenu niso ploskali, so s tem pokazali, da očeta Slovenske gimnazije nikoli ne bodo pozabili.«⁵⁹

Slovenska gimnazija se je pod Tischlerjevim ravnateljvanjem razvila v institucijo z močnim ugledom in veljavo. Kot je razvidno iz navdušenih odzivov članov ruske komisije, ki so jo obiskali 30. novembra 1961, so ka-

53 LPDRGS 10 (1966–1967), 34. Zdi se, da je kljub Wedenigovi razveljavitvi odredbe o obveznem dvojezičnem šolstvu Tischler z njim ohranil korektno odnose, o čemer priča tudi zelo čustveno napisan nekrolog ob smrti deželnega glavarja, ki ga je skoraj zagotovo navdihnil Tischler. *Naš tednik*, 13. 11. 1975.

54 *Naš tednik*, 14. 12. 1967.

55 *Naš tednik*, 15. 5. 1975.

56 *Naš tednik*, 2. 1. 1975.

57 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 87–89.

58 LPDRGS 10 (1966–1967), 37; Nečak, *Koroški Slovenci*, 164.

59 *Naš tednik*, 19. 6. 1975.

kovost njenega pouka cenili tudi zunaj deželnih meja.⁶⁰ Njene vsakoletne akademije, ki so bile zlasti rezultat prizadevanj profesorja glasbe Franceta Cigana, so poudarjale tudi vse večji pomen gimnazije v kulturnem življenju slovenske narodne skupnosti.⁶¹ Slednja je tako dobila institucijo za vzgojo lastne družbene elite, ki je bila edinstvena v njeni zgodovini. S tem je ostala ena redkih svetlih točk v sicer dolgi vrsti razočaranj, ki so jih doživljali koroški Slovenci v drugi republiki. Da naj bi imela Slovenska gimnazija poseben pomen tudi na državni ravni, je v enem od svojih govorov poleti 1975 priznal tudi zvezni predsednik Rudolf Kirschläger. Dejal naj bi celo, »da so težave z Jugoslavijo nastale šele potem, ko so stopili maturantje Slovenske gimnazije v javno (politično) življenje«. Zaradi protestov vodstva gimnazije je izjavo, izrečeno v spodnjeavstrijskem Hornu, kmalu nato sicer med sprejemom njenih predstavnikov v hotelu Lido ob Osojskem jezeru (Ossiacher See) dopolnil z ugotovitvijo, da naj bi bila ta šola posebna zato, ker »pripravlja za manjšino intelektualce, brez katerih nobena narodna skupnost ne more živeti«.⁶²

Tischler je naloge ravnatelja opravljal vse do konca leta 1967. Zadnjega pogovora s starši dijakov ob podelitvi spričeval za prvo tromesečje se je udeležil 16. decembra v Domu glasbe v Celovcu. Še zadnjič je kot ravnatelj na občnem zboru Združenja staršev podal poročilo. Predsednik Združenja staršev Zdravko Vauti se mu je zahvalil »za ves njegov trud v službi slovenske srednješolske mladine, za vse žrtve, ki jih je doprinal za vsestranski razvoj Slovenske gimnazije«. Tischler je obljubil, da se bo zanjo zavzemal še naprej.⁶³ Res si ga je bilo – po štirih desetletjih delovanja na šolskem področju – težko predstavljati brez funkcije. Nekaj mesecev pred upokojitvijo, ki je nastopila 1. januarja 1968, je Tischler v vprašalniku za *Slovenski biografski leksikon* pod rubriko *Smer in oznaka lastnega dela* zapisal: »Obramba slovenskega jezika v šoli in javnosti.«⁶⁴ Kratek in enostaven opis, ki pa brez velikih besed nedvomno povzema bistvo Tischlerjevega družbenega delovanja.

60 LPDRGS 10 (1966–1967), 33–34.

61 LPDRGS 9 (1965–1966), 25–29.

62 *Naš tednik*, 3. 7. 1975.

63 *Naš tednik*, 21. 12. 1967.

64 Tischlerjeva vprašalna pola, ASBL, OSJT.

13.

Krščanski demokrat in celovški ordinariat

Drago Štoka, dolgoletni voditelj Slovenske skupnosti, narodne stranke Slovencev v Italiji, se je ob Tischlerjevi smrti spomnil pogovora, ki je ostal zabeležen tudi v *Našem tedniku*. S prvakom Narodnega sveta koroških Slovencev sta namreč primerjala položaj zamejskih Slovencev v obeh državah in razpravljala o »nevšečnostih«, s katerimi se morajo soočiti manjšinski politiki. Štoka je ob tem zavzdihnil, češ, »ali ne bi bilo bolje, če bi se še enkrat rodil, roditi se v Parizu, Londonu ali Rimu – v velemestu proč od provincialnega vzdušja«. Tischler je takšno razmišljanje odločno zavrnil: »Če bi se še enkrat rodil, bi se rad rodil zopet tu sredi svojih ljudi, njihovih težav in njihove revščine.«¹

Tischler se je kot prvi ravnatelj Slovenske gimnazije v celoti posvetil njenemu vodenju. Že kmalu po njeni ustanovitvi je v ožji družbi ob nekem srečanju na generalnem konzulatu »menda tožil o razmerah v njegovi organizaciji, da mora vse sam delati in da še za to dobiva samo polena pod kolena in da mu delajo ‚svinjarije‘«. Zagrozil naj bi, »da bo zato opustil vse funkcije in naj se izživljajo bolno ambiciozni ljudje«. Da ne bi Tischler odstopil, naj bi ga takrat prepričeval celo voditelj konkurenčne organizacije Franci Zwitter.² Na občnem zboru Narodnega sveta koroških Slovencev 4. januarja 1960 je Tischler končno pojasnil, da zaradi službenih obveznosti

¹ *Naš tednik*, 1. 2. 1979. Štoka je kot prvak Slovenske skupnosti, ki je povezovala tržaške Slovence, vzdrževal tesne stike z Narodnim svetom koroških Slovencev. Organizaciji sta konec leta 1975 ustanovili tudi stalni operativni odbor. *Naš tednik*, 13. 11. in 4. 12. 1975.

² Filipič, *Politična dejavnost*, 239.

ravnatelja ne more voditi še politične organizacije.³ Po pričevanju njegovih somišljenikov je bila ta izjava presenečenje. Menda so ga kar trikrat prosili, naj bi ponovno kandidiral, a je vsakič zavrnil. Kot beremo v spominskem zapisu Reginalda Vospernika, naj bi Tischlerjeva predaja predsedstva potekala »disharmonično«. Tischler je sicer »funkcijo stavil na razpolago, da pa vseeno ni bil povsem srečen, ko je do spremembe v vodstvu končno prišlo«. ⁴

Novi predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev je postal Valentin Inzko, vendar on ni bil edini, ki so ga nagovarjali h kandidaturi. Po Kasljevem pričevanju naj bi se nekateri obrnili nanj, a jih je zavrnil že iz formalnih razlogov, saj kot duhovnik ni smel opravljati političnih funkcij. Menda naj bi bilo pred Inzkovo izvolitvijo slišati »nekaj pomislekov, češ da je preveč versko usmerjen«. ⁵ Inzko je bil ne glede na določena razhajanja s Tischlerjem vendarle logična izbira za predsedniško mesto. Takrat je bil nedvomno med vsemi možnimi nasledniki najbolj poučen o skrivnostih deželne in državne politike. Njegovi dobri odnosi z Avstrijsko ljudsko stranko so bili splošno znani, s čimer je bil njegov položaj še trdnejši.

Zdi se, da je volilno dogajanje na občnem zboru vendarle negativno vplivalo na odnose med novim in prejšnjim predsednikom. Po pričevanju Inzkovega sina Zdravka naj bi po volitvah »legla na njune odnose neka senca, vendar sta ne glede na to tudi vnaprej konstruktivno sodelovala«. ⁶ Vseeno nesoglasij v javnosti ni bilo mogoče povsem prikriti. V že večkrat citirani Filipičevi biografski študiji je navedena celo anekdota s sprejema na generalnem konzulatu 27. junija 1960, ko naj bi Inzko st. očital Tischlerju preveliko popustljivost v pogovorih s Kreiskim, a tudi da »se premalo zanima za učitelje na Slovenski gimnaziji«. Tischler se je očitno čutil užaljenega. Svojemu nasledniku je zabrusil, naj pove, »kaj je do sedaj napravil, in da ne bo dopustil, da mu bo ‚smrkavec‘ solil pamet«. Tischler naj bi kmalu nato jezen zapustil sprejem. Ob odhodu naj bi se demonstrativno poslovil od vseh, samo Inzka naj bi »namenoma prezrl«. ⁷

³ *Naš tednik-Kronika*, 7. 1. 1960.

⁴ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 48 in 57; *Tischlerjev simpozij*, 254.

⁵ *Kasljevi zapisi*, 102.

⁶ *Tischlerjev simpozij*, 254.

⁷ Filipič, *Politična dejavnost*, 241.

Čeprav ni več zasedal izpostavljene politične funkcije,⁸ je Tischler še naprej doživljal bolj ali manj prikrite napade nasprotnikov. Ko je v začetku oktobra 1960 umrl pisec zgodovine koroških Slovencev Fran Erjavec, se je na pogrebu v njihovem imenu od njega poslovil Tischler. S tem si je prislužil oster dopis vodje urada deželnega šolskega sveta dr. Bruna Kristlerja, češ da mora pojasniti svojo odsotnost z delovnega mesta. Pozvan je bil, da sporoči, ali je za obisk Ljubljane pridobil dovoljenje pristojnega organa, torej deželnega šolskega sveta.⁹ Tischlerjev odziv je bil odločen. Pojasnil je, da ni odšel v Ljubljano zaradi užitka, ampak iz občutka dolžnosti ob smrti dolgoletnega prijatelja. Pri tem je pripomnil, da so mu poznani obiski koroških uradnikov v italijanskem Trbižu (Tarvisio, Tarvis), ki pa naj bi se tja vozili zaradi užitkov in vina, za kar naj gotovo ne bi imeli dovoljenj. Če pa je že bil govor o zakonskih predpisih, je Tischler spomnil, da še vedno ni bilo izpolnjeno določilo, da bi moral deželni šolski svet ustanoviti poseben oddelek za Slovensko gimnazijo. Ker pa slednjega še ni uspel ustanoviti, se Tischler tudi ni mogel obrniti nanj za pridobitev dovoljenja za odsotnost.¹⁰

Tischlerja v drugi republiki niso razočarali samo vladni krogi na Dunaju in v Celovcu, ampak ga je žalostilo tudi ravnanje Cerkve, ki ji je ostal zvest kljub vsem razočaranjem ob ravnanju katoliške hierarhije pri obravnavanju narodnostnih nasprotij na Koroškem. Ko je bil še deželni svetnik, se je v začetku avgusta 1945 udeležil Köstnerjevega škofovskega ustoličenja.¹¹ Gotovo je takrat še pričakoval, da bo lahko sodelovanje z novim vodstvom krške škofije boljše kot v Hefterjevih časih. A že na večkrat omenjenem obnovitvenem občnem zboru Slovenske prosvetne zveze leta 1946 je povojnemu ravnanju škofijskega ordinariata namenil precej kritik: »Medtem ko se je izgon slov[enskih] duhovnikov izvršil v par dneh, se je njihova vrnitev zavlačevala skoro osem mesecev, popravila se ni germanizacija po nacizmu. Iznenadi nas, da dobivajo slovenski duhovniki navodila o uporabi jezika,

8 V družinskem arhivu se je ohranila Tischlerjeva članska izkaznica v Narodnem svetu koroških Slovencev, v kateri je zabeležen kot datum pristopa 9. januar 1969. Po pričevanju Karla Smolleja ob ortovritvi razstave *Oče Slovenske gimnazije* 10. decembra 2024 v Celovcu to seveda ne pomeni, da je bil to datum Tischlerjevega dejanskega vstopa, ampak so v organizaciji izkaznice izdali takrat na novo.

9 Dopis koroškega deželnega šolskega sveta Tischlerju, 16. 11. 1960, ADT.

10 Tischlerjev dopis koroškemu deželnemu svetu, 2. 12. 1960, ADT.

11 *Kärntner Nachrichten*, 6. 8. 1945.

medtem ko nemški duhovniki na slovenskih ali mešanih župnijah takih navodil niso dobili.«¹²

Kritičen odnos do stališč škofijskega ordinariata je Tischler ohranil tudi kasneje. Ob tridesetletnici koroškega plebiscita je glasilo njegove organizacije med drugim poudarilo: »Na žalost v marsičem pogrešamo pravilno razumevanje našega človeka tudi pri cerkvenih oblasteh. Želimo le, da bi se tudi ti krogi z našimi vprašanji bavili malo globlje. Naravnost čudimo se včasih, da tudi v teh krogih najdemo ljudi, ki so tako površno poučeni o našem vprašanju in poznajo ter nasedajo le krilaticam, ki so jih rodila razna nekrščanska liberalno-velenemška gibanja.«¹³

A (dobesedno) pobožne želje Tischlerjevih krščanskih demokratov, da bi na Koroškem končno vstopili v novo dobo sožitja med narodom, se niso uresničile, celovški ordinariat pa je pogosto deloval celo v nasprotju s Tischlerjevimi zahtevami. Ko je bil Tischler nekoč v ustanovni dobi Slovenske gimnazije po opravkih na Dunaju, mu je neki višji uradnik zaupal, da so že začeli prihajati proti novi šoli prvi protesti. Tischler je pričakovano komentiral: »Seveda od Heimatdiensta.« A odgovor uradnika je bil drugačen: »Ne, od generalnega vikarja Kadrasa.«¹⁴ Slednji je v Tischlerjevih očeh ostal negativna osebnost. To je potrdila tudi epizoda, ko je Tischler 15. julija 1948 skupaj z Vinkom Zwittrom, Jankom Janežičem, Mirko Sriencem in Inzkom st. obiskal Köstnerja. Zaposlili so ga, naj za koroške Slovence imenuje posebnega generalnega vikarja, saj so nad Kadrasom očitno obupali. A škof naj bi slednjega vzel v bran, »češ da je generalni vikar zelo uspešen« in »da je njegovo stališče: en Bog, en škof, en generalni vikar«. Eden od slovenskih sogovornikov naj bi škofu odvrnil z opazko: »*Exzellenz, das riecht so sehr nach ein Volk, ein Reich, ein Führer.*« Köstner, ki ob tej primerjavi iz nacističnih časov gotovo ni bil navdušen, jim je obljubil, da bo na njihovo prošnjo odgovoril, ko se vrne iz Rima, kamor naj bi šel septembra poročat papežu Piju XII.¹⁵

V luči škofovega obiska v Vatikanu so slovenski katoliški laiki o razmerah na Koroškem sredi septembra 1948 seznanili državno tajništvo pri Svetem sedežu, upajoč, da bo za njihove težave slišal tudi sveti oče. Slovenski laiki

12 Tischlerjev govor na občnem zboru Slovenske prosvetne zveze, 20. 3. 1946, ADT.

13 *Naš tednik-Kronika*, 4. 10. 1950.

14 *Tischlerjev simpozij*, 246.

15 *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

– njihovo spomenico je skoraj zagotovo sestavil Tischler – so se razglasili za branilce Cerkve pred sekularizacijo in razkristjanjevanjem (*Entchristlichung*). Ta naj bi močno zamajala tudi tradicionalno zvestobo slovenskega naroda na Koroškem do Cerkve. Zaradi protimanjšinskega delovanja oblasti naj bi se koroški Slovenci vedno bolj zatekali h komunizmu kot neke vrste me-sijanizmu. V spomenici je bilo uvodoma opisano dogajanje po koroškem plebiscitu, ko naj bi deželo zapustilo okoli trideset slovenskih duhovnikov. Če naj bi bilo leta 1918 v krški škofiji 120 slovenskih duhovnikov, jih je na predvečer anšlusa ostalo le še 79. Upad njihovega števila naj bi povzročil proces močne germanizacije, ki se je odražal tudi v nameščanju nemških duhovnikov v slovenskih župnijah. Leta 1941 naj bi bilo iz slovenskih far izgnanih 53 duhovnikov, štirje od teh so umrli v koncentracijskih taboriščih, pet jih je preživel Dachau. Uporaba slovenščine je bila strogo prepovedana tudi v cerkvenem življenju. Glavno sporočilo spomenice je bilo v tem, da naj bi bila raba slovenskega jezika v koroških župnijah tudi po padcu nacizma otežena. V spomenici je bilo konkretno naštetih in opisanih več tovrstnih primerov po posameznih župnijah južne Koroške. Sledila je kritika škofa Köstnerja in generalnega vikarja Kadrasa, češ da ne znata slovensko, zato se tudi ne znata vživeti v probleme slovensko govorečih katoličanov. Če že škof ne zna slovensko, pa bi moral biti za njih imenovan vsaj slovenski generalni vikar. Prav tako bi bilo treba poskrbeti za ustrezno učenje slovenščine pri izobraževanju bogoslovcev. V spomenici je bilo govora tudi o možnosti napotitve slovensko govorečih misijonarjev iz Jugoslavije, vendar naj bi celovški ordinariat na tozadevne prošnje ostal neodziven. V kritiki delovanja ordinariata je bil v spomenici največkrat poimensko naveden Kadras, češ da se raje glede izvajanja verouka na dvojezičnem območju posvetuje s socialističnimi funkcionarji kot s slovenskimi duhovniki. Prav tako je bil naveden kot aktiven nasprotnik ustanovitve Slovenske gimnazije v Celovcu.¹⁶

Zaradi Kadrasovega delovanja se je Tischler celo pritožil pri nunciju na Dunaju, Giovanniju Dellepianeju, ki mu je obljubil posredovanje.¹⁷ Da so bili

¹⁶ Spomenica slovenskih katoliških laikov na Koroškem, naslovljena na državno tajništvo pri Svetem sedežu, 15. 9. 1948, prepis, ADT.

¹⁷ Vošnjakova zabeležka pogovora s Karlom Piukom, 28. 12. 1950, AS 537, RKSZDL, škatla 1823. Šlo je za (nekoliko zapoznelo) zabeležko pogovora ob robu slavističnega kongresa na Dunaju 15. decembra 1950.

s pritožbami koroških Slovencev pri Svetem sedežu seznanjeni, je razvidno tudi iz korespondence s patrom Antonom Prešernom. Tischler se je obrnil neposredno na slovenskega rojaka v Vatikanu med drugim tudi zato, ker ni verjel, da bo celovski ordinariat pripravljen podpreti praznovanje stoletnice Mohorjeve družbe. Prav nasprotno, poslanstvo Mohorjeve družbe naj bi bilo ordinariatu »često trn v peti«. ¹⁸ V podobnem tonu je bilo napisano tudi Tischlerjevo pismo Prešernu dober mesec dni kasneje. V pismu je opisal obisk delegacije pliberških Slovencev pri Köstnerju, ki se ji je pridružil tudi sam, ko je prišla prosit škofa, naj na razpisu za župnika imenuje Slovenca. A namesto škofa jih je sprejel Kdras, ki jim je odgovoril samo na splošno, »da samo volja vernikov odloča, kakršen jezik verniki želijo, tako se jim mora pridigovati, če tudi bi ne razumeli, subjektivna volja je najvišje merilo«. Tischler in preostali delegati s takšnim odgovorom niso bili zadovoljni in so mu povedali, »da je volja in želja vse delegacije, da se on kot generalni vikar razgovarja s slovensko delegacijo v slovenskem jeziku, če je subjektivna volja najvišje merilo«. Kdras jih je zavrnil, češ da slovensko ne zna. Je pa Tischler nekaj dni kasneje izvedel, da naj bi se Kdras ob obisku v Vatikanu trudil govoriti – slovensko. ¹⁹ Škofovega odgovora glede prošnje za imenovanje slovenskega generalnega vikarja Tischler ni dočakal. ²⁰

Narodni svet koroških Slovencev je vedno poudarjal krščanskodemokratski profil organizacije. Kmalu po ustanovitvi ga je jedrnato opisal Tischlerjev tesni sodelavec Vinko Zwitter: »Katoličani smo in zastopamo to svoje prepričanje tudi v političnem življenju. To prepričanje je naša legitimacija bodočnosti, ki bo tudi naše narodno vprašanje tako ali tako rešila. Grehi nad narodi ne ostanejo nekaznovani in tudi greh nad koroškimi Slovenci bo poravnal – slej ali prej.« ²¹ V volilnih obdobjih se je takšno stališče sprva odražalo v geslu *Bog – narod – dom*, ki se je ujemalo z že citirano popotnico Tischlerjeve matere, ko je odhajal na šolanje v Celovec. V uvodniku *Našega tednika* lahko v začetku februarja 1953 kot razlago gornjega gesla preberemo: »Slovenski narod je bil v vsej svoji znani nam tisočletni zgodovini preprosta, skromna posoda nad vse dragocene večnostnovredne krščanske vere,

¹⁸ Tischlerjevo pismo Prešernu, 8. 10. 1950, prepis, ADT.

¹⁹ Tischlerjevo pismo Prešernu, 20. 11. 1950, prepis, ADT.

²⁰ *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

²¹ *Naš tednik*, 11. 1. 1950.

krščanske prosvete, krščanske družabnosti. /.../ Saj dom ni samo zunanji prostor za telesno življenje in njega ohranjevanje pod skupno streho, ampak tudi in predvsem ozračje in okolje za življenje duha in duše. /.../ Oblikuje ga materina beseda s svojim milim zvokom, s svojim smejanjem in jokanjem, s svojo radostjo in žalostjo, s svojo pohvalo in grajo, s svojimi dovtipi in grožnjami. Polnijo in bogatijo ga vesele in žalostne pesmi, skrivnosti polne bajke, prazniki in slavnosti, starodavne šege in navade. Srce materino pa je središče tega duševnega prostora. Vse to pa, kar tvori in ustvarja dom in domovino, najde svojo dopolnitev in izpolnjenje edinole v Bogu.«²² Samo po sebi se razume, da so imeli v tem kontekstu prav duhovniki pomembno vlogo pri delovanju Tischlerjeve politične organizacije.

Večina slovenskih duhovnikov na Koroškem je Tischlerjeva stališča podpirala, čeprav je bil pogosto do njihovega ravnanja tudi kritičen. Kot kaže njegovo pismo konferenci slovenskih duhovnikov v Celovcu sredi septembra 1947, je menil, da naj bi bili pri svojem narodnem delovanju preveč pasivni. To je takrat ponazoril z njihovim odnosom do slovenskih bogoslovcev, ki naj bi jim ne bili pripravljeni priskočiti na pomoč pri soočanju s finančnim težavami, prav tako pa so slednji duhovnikom očitali pomanjkanje moralne opore.²³ Tischlerjevi podporniki iz duhovniških vrst so se 8. oktobra 1953 zbrali v Mohorjevi hiši in tam sestavili posebno izjavo, s katero so Tischlerju »kot predstavniku koroških Slovencev in zastopniku naših skupnih narodnih interesov« izrekli »popolno priznanje in zaupnico«. Izrecno so podprli ustanovitev vseh političnih formacij na krščanskodemokratski podlagi, ki jih je ustanovil Tischler za potrebe volitev na Koroškem. Pohvalili so tudi njegova prizadevanja pri izdajanju *Našega tednika*, še posebej pa delo v korist Mohorjeve hiše in Mohorjeve družbe. Ozirajoč se na Hornböckove kritike Tischlerjevega delovanja, so se duhovniki odločno postavili v njegov bran: »Izjavljamo svoje prepričanje, da je g. dr. Tišler kot narodni voditelj koroških Slovencev nenadomestljiv.«²⁴ Lahko je računal na odkrito podporo vplivnega prelata Blümle, o čemer pričajo tudi fotografije njunih srečanj ob

22 *Naš tednik-Kronika*, 4. 2. 1953.

23 Tischlerjevo pismo konferenci slovenskih duhovnikov v Celovcu, 17. 9. 1947, prepis, ADT.

24 Izjava koroških slovenskih duhovnikov, 8. 10. 1953, ADT. Kot podpisniki so navedeni: Alojzij Vauti, Ignac Muri, Franc Zeichen, Josip Koglek, Lovro Kaselj, Andrej Karicelj, Kristo Srienc, Franc Brumnik, France Cigan, Filip Millonig, Tomaž Holmar, Jožef Picej in Franc Posch.

različnih priložnostih. Ko je avgusta 1958 prišel Rožman na svojo poslovilno turnejo po Koroški (dobro leto kasneje je umrl), sta se slikala v prvi vrsti skupaj z njim ob škofovem obisku šolskih sester v Celovcu. Rožman je v svojem zadnjem javnem govoru na Slovenskem dnevu v Clevelandu 2. avgusta 1959, ki velja za njegovo politično oporoko, kot zgled vsem Slovincem postavil prav koroške rojake.²⁵

Svoj odnos do vere je Tischler še naprej kazal tudi v javnem življenju. Otvoritev Slovenske gimnazije, denimo, je 12. septembra 1957 zaznamovala maša, ki jo je daroval Blüml (sicer hkrati poklicni nadzornik verouka za vse srednje in višje strokovne šole na Koroškem).²⁶ In ko je bil v začetku leta 1960 na občnem zboru izvoljen za častnega predsednika Narodnega sveta koroških Slovencev, Inzko st. pa njegov naslednik, so v glasilu osrednje organizacije poudarili kontinuiteto s Tischlerjevo politiko s krepko poudarjenim naslovom: »Ostanemo katoliški in slovenski!«²⁷

Toda Tischlerjev odnos s celovškim ordinariatom je ostal napet. To je veljalo še zlasti takrat, ko je šlo za rabo jezika v bogoslužju in pri verouku.²⁸ Pri tem je Tischler izhajal iz stališča, ki ga lahko najdemo tudi v božični številki glasila Narodnega sveta koroških Slovencev leta 1958: »Vsaka narodnostna skupina ima naravno pravico, na posebnostim svoje narodnosti odgovarjajoč način prosto in svobodno hvaliti Boga; kakor ima vsak narod in vsaka narodnost pravico do obstoja, tako je vsakemu že po rojstvu dana pravica do materinskega jezika pri molitvi, spovedi, pridigi, cerkveni pesmi itd.« Pri tem pa naj bi imela posebno poslanstvo narodnozavedna

²⁵ Kolarič, *Škof Rožman*, III, 655–656. Med drugim je Rožman takrat dejal: »Vem, da nekateri obupujejo nad koroškimi Slovenci, češ saj je itak vse izgubljeno, škoda za vsak denar – pa to diši po znani Judeževi besedi. Ali veste, kako dolgo se ponemčevanje na Koroškem že vrši? Tisoč let in še nekaj čez, pa Slovenci še niso zginili. Ni bilo zmeraj enako močno, zadnjih osemdeset let se je stopnjevalo z vso močjo in nasiljem do brezobzirne preselitve zavednih družin in prepovedi slovenskega govorjenja v družinah pod nacizmom. Pa pravijo, da smo Korošci premeški. Morda smo. Pa kolikor poznam Slovence iz drugih dežel in pokrajin, ne vem, če bi kateri drugi bolje vzdržali silni pritisk 80-milijonskega nemškega naroda, ki z vso žilavostjo sili k Jadranskemu morju.« Ob izidu prvega dela citirane Kolaričeve knjige je *Naš tednik* 9. novembra 1967 zapisal, da je bil Rožman »nesporno eden najodličnejših sinov našega malega naroda«.

²⁶ *Naš tednik-Kronika*, 12. 9. 1957.

²⁷ *Naš tednik-Kronika*, 7. 1. 1960.

²⁸ Do konfliktnih situacij je prihajalo celo na pogrebih. O tem priča korespondenca o incidentu, ki se je zgodil 2. novembra 1972 na pogrebu Antonije Galautz v Podkloštru. Tamkajšnji župnik Josef Jobst naj bi namreč zavrnil dvojezično maševanje, čemur naj bi navzoči Slovenci ostro oporekali. Prim. pismo Marice Tischler Jobstu, 4. 11. 1972; pismo Hermanna Fritza Janku Tischlerju, 20. 11. 1973; Jobstovo poročilo krškemu ordinariatu, 28. 2. 1973, ADT.

duhovščina: »Najboljše zagotovilo za dušno pastirstvo v materinem jeziku nudi z ljudstvom povezano duhovništvo.«²⁹ Tischlerja je zato motilo, da pri nameščanju duhovnikov po župnijah niso bile upoštevane želje slovenskih vernikov, ampak naj bi krški ordinariat pogosto sledil kar zahtevam lokalnih oblasti. Tako je v že omenjenem pismu Prešernu 20. novembra 1950 ugotavljal, da »je zopet postala jasna tendenca premestiti slovenske duhovnike v nemške in nemške v slovenske kraje«. Takšno ravnanje pa naj bi bilo voda na mlin levičarskim politikom: »Ljudstvo je zelo razburjeno, ker to žene ljudi direktno v levičarski tabor, če smo v takozvani katoliški državi že tako daleč, da ordinarijat premešča slov[enske] duhovnike na zahtevo okrajnih glavarjev.«³⁰

V kolikšni meri so omenjene politične napetosti vplivale na vernost koroških Slovencev, je zanimivo vprašanje, ki bi zahtevalo posebno obravnavo. A ko je avgusta 1958 Koroško obiskal že večkrat omenjeni izseljenski podpornik Mohorjeve družbe Odilo Hajnšek, je bil njegov vtis pozitiven: »V verskem oziru pa opazujem vsaj po slovenskih farah veliko poglobitev. Ponavadi obilje zemskih dobrin ljudi pokvari, zato je toliko bolj razveseljivo, da so naši ljudje svojo vero ohranili in poglobili ter se poslužujejo snovnih dobrin z razsodnostjo, zavedajo se, da so tudi one darovi božji.« Med koroškimi Slovenci popularni frančiškanski pater je pozitivno ocenil zlasti versko življenje mlade generacije: »Najbolj pa [me] je razveselilo, da [je] povsod z zaupljivim nasmehom na obrazu prišla k meni mladina.« Podobno kot Tischler je tudi Hajnšek menil, da naj bi slovenstvo na Koroškem pokonci držali »katoliški tisk iz Mohorjeve tiskarne, krščanska šola in predvsem vzgoja doraščajoče mladine v gospodinjskih in kmetijskih šolah«. Posebej pomembna se mu je poleg gospodinjskih šol šolskih sester zdela vloga Slovenske gimnazije: »In ko sem videl slovenske gimnazije s profesorji vred zbrane pri sv. maši, sem spoznal, da je to dobra, krščanska šola.«³¹ Hajnškova pozitivna ocena profila Slovenske gimnazije, ki jo je prav v tistem času začel voditi Tischler, je bila verjetno tudi pričakovana.

29 *Naš tednik-Kronika*, 20. 12. 1958.

30 Tischlerjevo pismo Prešernu, 20. 11. 1950, prepis, ADT.

31 *Naš tednik-Kronika*, 11. 12. 1958.

Köstner je vse do smrti slovenske kritike o pristranskem vodenju škofije zavračal.³² Trdil je celo, da naj bi bil slovenski narodni skupnosti naklonjen.³³ V Tischlerjevi zapuščini se je ohranila korespondenca, ki temelji na eni od tozadevnih škofovih pritožb. Bil je namreč nezadovoljen zaradi pisanja *Nашega tednika*, kar je razvidno iz pisma, ki ga je 11. novembra 1975 napisal Tischlerju. Povod je bila tožba župnika pri Gospe Sveti Wilhelma Mucherja proti dvema slovenskima duhovnikoma, javnosti dobro znanemu Lovru Kaslju in žvabeškemu župniku Simonu Wutteju. Znano je, da je Mucher slovel po izraziti nenaklonjenosti do Slovencev.³⁴ Že v preteklih letih je znal poskrbeti za razburjenje pri slovenskih vernikih, ki so obiskovali Gospo Sveto. Tako je sredi maja 1967 pisno protestiral pri župnijskem uradu sv. Nikolaja v Ljubljani, ker so ga »kot nemškega Korošca« zmotile navedbe v romarski knjižici, spisani pred obiskom Gospe Svete. Predvsem se ni mogel sprijazniti z oznako sv. Modesta kot prvega slovenskega apostola na koroških tleh.³⁵ Proti njegovi »protislovenski gonji« se je v začetku leta 1973 odločno izrekel mariborski škof Vekoslav Grmič, ki je o njem javno izjavil, »da bi moral zapustiti župnijo, katere župnijska cerkev je predvsem slovensko narodno svetišče«. Grmič je bil ogorčen nad tem, da Mucher »celo odreka v svojih spisih svetništvo slovanskima apostoloma Cirilu in Metodu in zagovarja pravilnost ravnanja nemških škofov z Metodom«.³⁶

Mucher se je celo rad pohvalil, da je bil posvečen za duhovnika »pod Hitlerjem«.³⁷ Bil je dobrodošel na prireditvah pod okriljem KHD, na kar je v ostrih tonih opozarjal tudi *Naš tednik*.³⁸ Ko je v začetku poletja 1975 v svojem znanem agresivnem slogu maševal na zborovanju v Vernberku (Wernberg) ob blagoslovitvi zastave tamkajšnjega brambovskega društva,

32 Slovenskim sogovornikom je Köstner pripovedoval, da mu njegova funkcija nalaga »ravnati spravljivo«, toda »stremljenje po spravi je vedno zopet povezano z nazadovanji, rešitev pa se ne da najti od danes na jutri«. Tako je svoje ravnanje utemeljil 14. septembra 1976 v pogovoru z Grilcem, Waraschem in Ignacom Domejem. Pri tem pa škof ni pozabil dodati, da naj bi imeli »krščanski politiki« na Koroškem »posebno odgovornost«. *Naš tednik*, 16. 9. 1976.

33 Tako je Köstner, denimo, 5. decembra 1974 prišel osebno blagoslovit kapelo v novem dijaškem domu, ki ga je zgradila Mohorjeva družba pod Hornböckovim vodstvom. *Naš tednik*, 12. 12. 1974.

34 Prim. Blaž Podpečan, *Spominsko gradivo Olge Repnik kot vir za zgodovino Polzele z okolico v prvi polovici 20. stoletja*, v: *Kronika* 65 (2017), 435–460, tu 450.

35 Mucherjev dopis župnijskemu uradu sv. Nikolaja v Ljubljani, 17. 5. 1967, ADT.

36 *Naš tednik*, 4. 1. 1973.

37 *Naš tednik*, 31. 7. 1975.

38 *Naš tednik*, 26. 7. 1975.

je trideseterica slovenskih duhovnikov in bogoslovcev zahtevala takojšnjo odstavitev Mucherja iz gosposvetske proštije.³⁹ Protesti proti Mucherjevi pridigi so bili objavljeni tudi v *Našem tedniku*, Köstner pa je intervju na to temo zavrnil.⁴⁰ Izmikajoče se izjave, ki jih je javnosti posredoval celovški ordinariat, pa so v tedniku pospremili z zgovornim vprašanjem: *Kdo nosi v škofiji zadnjo odgovornost pred Bogom?*⁴¹ Glasilo Narodnega sveta koroških Slovencev je opozarjalo na dvojna merila ordinariata: provizor Holmar je bil zaradi znane pridige v Potočah leta 1950 premeščen, Mucherju pa se 25 let kasneje ni zgodilo nič.⁴²

Kot je razvidno iz ohranjene korespondence v Tischlerjevi družinski zapuščini, je Köstnerja še posebej zmotil članek, ki je izšel v *Našem tedniku* 6. novembra 1975. Šlo je za prispevek z naslovom *Mucher toži pred sodiščem dva sobrata*, ki je govoril o Mucherjevi tožbi proti Kaslju in Wutteju, ker sta se podpisala pod pismo slovenskih duhovnikov z zahtevo po Mucherjevi odstavitvi zaradi znanega vernberškega govora.⁴³ Po Köstnerjevem mnenju naj bi bil članek napisan tako, da ponovno vzbuja nezaupanje v javnosti proti lastnemu škofu. Očitno to ni bilo prvič, da je škofa zmotilo pisanje *Našega tednika*, zato se je obrnil na Tischlerja, naj vpliva, da ne bi bil vendar vedno znova škof bolj ali manj prikrito napadan. Pojasnil je, da naj bi ordinariat večkrat opozoril Mucherja, kaj pomeni s cerkvenopravnega vidika tožba proti kleriku pred posvetnim sodiščem. Mucher je nato tudi tožbo res umaknil. Köstner je poudaril, da je izpostavljen očitkom enostranskega zavzemanja za slovenske vernike, česar pa naj ne bi dajal na velik zvon. Po škofovem mnenju naj bi čas pokazal, koliko časa je porabil za posredovanja v korist slovenskih vernikov. Tischlerja je zaprosil, naj mu ne jemlje za zlo, da mu je že večkrat pisal. Poudaril je, da ima vanj kot katoliškega akademika zaupanje in da računa na njegovo razumevanje, temelječe na veliki življenjski izkušnji in veri, ko gre za zavračanje neupravičenih in nedokazljivih očitkov. Po Köstnerjevih trditvah si je moral močno prizadevati, da je za dokument

39 *Naš tednik*, 3. 7. 1975.

40 *Naš tednik*, 10. 7. 1975.

41 *Naš tednik*, 17. 7. 1975.

42 *Naš tednik*, 24. 7. 1975.

43 *Naš tednik*, 6. 11. 1975.

celovške škofijske sinode *Sožitje Nemcev in Slovencev v koroški Cerkvi* dosegel razumevanje in podporo.⁴⁴

Med 193 člani škofijske sinode, ki je potekala v letih 1970–1972, je bilo 28 koroških Slovencev. Med slednjimi je bila nedvomno najbolj opazna vloga Inzka st., ki je ob tej priložnosti nemško govoreče sodeželane prosil odpuščanja za trpljenje, ki naj bi jim ga v preteklosti povzročili koroški Slovenci.⁴⁵ Tischler s sinodalnimi sklepi ni bil zadovoljen, kar je kasneje javno komentiral za ljubljanski katoliški tednik *Družina*: »Koncil je uvedel v bogoslužje narodni jezik in odpravil latinščino. Za jezikovno mešane kraje so nastale nove težave, ker postajata pridiga in maša politični vprašanji. Glede koroške sinode pa je razočaran vsak, ki je pričakoval čudežev. Od sklepov do uresničitve je dolga in trnova (koroška) pot. Osebnost me kakšni nerazumljivi odloki cerkvenih oblasti v veri niso omajali.« Vse do smrti je verjel, da bo nekoč tudi na Koroškem Cerkev bolj prisluhnila slovenskim vernikom: »Koroška Cerkev pa se mora otresti pritiska nemškega nacionalizma.«⁴⁶ A kljub optimistični drži si verjetno Tischler med razmišljanjem o prihodnosti Cerkve na Koroškem vendarle ni mogel predstavljati, da bo nekoč na čelu krške škofije – Slovenec.

44 Köstnerjevo pismo Tischlerju, 11. 11. 1975, ADT. Da je Mucher tožbo umaknil na škofov poziv, je 13. novembra potrdil tudi *Naš tednik*.

45 Podrobno o Inzkovem delovanju na sinodi Josef Till, *Škofijska sinoda v letih 1970–1972 na Koroškem in Valentin Inzko*, v: Zerzer, *Valentin Inzko*, 133–206.

46 *Družina*, 10. 7. 1977.

14.

Zadnja vrnitev

Generacijsko spremembo v vodstvu Narodnega sveta koroških Slovencev je pomenil prihod šolnika Reginalda Vospernika, ki je leta 1961 končal študij germanistike in slavistike, nato pa na Tischlerjev poziv nastopil službo v Slovenski gimnaziji.¹ V Narodni svet koroških Slovencev sta ga povabila Valentin Inzko st. in Vinko Zwitter. Vospernik je bil izvoljen 13. oktobra 1968, dogajanja na občnem zboru pa je kasneje komentiral z obžalovanjem, ker da »predaja funkcije ni bila tako harmonična, kakor bi bilo to želeti v interesu NSKS«. ² Vzrokov za Inzkov odhod je bilo več, a v glavnem so bili povezani z njegovo konservativno krščansko držo, ki je pri mlajši generaciji zbujala nezadovoljstvo. Deloma so mu mlajši člani očitali tudi preveliko navezanost na Avstrijsko ljudsko stranko, s katero je tradicionalno gojil dobre odnose, a se iz občasnega sodelovanja ni nikoli razvilo dolgoročno strateško zaveznitvo. V Narodnem svetu koroških Slovencev je bilo čutiti do sodelovanja s stranko, ki naj bi mu bila ideološko najbližja, vedno večje nasprotovanje. Še zlasti, ko se je konec leta 1967 v Zgornji Avstriji prvič na deželni ravni odločila za »malo koalicijo« s svobodnjaki. V *Našem tedniku* je na to temo izšel oster članek, češ da naj bi s tem stranka ubrala pot, ki je »popolnoma zgrešena in za Avstrijo ne samo tvegana, temveč skrajno nevarna«. Takšna koalicija naj bi »zamajala zaupanje vzhodnih držav v iskrenost avstrijske zunanje politike, v iskrenost Avstrije glede izpolnitve državne pogodbe«.

1 Prim. Vospernikovo pismo Tischlerju, 17. 2. 1962, AKKZ.

2 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 57.

Še več, s tem naj bi bila postavljena pod vprašaj »zagotovila, da želi Avstrija pretrgati vse vezi z nacistično preteklostjo«.³

Povod za zaostritev nasprotovanja proti Inzkovemu vodenju Narodnega sveta koroških Slovencev je bila pomladi 1968 »afeta Korotan«, ko se je Inzko postavil na stran ustanovitelja visokošolskega doma Ivana Tomažiča, ki si je nakopal študentsko nejevoljo zaradi strogega hišnega režima. Iz nastalega položaja, ko so se širila med članstvom nesoglasja, je prišlo do Vospernikove kandidature, ki je bila uspešna.⁴ Pod novim vodstvom je prišlo do izboljšanja odnosov Narodnega sveta koroških Slovencev z Ljubljano in Beogradom. Kot je nekoč poudaril Tischlerjev naslednik v vrhu osrednje organizacije, Matevž Grilc, je normalizacija odnosov temeljila na načelu, da »priznava država matičnega naroda NSKS kot samostojni subjekt z lastno ideološko usmerjenostjo in se ne vmešava v notranje zadeve naše organizacije«.⁵ Tischlerjevi obiski v Ljubljani so bili zlasti v njegovem zadnjem predsedniškem mandatu precej pogosti. Tudi na poletni dopust je hodil v Jugoslavijo, v družinski zapuščini se je ohranila njegova fotografija, kako zadovoljno kosi travo na vikendu v Umagu.

Prvi uradni poskusi približevanja s komunističnimi oblastniki so potekali prek Krščanske kulturne zveze, katere predstavniki so pod vodstvom njenega predsednika dr. Erika Prunča uspeli najti skupni jezik s predsednikom izvršnega sveta Slovenije Stanetom Kavčičem in njegovo reformno vlado v Ljubljani. Kavčič je po začetni skepsi odobril okrepitev sodelovanja na kulturnem področju, ki se je kmalu močno razmahnilo.⁶ To je omogočilo tudi izboljšanje gmotnega položaja Krščanske kulturne zveze, ki je bila v primerjavi s konkurenčno Slovensko prosvetno zvezo dolgo časa zapostavljena.⁷ Pri preseganju starih zamer je imela gotovo pomembno vlogo odločitev o vsakoletni organizaciji *Koroških kulturnih dni* v Ljubljani, ki so bili prvič organizirani decembra 1969 in se jih je tudi Tischler rad udeleževal.⁸ Istega

³ *Naš tednik*, 16. 11. 1967.

⁴ Filipič, *Politična dejavnost*, 265–270.

⁵ *Naš tednik*, 13. 5. 1982.

⁶ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 61.

⁷ *Kasljevi zapisi*, 103. Pomembno vlogo v kulturni sferi je še naprej ohranjala Mohorjeva družba. Njen ravnatelj Hornböck je na občnem zboru 21. decembra 1972 ugotovil, da je od Podgorčeve obnove leta 1947 izdala več kot 200 knjig s skupno naklado preko milijon izvodov. Skrivnost njenega uspeha pa je povzel z naslednjo mislijo: »Mohorjeva družba je kup dobrih volj.« *Naš tednik*, 4. 1. 1973.

⁸ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 124.

leta ga je predsednik Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije Janez Vipotnik povabil, da postane član častnega odbora za proslavo 50-letnice Univerze v Ljubljani.⁹ V sedemdesetih letih je prišlo tudi do otoplitve odnosov med obema krovnicima kulturnima organizacijama koroških Slovencev, pri čemer sta se močno angažirala njuna predsednika, Valentin Polanšek in Lovro Kaselj.¹⁰

Petdeseta obletnica koroškega plebiscita 10. oktobra 1970 je bila povod za zaostritev političnih razmer na Koroškem. Predstavniki koroških Slovencev so tri tedne prej praznovali stoto obletnico taborov na Koroškem in slavnostni govornik na proslavi v Bistrici nad Pliberkom Franci Zwitter je obudil idejo o *Zedinjeni Sloveniji*. Sicer ne v smislu upravnega združevanja slovenskega etničnega ozemlja iz Majarjevih časov, ampak manifestacije za »slovenski kulturni prostor« na podlagi dobrososedskih odnosov. Odgovor KHD je sledil kmalu v glasilu *Ruf der Heimat*, ki je odražal skrajno nacionalistično pričakovanje, da bo eden od dveh narodov na Koroškem moral izginiti.¹¹ Sledili so protesti obeh osrednjih slovenskih organizacij. Zvezni kancler Bruno Kreisky na čelu socialistične vlade na Dunaju in prav tako socialistični deželni glavar Hans Sima sta se odločila za začetek dialoga.¹² Kreisky je 18. decembra sprejel slovensko delegacijo. Glavna tema je bila postavitve dvojezičnih krajevnih napisov, kancler pa je zagotovil, da ne bo zahteval ugotavljanja številčnosti manjšine. Vključila se je tudi jugoslovanska diplomacija in takratni zunanji minister Rudolf Kirchschräger je po sestanku z ministrskim kolegom Mirkom Tepavcem nastopil z optimističnimi sporočili glede reševanja odprtih vprašanj.¹³

V zahtevnem položaju, v katerem se je znašla slovenska narodna skupnost, so se člani Narodnega sveta koroških Slovencev odločili, da h kan-

9 Vipotnikovo vabilo Tischlerju, 17. 6. 1969, ADT. Vabila za častna članstva je Tischler prejemal tudi kasneje. Prim. dopis predsednika Občinske konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenj Gradec Ota Sekavčnika glede Tischlerjevega članstva v častnem odboru za proslavo 20-letnice Koroškega akademskega okteta, 25. 2. 1977, ADT.

10 Kaselj je napisal uvod v Polanškovo knjigo *Križ s križi*. Prim. *Kasljevi zapisi*, 103.

11 Izvirni citat, objavljen v oktobrski, 14. številki *Ruf der Heimat*, se glasi: »Also hat die Geschichte in Kärnten noch keinen ‚Schlußstrich‘ gezogen. Sie zieht ihn unter zwei Völker nur, wenn eines von ihnen nicht mehr besteht.«

12 Podrobno o tem Petra Mayrhofer, *Hans Sima: Ein politisches Leben. Kärntner Landeshauptmann 1965–1974* (Böhlau: Wien – Köln – Weimar 2015), 146–154.

13 Nečak, *Koroški Slovenci*, 141–145.

didaturi za predsednika pritegnejo tedaj že upokojenega Tischlerja. Sam je kasneje svojo odločitev utemeljil kot dejanje »v sili razmer«, ko ni mogel stati ob strani: »Pač pa sem videl na hodniku mlade fante in može, ki so se bili pripravljene žrtvovati.« Po daljšem pregovarjanju je tudi Inzko st. pristal, da se vrne v odbor Narodnega sveta koroških Slovencev. Tischler je bil do njegove vrnitve deloma skeptičen, a je v tedanjih razmerah prevladalo stališče, naj vstopi v odbor in »se lahko razpištoli tam«. Pristal je, da na občnem zboru 30. januarja 1972 kandidira za prvega podpredsednika, Vospernik pa bi bil drugi. Ko se je zdelo, da je že vse dogovorjeno, pa si je na sami seji premislil Tischler. Prvi, ki ga je poskušal prepričati, da vendarle kandidira, je bil Inzko, očitno pripravljen, da v skupno dobro pozabi na stare zamere. Sledila je prošnja Karla Smolleja, »da bi načeloval listi, na kateri je vrsta mladih, ki so prišli iz njegove šole«. Končno je Tischler vendarle privolil v ponovno izvolitev.¹⁴ To je bila njegova zadnja vrnitev v politiko.

Ob ponovni izvolitvi za predsednika Narodnega sveta koroških Slovencev je Tischler v nagovoru pozval somišljenike k delu: »Smo delo začeli in ne končali, torej tudi ne bomo mirno spali, ampak pristopili k delu, saj smo koordinirali vse moči – mlado in staro, dobre volje tudi ne manjka. Če bo še malo sreče iz nebes, potem bo delo rodilo tudi primerne sadove.« Delovanje organizacije naj bi temeljilo na zahtevah po izpolnjevanju pravic, izhajajočih iz *Avstrijske državne pogodbe*, ki jih avstrijske oblasti še niso izpolnile. Hkrati se je Tischler obrnil na rojake v Jugoslaviji, pri čemer je potegnil vzporednice s položajem južnotirolskih Nemcev: »Smo pa tudi del slovenskega naroda, saj smo k njegovi rasti doprinesli svoj delež in zaradi tega pričakujemo tudi od vsega slovenskega naroda moralno in gospodarsko pomoč, kakor je tako moralno in gospodarsko pomoč nudil ves nemški narod v Avstriji in Nemčiji avstrijski narodni manjšini v Italiji.«¹⁵

Tischlerjev comeback je bil ob zaostrenih političnih razmerah na Koroškem logičen, saj so koroški Slovenci potrebovali avtoriteto z dolgotletnimi izkušnjami. Deželni glavar Sima je konec marca 1972 objavil neka-

¹⁴ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 60 in 180; Filipič, *Politična dejavnost*, 270–273.

¹⁵ *Naš tednik*, 3. 2. 1972.

tere podrobnosti načrta za zakon o dvojezičnih krajevnih napisih, kancler Kreisky pa se je 6. aprila na to temo sestal z delegacijo koroških Slovencev.¹⁶ Zakonski predlog se je opiral na ljudsko štetje iz leta 1961 in ne na pogojni odstotek deleža prebivalstva na dvojezičnem območju.¹⁷ Obe osrednji organizaciji sta zahtevali spremembo predloga, ki je upošteval le 205 od 850 vasi na dvojezičnem območju.¹⁸ V izjavi, objavljeni 29. junija 1972, sta poudarili, da predlog ne pomeni izpolnitve obveznosti iz *Avstrijske državne pogodbe*.¹⁹ Negativno se je odzval tudi Klub slovenskih študentov na Dunaju, ki je opozoril na »nestrokovnost in zlonamernost izvedbe« ljudskega štetja iz leta 1961. V klubu so poudarili, da bi morala biti osnova za reševanje odprtih vprašanj »teritorialni princip, ki je podlaga šolski odredbi iz leta 1945«. ²⁰ Torej vrnitev k ureditvi, ki jo je ob koncu druge svetovne vojne predlagal Tischler.

Predstavniki Narodnega sveta koroških Slovencev in Zveze slovenskih organizacij so bili pripravljene sodelovati pri iskanju rešitev v pogovorih z zveznimi oblastmi, vendar so zavračali zahteve, naj se usedejo »za mizo s tako imenovanimi ‚windischarji‘«. ²¹ V Ljubljani so se po drugi strani trudili, da bi poskušali reševati nastali položaj z direktnimi pogovori s Simo. Na otvoritvi celovškega sejma 18. marca 1972 ga je v Kavčičevem imenu na obisk povabil »turistični minister« Franc Razdevšek. ²² Zakonski predlog je po drugi strani motil tudi koroške nemške nacionaliste, ki so s svoje strani pritiskali, da ne bi bil odobren. V dunajskem parlamentu je bil sprejet le s tremi glasovi večine – 90 proti 87, zanj so glasovali samo socialisti. Zgodaj zjutraj 20. septembra so začeli na Koroškem postavljati prve napise in jih postavili okoli petdeset. Delavce, ki so jih postavljali, je nemško govoreče lokalno prebivalstvo zmerjalo, očitki so leteli predvsem na Simo. V dneh pred obletnico plebiscita 10. oktobra pa se je začel zloglasni *Ortstafelsturm* z organiziranimi pohodi nacionalistov. ²³

16 Mayrhofer, *Hans Sima*, 166–176.

17 Nečak, *Koroški Slovenci*, 145.

18 *Naš tednik*, 23. 3. 1972.

19 *Naš tednik*, 29. 6. 1972. Prim. *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 60.

20 *Naš tednik*, 23. 3. 1972.

21 *Naš tednik*, 16. 11. 1972.

22 *Naš tednik*, 23. 3. 1972.

23 *Naš tednik*, 25. 1. 1973.

Odborniki obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev so na zborovanju 11. oktobra, ki se ga je udeležilo okoli 200 predstavnikov, obsodili eskalacijo nemškega nacionalizma. Pozvali so demokratične sile v Avstriji, naj skupaj z njimi zahtevajo od dunajske vlade prepoved nemških nacionalističnih organizacij. Obrnili so se tudi na mednarodno javnost in zaprosili za podporo »državo matičnega naroda« (*Staat des Muttervolkes*).²⁴ Tischler in Zwitter sta se v tem smislu 16. oktobra obrnila na Bojana Lubeja, jugoslovanskega generalnega konzula v Celovcu. Šestega novembra je sledila prva protestna nota Jugoslavije kot sopolpodpisnice *Avstrijske državne pogodbe*.²⁵ Tito se je sredi novembra 1972 med obiskom Skopja do zaostrovanja v Avstriji opredelil javno. Obžaloval je, da »so v Avstriji fašistični elementi, ki zdaj povzročajo hude skrbi ne samo našim manjšinam, marveč tudi Avstriji kot celoti«. Po njegovem mnenju naj ne bi bilo dopustno, »da bi tisti, ki so v naši deželi prelili toliko krvi – in to so fašisti – tako ravnali z našimi manjšinami«. ²⁶ O problematiki je spregovoril tudi med obiskom v Ljubljani 12. decembra in Avstrijo pozval, naj uresniči obveznosti iz *Avstrijske državne pogodbe*. Koroško vprašanje se je internacionaliziralo in postalo predmet številnih diplomatskih razprav.²⁷

Tischler se sprva kljub zaostritvi razmer ni oglašal v javnosti. Pod omejeno izjavo, objavljeno konec junija 1972, sta se tako v imenu Narodnega sveta koroških Slovencev podpisala Inzko st. in Filip Warasch.²⁸ Svoje nezadovoljstvo nad ravnanjem nasprotnikov slovenskih narodnih zahtev je Tischler izrazil na svojevrsten način: 9. novembra se je javno odjavil od naročanja koroškega glasila Avstrijske ljudske stranke *Volkszeitung*, na katerega je bil aboniran vse od prve številke leta 1945. Zapisal je, da je mera tokrat polna, pisanje časopisa pa naj bi bilo neprebavljivo. Obsodil je gonjo časnika proti implementaciji 7. člena *Avstrijske državne pogodbe*, kar naj bi bilo v posmeh

24 Sklep odbornikov Narodnega sveta koroških Slovencev in Zveze slovenskih organizacij, 11. 10. 1972, Arhiv Narodnega sveta koroških Slovencev [dalje: ANSKS]. Zahvaljujem se Mileni Ošina za prijazno pomoč pri iskanju arhivskega gradiva.

25 *Naš tednik*, 25. 1. 1973.

26 *Naš tednik*, 16. 11. 1972.

27 Nečak, *Koroški Slovenci*, 145–152.

28 *Naš tednik*, 29. 6. 1972. Warasch je kot tajnik v tistih letih v javnosti Narodni svet koroških Slovencev pogosto zastopal in s tem prevzel tudi pomemben del tovrstnih obveznosti, ki bi sicer bile v Tischlerjevi domeni. Tako je, denimo, 16. januarja 1976 govoril o koroški problematiki tudi pred slušatelji Diplomatske akademije na Dunaju iz 25 držav. *Naš tednik*, 22. 1. 1976.

njenim podpisnikom. Pozive *Volkszeitung*, da morajo predstavniki slovenske manjšine izkazovati privrženost avstrijski državi, pa je zavrnil z besedami, da se je k Avstriji priznaval že v času vzpona nacizma, ko so se člani Avstrijske legije na Bavarskem pripravljali na vdor v Avstrijo. Tischlerjeva izjava je sovpadla s protestom jugoslovanskih oblasti, ki so zahtevale dosledno izpolnitev določil *Avstrijske državne pogodbe* in prepoved delovanja KHD.²⁹ Za razliko od Tischlerja, ki je nad sodelovanjem z Avstrijsko ljudsko stranko tisto leto očitno dokončno obupal, je Inzko st. še upal, da bo zmogla »na novo premisliti« svoj odnos »do katoliško usmerjenega krila koroških Slovencev«.³⁰

Tischler in Franci Zwitter sta se 13. novembra 1972 srečala na Dunaju z Mitjo Vošnjakom, ki je bil tedaj veleposlanik. Obvestila sta ga, »da je na Koroškem prišlo do nadaljnje razširitve nacionalističnih in šovinističnih akcij proti Slovincem, ki se te dni manifestirajo v množičnem zbiranju podpisov za referendum o preštevanju prebivalstva slovenske narodnosti«. Predstavila sta svoje videnje internacionalizacije problema v luči neizpolnjevanja 7. člena *Avstrijske državne pogodbe*. Dva dni kasneje je Tischlerjev sin Janko nastopil v televizijski oddaji *Stadtgespräche* in ugotovil, da »državna pogodba nikjer ne omenja ugotavljanje manjšine«. Oddajo je po svoje začinil Janko Messner, ki je podpredsednika KHD dr. Valentina Einspielerja »po slovensko vprašal, zakaj ne ljubi svoje materinščine«. Njegov odgovor je bil, »da je windisch samo priznanje«. ³¹ Tischler je sicer do konvertitov vseskozi gojil izrazito negativen odnos, saj naj bi s svojim ravnanjem podpirali argumentacijo nemških nacionalistov, da naj bi bili za nemir v deželi krivi slovenski narodnjaki: »Če beremo pri takih razmerah poročila o bratskih odnosih, si res nismo na jasnem, ali gospodje na drugi strani ne marajo ali nočejo razumeti našega položaja in našega zadržanja. Tudi mi vemo, da so bili odnosi bratski, če jih je Slovenec plačal z narodnim odpadništvom. Sicer pa sem tudi o teh ljudeh slišal jako pikre opazke, če so se gospodje druge narodnosti med seboj o njih pogovarjali.«³²

Avstrijska vlada je na jugoslovansko novembrsko noto odgovorila šele 11. januarja 1973. Bila je napisana v pomirjevalnem tonu, v njej se je znašel celo

29 *Naš tednik*, 9. 11. 1972.

30 *Naš tednik*, 15. 6. 1972.

31 *Naš tednik*, 16. 11. 1972.

32 *Slovenski vestnik*, 31. 1. 1947.

citat Tita iz časa njegovega obiska v Avstriji leta 1967. Konkretnih odgovorov na kritike slovenskih osrednjih organizacij ni vsebovala, pač pa je poudarjala »prizadevanja avstrijske zvezne vlade, da bi v korist zelo raztreseno naseljenih pripadnikov slovenske manjšine sprejela praktično rešitev na podlagi kar najbolj objektivnih meril in v zvezi z nekim še odprtim vprašanjem določil v noti navedenega 7. člena avstrijske državne pogodbe«. ³³

Še isti mesec sta Tischler in Franci Zwitter skupaj obiskala Ljubljano. ³⁴ Tudi na zborovanju v Celovcu 15. maja, s katerim se je okoli tristo predstavnikov obeh osrednjih organizacij spomnilo 18. obletnice podpisa *Avstrijske državne pogodbe*, je Tischler nastopil skupaj s Zwitterom. ³⁵ Uvodoma je Tischler slikovito opisal njeno genezo in se spomnil Figlovega odgovora na novinarsko vprašanje, če pogodba mar ne daje Slovincem in Hrvatom preveč pravic. Nekdanji kancler, takrat v vlogi zunanjega ministra, naj bi menda izjavil: »Izpolnimo tudi mi svoje dolžnosti kot Avstrijci in ne pozabimo naših bratov, ki ne živijo na domačih tleh in za katere bomo šele sedaj kot svobodna država lahko kaj storili.« Tischler je pojasnil, da je imel Figl v mislih Južne Tirolce. Tischler se je izrekel za spoštovanje določil *Avstrijske državne pogodbe* in se obregnil ob tiste, ki rušijo njen 7. člen: »V zadnjem tednu so se zopet pojavila grozilna pisma od koroških junakov, ki se tega[,] kar so napisali[,] ne upajo podpisati s svojim imenom. Ne vem[,] ali [se] bojijo za svoje ime, ali pa se sramujejo svoje slabe nemščine. Ti pisci nam očitajo izdajstvo domovine, ker se borimo za to, da se utrdi državna samostojnost z izpolnjevanjem državne pogodbe, tisti, ki rušijo člen sedem[,] torej bistven steber Avstriji, pa hočejo [biti] branilci domovine.« Kritiziral je tudi znano geslo *Kärnten deutsch, frei und ungeteilt*, češ da »je velika laž, s katero farbajo ljudi«. Po njegovem mnenju »Koroška nikdar ni bila nemška, kvečjemu dvojezična ali celo trojezična«. Prav tako naj ne bi držala teza o njeni nedeljivosti, saj je bila od konca prve svetovne vojne razdeljena med tri države; večina je resda pripadla Avstriji, a sta manjši del dobili tako Italija (Kanalska dolina) kot tudi Jugoslavija (Mežiška dolina in Jezersko). Osrednji del gesla koroških nacionalistov je cinično komentiral z aluzijo na napade na dvoje-

³³ *Naš tednik*, 25. 1. 1973.

³⁴ *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 61.

³⁵ *Slovenski vestnik*, 18. 5. 1973.

zičnost krajevnih napisov: »Kako pa je s svobodo v Avstriji[,] pa je dokazala lanska jesen.« Odločno je zahteval, da ugotavljanje pravic slovenske manjšine izhaja iz stanja prebivalstva, kot je bil na dan podpisa *Avstrijske državne pogodbe* in je še veljal obseg dvojezičnega ozemlja, kot ga je določala šolska odredba iz leta 1945. Kasnejši popisi prebivalstva naj bi po Tischlerjevem mnenju odražali posledice političnih pritiskov nacionalističnih krogov, kar je vodilo v nadaljnje upadanje števila slovenskega prebivalstva. Pri tem se je skliceval na Južne Tirolce, ki so priznavali samo zadnje štetje habsburške monarhije iz leta 1910, odklanjali pa povojna italijanska. Svoj govor je zaključil s poudarkom lojalnosti do Avstrije: »Mi vršimo vse dolžnosti do države, mi smo s svojim delom udeleženi na gradnji dežele in države, mi se ne pustimo strašiti z očitki državnega izdajstva, ki ga nam očitajo na javnih zborovanjih in ga nam po pošti dostavljajo na naše domove in po telefonskih grožnjah poskušajo še stopnjevati. Z vso odkritostjo zahtevamo pravice, ki so nam zajamčene v državni pogodbi, z isto odkritostjo se priznavamo k slovenskemu narodu.«³⁶

Spor glede dvojezičnih krajevnih napisov ni pojenjal.³⁷ »Za narod in domovino«, kot se je glasilo geslo na letakih, se je angažiral zlasti KHD in širil svojo »resnico o južni Koroški«.³⁸ Vlada Kreiskega je popustila in sistirala zakon o dvojezičnih krajevnih napisih, nato pa konec leta 1972 ustanovila posebno komisijo.³⁹ Vendar v tej slovenski osrednji organizaciji nista hoteli sodelovati, ker je bil vanjo imenovan tudi (kot so ga zbadljivo poimenovali slovenski narodnjaki) »šefvindišar« Valentin Einspieler, ki ga je formalno predlagala Avstrijska ljudska stranka. Narodni svet koroških Slovencev je na to temo na seji 4. januarja 1973 sprejel formalni sklep, s katerim je pogojeval sodelovanje svojih predstavnikov, če v komisiji ne bo ljudi, »ki so zapustili svojo narodno skupnost in katerih namen je, da zavajajo tudi druge člane narodnostne manjšine, da sledijo njihovemu zgledu«.⁴⁰ Glede komisije je tedaj počilo tudi znotraj Narodnega sveta koroških Slovencev, v katerem sta

36 Tischlerjev govor ob 18. obletnici podpisa *Avstrijske državne pogodbe*, 15. 5. 1973, ADT.

37 Prim. Pavel Apovnik, *The Law on bilingual signs and its obvious deficiencies from the legal point of view*, v: *Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation*, uredil Drago Druškovič (Institute for Ethnic Studies: Ljubljana 1973), 85–96. Prim. Nečak, *Koroški Slovenci*, 156–157.

38 Letak KHD z naslovom: *Die Wahrheit über Südkärnten*, november 1972, ADT.

39 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 60.

40 *Naš tednik*, 11. 1. 1973.

Inzko st. in Vospernik zagovarjala spravljivejše stališče. Na drugi strani se je izoblikovala medgeneracijska koalicija nestorja Tischlerja in predstavnikov mlade garde, ki so sodelovanje odklanjali. Nesoglasja so dosegla vrhunec po Inzkovi izjavi za avstrijski radio, da naj Svobodnjaška stranka Avstrije ne bi bila »nacistična«. Na izrednem občnem zboru Narodnega sveta koroških Slovencev 31. maja 1973, ki je bil sklican predvsem zaradi spremembe statuta in poslovnika, se je Inzko končno moral umakniti iz vodstva Narodnega sveta koroških Slovencev.⁴¹

Aktivisti KHD niso bili zadovoljni niti z neodvisnimi mnenji iz tujine, kot je bilo tisto, ki ga je sredi julija 1973 oblikoval kot član študijske komisije za probleme slovenske narodne skupnosti na Koroškem Danec Paul Skadegård, generalni sekretar Federalistične unije evropskih narodnih skupnosti, ki ga je k sodelovanju povabil Kreisky.⁴² Poleg KHD in svobodnjakov se je med drugim v protislovensko kampanjo vključila tudi Narodnodemokratska stranka (*Nationaldemokratische Partei* – NDP), ki jo je ustanovil dr. Norbert Burger, nekdanji referent za Južno Tirolsko v Svobodnjaški stranki Avstrije. Na enem od letakov so narodni demokrati spraševali Korošce, ali mislijo, da bi Jugoslavija v primeru zmage na plebiscitu leta 1920 dovolila dvojezične napise. Avtorji letaka so to vprašanje imeli za retorično, saj so hkrati opozorili, da naj bi koroške Nemce Jugoslovani pobili ali oropali in kot berače pregnali čez mejo.⁴³ Narodni demokrati so usodo Koroške primerjali z Južno Tirolsko, a so pri tem gladko spregledali, da je bilo za nemškogovoreče rojake v Italiji precej bolje poskrbljeno.⁴⁴

Koroški slovenski politiki so konec junija 1973 dosegli ustanovitev kontaktnega komiteja, v katerem so bili skupaj s predstavniki zvezne in deželne vlade tudi zastopniki obeh osrednjih manjšinskih organizacij. Naloga

41 *Naš tednik*, 7. 6. 1973; Filipič, *Politična dejavnost*, 280–284. Inzko je sicer v javnosti še deloval, bil je med drugim predsednik Slovenskega prosvetnega društva »Kočna« v Svečah. V tej vlogi je na štefanovo 1974 nastopil kot glavni govornik pri otvoritvi ateljeja akademskega kiparja Franceta Goršeta. *Naš tednik*, 9. 1. 1975.

42 Letak KHD z naslovom: *5 Slowenische Zuwanderer genügen*, julij/avgust 1973, ADT.

43 Letak NDP (za vsebino odgovoren Norbert Burger), brez datuma, ADT. Narodnodemokratska stranka je bila leta 1988 tudi ena redkih organizacij, za katero je ustavno sodišče uporabilo 9. člen *Avstrijske državne pogodbe* in ji kot nacistični prepovedalo delovanje. Že leta 1959 pa je notranje ministrstvo prepovedalo ustanovitev Zveze domovini zvestih vojakov Avstrije, ker je na podlagi predloženega statuta sklepalo, da gre za nacistično organizacijo. *Naš tednik-Kronika*, 19. 2. 1959.

44 Letak NDP (za vsebino odgovoren Rudolf Fahn), brez datuma, ADT.

komiteja naj bi bila izpolnitev manjšinskih določil *Avstrijske državne pogodbe*. Sima je konec leta potegnil še eno potezo v korist slovenske narodne skupnosti, ko je zanj pri deželni vladi ustanovil posvetovalni in kulturni urad. Kot je zapisal *Naš tednik*, je odločitev deželnega glavarja povzročila v deželnem zboru »histerijo« poslancev iz vrst Avstrijske ljudske stranke in svobodnjakov.⁴⁵ Obe osrednji organizaciji sta se 29. junija na stališča nacionalističnih krogov odzvali s skupno izjavo, da se koroški Slovenci ne bodo pustili ustrahovati s terorjem ulice in grožnjami. Izrazili sta upanje v uspešno delovanje kontaktnega komiteja.⁴⁶

A tudi to upanje se je izkazalo za varljivo. Na konferenci v tinjskem Domu prosvete 2. februarja 1974, posvečeni gospodarskim problemom koroških Slovencev, je Tischler »jasno pokazal, da je delovanje raznih komitejev in komisij le zavlačevanje rešitve naših problemov in da je le skupna pot vseh Slovencev, ki bo morala biti samostojna, edini garant za dosego naših pravic«. ⁴⁷ Dva tedna kasneje sta se Tischler in Zwitter z delegacijo na sedežu generalnega konzulata v Celovcu sestala na zaupnem sestanku s predstavniki iz Jugoslavije, med katerimi je večinoma govoril Silvo Devetak, takrat svetnik zveznega sekretariata za zunanje zadeve. Tischler je poročal, da naj ne bi bilo razen ustanovitve manjšinskega urada pri deželni vladi, ki ga je prevzel pravnik dr. Pavel Apovnik, nič novega. Devetak je opozoril na mednarodno konferenco pod okriljem Organizacije združenih narodov o manjšinah, ki naj bi bila od 25. junija do 8. julija na Ohridu. Začudil se je, »kako morajo uspevati anahronizmi[,] kot so Kärntner Heimatdienst, Schulverein[,] samo na Koroškem«. Tischler mu je odgovoril, »da na Koroškem ni bilo nobene denacifikacije«. ⁴⁸ Voditelja osrednjih organizacij sta imela sestanek tudi pri predsedniku izvršnega sveta v Ljubljani Andreju Marincu. Tischler je poudaril, da se različni odbori in komisije »dejansko vrtijo v krogu«. ⁴⁹

Položaj Sime znotraj Socialistične stranke Avstrije je bil takrat že močno načet, zato je bil sredi aprila 1974 prisiljen k odstopu.⁵⁰ Novi deželni glavar

45 *Naš tednik*, 10. 1. 1974.

46 Izjava obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev, 29. 6. 1974, ANSKS.

47 *Naš tednik*, 7. 2. 1974.

48 Zapisnik sestanka vodstva osrednjih organizacij koroških Slovencev in jugoslovanskih predstavnikov v Celovcu, 14. 2. 1974, ANSKS.

49 *Naš tednik*, 28. 2. 1974.

50 Mayrhofer, *Hans Sima*, 256–263.

Leopold Wagner svojih nacionalističnih stališč sploh ni skrival. Nekoč je v pogovoru z novinarjem dunajske *Kronen-Zeitung* Georgom Novotnyjem celo javno priznal, da je bil visoko rangiran član Hitlerjeve mladinske organizacije (*ein hochgradiger Hitlerjunge*). Glede izpolnitve določil *Avstrijske državne pogodbe* pa je izjavil, da bo upošteval samo takšna, ki jih bo dežela lahko prenesla.⁵¹ Wagner je takoj razveljavil predhodnikov sklep o ustanovitvi Apovnikovega urada. Napovedal je sicer novega, a šele po posvetu z Avstrijsko ljudsko stranko.⁵² Na izrednem občnem zboru Narodnega sveta koroških Slovencev v celovski Koncertni dvorani 16. junija je bil nato prav Apovnik potrjen za nosilca samostojne liste na deželnozborskih volitvah prihodnje leto. Na istem zboru je s podpredsedniškega mesta odstopil Vospernik, ki je pri tem navedel »nepremostljive težave, ki se v bistvu nanašajo na osebne odnose in delovni stil v organizaciji«. ⁵³ Glede na to, da jo je takrat vodil Tischler, je bila očitno vsaj posredno kritika namenjena njemu.

O tedanji okrepljeni diplomatski ofenzivi Beograda je pričal tudi obisk veleposlanika Gustava Vlahova, ki se je 20. junija 1974 srečal z vodstvom obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev. Dejal je, »da Jugoslavija budno spremlja dogodke na Koroškem«. V skladu s tedaj standardno formulo, ki so jo ponavljali jugoslovanski diplomati, je napovedal, da se bo Beograd angažiral, »da bi Avstrija v celoti izpolnila svoje obveznosti, ki so zapisane v državni pogodbi«. ⁵⁴ Ohranjene fotografije kažejo, da sta se Vlahov in Tischler pogovarjala v prijateljskem vzdušju. Časov, ko je bil Tischler v Beogradu na črni listi, je bilo tako nepreklicno konec.

Avstrijski politiki so v mednarodni javnosti še naprej razlagali, da naj bi bila zaščita slovenske manjšine ustrezna. A ko je konec junija 1974 v tem smislu na posvetu Organizacije združenih narodov na Ohridu nastopil avstrijski predstavnik dr. Klaus Berchtold, sta Tischler in Zwitter poslala organizatorjem in uradu zveznega kanclerja protestni telegram.⁵⁵ Nov udarec za manjšino je sledil že 17. septembra, ko je Kreisky z opozicijskima strankama sklenil sporazum o štetju manjšine, kar naj bi bil pogoj za

51 *Naš tednik*, 16. 1., 23. 1. in 30. 1. 1975.

52 *Naš tednik*, 25. 4. 1974.

53 *Naš tednik*, 20. 6. 1974.

54 *Naš tednik*, 27. 6. 1974.

55 *Naš tednik*, 4. 7. 1974.

uresničitev določil *Avstrijske državne pogodbe*. Tischler in Zwitter sta mu odgovorila dva dni kasneje s skupnim telegramom, s katerim sta odločno zavrnila vsakršno preštevanje. Pri tem sta poudarila, da 19 let po podpisu *Avstrijske državne pogodbe* ni odprto samo vprašanje krajevnih napisov, ampak so ostala neizpolnjena tudi druga določila.⁵⁶ Koordinacijski odbor osrednjih organizacij koroških Slovencev je na skupnem sestanku napovedal shod svojih odbornikov in zaupnikov, ki naj bi odločil o izstopu iz kontaktnega komiteja.⁵⁷ Tischlerja in Zwitterja je 27. septembra v Ljubljani sprejel predsednik Socialistične zveze delovnega ljudstva Mitja Ribičič in v celoti podprl njuna stališča.⁵⁸

Na zborovanju 6. oktobra 1974 je nad 700 krajevnih zastopnikov obeh osrednjih organizacij koroških Slovencev sprejelo sklep o izstopu iz kontaktnega komiteja. Tischler je v govoru uvodoma spomnil na 54. obletnico koroškega plebiscita, ki je »razvnel narodnostno mržnjo do viška«, kljub slovesno sprejetim zagotovitom deželnega zbora pa »ni prišlo do pomiritve v deželi«. Po dveh desetletjih protislovenske gonje je nastopila druga svetovna vojna, ki je bila »dosti huda šiba za oba naroda, ki imenujeta koroško deželo skupno domovino«. Upanje v mirno sožitje po koncu vojne se po Tischlerjevem mnenju ni izpolnilo. Pri tem naj bi 22. septembra 1958 z ukinitvijo obvezne dvojezične šole, »ki je imela nalogo mladino prepričati, da na Koroškem ni ne Herrenvolka in ne naroda hlapcev«, koroške Slovence »zadel najhujši povojni udarec«. Tischler je bil kritičen tudi do zakonov o rabi jezika na sodiščih in o dvojezičnih napisih, ki da sta v nasprotju z *Avstrijsko državno pogodbo*: »Dunajski parlament lahko z navadno večino spremeni vsak zakon, z dvetretjinsko večino tudi ustavni zakon, niti besedice državne pogodbe pa ne more spremeniti z glasovi vseh poslancev parlamenta. Naše pravice ostanejo zapisane, to je del naše moči.«⁵⁹

KHD je slovenske zahteve odločno zavrnil. Na proslavi 54. obletnice plebiscita 13. oktobra 1974 se je zbralo »8000 v koroško-rjave jopiče oblečenih Korošcev in Korošic«. Kot govornika sta nastopila glavna ak-

56 *Naš tednik*, 19. 9. 1974.

57 *Naš tednik*, 26. 9. 1974.

58 *Naš tednik*, 3. 10. 1974.

59 *Naš tednik*, 10. 10. 1974.

terja nemškega nacionalizma na Koroškem: Valentin Einspieler v imenu Zveze vindišarjev in dr. Josef Feldner kot predsednik KHD. Einspieler je trdil, da naj bi bila celo obstoječa šolska zakonodaja do Slovencev preveč velikodušna, kar so v *Našem tedniku* komentirali z opazko, da zagovarja »rasistično politiko apartheida, kot jo trenutno prakticirajo v Južni Afriki in Rodeziji«. Feldner pa je apeliral na koroške Slovence, naj se odrečejo politiki svojih voditeljev, ki z internacionalizacijo koroškega vprašanja iščejo pomoč v Jugoslaviji. Veliko pozornost je pritegnil transparent, ki je označil Slovensko gimnazijo za »Veliki strup«, nakar je *Naš tednik* na naslovnici objavil poziv: »Heimatdienst je treba prepovedati!«. ⁶⁰

Ozračje na Koroškem je bilo dejansko zastrupljeno. ⁶¹ Osrednji organizaciji sta izdali knjigo, v kateri sta dokazovali nespoštovanje določil *Avstrijske državne pogodbe* na različnih področjih. Pozvali sta dunajsko vlado, naj se reševanja odprtih vprašanj končno loti v duhu širokogrudnosti in strpnosti. Pri tem sta ponovili zahteve, izražene že v oktobrski spomenici iz leta 1955. ⁶² Kanclerjeva komisija je razpadala, saj so iz nje sredi oktobra izstopili trije socialisti: predsednik deželnega zbora Hans Pawlik, deželni poslanec Josef Guttenbrunner in selski župan Herman Velik. Si je pa kritike *Našega tednika*, ker je v komisiji vztrajal še naprej, prislužil Inzko. ⁶³ Vodstvu osrednjih organizacij koroških Slovencev sta se odločili za bojkot. ⁶⁴ Tischler in Zwitter sta se na čelu velike delegacije njunih predstavnikov 25. oktobra 1974 sestala s predsednikom slovenskega republiškega predsedstva Sergejem Kraigherjem, ki jima je obljubil vso podporo pri uresničevanju pravic na osnovi *Avstrijske državne pogodbe*. ⁶⁵ Jugoslovanski zunanji minister Miloš

⁶⁰ *Naš tednik*, 17. 10. 1974. Znano je, da je Feldner kasneje v dialogu z dr. Marjanom Sturmom svoja stališča glede slovenske manjšine v javnosti precej korigiral. Podrobno o tem v knjigah: *Kärnten neu denken: zwei Kontrahenten im Dialog* (Drava – Verlag Johannes Heyn: Klagenfurt 2007) in *Kärnten liegt am Meer* (Drava – Verlag Johannes Heyn: Klagenfurt 2012).

⁶¹ O tem priča tudi incident na tekmi nogometašev Slovenskega atletskega kluba 27. oktobra 1974 na Koschatovem igrišču v Celovcu. Navijači nasprotnega moštva iz Škofjega dvora (Pischeldorf) so odklonili plačilo zelenih vstopnic SAK, češ da ne znajo slovensko. Norčevali naj bi se, če ne gre morda za karte za ljubljanski kino. Policisti, ki so prispeli na prizorišče, pa so se razglasili za nepristojne. *Naš tednik*, 30. oktober 1974.

⁶² *Die Slovenen in Kärnten/Slovenen na Koroškem*, uredila Avguštin Malle in Marjan Erbežnik (Narodni svet koroških Slovencev – Zveza slovenskih organizacij: Celovec). Knjiga nima datuma izida, a je zelo verjetno, da je izšla leta 1974.

⁶³ *Naš tednik*, 24. 10. 1974.

⁶⁴ *Naš tednik*, 28. 11. 1974.

⁶⁵ Sporočilo za javnost o obisku delegacije koroških Slovencev, 25. 10. 1974, ANSKS.

Minić je v beograjski skupščini izjavil, da naj bi bilo ugotavljanje manjšine v nasprotju z mednarodnopravnimi zavezami Avstrije.⁶⁶

Sledila je 29. oktobra 1974 nova jugoslovanska nota, ki jo je Tischler komentiral v obširnem uvodniku v *Našem tedniku*. Pojasnil je celoten historiat dogajanj glede zaščite slovenske manjšine od petdesetih let naprej, pri čemer se je postavil v vlogo branitelja *Avstrijske državne pogodbe*: »Za nas je popolnoma jasno: kdor je proti realizaciji obveznosti iz državne pogodbe, je protidržaven element in je proti Avstriji, če si še tako trka na nemško srce.« Zahteval je drugačen odnos vladnih krogov, ko gre za reševanje problemov slovenske narodne skupnosti: »Skoraj dvajset let smo pisali prošnje in vloge, se udeleževali razgovorov, vsi naši predlogi in nasveti pa so romali v koš. Sedaj je konec razgovorov o manjšini, o poklicnih Slovencih. Čakamo na pogajanja z manjšino. Naša skupna domovina potrebuje mir. Mi smo za mir v deželi, za mir, ki sloni na izvajanju vseh delov državne pogodbe, ker je državna pogodba najmočnejši steber Avstrije.«⁶⁷ Manjšinsko vprašanje na Koroškem je bilo uvrščeno celo v razpravo enega od odborov v Organizaciji združenih narodov, Kreisky pa je na tiskovni konferenci zatrdil, »da nikjer v Evropi ni takega kontaktnega komiteja kot v Avstriji, ko so predsednik vlade in ministri vsak drugi mesec za razpolago na pogovore z zastopniki manjšine«. Položaj v Avstriji naj bi bil tako po kanclerjevem mnenju neprimerljiv z razmerami v ZDA (diskriminacija temnopoltega prebivalstva) ali v Veliki Britaniji (irsko vprašanje), kar je *Naš tednik* komentiral z odebeljenim naslovom: *Ali naj bi Slovenci postali črnici Avstrije?*⁶⁸

Vendar do rešitve problema dvojezičnih napisov kljub protestom manjšinskih voditeljev in jugoslovanskim diplomatskim notam ni prišlo, pogovori so se zavlekli tudi v leto 1975. Tischler in Zwitter sta sredi februarja znova obiskala Beograd. Delegacijo koroških Slovencev je 11. februarja sprejel premier Džemal Bijedić, ki je poudaril, da si bo Jugoslavija prizadevala za izpolnitev *Avstrijske državne pogodbe* v celoti, »po besedi in duhu«.⁶⁹ Koroške delegate je v imenu Zveze komunistov Jugoslavije sprejel Stane Dolanc in jim zagotovil pomoč pri internacionalizaciji (ter seveda prenesel »tople

66 *Naš tednik*, 7. 11. 1974.

67 *Naš tednik*, 5. 12. 1974.

68 *Naš tednik*, 12. 12. 1974.

69 *Naš tednik*, 13. 2. 1975.

pozdrave« maršala Tita).⁷⁰ Tischler in Zwitter sta 27. aprila skupaj nastopila tudi v posebni oddaji RTV Ljubljana, posvečeni slovenskemu šolstvu na Koroškem. Tischler je spregovoril o tem, kako je bila sprejeta odredba o obveznem dvojezičnem šolstvu, in o problematiki šolanja slovenskih učiteljev.⁷¹ Interes za položaj na Koroškem pa je izkazal tudi ORF, ki je 18. junija predvajal dokumentarni film o koroških Slovencih, delo novinarka dr. Trautl Brandstaller. Vendar v Tischlerjevi organizaciji vseeno niso bili zadovoljni z medijskim pokrivanjem in so pričakovali več oddaj, posvečenih koroškim Slovincem, tako na RTV Ljubljana kot tudi ORF.⁷²

Na zaostrovanje političnih razmer na Koroškem v začetku leta 1975 je nedvomno vplivala tudi predvolilna kampanja za deželnozborske volitve 2. marca, na katerih je Apovnik nastopil na čelu Koroške enotne liste.⁷³ Apovnik je bil sicer član Socialistične stranke Avstrije, a so ga zaradi kandidature na samostojni slovenski listi izključili.⁷⁴ Že v začetku februarja je iz stranke protestno izstopil Franci Zwitter.⁷⁵ Koroška enotna lista je sicer uspela zbrati 6130 glasov, a je ponovno zgrešila uvrstitev v deželni zbor. Da je postala četrta najmočnejša politična sila v deželi (prehitela je namreč komuniste), kot so po volitvah poudarjali v Narodnem svetu koroških Slovencev, je bila kaj slaba tolažba.⁷⁶

Obe osrednji organizaciji sta v izjavi 12. marca poudarili, da sta se pripravljene pogajati na podlagi spomenice iz leta 1955. Zahtevali sta, da se v soglasju z njima oblikuje tudi natančna časovnica izpolnjevanja zahtev.⁷⁷ Teden dni kasneje je Tischlerja in Zwittra na Dunaju sprejel Kreisky, a dlje od kanclerjeve prošnje, naj mu koroški Slovenci pripravijo še en memorandum več, v pogovorih niso prišli.⁷⁸ Vendar je 20. maja po seji vlade izjavil, da vztraja pri »štetju posebne vrste«, češ da naj bi bilo to zelo demokratično

⁷⁰ *Naš tednik*, 20. 2. 1975.

⁷¹ *Naš tednik*, 22. 5. 1975.

⁷² *Naš tednik*, 12. 6. in 5. 10. 1975.

⁷³ *Naš tednik*, 14. 11. 1974. Podrobno o tem Hanzi Filipič, *Koroška enotna lista (KEL) in državnozbornske volitve leta 1975*, v: *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za leto 2015*, 95–100.

⁷⁴ *Naš tednik*, 19. 12. 1974.

⁷⁵ *Naš tednik*, 13. 2. 1975.

⁷⁶ *Naš tednik*, 6. 3. 1975.

⁷⁷ Izjava Narodnega sveta koroških Slovencev in Zveze slovenskih organizacij, 12. 3. 1975, ANSKS.

⁷⁸ *Naš tednik*, 20. 3. 1975.

in tolerantno. Zavrnil je tudi napovedi, da se bo Avstrija uklonila jugoslovanskim protestom.⁷⁹

Tischler je v svojih nastopih zaostрил retoriko. Na sestanku v Celovcu s predstavniki tržaške stranke Slovenska skupnost je 29. novembra 1975 celo primerjal protislovensko gonjo z antisemitizmom: »Vseavstrijski pojavi antisemitizma se na Koroškem kažejo v obliki antislovenizma.« Poudaril je še, »da so v drugi republiki bili vsi zakoni o manjšini sklenjeni brez sodelovanja tistih, katerim so ti zakoni končno bili namenjeni«. Pred rojaki iz Italije pa se je seveda dotaknil tudi primerjave z južnotirolsko problematiko. Po Tischlerjevem mnenju naj bi bil položaj koroških Slovencev »ravno obraten od položaja Južnih Tirolcev«, ki so »dobili svoj paket brez preštevanja«.⁸⁰

Kreisky se je zavedal zahtevnosti položaja in je za svojo politiko poskušal dobiti jugoslovansko podporo. Med božičnimi prazniki 1975 se je odločil, da tajno obiše Tita. V Jugoslavijo je takrat pripotoval prek Basla, po seriji protokolarnih nesporazumov, zaradi katerih se je na koncu tudi izjalovila njegova želja o tajnosti obiska.⁸¹ Po pričevanju Titovega prevajalca Ivana Ivanjija je kanclerjevo srečanje z maršalom 30. decembra na Brdu pri Kranju minilo v dobrem vzdušju. Očitno je bila tema zaščite pravic koroških Slovencev za Tita preveč obremenjujoča, kar pričajo tudi prevajalčevi spomini: »Tito se je s Kreiskim pogovarjal o tem in onem, toda razen nekaj šal na to temo se je izogibal pogovorom o zahtevah Slovencev v Avstriji.« Tako je kanclerja vprašal, ali je opazil, »da imajo najbolj hrupni Slovenci v Avstriji nemške, najostrejši nemški pa slovenske priimke«. Ni znano, kaj mu je odgovoril Kreisky, glede koroških Slovencev pa ga je Tito napotil na pogovor »s tovarišem Kardeljem, ki je Slovenec«. Pogovori med njima o izvrševanju določil *Avstrijske državne pogodbe* nato niso prinesli nič novega, je pa bil Kreisky lahko zadovoljen, saj je pred mednarodno javnostjo dokazal, kako se trudi reševati probleme celo med prazniki.⁸² Zbranim novinarjem je po koncu pogovorov zatrdil, »da bo Avstrija manjšino še bolj pospeševala kot doslej«, Tito pa je celo ugotovil, »da so se odnosi med Avstrijo in Jugoslavijo

79 *Naš tednik*, 22. 5. 1975.

80 *Naš tednik*, 4. 12. 1975.

81 *Naš tednik*, 2. 1. 1976.

82 Ivan Ivanjij, *Titov prevodilac* (Laguna: Beograd 2014), 54–58. Prim. Vladislav Bevc, *American Diplomacy and Carinthian Slovenians* (Jutro: San Ramon 2008), 29; Nečak, *Koroški Slovenci*, 152.

odločilno izboljšali«. Dokaz za to naj bi bil po mnenju jugoslovanskega predsednika – že sam obisk kanclerja.⁸³

Kljub spravljivim tonom, ki so zaznamovali neformalni (in precej nenavadni) državniški vrh na Brdu pri Kranju, so bili v vodstvu Narodnega sveta koroških Slovencev še naprej nezadovoljni zaradi ravnanja dunajskih oblasti. Tischler je na sestanku s Štoko in predstavniki Slovenske skupnosti 28. februarja 1976 v Ukvah (Ugovizza, Ugovize, Uggowitz) še enkrat podčrtal, da se bodo koroški Slovenci »uprli vsakršni obliki preštevanja in ga poskušali preprečiti z vsemi sredstvi«. ⁸⁴ Na zborovanju 21. marca v Domu glasbe so odborniki in krajevni zaupniki organizacij koroških Slovencev, zbralo se jih je več kot sedemsto, ponovno protestirali proti nameram o ugotavljanju manjšine.⁸⁵ Sprejeto resolucijo so sklenili z odločnim pozivom: »Koroški Slovenci nad 1500 let živimo na Koroškem in hočemo v svoji domovini živeti kot enakopravni med enakopravnimi!«⁸⁶

Začeli so se pogovori o zakonu o narodnih skupnostih (*Volksgruppen-gesetz*). A po obetavnem začetku so prenehali 10. maja 1976. Razlog je bila odločitev dunajske vlade, da vendarle pristane na ugotavljanje števila pripadnikov manjšine.⁸⁷ Vse tri parlamentarne stranke na Dunaju so se namreč obvezale, da bodo manjšinska vprašanja reševale sporazumno. To je pomenilo tudi, da bodo vztrajale pri preštevanju manjšine.⁸⁸ Spet je posredovala jugoslovanska diplomacija, osrednji organizaciji pa sta razloge za zavrnitev podrobno opisali v posebni knjižici, v kateri je bilo objavljeno tudi odklonilno pismo, poslano kanclerju Kreiskemu.⁸⁹

Nekaj dni po odločitvi dunajske vlade, na 21. obletnico *Avstrijske državne pogodbe*, se je 15. maja 1976 sestal občni zbor Narodnega sveta koroških Slovencev.⁹⁰ Tischler ni več kandidiral, za predsednika je bil izvoljen Grilc,

83 *Naš tednik*, 2. 1. 1976.

84 *Naš tednik*, 4. 3. 1976.

85 *Naš tednik*, 25. 3. 1976.

86 Resolucija protestnega zbora odbornikov in krajevnih zaupnikov narodnih organizacij, 21. 3. 1976, ANSKS.

87 *Tischlerjev jubilejni zbornik*, 60.

88 Nečak, *Koroški Slovenci*, 166.

89 *Das Volksgruppen-gesetz – Eine Lösung? Der Standpunkt der Kärntner Slowenen*, uredil Franz Kattinig (Slowenisches Informationszentrum: Klagenfurt 1977).

90 Kot odziv na ravnanje zveznih oblasti je občni zbor sprejel resolucijo, s katero je ostro zavrnil preštevanje manjšine. Resolucija Narodnega sveta koroških Slovencev proti ugotavljanju manjšine, 15. 5. 1976, ANSKS.

ki je predhodnika »označil kot vzgled vsem koroškim Slovencem za voljo do življenja«. V poslovilnem govoru je Tischler na kratko povzel burna dogajanja zadnjih dveh desetletij, ko je bil vodilni politik in šolnik koroških Slovencev. Opozoril je na pomen tesnega sodelovanja obeh osrednjih manjšinskih organizacij. Izrazil je zadovoljstvo, da je prišlo do ustanovitve Slovenske gimnazije, hkrati pa izrekel obžalovanje, da ni bilo mogoče preprečiti ukinitve obvezne dvojezične ljudske šole. Na novinarsko vprašanje, kaj je dosegel v svojem življenju, je odgovoril: »74 let.«⁹¹ Duhovita odrezavost je ostala Tischlerjev zaščitni znak vse do konca politične kariere.

⁹¹ *Naš tednik*, 20. 5. 1976.

15.

Slovo staroste slovenske
narodne skupnosti

Tischler je tudi po upokojitvi še naprej predstavljal starosto slovenske narodne skupnosti na Koroškem.¹ Njegov ugled ni presegal samo deželnih, ampak tudi državne meje. Ob 75-letnici mu je pisatelj Boris Pahor, najbolj znani slovenski borec proti fašizmu v zamejstvu, ki je bil do svojih sodobnikov pogosto kritičen zaradi pomanjkanja narodnega čutenja, zaželel, da bi bil »še dolgo vrsto let viden zgled našega narodnega ponosa«. ² Stalnica Tischlerjeve politike je vse do smrti ostalo prepričanje, da bodo koroški Slovenci svoje narodne zahteve lažje izpolnjevali ob podpori rojakov zunaj Avstrije, zlasti pa jugoslovanske države in njene diplomacije. Poleti 1977 je svoje prepričanje kratko in jedrnato strnil z izjavo: »Narodna manjšina brez tesne povezanosti z matičnim narodom postane suha veja. Iz tega spoznanja pa sledijo dolžnosti in pravice za matico in vejo.«³

V začetku istega leta so tudi v Beogradu potrdili, da Tischlerjeva prizadevanja cenijo. Ob poslovilnem obisku v Celovcu 8. januarja mu je namreč odhajajoči veleposlanik Vlahov izročil visoko Titovo odlikovanje – *red jugoslovanske zvezde z zlatim vencem*.⁴ Če je imel visoki jugoslovanski

¹ Tako je bil Tischler uvodni govornik na zborovanju v celovškem Domu glasbe 3. julija 1976, kjer so predstavniki obeh osrednjih organizacij ostro protestirali proti preštevanju. Na simbolni ravni je njihovo nasprotovanje ponazarjal ogromen transparent, obešen v dvorani z napisom: *Člen 7 – naša pravica. Ne damo se preštevati*. Prim. *Naš tednik*, 8. 7. 1976.

² Pahorjeva čestitka Tischlerju, 19. 5. 1977, ADT.

³ *Družina*, 10. 7. 1977.

⁴ Prim. Tischlerjevo zahvalno pismo Vlahovu, 14. 1. 1977, ADT. Avstrijo je takrat v Beogradu zastopal veleposlanik Alexander Otto, ki pa je dva meseca pred tem povzročil tragično nesrečo pri lovu. Tito ga je namreč povabil na lov v Novi Bečej, vabila pa si ni upal zavrniti, čeprav ni imel nobenih lovskih izkušenj. Tako je 6. novembra 1976 pomotoma ustrelil svojega francoskega kolega in dobrega prijatelja Pierra Sebilléaua, ki je hodil pred njim. Ivanji, *Titov prevodilac*, 55.

diplomat ob manjši slovesnosti v Tischlerjevem stanovanju precej dolg, vnaprej pripravljen nagovor, pa je bil odlikovančev odgovor skromno kratek: »Odlikovanje me veseli. Mislim pa, da ne velja moji osebi, ampak življenjski volji koroških Slovencev. Jaz sem posebno poskušal pomagati utrjevati medsebojno razumevanje narodov na Koroškem, ker se mi je zdelo, da bo pot obvezne dvojezične šole to delo omogočila.« Tischler je posebej izpostavil ustanovitev Slovenske gimnazije, saj je bil »prepričan, da bo mladina nosilec misli skupnega življenja in medsebojnega razumevanja obeh sosednjih držav«. Odgovor veleposlaniku je sklenil s previdno napovedjo, da bo cilj njegovih političnih prizadevanj nekoč vendarle dosežen: »Pač pa bo ta pot še dolga in trnova in tudi jaz sem prepričan, da ne bomo doživeli uspehov ne danes, ne jutri, a doživeli jih bomo.«⁵

Da res ne kaže obupati, so pokazali tudi dogodki v nadaljevanju. Druga republika je sicer še naprej kršila lastne zaveze iz *Avstrijske državne pogodbe*. To so takrat soglasno potrdili vodilni jugoslovanski mednarodni pravniki, med njimi tudi dr. Danilo Türk, v knjigi o manjšinskem problemu v jugoslovansko-avstrijskih odnosih, ki je izšla leta 1977.⁶ Toda s »štetjem posebne vrste« 14. novembra 1976 so pobudniki ugotavljanja manjšine doživeli neprijetno izkušnjo. Slovenci so namreč štetje bojkotirali, k temu naj bi jih v tajnem pogovoru pozval kar kancler Kreisky sam. Po drugi strani pa so se zunaj Koroške nemško govoreči prijatelji slovenske narodne skupnosti izrekli za Slovence. Rezultat je bil paradoksalen. Kot beremo v članku Janka Kulmescha, naj bi na Dunaju našteali več Slovencev kot na Koroškem.⁷ Že pred izvedbo štetja se je izoblikovala neformalna skupina, v kateri so bili poleg vidnih predstavnikov Narodnega sveta koroških Slovencev tudi nekateri vplivni člani Avstrijske ljudske stranke, med njimi tudi Alois Mock. Kasnejši legendarni zunanji minister je na sestanku 27. novembra v celovškem hotelu Reichel svetoval pragmatičen pristop: »Probleme je treba rešiti optimalno, dati tudi več[,] kot zahteva državna pogodba. Potrebno soglasje

⁵ *Naš tednik*, 12. 1. 1977.

⁶ Danilo Türk, *Das Minderheitenproblem in den jugoslawisch-österreichischen Beziehungen. Aufsätze und Dokumente*, uredil Bogdan Osolnik (Mednarodna politika – Jugoslovenska stvarnost: Beograd 1977), 85–94, tu 93.

⁷ *Naš tednik*, 31. 12. 1999.

„reprezentativnega“ dela nemškega prebivalstva na Koroškem. Edina možnost pragmatična rešitev.«⁸

Kljub upokojitvi in bolezni je Tischler še naprej pozorno spremljal aktualna dogajanja. Ali kot je ob njegovi smrti ugotovil Marjan Sedmak, dopisnik dnevnika *Delo* na Dunaju: »Ne glede na bolezen, ki jo je prav spričo svoje žilavosti večkrat zapored premagal, vse do zadnjega ni obstajal ob strani.«⁹ Res mu je morda večkrat v življenju kazalo, da bi se mu osebno bolje godilo, če bi se posvetil samo svojemu učiteljskemu poklicu in živel mirno meščansko življenje v Celovcu. Vendar si takšnega življenjskega sloga ni izbral, preprosto ni mogel samo stati ob strani, če ponovimo Sedmakovo misel. Angažiral se je že kot študent, ko se je slovenska manjšina v »tužnem Korotanu« po plebiscitnem dogajanju poskušala ponovno postaviti na noge. Ni mogel samo stati ob strani, ko se je Avstrija znašla v senci Hitlerjevega rajha. Ni mogel prepustiti njihovi lastni usodi številnih slovenskih družin, ki jih je nacistični režim izgnal v rajh, nato pa so jim odrekli gostoljubje ob vrnitvi domov. Ni mogel samo opazovati obnove političnega življenja v povojni Koroški, ne da bi tudi sam aktivno posegel vanj in zagotovil večjo veljavo slovenščine v šolskem sistemu. In ne nazadnje: ni stal ob strani, ko so v deželi ponovno oživel duhovi nacionalizma in šovinizma.

Pet dni pred Tischlerjevo 75-letnico je umrl njegov dolgoletni politični sopotnik Vinko Zwitter. V nekrologu ob prijateljevi smrti je zapisal, da se je ob tem »odtrgal kos mene samega.«¹⁰ Ena zadnjih javnih prireditev, ki se je je udeležil Tischler, je bila proslava šolskih sester v Št. Rupertu 10. decembra 1978. Na šoli, za katero je izbral pravico do javnosti, je poučeval matematiko sedem let, vsako sredo.¹¹ V začetku januarja 1979 se je Tischlerjevo zdravstveno stanje poslabšalo. Vesti o tem so dosegle tudi kanclerjev kabinet. Kreisky mu je 12. januarja 1979 poslal telegram, v katerem je izrazil zaskrbljenost zaradi njegovega zdravstvenega stanja. Zaželel mu je čimprejšnje okrevanje.¹² A do tega ni prišlo, starosta slovenske narodne skupnosti je umrl 23. januarja.¹³

8 Zapisnik sestanka v celovškem hotelu Reichel, 27. 11. 1976, ANSKS.

9 *Delo*, 25. 1. 1979.

10 *Naš tednik*, 5. 5. 1979.

11 *Naš tednik*, 1. 2. 1979.

12 Telegram Kreiskega Tischlerju, 12. 1. 1979, ADT.

13 Parte ob Tischlerjevi smrti, ADT.

Ob Tischlerjevi smrti so izrazi sožalja in telegrami prihajali s številnih mest. V Avstriji so se tako od njega med drugim poslovili zvezni predsednik Rudolf Kirchschläger, kancler Bruno Kreisky, vicekancler Hannes Androsch in koroški deželni glavar Leopold Wagner. Med jugoslovanskimi oblastniki so poslali sožalja predvsem slovenski politiki, na zvezni ravni sta bila to član predsedstva SFRJ Edvard Kardelj in izvršni sekretar Zveze komunistov Jugoslavije Stane Dolanc, na republiški pa predsednik skupščine Socialistične republike Slovenije Milan Kučan in predsednik njenega izvršnega sveta Anton Vratuša.¹⁴

Z obeh strani meje so sožalje izrazili tudi cerkveni dostojanstveniki, mariborski Vekoslav Grmič in krški škof Josef Köstner, ki sta govorila tudi na pogrebu 29. januarja. Iz ljubljanske nadškofije sta prišla stolna kanonika Ivan Merlak in Rafko Lešnik.¹⁵ Škof Köstner, ki je vodil mašo, se je zahvalil Tischlerju »za zgled pristnega krščanskega življenja in za pionirsko sodelovanje pri organizaciji laiškega apostolata v krški škofiji«. ¹⁶ Grmič se je od pokojnika poslovil v imenu celotne slovenske Cerkve in ga označil za človeka, »pri katerem bi morali to besedo pisati z veliko začetnico«. Po škofovem mnenju je bil »humanist, človekoljub, ki je dobival navdihe za ta svoj hum[a]-nizem iz evangelija«. Bil naj bi personifikacija občečloveških vrednot, kot so »bratstvo, enakost in svoboda, pravičnost in ljubezen«. ¹⁷ Na pokopališču v Žrelcu se je »od osrednje kulturno-politične osebnosti predvojne in po-vojne dvojezične Koroške« v govoru ob grobu poslovil tudi njegov naslednik v vodstvu Slovenske gimnazije, ravnatelj Reginald Vospernik. Dijaki so Tischlerju v slovo zapeli njegovo najljubšo narodno pesem: *Sirota jaz okrog blodim, ubog cigansk otrok*. Nekrolog v gimnazijskem biltenu je napisal Jože Wakounig, ki je na kratko povzel glavne poudarke Tischlerjeve kariere in izpostavil njegov boj za pravice koroških Slovencev: »Pravice je zahteval, zanje se je boril, ni jih prosil. Niso ga strla ne preganjanja, ne zaničevanja, ne obrekovanja, ne podtikavanja. Streti ga je mogla šele smrt.« ¹⁸

14 *Delo*, 25. 1. 1979. Izraze sožalja je večinoma zbral Tischlerjev sin Janko, ki je nato sestavil tudi zahvalne odgovore. Sožalna pisma ob Tischlerjevi smrti, ADT.

15 *Naš tednik*, 1. 2. 1979.

16 *Družina*, 11. 2. 1979; *Cerkveni list*, 11. 2. 1979.

17 Grmičev nagovor ob Tischlerjevi krsti, 29. 1. 1979, ADT.

18 Vospernikov pogrebni govor, 29. 1. 1979, ADT; *Večer*, 30. 1. 1979; Jože Wakounig, *Živel je mož – umrl je mož, v: Letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence 22 (1978/79)*, 40–42; *Kasljevi zapisi*, 246. Hvala Jožetu Wakounigu tudi za prevod povzetka v tej knjigi.

Nadstrankarski značaj Tischlerjevega delovanja se je odražal tudi v poslanih izjavah sožalja. Pismo je pokojnikovi družini med drugim poslal tudi predsednik Zveze slovenskih organizacij Franci Zwitter, za kar se mu je stanovski kolega in Tischlerjev sin Janko zahvalil s čustvenim pozivom, da naj zdaj on prevzame »mentorstvo kot starešina v naši slovenski skupnosti«. ¹⁹ Sožalni telegram je poslal tudi tajnik centralnega komiteja Komunistične zveze Avstrije Walter Lindner, ki je izpostavil tako Tischlerjeve zasluge v boju za pravice slovenske manjšine kakor tudi njegova prizadevanja za sodelovanje obeh slovenskih osrednjih organizacij na Koroškem. ²⁰

Avstrijsko ligo za človekove pravice, v kateri je bil Tischler aktiven več desetletij, je na pogrebu zastopal njen koroški predstavnik Helmut Scharf. Generalni sekretar lige Erich Körner je v nekrologu izpostavil zlasti Tischlerjevo vlogo na šolskem področju, spomnil pa je tudi na njegov pogum v času nacističnega režima. Po Körnerjevem mnenju je po zlomu tretjega rajha Tischler postal »Figl koroških Slovencev«, saj je branil njihove interese tako v odnosu do novih avstrijskih instanc kot tudi britanske zasedbene oblasti na eni strani kakor tudi do nerealističnih direktiv jugoslovanskih komunistov na drugi. ²¹

O Tischlerjevem slovesu je na kratko pisala tudi celovška *Kleine Zeitung*, ki ga je označila za eno najmarkantnejših osebnosti slovenske narodne skupnosti. Tudi *Kleine Zeitung* je izpostavila njegove zasluge pri ustanovitvi Slovenske gimnazije, ki da se je razvila v najpomembnejšo kulturno institucijo manjšine. V deželni politični areni naj bi Tischler veljal za bojevito osebnost, a hkrati v miselnih soočanjih tudi vedno korektno. ²² Še bolj skopo in faktografsko je bilo poročanje dnevnika *Kärntner Tageszeitung*. ²³ Nekaj

19 Pismo Janka Tischlerja Franciju Zwitteru, 10. 2. 1979, ADT.

20 Sožalni telegram Walterja Lindnerja, ADT.

21 *Liga für Menschenrechte*, februar 1979. Körner je med drugim zapisal: »Im übrigen war sein Leben von einem unermüdlichen Einsatz für seine bedrängte Volksgruppe bestimmt. Während der deutschen Okkupation Österreichs aus Kärnten ‚gawerwiesen‘, wurde er nach der Befreiung unserer Republik sozusagen zum ‚Figl der Kärntner Slowenen‘ – die Interessen seiner schwer geprüften Landsleute gegenüber den neuen österreichischen Instanzen und der britischen Besatzungsmacht ebenso beharrlich vertretend wie den gleich anmaßenden wie unrealistischen ‚Direktiven‘ der kommunistischen Machthaber Jugoslawiens und ihrer Südkärntner Anhänger entschieden Widerstand leistend.«

22 Članek *Kleine Zeitung* z dne 25. januarja 1979 se zaključuje z naslednjo ugotovitvijo: »Hofrat Tischler war in der politischen Arena des Landes eine kämpferische Persönlichkeit, doch immer fair in der geistigen Auseinandersetzung.« O Tischlerjevem pogrebu je *Kleine Zeitung* poročala 30. januarja 1979.

23 *Kärntner Tageszeitung*, 25. 1. in 30. 1. 1979.

več prostora je njegovi biografiji namenila celovška *Volkszeitung*, ki je poudarila, da ni bil samo odločen bojevnik za pravice svojega naroda, ampak tudi krščanski demokrat, ki je znal ohranjati zmernost in ni nikoli izgubil izpred oči skupnega dobrega.²⁴ Zelo kratki notici o Tischlerjevi smrti sta sicer izšli tudi v časopisih *Wiener Zeitung* in *Salzburger Nachrichten*, najkrajša pa je bila samo enostavna vest v *Die Presse*.²⁵

Najožji politični sodelavci so se od Tischlerja pred pogrebom poslovili na žalni seji Narodnega sveta koroških Slovencev 29. januarja, na kateri je imel obširen žalni govor Matevž Grilc.²⁶ Opisal je glavne politične in poklicne preizkušnje ustanovnega predsednika. Njegovo »narodnopolitično oporoko« je povzel z naslednjimi načeli: »Realnost, politična prisotnost, enotnost, pripravljenost za dialog na podlagi člena 7 avstrijske državne pogodbe in dobri odnosi z matičnim narodom.«²⁷ Žalno sejo je sklicala tudi Krščanska kulturna zveza. Njen predsednik Lovro Kaselj je izpostavil Tischlerjevo zavedanje, da sta narodnostna politika v zamejski skupnosti in kulturno ustvarjanje neločljivo povezana.²⁸ Večina visokih funkcionarjev je svojo udeležbo na pogrebu opravičila, to je veljalo tako za avstrijske kot tudi slovenske. Sta se pa žalne seje in pogrebnih slovesnosti udeležila celovski župan Leopold Guggenberger in predsednik deželnega sodišča Gerhard Anderluh.²⁹ Zastopniki dijakov Slovenske gimnazije so se od njenega očeta poslovili s šopki cvetic, ki so jih vrgli v grob.³⁰

Smrt prvaka koroških Slovencev je odmevala tudi v širšem slovenskem zamejstvu in izseljenstvu. Največ izjav sožalja je prišlo iz Trsta, oglasili so se med drugim Miroslav Košuta, Boris Pahor, Boris Race in Drago Štoka. Pahor se je s spoštovanjem spomnil svojih obiskov in »pogovorov o usodi slovenskega človeka na Koroškem in Slovencev na sploh«, ki sta jih imela

24 *Volkszeitung*, 25. 1. 1979. V sicer kratki oceni Tischlerjevega delovanja izstopa naslednja ugotovitev: »Er war ein entschiedener Streiter für die Interessen seines Volkstums, aber er war auch ein christlicher Demokrat, ein Mann der Mäßigung, der das Gemeinsame nicht aus dem Auge verlor. Er war ein guter Mensch.«

25 *Wiener Zeitung*, 25. 1. 1979; *Salzburger Nachrichten*, 25. 1. 1979; *Die Presse*, 26. 1. 1979.

26 *Delo*, 30. 1. 1979.

27 Grilčev govor na žalni seji Narodnega sveta koroških Slovencev, 29. 1. 1979, ADT.

28 Kasljev govor na žalni seji Krščanske kulturne zveze, 29. 1. 1979, ADT; *Cerkveni list*, 4. 2. 1979; *Kasljevi zapisi*, 268–269.

29 Zahvalni pismi Janka Tischlerja Guggenbergerju in Anderluhu, 10. 2. 1979, ADT.

30 *Slovenski vestnik*, 2. 2. 1979.

na Tischlerjevem domu in v uredništvu *Našega tednika*. V pismu je zamejski pisatelj, ki ga je s pokojnikom povezoval odpor proti totalitarnim režimom, priznal vseslovenski pomen Tischlerjevega narodnopolitičnega delovanja: »Izguba tako pokončnega in tako priljubljenega bojavnika za slovenstvo nas danes navdaja z žalostjo, vendar pa nas ob postavi takega moža obhaja tudi bodrilna zavest, da bo skupnost, v kateri vzniknejo take osebnosti, znala biti kos zgodovinski nalogi, da potrdi svojo narodno identiteto.«³¹ Sožalno brzojavko so ob smrti »zaslužnega borca za narodnostne pravice Slovencev na Koroškem« poslali tudi predstavniki italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji.³² Svojo so poslali tudi Slovenci, živeči v Parizu.³³

V začetku februarja pa so se od Tischlerja poslovili še gradiščanski Hrvati. Najprej 2. februarja s člankom v *Hrvatskih novinah*, ki jih je nekoč urejal njegov nekdanji politični sopotnik Lovro Karall, na avstrijskem političnem prizorišču dolga desetletja delujoči in vplivni prvak gradiščanskih Hrvatov. V *Hrvatskih novinah* so Tischlerja označili za »narodnega velikana koroških Slovencev«, čigar smrt naj bi bila težka izguba za vse Slovence, a tudi gradiščanske Hrvate in vse iskrene avstrijske patriote.³⁴ Podobno je ocenil Tischlerjevo delovanje 11. februarja tudi *Crikveni glasnik* na Gradiščanskem. V njem najdemo med drugim tudi misel, da je bil sicer Tischlerjev pogreb brez protokola, a naj bi ljubezen koroških Slovencev do njega dosegla, da je postal pravi državniški pokop.³⁵

Med pismi, ki so se ohranili v družinski zapuščini, posebej izstopa rokopis, ki ga je na dan Tischlerjeve smrti napisal Janko Messner, ki je bil nekaj let tudi profesor na Slovenski gimnaziji v Celovcu. Za sabo je imel težko življenjsko pot, od mobilizacije v nemško vojsko med drugo svetovno vojno do pregnanstva in brezposelnosti. V »samogovoru« ob Tischlerjevi krsti, kot je naslovil svoj posmrtni dialog s pokojnikom, je na svoj neposreden način izpostavil njegove zasluge za Slovensko gimnazijo. Izrazil je občudovanje, ker se je znal soočiti z »mačehovsko« avstrijsko birokracijo in je gimnazijo »Dunaju iztrgal z izjemno politično bistrostjo, oblikovano prav z izkušnjami

31 Pahorjevo sožalno pismo, 31. 1. 1979, ADT.

32 Sožalni telegram predstavnikov italijanske in madžarske narodnosti v Sloveniji, 25. 1. 1979, ADT.

33 Sožalni telegram pariških Slovencev, 26. 1. 1979, ADT.

34 *Hrvatske novine*, 2. 2. 1979.

35 *Crikveni glasnik*, 11. 2. 1979.

narodnopolitičnega pastorka«. Ustanovitev in obstoj Slovenske gimnazije je Messner pripisal tudi Tischlerjevi izjemni delavnosti: »Imenujejo te očeta te naše gimnazije. Pravi oče skrbi za vse člane svoje družine, tudi za svoje ‚zgubljene sinove‘. Ti si se trudil. Nesebično. Zato si dajal drugim priznanje za trud. Tvoje geslo je bilo: najprej služba, potem družba. Bil si priden ko mravlja, učil revne dijake zunaj šole zastonj. In jih nasitil. Če je bilo treba, si za našo gimnazijo garal. In vendar se nisi gubil v pedagoškem drobnjakarstvu. Videl si kontekst, imel pregled nad stvarmi.« Na koncu »monologa« je Messner izrazil intimno spoštovanje vsem Tischlerjevim prizadevanjem za koroške Slovence: »Ni fraza, da je življenjska borba koroških Slovencev – težka. Tista za njihovo družbeno priznanje. Še težja in pretežka je njihova notranja človeška borba, tista na duševni relaciji, tam, kjer se stikajo in križajo osebni materialistični interesi z vizijami svobodoljubov – brez dobičkarske misli. To pa je tista bistvena relacija v našem narodnem življenju; tista, ki edina šteje. Tega pa se šele prav zaveš vpričo krste. In na tej relaciji se odkrijem tvoji prehojeni življenjski poti. Na njej spoštujem spomin Joška Tischlerja.«³⁶ Messner v krogih Narodnega sveta koroških Slovencev ni veljal ravno za priljubljene pisca, kar je znano.³⁷ A prav njegovi komplimenti dokazujejo vso širino Tischlerjevega vpliva med koroškimi Slovenci.

Tischler je nedvomno pustil močan pečat na različnih področjih družbenega življenja, na političnem, kulturnem in šolskem. Njegova dolga doba aktivne javne osebnosti, ki v svojem delovanju vidi predvsem življenjsko poslanstvo, mu je pri tem še dodatno omogočala, da je krepil in obdržal velik vpliv v družbi. Ni bil samo nestor ene od krovnih organizacij, ki jo je sam ustanovil, ampak je njegova avtoriteta pogosto presejala klasične svetovnonazorske in strankarske delitve znotraj narodne skupnosti. To je bil tudi eden od glavnih poudarkov govora, ki ga je imel na pogrebu Franci Zwitter: »Ob tej svoji neizprosni zvestobi lastnemu nazoru pa je vedno cenil, spoštoval in upošteval tudi poglede drugih. In ti dve vrlini sta bili garant, da sta obe Osrednji slovenski organizaciji koroških Slovencev tudi

³⁶ Janko Messner, Samogovor ob krsti Joška Tischlerja, rokopis, 23. 1. 1979. Besedilo je naslednji mesec izšlo v koroškem mesečniku *Kladivo*.

³⁷ Messner je bil, denimo, v ostrem sporu s Kasljem, kar je slednji brez ovinkov zapisal v svojih spominih: »Napadal me je tudi v družbi s svojimi visoko donečimi, žaljivimi formulacijami, ki pa jih vedno znova pozabim, ker so bolesterne izmišljotine. Mirne duše lahko rečem, da ni bolj nizkotne osebe med intelektualci, kot je prav on.« *Kasljevi zapisi*, 105.

v najbolj viharnih dneh medsebojnega trenja vedno našli skupen jezik in potrebno akcijsko enotnost, ki jo je vedno znova terjala ‚oficialna‘ družba, ki se sicer ima za pluralistično, ki pa je v resnici vedno bila in je ozko-nacionalistično strnjena in enotna, kadar je šlo in gre za odrekanje pravic našemu ljudstvu.«³⁸ Po mnenju Jožeta Wakouniga, ki ga je spoznal že kot dijak in je bil kasneje tudi eden od njegovih naslednikov na čelu Narodnega sveta koroških Slovencev, je Tischler postal »simbolna figura koroških Slovencev in njihovih prizadevanj, da ohranijo narodno identiteto na vseh ravneh«.³⁹ Prav to pa mu je dajalo moč, da je ostal kredibilen, pogosto sicer naporen, vendar pa vedno tudi konstruktiven sogovornik tako avstrijskih kot tudi jugoslovanskih oblasti. Kancler Kreisky se ga je tako v sožalnem pismu spomnil kot »vztrajnega in taktičnega posrednika«.⁴⁰ Podobno mnenje si je o njem izoblikoval deželni glavar Wagner iz vrst socialistov, ki ga je označil za politika »z zavestjo velike odgovornosti, stalno pripravljene na sodelovanje«.⁴¹

S Tischlerjevim slovesom je politično prizorišče zapustil zadnji prvak koroških Slovencev v tradicionalnem smislu, ki pa je hkrati dobro razumel sodobne izzive, s katerimi se je morala soočati manjšinska skupnost v hladnovojni dobi in v pogojih grobega nacionalizma, še vedno temeljčega na starih delitvah v »svobodni in nedeljeni deželi«. Kot je v nekrologu za *Goriški Mohorjev koledar* zapisal njegov dolgoletni politični sopotnik Kaselj, je bil Tischler kot predsednik predvojne Slovenske prosvetne zveze »predestiniran za narodnega voditelja po osvoboditvi«. In čeprav »mu življenje po naukih evangelija ni bilo le zasebna zadeva, ampak se je zanj zavzemal in se z njim priznaval tudi v javnosti«, mu je bilo vsako izklju-

38 *Naš tednik*, 1. 2. 1979; *Slovenski vestnik*, 2. 2. 1979.

39 J. Wakounig, *Tischler*, 1357. Prim. Wakounigov intervju za tednik *Nedelja* 15. januarja 2017, pred prejemom Tischlerjeve nagrade.

40 Sožalni telegram Kreiskega, 26. 1. 1979, ADT. Kreisky je v telegramu, naslovljenem na Janka Tischlerja, med drugim zapisal: »Die Nachricht vom Tod Ihres Vaters, Herrn Hofrates Direktors i. r. Dr. Joško Tischler, hat mich tief bewegt. Angesichts diese[s] schweren Verlustes bitte ich Sie und Ihre Familie den Ausdruck meines wärmsten Mitgeföhls sowie die Versicherung entgegenzunehmen, dass ich die Persönlichkeit des Verstorbenen, der ste[t]s ein ebenso beharrlicher wie taktvoller Vermittler war, sehr geschätzt habe, in aufrichtiger Anteilnahme.«

41 Wagnerjev sožalni telegram, 25. 1. 1979, ADT. V telegramu, naslovljenem na vdovo Ano Tischler, je med drugim zapisal: »Mit Hofrat Dr. Joško Tischler ist ein Mann von uns gegangen, dessen Wirken als langjähriger Obmann des Rates der Kärntner Slowenen vom grossen Verantwortungsbewusstsein und steter Verständigungsbereitschaft getragen war.«

čevanje po političnih kriterijih tuje in je bil pripravljen sodelovati tudi s tistimi, ki so mu bili v svetovnonazorskem smislu nasprotni. Vse do smrti je ostal »političen realist, ki se je z mirno treznostjo zavedal svoje naloge v spreminjajočih se situacijah za narodno skupnost«. ⁴² Tischlerjev politični realizem ni omogočal radikalnih sprememb, je pa močno prispeval k temu, da je slovenska narodna skupnost na Koroškem v zahtevnih razmerah v drugi republiki svojo družbeno vlogo ne samo ohranila, ampak jo tudi postopno okrepila. Vse do smrti je ob številnih hvalnicah in priznanjih ostal osebno skromen, svoje zasluge pa vedno prikazoval kot rezultat kolektivnih prizadevanj. Največji spomenik si je tako ali tako postavil sam – Slovensko gimnazijo v Celovcu.

42 *Kasljevi zapisi*, 189–190.

Zusammenfassung

TISCHLER

Lebensweg des führenden Politikers und Pädagogen der Kärntner Slowenen

Joško Tischler wurde am 8. Mai 1902 als achttes Kind des Vaters Jožef Tischler und der Mutter Ana, geborene Starc, beim vlg. Marko in Littermoos (Zablate) geboren. Im Herbst 1909 kaufte der Vater das Gehöft vlg. Hajnzl in Tainach (Tinje), wohin auch die gesamte Familie zog. Tischler erinnerte sich später, dass in der dortigen Schule der „deutsche Geist“ vorherrschte. Der Unterricht war nämlich fast zur Gänze deutsch mit der Ausnahme des Religionsunterrichtes, den der Propst Gregor Einspieler hielt oder sein Kaplan Lovro Božič. Im Frühjahr 1914 begann dieser den jungen Tischler auf die Aufnahmeprüfung für das Gymnasium vorzubereiten und begleitete ihn Anfang Juli zur Prüfung nach Klagenfurt (Celovec). Es war für Tischler die erste Eisenbahnfahrt überhaupt. Zur Aufnahmeprüfung bekamen die Schüler ein Deutschdiktat, Satz- und Wortanalyse sowie noch einige Rechnungen – Tischler bestand mit Erfolg. Es begann der Erste Weltkrieg, den die Habsburgermonarchie nicht überlebte. Unter den anspruchsvollen Umständen der Zeit vor der Volksabstimmung schickten die Eltern Tischler nach Kranj, wo er in den Jahren 1919–1921 das Gymnasium besuchte. Die letzte Klasse beendete er 1922 wiederum in Klagenfurt. Es folgte die Inskription an der Wiener Universität, wo er Ende 1926 promovierte; im darauffolgenden Jahr legte er die Lehramtsprüfungen aus Mathematik und Physik ab.

Die slowenischen Studenten lebten zu dieser Zeit in Wien in schwierigen Verhältnissen, zerstreut in der ehemaligen kaiserlichen Residenzstadt.

Ihre materielle Lage war wahrlich nicht beneidenswert, sie waren mehr hungrig als satt. In den Erinnerungen seines Kollegen Bratko Krefc – beide waren im Klub der Kärntner slowenischen Akademiker tätig – war Tischler eine Ausnahme: „Den schwierigen sozialen Umständen zum Trotz zählte Tischler zu den fleißigsten Studenten, weil er möglichst bald seine Studien beenden und nachher die Stelle eines Supplenten irgendwo in Kärnten bekommen wollte.“ Der Wiener Klub der slowenischen Studenten organisierte alljährlich in den Ferien Zusammenkünfte in einem der Kärntner Orte; daran nahmen auch Klagenfurter Theologiestudenten und Mittelschüler gerne teil. Unter anderem konnten sie regelmäßig den Berichten über die aktuelle politische Arbeit der beiden slowenischen Kärntner Landtagsabgeordneten, des Pfarrers Ivan Starc und des Arztes Franc Petek, zuhören, des Öfteren referierte auch der einflussreiche Prälat Valentin Podgorc. Die erste Ferienversammlung fand im August 1923 in Ludmannsdorf (Bilčovs) statt, es folgten Treffen in Achomitz im Gailtal (Zahomec, 1924), Zell (Sele, 1925), Augsdorf am Wörthersee (Loga vas ob Vrbskem jezeru, 1926), Bleiburg (Pliberk, 1927) und St. Johann im Rosental (Št. Janž v Rožu, 1928). Tischler fasste die Eindrücke von den Ferientreffen in der Broschüre *Dijaki narodu* (Studenten dem eigenen Volk) zusammen.

Nach Studienende in Wien suchte Tischler beim Kärntner Landesschulrat sofort um Zulassung zum Probejahr an. Er wurde der Klagenfurter Realschule zugeteilt, wo er vom 3. Jänner bis zum 28. Juni 1928 Mathematik und Physik unterrichtete. Tischler erzählte später, dass das Verhältnis der Professoren ihm gegenüber „eisig“ war. Eine ständige Anstellung bekam er in Klagenfurt nicht, er fand sie aber am Realgymnasium in Fürstenfeld in der Steiermark, wo er am 6. September 1928 den Dienst antrat. Im Unterschied zu den angespannten Beziehungen in Klagenfurt herrschte im Lehrkörper eine gute, freundschaftliche Stimmung. Während seines Dienstes in Fürstenfeld ehelichte Tischler am 18. August 1929 Ana Podlipnik. Die schöne Stimmung an der steirischen Schule nahe der Grenze zu Ungarn war jedoch nicht von langer Dauer. Nach der Machtübernahme Hitlers in Berlin wurde auch sie von Unruhe erfasst. Im Herbst 1934 kehrte Tischler nach Kärnten zurück und trat aktiv in das dortige politische Geschehen ein.

Der NS-Putsch am 25. Juli 1934 erschütterte nicht nur ganz Österreich, in allen europäischen Hauptstädten wurde man hellhörig. Der Putsch scheiterte zwar, doch die Putschisten ermordeten Bundeskanzler Engelbert Dollfuß, der nach der Gründung des Ständestaates Adolf Hitler und seinen nationalsozialistischen Anhängern ein Dorn im Auge war. Tischlers politischer Aufstieg begann just im Ständestaat, den danach Kurt Schuschnigg, der Nachfolger von Dollfuß, als Bundeskanzler leitete. In dieser Zeit wurde auch eine systemisierte Lehrstelle für Mathematik und Physik am Realgymnasium in Villach (Beljak) ausgeschrieben. Tischler bewarb sich und erhielt als einziger Kandidat die Stelle. Am 14. November 1934 beendete er den Dienst in Fürstenfeld und trat die Arbeit in Villach an. Nach der Rückkehr nach Kärnten brachte er sich aktiv ins politische Leben ein. Er wirkte im Rahmen des Slowenischen christlich-sozialen Verbandes für Kärnten, der am 22. November 1934 in den Slowenischen Kulturverband umbenannt wurde. Sein Vorsitzender war zu der Zeit der Priester Vinko Poljanec. Laut Satzungen war der Verband ausdrücklich als zentrale Kulturorganisation der Kärntner Slowenen definiert, welche die Gründung unpolitischer Vereine auf christlich-sozialen Prinzipien zur Aufgabe hatte.

Auf Vorschlag des Landesleiters der Vaterländischen Front Arnold Sucher, der in den Jahren 1936–1938 Kärntner Landeshauptmann war, wurde Tischler in den Beirat ihrer Landesleitung ernannt. In dieser Eigenschaft trat Tischler gemeinsam mit dem Stellvertreter Ivan Starc eifrig bei öffentlichen Veranstaltungen auf. Auf der 29. ordentlichen Jahreshauptversammlung des Slowenischen Kulturverbandes am 18. März 1937, an dem rund 300 Vertreter teilnahmen, wurde Tischler zum Obmann gewählt. Wie sein damaliger politischer Alltag ablief, beschrieb er später kurz in seinen Erinnerungen: »Zweimal wöchentlich war ich nachmittags in Klagenfurt, wo wir mit Dr. Petek und verschiedenen slowenischen Priestern, vor allem mit Herrn Starc und Herrn Poljanec sowie dem Verbandssekretär Dr. Vinko Zwitter, die aktuelle Lage besprachen. Der Kulturverband pflegte – politische Parteien waren verboten – in erster Linie die Gesangs- und Bühnenkultur, er organisierte zahlreiche Veranstaltungen und sechswöchige Kochkurse, die Milka Hartman leitete.«

Nach jahrzehntelanger Vorherrschaft der deutschnationalen Parteien in Kärnten erwies sich der Ständestaat, über den sich bedrohlich schnell der Schatten des Dritten Reiches ausbreitete, in Tischlers Augen dennoch als Gelegenheit, dass es zumindest zu einer teilweisen Verwirklichung von slowenischen nationalen Forderungen kommen würde. Er war sich nämlich bewusst, was die Alternative zu Schuschniggs politischem Fall wäre. Für den 13. März 1938 kündigte Schuschnigg eine Volksabstimmung für ein freies und unabhängiges Österreich an. Hitler jedoch verhinderte diese und besetzte am 12. März Österreich. Der Anschluss bot den Deutschnationalen in Kärnten eine gute Gelegenheit, um die systematische Germanisierung, die nach der Volksabstimmung 1920 einsetzte, verstärkt fortzusetzen. Offiziell mussten sie zwar wegen der Anweisungen aus Berlin, wo man mit einem Bündnis mit dem Königreich Jugoslawien rechnete, eine öffentliche kulturelle Tätigkeit der slowenischen Minderheit in Kärnten zulassen. Dazu verhalf sicherlich auch die Loyalitätserklärung, die Petek und Tischler am 30. März 1938 namens des Slowenischen Kulturverbandes abgegeben hatten. So verhinderten sie unter anderem ein Verbot der Wochenzeitung *Koroški Slovenec*, das ihre Gegner im Lande nach dem Anschluss erwirken wollten. Tischler bemühte sich, auch in den schwierigen Umständen des NS-Regimes Verletzungen der nationalen Rechte der Kärntner Slowenen zu verhindern. Auf der Hauptversammlung des Slowenischen Kulturverbandes am 28. Dezember 1938 war die fundamentale Feststellung seiner führenden Persönlichkeiten: „Österreich ist mit seinem Regime verschwunden, wir Kärntner Slowenen aber sind geblieben.“

Die Nationalsozialisten jedoch hielten sich nicht an die Versprechungen, insbesondere nicht im Bereich des Schulwesens, die sie den Kärntner Slowenen im Zuge der Kampagne für die Volksabstimmung zum Anschluss im April 1938 gaben. Es war nur noch eine Frage der Zeit, wann sie einen Vorwand finden würden, um Tischler aus dem politischen Leben zu beseitigen. Am Villacher Gymnasium kursierte am 1. Februar 1939 ein Flugblatt, das gegen Tischler hetzte und ihn einen Verräter nannte; prompt setzten Proteste gegen ihn ein. Diese politisch eingefädelte Intrige sollte Tischlers Abgang aus Kärnten verursachen. Auch ein von Schülern an die Direktion adressiertes Unterstützungsschreiben, in dem diese bestätigten, dass Tischler

beim Unterricht nie über Politik gesprochen habe, konnte das nicht verhindern. Im Brief betonten sie, er hätte sich in den fünf Jahren seiner Unterrichtstätigkeit in Villach sowohl ihre Achtung als auch das Vertrauen der Eltern verdient, an den Demonstrationen hätte sich lediglich ein geringerer Teil der Schüler beteiligt, die die Tatsachen überhaupt nicht gekannt hätten. Tischler wurde schließlich am 20. Februar benachrichtigt, dass der Landesschulrat seine Entlassung angeordnet habe. Er wurde nach Bregenz versetzt.

Tischler kam am 24. April 1939 in Bregenz an. Die Familie verblieb einstweilig in Villach, er selbst ging sofort nach der Ankunft auf Wohnungssuche und fand diese im Haus in der *Metzgerbildstraße* 1. Hauseigentümer war der Richter Johann Michael Benzer, ein Gegner des Nationalsozialismus. Sie wurden Freunde und tauschten sich laufend über die Nachrichten aus, die sie abends beim Abhören von ausländischen Radiosendern gehört hatten. Ein lebensgefährliches Unterfangen, wenn die Gestapo den Hörern auf die Schliche kam. Tischler blieb nach der Versetzung nach Bregenz weiterhin Vorsitzender des Slowenischen Kulturverbandes. In dieser Eigenschaft nahm er am Weihnachtstag 1939 an der Hauptversammlung in Klagenfurt teil – jedoch nicht als Hauptredner. Er meldete sich nur im Rahmen des Tagesordnungspunktes „Sonstiges“ zu Wort; im Bericht des *Koroški Slovenec* ist er offiziell als „der während des Schuljahres dienstlich abwesende Vorsitzende des S. K. V.“ angeführt. Offensichtlich nahm bei den führenden politischen Persönlichkeiten der Kärntner Slowenen immer mehr der Pessimismus Oberhand. Anstatt der entschlossen geäußerten Erwartungen, das Dritte Reich würde besser für die slowenische Minderheit sorgen, als es die österreichische Republik getan habe, waren nur mehr vorsichtig formulierte Bitten zu hören, dass zumindest ein Teil der Rechte der Kärntner Slowenen erhalten bliebe.

Hitlers ursprüngliche Pläne auf dem Balkan durchkreuzte der Belgrader Staatsstreich. Die Achsenmächte überfielen am Palmsonntag, dem 6. April 1941, Jugoslawien. Am Vorabend des 5. Jahrestages des Aprilkrieges legte Tischler seinen Blick auf die jugoslawische Tragödie dar: „Wir konstatieren, dass wir Slowenen uns nicht freuten, als die Grenze auf den Karawanken gefallen war, weil wir nur zu gut wussten und uns dessen bewusst waren,

dass Jugoslawien auch unsere Schutzmacht war, obwohl wir außerhalb seiner Grenzen lebten. Was aber Jugoslawien für die Völker jenseits des Gebirges bedeutete, erfuhren diese recht bald. Der überwiegende Teil der Kärntner war erfreut, als die Karawankengrenze niedergerissen wurde, und er erhielt auch einen großen Teil der Beute.“ Schon einen Tag nach dem Überfall auf Jugoslawien wurde Tischler in Bregenz von der Polizei verhaftet. Obwohl er von den Nationalsozialisten hinter Schloss und Riegel gesteckt worden war, musste er weiterhin unterrichten: vormittags führte ihn die Polizei in die Schule, mittags musste er zurück ins Gefängnis. Doch bald wurden diese Maßnahmen gegen ihn widerrufen.

In Bregenz knüpfte Tischler auch Kontakte mit jenen Kärntner slowenischen Familien, die im April 1942 gewaltsam nach Deutschland deportiert worden waren. Zu Pfingsten 1942 begab sich Tischler das erste Mal zu den Vertriebenen auf den Hesselberg. Den slowenischen Familien versuchte er nach besten Kräften zu helfen, er besorgte zum Beispiel in Bregenz für die Kinder Schulbedarfsartikel. Im Frühjahr 1945 brach das NS-Regime endlich zusammen. In Kärnten kam es noch vor dem Einmarsch der Alliierten- und der Partisanentruppen zum Machtwechsel. Gauleiter Friedrich Rainer trat nämlich am 7. Mai zurück, sein enger Mitarbeiter Meinrad Natmeßnig übergab die Macht den Repräsentanten der demokratischen Parteien aus der Vorkriegszeit. Tischler war zu diesem Zeitpunkt noch immer in Vorarlberg. Der Abschied von den Schülern in Bregenz war gefühlsbetont. Tischler war bei ihnen so beliebt, dass sie ihm beim letzten Gruß Spalier standen. Darauf begab er sich auf Bitte der Kärntner Vertriebenen über Ulm auf den Hesselberg.

Entsprechend dem Auftrag der amerikanischen Besatzungsmacht wurde das slowenische Lager auf dem Hesselberg am 15. Juli 1945 geräumt, die Insassen nach Nürnberg übergeführt, wo sie dem Transport der jugoslawischen Gefangenen, Häftlinge und Zwangsarbeiter angeschlossen wurden. Nach drei Tagen gelangten sie am 17. Juli in der Früh nach Villach. Tischler und die Kärntner Vertriebenen warteten hier auf die Lokomotive für die Fahrt nach Klagenfurt. Im Laufe des Vormittags jedoch verbreitete sich auf dem Villacher Bahnhof die Nachricht, die Briten wollten die slowenischen Vertriebenen zurück nach Deutschland schicken. Tischler traf beim Zug auf

einen Eisenbahner, dessen Kinder das Villacher Gymnasium besucht hatten, und erkannte ihn. Als dieser ihm sagte, der Zug würde in Richtung Norden fahren, befahl Tischler, alle Passagiere sollten aussteigen. Die Vertriebenen gehorchten und führten den Befehl in einigen Minuten aus. Tischler musste sich sofort in der Kanzlei des britischen diensthabenden Bahnhofsoffiziers melden, der ihm in drohendem Tonfall – mit seinem Stock neben Tischlers Kopf auf den Tisch schlagend – auftrag, die Vertriebenen sollten unverzüglich in den Zug zurückkehren. Als Tischler ihm sagte, er führe seine Landsleute in die Heimat, nicht aber neuerlich in die Verbannung, zog der Offizier die Pistole. Tischlers Reaktion war verwegen: „Sie können mich erschießen, jedoch in Kärnten, nicht in Deutschland.“ Das Drama kulminierte, als sich die slowenischen Frauen zum Protest auf die Gleise legten, die Kinder im Transport weinten und schrien. Weil die Frauen unter den Kärntner Gendarmen auch Männer erkannten, die vor drei Jahren an der Zwangsumsiedlung beteiligt waren, begannen diese so zu schreien und ihre ehemaligen Peiniger zu beschimpfen, dass die Briten gezwungen waren, die österreichischen Polizisten abzuziehen. Durch Tischlers Vermittlung beim Kärntner Landeshauptmann Hans Piesch gestattete die britische Kommandantur letztendlich den slowenischen Familien, nach Klagenfurt zu fahren. Es fehlte nur wenig, und den unglücklichen Opfern der NS-Rassenpolitik wäre ein neues großes Unrecht widerfahren, diesmal unter der Regie der Alliierten, die vorher den gemeinsamen nationalsozialistischen Feind erfolgreich besiegt hatten. Tischler half den vertriebenen Kärntner slowenischen Familien (er bezeichnete sie lieber als „Rückkehrer“) selbstlos und aus einem tiefen Pflichtbewusstsein heraus, obwohl er damals formell keine Funktion innehatte. Seine moralische Autorität genügte, dass er fordernden Hindernissen zum Trotz, welche die britische Besatzungsmacht den Vertriebenen in den Weg gestellt hatte, ihre Rückkehr erfolgreich bewältigte.

„Die Ereignisse während und nach dem Zweiten Weltkrieg haben mich überzeugt, dass sich beide Völker im Lande nur dann annähern können, wenn die Schule den Kindern die subjektive und objektive Fähigkeit für gegenseitiges Kennen und Achten gibt. Das aber soll in der Kenntnis beider Sprachen erreicht werden.“ Die zitierte Aussage Tischlers, gegeben im Interview für die katholische Wochenzeitung *Družina* zwei Jahre vor

seinem Tode, zeugt von seinem optimistischen Blick auf die Möglichkeit einer Lösung der Kärntner Frage auf den Ruinen des Zweiten Weltkrieges. Weil die britische Besatzungsmacht ihre Politik auf der pragmatischen Zusammenarbeit mit der Provisorischen Regierung des Landeshauptmannes Piesch aufbaute, musste sich auch Tischler anpassen. Obwohl er die Leitung der Befreiungsfront für Slowenisch-Kärnten übernommen hatte, welche sich selbstbewusst auf die Verdienste des Partisanenkampfes gegen den Nationalsozialismus berief und entschieden den Anschluss Südkärntens an Jugoslawien befürwortete, war er selbst gezwungen, im Einklang mit den Prinzipien der Realpolitik zu handeln und einen Kompromiss mit den Schlüsselzentren der Macht im Lande sowie im Staate zu suchen. Knapp vor der Abreise der letzten Kärntner Vertriebenen, die am 25. Juli 1945 nach Hause zurückkehrten, statteten Landeshauptmann Piesch und Landesamtsdirektor Karl Newole Tischler einen Besuch ab. Sie luden ihn ein, in die Provisorische Landesregierung einzutreten. Die Einwilligung verband er mit zwei Forderungen als Bedingung: die Lösung der Schulfrage und die Repatriierung aller Kärntner slowenischen Vertriebenen. Er erhielt ihre Zusicherung, deshalb nahm er den angebotenen Posten in der Regierung an, auf welchen er offiziell von der britischen Besatzungsmacht ernannt wurde.

Für Tischler begann eine neue Ära der politischen Arbeit innerhalb der Befreiungsfront für Slowenisch-Kärnten. Weil Petek vorerst die Leitung der Befreiungsfront zurückwies, boten die Mitglieder des kommunistischen Kernes, die an ihre Spitze eine Person, die über viel Einfluss noch aus der Vorkriegszeit verfügte, stellen wollten, diese Stelle Tischler an. Tischler traf sich jeden Abend mit seinen engsten Gesinnungsgenossen. Mit den Direktoren Franc Legat und Franc Aichholzer wurde der Entwurf einer Verordnung für die verpflichtende zweisprachige Grundschule erarbeitet, die er im Wesentlichen nach Schweizer Vorbild konzipierte. Zu Beginn beabsichtigte die britische Besatzungsmacht, südlich der Drau, auf jenem Gebiet der ehemaligen Abstimmungszone A, auf dem 1920 eine Mehrheit für Jugoslawien gestimmt hatte, nur slowenische Schulen einzurichten, nördlich der Drau jedoch nur deutsche. Die Kärntner Landesregierung widersetzte sich einer solchen Regelung, die eine Spaltung des Landes in zwei Teile verursachen und den Bestrebungen der Befürworter eines Anschlusses

an Jugoslawien Vorschub leisten würde. Den Kärntner Politikern jedoch war andererseits auch bewusst, dass sie in den geänderten internationalen Verhältnissen nach dem Kriegsende auch eine bedeutende Geste gegenüber den Forderungen der Kärntner Slowenen und dem hinter ihnen stehenden Jugoslawien machen müssen. Tischlers „Schweizer Vorschlag“ kam für sie daher sehr gelegen, erblickten sie doch in ihm einen Kompromiss.

Den Kern des Tischler-Vorschlages bildete die Forderung, dass in den etwas über hundert Volks- und in den zehn Hauptschulen in den südlichen Gebieten Kärntens der Unterricht in beiden Landessprachen erfolgen sollte. Die ersten drei Jahre sollte der Unterricht prinzipiell in der Muttersprache des Schülers erfolgen, wobei ab der ersten Klasse mindestens auch sechs Wochenstunden in der zweiten Landessprache unterrichtet werden sollten. Ab dem vierten Schuljahr und bis zum Ende der Schulpflicht würde Deutsch die einzige Unterrichtssprache sein, auf Slowenisch würde man im vierten Jahr vier, danach drei Stunden wöchentlich unterrichten. Der Religionsunterricht sollte ausschließlich in der Muttersprache des Kindes erfolgen. So sollte die alte Regel überwunden werden, wonach die Eltern selbst bestimmen sollten, in welcher Sprache ihre Kinder unterrichtet werden sollten. Die Verordnung sollte außerdem den Umfang des Geltungsterritoriums in Südkärnten bestimmen. Die Verordnung, die die Provisorische Kärntner Landesregierung am 3. Oktober behandelte, wurde am 11. November 1945 amtlich verlautbart. Sie wurde vom Alliierten Rat in Wien bestätigt und somit Verfassungsgesetz.

Nach der Annahme der Oktoberverordnung, betreffend das verpflichtende zweisprachige Schulwesen, schien es, Tischlers Politik des Überzeugens und geduldigen Sammelns von Konzessionen wäre der richtige Weg, der allmählich und mit kleinen Schritten die langen Jahre der Ungerechtigkeiten, die der slowenischen Volksgruppe in Kärnten zugefügt worden waren, beenden würde. Mit Ausnahme der immer lauter werdenden Kritik unter den radikaleren Mitgliedern der Befreiungsfront für Slowenisch-Kärnten, beurteilten die Slowenen Tischlers Wirken in der Landesregierung „sehr positiv“. Zumindest war er selbst dieser Meinung, als er sich rückblickend an jenen Zeitabschnitt erinnerte: „Immer wieder kamen Leute zu mir und sie fanden immer ein offenes Ohr und eine

schnelle Lösung.“ Zu ersten größeren Unstimmigkeiten kam es im Zuge der Vorbereitungen auf die Wahlen, die für den 25. November 1945 ausgeschrieben waren. Die Befreiungsfront für Slowenisch-Kärnten nahm am 21. September die Satzungen und das Programm an. Tischler bat die britische Besatzungsmacht, die Slowenische Partei auf dieser Grundlage arbeiten zu lassen. Am 17. Oktober erklärte er, dass er eine Zusammenarbeit mit den bestehenden Parteien wünsche. Die Slowenische Partei müsse im Wahlkampf als unpolitische Kraft auftreten, die jeden Slowenen, vom kommunistischen Arbeiter bis zum katholischen Priester, einbeziehen sollte.

Doch die kommunistischen Machthaber in Jugoslawien beschlossen, dass es besser sei, die Wahlen zu boykottieren, als mit einer Teilnahme an den Wahlen die bestehenden Staatsgrenzen zu legitimieren. Tischler hingegen war am 5. November bereit, eine Erklärung zu unterschreiben, wonach die Grenzfrage nicht Teil des Wahlkampfes sein würde. Tischlers Entschluss verursachte viel Aufregung im kommunistischen Kern der Befreiungsfront, die einen slowenischen Wahlboykott forderte. Der Streit erreichte am 6. November 1945 beim Treffen des Plenums des Regionalausschusses der Befreiungsfront für Slowenisch-Kärnten seinen Höhepunkt, als Tischler das Misstrauen ausgesprochen wurde. Tischler trat wegen des von Mitgliedern der Führungsriege der Befreiungsfront getätigten Vorwurfes des Fehlverhaltens zurück, sowohl als Vertreter der Slowenen in der Landesregierung als auch als Vorsitzender der Befreiungsfront für Slowenisch-Kärnten. Die britische Besatzungsmacht war nicht bereit, die Wahlen zu verlegen. Tischler bezeichnete die Entscheidung über die Nichtteilnahme bei der November-Wahl rückblickend als „historischen Fehler“.

Dass Tischler damals die Beziehungen zur Befreiungsfront für Slowenisch-Kärnten nicht vollkommen abbrach, ist wahrscheinlich auch eine Folge der Tatsache, dass er den Slowenischen Kulturverband erneuern wollte, der mit dem Überfall der Achsenmächte auf Jugoslawien aufgelöst und verboten worden war; dafür jedoch brauchte er eine breitere Unterstützung. In der Hauptversammlung am 20. März 1946 wurde er zum Obmann gewählt. Es war jedoch für ihn immer schwieriger, die verschiedenen Ansichten in Einklang zu bringen, die Gegensätze zu den kommunistischen Aktivisten wurden immer stärker. Tischler trat deshalb am

9. Jänner 1949 aus dem Regionalausschuss der Befreiungsfront aus. In der Hauptversammlung am 12. März desselben Jahres wurde Tischler auch nicht mehr zum Vorsitzenden des Slowenischen Kulturverbandes gewählt.

Die endgültige Entscheidung, eine neue politische Organisation zu gründen, die auf den Grundlagen der Kärntner slowenischen Partei aus der Zeit vor dem Weltkrieg fußen sollte, fasste Tischler nach dem Treffen der Außenminister der Großmächte in Paris, wo sie am 16. Juni 1949 entschieden, dass die vor dem Anschluss bestehenden Grenzen Österreichs unverändert bleiben. Eine gute Woche später, am 28. Juni, wurde die erste Hauptversammlung der neuen politischen Organisation – des Rates der Kärntner Slowenen – einberufen. Bei der Besprechung sagte Tischler – die berühmten und mehrmals zitierten Worte – „dass das Schicksal der Kärntner Slowenen wieder ihnen selbst in die Hände gegeben worden ist“. Tischler fasste später die Hauptbeweggründe für die Gründung einer neuen Organisation in der folgenden Erklärung zusammen: „Wir wollten die neue Realität anerkennen sowie betonen, dass wir Teil des slowenischen Volkes sind und dass wir die Politik in Kärnten auf jenen Grundlagen bauen wollen, auf welchen die Politik in Kärnten vor dem Kriege gewachsen ist.“

In den Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg repräsentierten die vier Hochkommissare die siegreichen alliierten Großmächte in Wien. Einer der seltenen Kontakte mit den Hochkommissaren, den Tischler auch mit der Öffentlichkeit teilte, fand bald nach der Gründung des Rates der Kärntner Slowenen statt. Tischler übergab ihnen in Wien das von der neuen Organisation ausgearbeitete „Minderheitenstatut“. Aus der Korrespondenz im Familiennachlass ist ersichtlich, dass der Exekutivausschuss des Rates der Kärntner Slowenen es am 18. Juli 1949 dem amerikanischen Hochkommissar Geoffrey Keyes schickte. Im Begleitschreiben, das Tischler und Dolfej Picej unterschrieben, wurde eingangs betont, dass im Rat der Kärntner Slowenen alle Gruppen und Organisationen der Kärntner Slowenen gesammelt werden sollten, außer der Befreiungsfront. Eine kurze Beschreibung des Inhaltes des Statutes fassten Tischler und Picej in zwei Punkten zusammen. Zum Ersten sollte es beweisen, dass wahre Demokratie Volksgruppenrechte auch einer kleinen Gruppe gewährleisten kann. Und zweitens sollte das Statut den Frieden zwischen „den beiden Volksteilen im Lande Kärnten“ erneuern

und sichern, womit auch Exzessen der Nährboden entzogen werden würde. Abschließend appellierten sie an den Repräsentanten der USA, sie mögen gerade angesichts der Botschaft der *Atlantik-Charta* das vorgelegte Statut wohlwollend behandeln.

Trotz gewisser Zusicherungen seitens der Großmächte jedoch wurden bei den Verhandlungen über die staatsrechtliche Zukunft Österreichs die Vertreter der Minderheiten nicht eingebunden. Nach dem Zerwürfnis Titos mit Stalin („Kominform-Konflikt“) war klar, dass Jugoslawien auch in der Kärntner Frage ohne die Unterstützung der Sowjetunion blieb. Die Gegensätze zwischen Stalin und den westlichen Großmächten waren zu diesem Zeitpunkt schon offensichtlich, was jedoch nicht bedeutete, dass die Kärntner Slowenen mit einem britischen Entgegenkommen rechnen konnten. Tischler versuchte trotzdem zu retten, was noch zu retten war. Seine antikommunistische Haltung war für die Beziehungen mit der britischen Besatzungsmacht sicherlich kein Nachteil. Die Briten waren in gewissen Bereichen bereit, seine Bestrebungen zu unterstützen. Das zeigte sich im Frühjahr 1950, als sie die Initiative, das Blatt des Rates der Kärntner Slowenen *Naš tednik* (Unsere Wochenzeitung) mit der *Koroška kronika* (Kärntner Chronik) zu fusionieren, unterstützten.

Auf der Jahreshauptversammlung am 20. März 1951 strich Tischlers Organisation innerhalb ihrer wichtigsten politischen Ausrichtungen die Forderung nach einer verfassungsmäßig abgesicherten Gleichberechtigung hervor und betonte zugleich die Loyalität gegenüber Österreich. Es wurde auch entschieden gefordert, „jegliche Versuche zu unterlassen, die Volksgruppe als politisches Kleingeld im Kampf zwischen verschiedenen Parteien oder vom Mutterstaat in der zwischenstaatlichen Politik zu missbrauchen“. Inzwischen kam es allmählich auch zur Normalisierung der Beziehungen zwischen Österreich und Jugoslawien, das den Kriegszustand mit seinem Nachbarstaat beendete. Es wurden zahlreiche Einschränkungen im bilateralen Geschäftsverkehr abgeschafft und es kam zu ersten Ministerbesuchen.

Auf sowjetische Anregung hin wurden zu Beginn des Jahres 1955 die Verhandlungen zwischen den vier Großmächten und Österreich beschleunigt. Im Schloss Belvedere wurde am 15. Mai der *Staatsvertrag betreffend*

die *Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreichs* unterzeichnet. Auf die Unterzeichnung des Vertrages reagierten die beiden slowenischen Zentralorganisationen – Rat der Kärntner Slowenen und Zentralverband der slowenischen Organisationen in Kärnten – einvernehmlich. Im 14 Seiten umfassenden Memorandum vom 11. Oktober 1955 brachten sie ihre Interpretation der Minderheitenschutzbestimmungen des *Österreichischen Staatsvertrages* vor. Das Memorandum ging vom Standpunkt aus, dass sich die Kärntner Slowenen die Rechte aus dem Artikel 7 durch „unbeugsamen Lebenswillen, insbesondere durch unseren entschlossenen Widerstand und Aufstand gegen den Nazismus an der Seite der Verbündeten und mit ungeheuren Opfern, die das slowenische Volk erbracht hatte, erkämpft“ haben. Die Hauptaufmerksamkeit wurde der Gewährleistung der Gleichberechtigung in den Bereichen Schule, Kultur, Verwaltung und Gerichtsbarkeit gewidmet. Es wurde auch die Gründung zweier besonderer Volksgruppenreferate mit höheren Beamten an deren Spitze gefordert, von welchen einer beim Bundeskanzleramt, der andere beim Amt der Kärntner Landesregierung tätig sein sollte. Die Schlussforderung war der Beschluss eines Sondergesetzes für die Kärntner Slowenen. Obwohl Tischler bei den diplomatischen Verhandlungen über den *Österreichischen Staatsvertrag* nicht mitgewirkt hatte, baute er nach ihrer Unterzeichnung seine Politik auf der bedingungslosen Achtung seiner Bestimmungen auf. Noch zwei Jahre vor seinem Tod sagte er über ihn: „Die Minderheitenfrage ist nur mithilfe der genauen Erfüllung des Textes des Staatsvertrages lösbar. Die Gesetze des Wiener Parlamentes können von diesem jederzeit aufgehoben werden, das Parlament jedoch kann den Text des Staatsvertrages nicht aufheben.“

„Es ist übertrieben zu sagen *Gründervater des Slowenischen Gymnasiums*. Das Slowenische Gymnasium ist Kind des Willens aller Kärntner Slowenen. Ich habe von ihm eine nationale Wiedergeburt erwartet und das ist die Aufgabe der jungen Generation. Dass aber kein Menschenwerk vollkommen ist, wissen wir alle.“ So schätzte Tischler 1977 seine Rolle bei der Gründung des Slowenischen Gymnasiums ein, das sich gerade unter seiner Leitung zu einer Institution mit großem Ansehen und großer Geltung entwickelt hatte. Schon vor der Gründung des Slowenischen Gymnasiums engagierte

sich Tischler tatkräftig für die Unterstützung der Schulschwestern und deren Schulen in St. Peter im Rosental (Št. Peter v Rožu) und St. Ruprecht bei Völkermarkt (Št. Rupert pri Velikovcu). So erreichte er, dass beide Schulen 1955 das Öffentlichkeitsrecht erhielten. Im Bewusstsein des finanziellen Engpasses bei der Arbeit der St. Ruprechter Schule, kam Tischler auch als Pädagoge zu Hilfe. Jahrelang fuhr er mit dem Bus von Klagenfurt nach St. Ruprecht, um die Schülerinnen unentgeltlich zu unterrichten.

Die Gründung des Slowenischen Gymnasiums fiel mit dem Höhepunkt der Hetze gegen die Verordnung zur Neugestaltung der zweisprachigen Volksschulen aus dem Jahre 1945 zusammen. Unterrichtsminister Heinrich Drimmel wollte die slowenische Enttäuschung wegen der Abschaffung der Schulverordnung irgendwie kompensieren. Auch gegen diese seine Absicht protestierten deutschnationalistische Organisationen in Kärnten, der Unterrichtsminister jedoch vertrat den Standpunkt, diese wären weder berufen noch berechtigt zu protestieren. Drimmel war der Ansicht, dass es sich dabei um die Frage einer gerechten Behandlung der Minderheit und um außenpolitische Erwägungen handle, zu denen auch die Erfüllung des *Österreichischen Staatsvertrages* gehöre. Die rechtliche Grundlage für die Gründung des Slowenischen Gymnasiums war der Artikel 7 des *Österreichischen Staatsvertrages*, der im Absatz 2 bestimmte, dass österreichische Staatsbürger der slowenischen und kroatischen Minderheit Anspruch auf eine verhältnismäßige Anzahl eigener Mittelschulen haben. Ende August 1955 schickte Drimmel dem Kärntner Landesschulrat einen Brief mit dem Vorschlag, noch im Herbst gemäß dem *Österreichischen Staatsvertrag* eine Mittelschule für Slowenen zu gründen. Die Vorbereitungen für die Gründung jedoch verzögerten sich.

Das Gründungsdekret für das Bundesrealgymnasium für Slowenen in Klagenfurt traf von Wien nur einen Tag nach Tischlers 55. Geburtstag ein, am 9. Mai 1957. Das Unterrichtsministerium überantwortete daraufhin am 5. Juni 1957 Tischler die Aufgabe, die Vorbereitungen für die Eröffnung des Slowenischen Gymnasiums zu leiten. Zwei Tage später veröffentlichte die *Kärntner Landeszeitung* die Ausschreibung für die Aufnahmeprüfungen für die ersten drei Klassen, für die sich 36 Knaben und

Mädchen anmeldeten. Es sind mehrere Zeugenaussagen erhalten geblieben, wie sich Tischler persönlich engagierte, damit sich genügend Schüler für das Slowenische Gymnasium anmeldeten. Die erste Sitzung des Lehrkörpers war für den 24. Juni 1957 einberufen. Das Unterrichtsministerium teilte ihm mit Dekret vom 24. Juni 1957 Räumlichkeiten auf dem Klagenfurter Realgymnasium in der *Lerchenfeldstraße* 22 zu. Neben der räumlichen Beengtheit (im Konferenzzimmer waren auch die Bibliotheken für Lehrer und Schüler sowie das Lehrmittelkabinett untergebracht) bedeutete dies auch Nachmittagsunterricht. Das erste Lehrerteam bestand aus Tischler, der Mathematik unterrichtete, sowie 7 Lehrern und 3 Lehrerinnen. Die erste Konferenz des gesamten Lehrkörpers war am 11. September 1957. Nach Ablegung der Prüfungen waren für die erste Klasse 39 Schüler eingeschrieben, für die zweite 35 und für die dritte 27, insgesamt also 101 Schüler. Schwierigkeiten bereitete vorerst der Mangel an Lehrbüchern. Die Schule war zahlreichen in Zeitungen veröffentlichten deutschnationalistischen Angriffen ausgesetzt, die die Ansicht vertraten, die Slowenen hätten kein Recht auf eine Mittelschule. Es wurde zudem behauptet, dass Lehrer aus Jugoslawien an dieser Schule unterrichten würden, obwohl klar war, dass nur vollqualifizierte Lehrer mit österreichischer Staatsbürgerschaft unterrichten dürfen; auch die Schüler mussten die österreichische Staatsbürgerschaft besitzen.

Mit Beschluss des Bundespräsidenten Adolf Schärf vom 9. Juni 1962 wurde Tischler definitiv zum Gymnasialdirektor ernannt. Anlässlich der ersten Matura im Jahre 1963 erreichte das Bundes- und Bundesrealgymnasium für Slowenen die volle Zahl von acht Klassen. Zum Vorsitzenden der ersten Maturakommission bestimmte Unterrichtsminister Heinrich Drimmel den Direktor der höheren Realschule an der Militärakademie in Wiener Neustadt, Albert Schreiner. Die schriftlichen Arbeiten wurden ihm am 29. Mai zugeschickt, die mündlichen Prüfungen leitete er am 17. und 18. Juni. Von insgesamt sechzehn Schülern, die zur Ablegung der Matura zugelassen waren, legten die Reifeprüfung 6 mit sehr gutem Erfolg ab, die übrigen mit Erfolg. Schreiner kommentierte damals die Ergebnisse mit dem Kompliment: „Wenn ihr das beim Nachmittagsunterricht erreicht habt, ist das ein Beweis, dass auf der Schule ernsthafte Arbeit geleistet wird.“

Die Zeugnisse wurden den Schülern auf der Festakademie am 23. Juni von Landeshauptmann Ferdinand Wedenig überreicht. Im Jahrzehnt, als Tischler Direktor war, wuchs das Slowenische Gymnasium auf 15 Klassen mit 398 Schülern und 22 Professoren an. Die Festeröffnung des neuen Gebäudes am 18. Juni 1975 erlebte Tischler, als er schon im Ruhestand war. Er erreichte jedoch in der Zeit seiner Leitung die Zusicherung der Regierung in Wien, dass das Slowenische Gymnasium ein Grundstück für den Bau eines eigenen Schulgebäudes erhalten wird.

Tischler widmete sich als erster Direktor des Slowenischen Gymnasiums zur Gänze der Leitung der Schule. Den Vorsitz des Rates der Kärntner Slowenen übernahm im Jahre 1960 Valentin Inzko. Bei der Vollversammlung des Rates erklärte Tischler, wegen der dienstlichen Verpflichtungen nicht noch eine politische Organisation leiten zu können. Für seine Weggefährten kam diese Aussage überraschend. Angeblich wurde er dreimal gebeten, neuerlich zu kandidieren, aber er lehnte immer ab. Obwohl Tischler keine exponierte politische Funktion mehr innehatte, wurde er immer wieder mehr oder weniger offen angefeindet. Als zum Beispiel im Oktober 1960 Fran Erjavec, der Verfasser der Geschichte der Kärntner Slowenen, gestorben war, verabschiedete sich Tischler im Namen der Kärntner Slowenen beim Begräbnis in Ljubljana vom langjährigen Freund. Das hatte ein harsches Schreiben des Landesschulrates zur Folge, in dem er aufgefordert wurde, seine Abwesenheit von der Dienststelle zu erklären.

Tischler wurde in der Zweiten Republik nicht nur von Regierungskreisen in Wien und Klagenfurt enttäuscht, in Trauer versetzte ihn auch das Vorgehen der Kärntner Kirche, insbesondere der Standpunkt der katholischen Hierarchie in der Frage der nationalen Gegensätze in Kärnten. Trotzdem blieb er ihr treu. Es störte ihn auch das stiefmütterliche Verhältnis des Ordinariates der Gurker Diözese zum Hermagoras-Verein, in dem er den Verbindungsrahmen zum gesamten slowenischen Sprachraum sah. Die Spannungen zwischen der Kärntner Kirchenhierarchie und Tischler, vor allem in der Frage der Gottesdienstsprache und der Sprache im Religionsunterricht, blieben bis zu seinem Tod erhalten. Trotzdem glaubte er, dereinst würde auch die Kärntner Kirche den slowenischen Gläubigen mehr Gehör schenken.

Die 50-Jahr-Feier der Kärntner Volksabstimmung am 10. Oktober 1970 war Anlass zur Verschärfung der politischen Verhältnisse in Kärnten. Die Vertreter der Kärntner Slowenen begingen drei Wochen vorher die 100-Jahr-Feier der slowenischen *Tabori* (politischen Volksversammlungen) in Kärnten und der Obmann des Zentralverbandes slowenischer Organisationen Franci Zwitter erweckte bei der Festfeier in Feistritz ob Bleiburg (Bistrica pri Pliberku) die Idee des *Vereinten Slowenien* zum Leben. Freilich nicht im Sinne einer administrativen Vereinigung der slowenischsprachigen Gebiete aus den Zeiten des Matija Majar Ziljski, sondern als Manifestation für einen gemeinsamen „slowenischen Kulturraum“ auf Grundlage gutnachbarlicher Beziehungen. Die Antwort des Kärntner Heimatdienstes (KHD) folgte prompt im Organ *Ruf der Heimat*, in dem behauptet wurde, dass die Geschichte in Kärnten noch keinen „Schlußstrich“ gezogen habe und ihn „unter zwei Völker“ nur zieht, „wenn eines von ihnen nicht mehr besteht“. Proteste der beiden slowenischen Zentralorganisationen folgten, die sozialistische Regierung des Bundeskanzlers Bruno Kreisky in Wien und ebenso der sozialistische Landeshauptmann Hans Sima entschieden sich für den Beginn des Dialoges. In der schwierigen Lage, in der sich die slowenische Volksgruppe befand, brachten Mitglieder des Rates der Kärntner Slowenen den damals bereits im Ruhestand befindlichen Tischler dazu, wieder als Obmann zu kandidieren. Er selbst begründete seine Entscheidung später als Akt, der „in der Not der Umstände“ entstanden sei, als er nicht mehr abseits stehen konnte: „Allerdings sah ich auf dem Gang auch junge Burschen und Männer, die bereit waren, sich aufzuopfern.“ Tischler wurde am 30. Jänner 1972 wieder zum Vorsitzenden des Rates gewählt. Es war seine letzte Rückkehr in die Politik.

In den Tagen vor dem Jahrestag der Volksabstimmung am 10. Oktober 1972 begann mit organisierten deutschnationalen Aufmärschen die gewaltsame Entfernung von zweisprachigen Ortsaufschriften („Ortstafelsturm“). Tischler und Zwitter baten am 16. Oktober den jugoslawischen Generalkonsul in Klagenfurt Bojan Lubej um Unterstützung. Am 16. November folgte die erste jugoslawische Protestnote, am 12. Dezember sprach während eines Besuches in Ljubljana der jugoslawische Präsident Josip Broz Tito die Problematik an und forderte Österreich auf, die Verpflichtungen aus dem

Österreichischen Staatsvertrag zu erfüllen. Die Kärntner Frage wurde internationalisiert und Gegenstand zahlreicher diplomatischer Diskussionen.

Der Streit um die zweisprachigen Ortstafeln nahm jedoch kein Ende. Neben dem KHD und den Freiheitlichen (FPÖ) tat sich in der antislowenischen Kampagne insbesondere die Nationaldemokratische Partei (NDP) hervor. Bei der Feier des Jahrestages der Volksabstimmung am 13. Oktober 1974 erregte ein Transparent, das das Slowenische Gymnasium als „Das große Gift!“ bezeichnete, große Aufmerksamkeit. Die Atmosphäre in Kärnten war tatsächlich vergiftet. Beide Zentralorganisationen der Kärntner Slowenen gaben im selben Jahr ein Buch heraus, in dem sie die Nichtbeachtung der Bestimmungen des *Österreichischen Staatsvertrages* auf verschiedenen Gebieten nachweisen konnten. Sie forderten die Wiener Regierung auf, die offenen Fragen endlich im Sinne von Großzügigkeit und Toleranz zu lösen.

Der Rat der Kärntner Slowenen normalisierte unter dem zweiten Mandat Tischlers endgültig die Beziehungen mit Ljubljana und Belgrad. Matevž Grilc, sein Nachfolger als Vorsitzender dieser Kärntner slowenischen Dachorganisation, betonte bei einer Gelegenheit, diese Normalisierung basiere auf dem Grundsatz, dass „der Staat des Muttervolkes den Rat der Kärntner Slowenen als selbständiges Subjekt mit eigener ideologischer Ausrichtung anerkennt und sich nicht in innere Angelegenheiten unserer Organisation einmisch“. Mitte Jänner 1973 besuchten Tischler und Franci Zwitter gemeinsam Ljubljana. Auch anlässlich der Versammlung in Klagenfurt am 15. Mai desselben Jahres, mit der rund dreihundert Repräsentanten beider Zentralorganisationen des 18. Jahrestages der Unterzeichnung des *Österreichischen Staatsvertrages* gedachten, trat Tischler gemeinsam mit Zwitter auf. Bei dieser Gelegenheit betonte Tischler: „Mit aller Offenheit fordern wir die Rechte, die uns im Staatsvertrag gewährleistet sind, mit derselben Offenheit bekennen wir uns zum slowenischen Volk.“ Es folgte eine lange Ära neuer Verhandlungen der beiden Zentralorganisationen der Kärntner Slowenen mit den Regierungskreisen in Wien.

Bei der Hauptversammlung des Rates der Kärntner Slowenen am 15. Mai 1976 kandidierte Tischler nicht mehr, zum Obmann wurde Grilc gewählt. Somit endete die politische Karriere des Nestors der slowenischen Volksgruppe. Tischler hinterließ zweifelsohne einen starken Abdruck auf

verschiedenen Gebieten des gesellschaftlichen Lebens, insbesondere jedoch auf dem politischen, kulturellen und pädagogischen. Tischler war lange eine aktive Persönlichkeit des öffentlichen Lebens. Er sah in seinem Wirken vor allem eine Lebensmission. Diese ermöglichte ihm zusätzlich, seinen großen Einfluss zu stärken und zu bewahren. Auch nach der Pensionierung war er weiterhin der Nestor der slowenischen Volksgruppe in Kärnten. Er war nicht nur „der große alte Mann“ des Rates der Kärntner Slowenen, den er selbst mitbegründet hatte, vielmehr überwand seine Autorität oftmals die klassischen weltanschaulichen und parteipolitischen Trennungen innerhalb der Volksgruppe. Er war nicht nur in Österreich, sondern auch über die Staatsgrenzen hinweg angesehen. Der slowenische Schriftsteller Boris Pahor, der bekannteste Widerstandskämpfer gegen den Faschismus innerhalb der slowenischen Volksgruppe in Italien, der oft offen das Fehlen eines positiven Nationalgefühls bei so manchen Zeitgenossen kritisierte, wünschte ihm anlässlich seines 75. Geburtstages, er möge „noch lange ein sichtbares Vorbild unseres Nationalstolzes sein“.

Der scheidende jugoslawische Botschafter Gustav Vlahov überreichte anlässlich seines Abschiedsbesuches am 8. Jänner 1977 Joško Tischler einen hohen Orden – den *Orden vom jugoslawischen Stern mit goldenem Kranz*. Tischler hob bei dieser Gelegenheit besonders die Gründung des Slowenischen Gymnasiums hervor, war er doch „überzeugt, dass die Jugend die Trägerin der Idee des friedlichen Zusammenlebens und des gegenseitigen Verständnisses beider Nachbarstaaten sein wird“. Die Antwort an den Botschafter beendete er mit der vorsichtigen Ansage, dass das Ziel seiner politischen Anstrengungen irgendeinmal doch erreicht werden würde: „Dieser Weg wird jedoch noch lang und dornig sein und ich bin überzeugt, dass wir die Erfolge weder heute noch morgen erleben werden, aber wir werden sie erleben.“ Trotz Pensionierung und Krankheit verfolgte Tischler noch weiterhin aufmerksam das aktuelle Geschehen. Oder wie Marjan Sedmak, der Wiener Korrespondent der führenden slowenischen Tageszeitung *Delo*, anlässlich seines Todes schrieb: „Ungeachtet der Krankheit, die er mit seiner Zähigkeit mehrmals hintereinander überwand, blieb er bis zuletzt nie abseitsstehen.“ Letztlich jedoch war die Krankheit stärker. Tischler starb am 23. Jänner 1979.

Anlässlich des Todes Tischlers kamen Beileidsbekundungen und Telegramme von verschiedenen Stellen. In Österreich verabschiedeten sich auf diese Weise Bundespräsident Rudolf Kirchschläger, Kanzler Bruno Kreisky, Vizekanzler Hannes Androsch und der Kärntner Landeshauptmann Leopold Wagner. Aus Jugoslawien schickten vor allem slowenische Politiker ihre Beileidsbekundungen, auf Bundesebene waren es das Mitglied des Präsidiums der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien Edvard Kardelj und der Exekutivsekretär des Bundes der Kommunisten Jugoslawiens Stane Dolanc, auf der Ebene der Republik Sloweniens der Präsident der Versammlung der Sozialistischen Republik Sloweniens Milan Kučan und der Vorsitzende ihres Exekutivrates Anton Vratuša. Auf beiden Seiten der Grenze sprachen auch kirchliche Würdenträger ihr Beileid aus, der Bischof von Maribor Vekoslav Grmič und der Gurker Bischof Josef Köstner, die auch beim Begräbnis am 29. Jänner in Ebenthal (Žrelec) sprachen. Bischof Köstner, der die Messe zelebrierte, dankte Tischler „für das Vorbild eines echten christlichen Lebens und für das pionierhafte Mitwirken bei der Organisation des Laienapostolates in der Gurker Diözese“. Grmič verabschiedete sich vom Verstorbenen im Namen der gesamten slowenischen Kirche und bezeichnete ihn als Menschen, „bei dem wir dieses Wort mit Großbuchstaben schreiben müssten“. Auf dem Friedhof verabschiedete sich in seiner Grabesrede sein Nachfolger als Direktor des Slowenischen Gymnasiums, Reginald Vospernik, „von der zentralen kulturpolitischen Persönlichkeit des zweisprachigen Kärntens in der Vor- und Nachkriegszeit“. Am Begräbnis nahm auch der Klagenfurter Bürgermeister Leopold Guggenberger teil.

Die engsten politischen Mitarbeiter verabschiedeten sich von Tischler vor dem Begräbnis in einer Trauersitzung des Rates der Kärntner Slowenen am 29. Jänner; Grilc fasste Tischlers „nationalpolitisches Testament“ mit diesen Prinzipien zusammen: „Realität, politische Anwesenheit, Einheit, Bereitschaft zum Dialog auf Grundlage des Artikels 7 des *Österreichischen Staatsvertrages* und gute Beziehungen mit Slowenien.“ Auch vom Christlichen Kulturverband wurde eine Trauersitzung einberufen. Obmann Lovro Kaselj hob Tischlers Bewusstsein hervor, dass Volkstumspolitik und Kulturarbeit in der Kärntner slowenischen Gemeinschaft untrennbar miteinander verbunden sind. Auch Franci Zwitter, Obmann des Zentralverbandes

slowenischer Organisationen, schickte der Familie des Verstorbenen ein Beileidschreiben. Der Generalsekretär der Österreichischen Liga für Menschenrechte Erich Körner hob in seinem Nekrolog insbesondere Tischlers Rolle im Bildungsbereich heraus, er erinnerte aber auch an seinen Mut in der Zeit des NS-Regimes. Laut Körner sei Tischler nach dem Zusammenbruch des Dritten Reiches zum „Figl der Kärntner Slowenen“ geworden, habe er doch ihre Interessen sowohl gegenüber den neuen österreichischen Instanzen und den britischen Besatzungsbehörden auf der einen Seite, als auch gegenüber den unrealistischen Direktiven der jugoslawischen Kommunisten auf der anderen verteidigt. Der Tod des langjährigen führenden Politikers und Pädagogen der Kärntner Slowenen fand auch bei den Slowenen in den Nachbarländern sowie in der slowenischen Emigration ein starkes Echo.

Spremna beseda

»Iz naroda smo izšli, njegovemu blagru naj velja naše delo.« To misel avtor znanstvene biografije prof. dr. Andrej Rahten pripisuje mlademu dijaku na kranjski gimnaziji leta 1920, kjer je del koroškoslovenskih dijakov nadaljeval gimnazijsko izobraževanje v času vojaških in političnih bojov za slovensko severno mejo. V dijaškem listu z naslovom *Kvišku* so se namreč mladi koroški Slovenci urili v slovenski besedi in jeziku ter izražali svojo pripadnost »slovenskemu Korotanu«. Ta gimnazijec je bil dr. Joško Tischler (1902–1979), ki v strokovni literaturi o slovenski zgodovini, upoštevajoč tudi koroške Slovence v 20. stoletju, malokje manjka. Tischler je na Dunaju študiral matematiko in fiziko. Leta 1926 je promoviral iz atomske fizike in leta 1927 opravil profesorski izpit. Kot srednješolski profesor je poučeval najprej na avstrijskem Štajerskem in od leta 1934 v Beljaku. Leta 1939 je bil kazensko premeščen v Bregenz na Predarlško. Po koncu druge svetovne vojne je zasedal vodilna mesta v osrednjih političnih in kulturnih organizacijah koroških Slovencev.

Celovit pregled življenja in dela Joška Tischlerja, do pričujoče znanstvene monografije, še ni bil znanstveno ocenjen in izmerjen. Številni kulturniki, šolniki in zgodovinarji ocenjujejo, da gre verjetno za najpomembnejšega koroškega Slovenca v Avstriji 20. stoletja. Vloge, ki jih je imel v narodni skupnosti koroških Slovencev, to potrjujejo. Bil je predsednik Slovenske prosvetne zveze, organiziral je vrnitev pregnanih koroških Slovencev po koncu druge svetovne vojne in leta 1945 kot član provizorične koroške deželne vlade dosegel izdajo uredbe o obveznem dvojezičnem šolstvu na jasno določenem ozemlju med Suho in Brdom pri Šmohorju ter med Belo pri Železni Kapli in Djekšami na južnih obronkih Svinške planine.

Kljub neprestanim preizkušnjam je Tischler ostal v svojih narodno-političnih prizadevanjih vztrajen in dosleden. Po politično-ideološkem razkolu med koroškimi Slovenci leta 1949 je bil med ustanovitelji Narodnega sveta koroških Slovencev in njegov prvi predsednik. Vse do danes predstavlja ta organizacija »krščanski del« slovenske narodne skupnosti na Koroškem.

Eden izmed Tischlerjevih največjih dosežkov je ustanovitev Zvezne gimnazije in zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu leta 1957 (zato naziv »oče Slovenske gimnazije« v Celovcu). Zaradi Tischlerjevega pomena in ugleda kot politika, šolnika in kulturnika Narodni svet koroških Slovencev in Krščanska kulturna zveza že od leta 1979 podeljujeta *Tischlerjevo nagrado*, ki je danes najuglednejše in najodmevnejše priznanje, ki ga podeljujejo koroški Slovenci.

Tischler je kot človek dialoga odločilno sodeloval pri preseganju politične razcepljenosti med koroškimi Slovenci in doseganju »akcijske enotnosti« v odnosu do avstrijskih oblasti. Omembe vredna je njegova razdvojenost med tremi vrednotami, ki jih je bilo v času po drugi svetovni vojni težko usklajevati. Tischler je bil razpet med čustvi narodnozavednega Slovenca, vernega katoličana in prijatelja takratne Jugoslavije. Kljub določenemu političnemu razočaranju v letih po drugi svetovni vojni je ostal dosleden v svojem prepričanju, da so koroški Slovenci del enotnega slovenskega naroda in da kot manjšina ne morejo preživeti brez tesne povezanosti z državo matičnega naroda, ne glede na njene politične oblasti. V narodni politiki se je držal priporočila oz. nasveta, ki mu ga je leta 1939, ob zori druge svetovne vojne, dal prvak Slovenske ljudske stranke, minister dr. Anton Korošec: »/.../ kjer bo Jugoslavija, bodite tudi vi /.../«. Po drugi svetovni vojni je podprl priključitveno akcijo Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško, čeprav se ni strinjal z marsičim v njeni politiki. Takšna politična širina takrat ni bila samoumevna in izpričuje predvsem Tischlerjeve voditeljske sposobnosti. Te so mu priznavali tudi njegovi politični nasprotniki, tako iz vrst slovenske narodne skupnosti kot tudi iz večinskega naroda.

Odnosi med etnično manjšino in njeno matico so v življenju manjšinske skupnosti eno od ključnih vprašanj. Manjšinsko vprašanje je kot del nacionalnega vprašanja bistveno zaznamovalo slovensko zgodovino po prvi in drugi svetovni vojni. Na to nas opozarjajo tako zgodovinske študije kot

tudi memoaristika in biografika. Uporabnost biografskega vzorca pri raziskovanju in pojasnjevanju širših strukturiranih zgodovinskih okoliščin in dogodkov je v zgodovinski stroki nesporna. Ta vzorec v znanstveni monografiji *Tischler. Življenjska pot vodilnega politika in šolnika koroških Slovencev* zasleduje tudi odlični poznavalec zgodovine koroških Slovencev Andrej Rahten. Njegovo zanimanje za zgodovinske procese v habsburški monarhiji in zgodovino koroških Slovencev ga je že v preteklosti popeljalo do posameznih biografskih primerov raziskovanja in preučevanja političnih voditeljev slovenskega naroda in koroških Slovencev. K tej zbirki zdaj dodaja analizo in sintezo delovanja enega izmed najpomembnejših vodilnih politikov koroških Slovencev od poplebiscitnega časa dalje. Dolgoletni predsednik in soustanovitelj ter častni predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev, predsednik Slovenske prosvetne zveze, »ustanovitelj« in prvi ravnatelj Slovenske gimnazije v Celovcu je vsekakor bil mož, ki je odločilno zaznamoval zgodovino koroških Slovencev v 20. stoletju. Joško Tischler je med redkimi koroškimi Slovenci, ki so bili v Celovcu počaščeni s svojo ulico.

Upošteva je že objavljene publikacije in gradivo, ki pomembno osvetljujejo delovanje Tischlerja kot politika, šolnika in angažiranega družbenopolitičnega narodnoobrambnega delavca, Rahten v znanstveni biografiji pomembno vključi še neobjavljeno gradivo in gradivo družine Tischler ter tako celovito osvetli življenjsko pot in delovanje tega pomembnega voditelja koroških Slovencev. S pregledom in analizo Tischlerjevega delovanja v posameznih ključnih dogodkih družbenega življenja slovenske manjšine na Koroškem po plebiscitu Rahten pojasni marsikatero politično in tudi zasebno odločitev ter ravnanje Joška Tischlerja. Celovita znanstvena biografija Tischlerjevega življenja in dela tako predstavlja nepogrešljivo delo na polici vsakega bralca in raziskovalca, ki ga zanima narodnostno vprašanje v povezavi s slovensko narodno skupnostjo na Koroškem.

V Ljubljani, 28. aprila 2025

Dr. Danijel Grafenauer

Imensko kazalo

A

Aichholzer, Franc 29, 43, 51, 68,
79, 102, 290
Ambrožič, Bernard 189
Anderluh, Gerhard 278
Andreč (trgovca) 99
Androsch, Hannes 276, 302
Apovnik, Janez 85
Apovnik, Pavel 262, 264, 265, 269
Arih, Miha 32
Arnež, Janez 79
Avšič, Jaka 200

B

Bajc, Gorazd 46
Bajc, Marijan 195, 196
Balkovec, Bojan 27
Bandaranaike, Solomon 197
Barker, Thomas M. 28, 219, 228
Basaj, Jože 121, 122, 162
Bauer, Otto 64
Beauclerk, Charles 99, 172
Beer, Siegfried 95
Benetek, Anton 14
Benzer, Johann Michael 80, 287

Berchtold, Klaus 265
Bernot, Jan 8
Besednjak, Engelbert 46, 79, 83
Béthouart, Antoine 200
Bevc, Vladislav 270
Biber (profesor telovadbe) 40
Bijedić, Džemal 268
Blažič (župnik) 187, 192
Blüml, Rudolf 32, 33, 34, 42, 45,
48, 71, 72, 105, 123, 135, 136,
146, 213, 239, 248, 249
Borghese, Livio 25
Borovnik, Danica 112
Boštjančič, Jože 19
Božič, Lovro 14, 15, 283
Brandstaller, Trautl 269
Bratko, Ivan 164
Bravničar, Dušan 210, 211
Brejc, Janko 8, 9, 16, 21, 23, 81
Breznik, Štefan 45
Broz, Josip (Tito) 90, 100, 113, 116,
121, 125, 139, 155, 157, 158, 169,
171, 178, 197, 200, 208, 259,
261, 269, 270, 273, 294, 299
Brumnik, Franc 248

- Bugelnig, Philipp 71
 Bürckel, Josef 67
 Burger, Norbert 263
- C**
 Cankar, Ivan 129, 225
 Cefarin, Rudolf 140
 Chaloupka, Eduard 225
 Chamberlain (britanski poveljnik taborišča) 94
 Cigan, France 241, 248
 Cukala, Franc 71
 Cvijić, Jovan 25
- Č**
 Čertov, Pavli 33
 Čretnik, Nace 176, 181, 182
- D**
 Dellepiane, Giovanni 246
 Denk, Wolfgang 220
 Devetak, Silvo 264
 Devide (konzul) 214, 220
 Dienstleder, Alois 40
 Dobernik, Jožef 17, 19, 84
 Dolanc, Stane 268, 276, 302
 Dolgan, Milan 14, 37, 71, 72
 Dollfuss, Engelbert 41, 44, 46, 48, 60, 83, 285
 Domej, Ignac 251
 Domej, Teodor 10, 30, 33, 39, 41, 43, 63, 64, 65, 67, 73, 75, 76, 77, 83, 86, 90, 100, 101, 103, 107, 113, 114, 116, 133, 136, 158, 170, 233
 Dreidemy, Lucile 60
 Drimmel, Heinrich 218, 234, 237, 239, 296, 297
 Druškovič, Drago 47, 222, 231, 262
- E**
 Ebner, Franz 76
 Eden, Anthony 200
 Ehrlich, Lambert 16
 Ehrlich, Martin 16, 24
 Einspieler, Andrej 21, 52, 81, 172, 187
 Einspieler, Gregor 14, 15, 16, 23, 283
 Einspieler, Valentin 260, 262, 267
 Enderle-Burcel, Gertrude 157
 Entner, Brigitte 84, 85, 86
 Erbežnik, Marjan 267
 Erjavec, Fran 148, 176, 196, 214, 244, 298
- F**
 Fahnl, Rudolf 263
 Felaher, Julij 48
 Feldner, Josef 267
 Ferlitsch, Hans 90, 105, 106, 138, 201
 Figl, Leopold 99, 135, 136, 138, 157, 173, 174, 175, 217, 219, 220, 261, 277, 303
 Filipič, Hanzi 11, 101, 112, 114, 118, 121, 134, 137, 157, 158, 159, 163,

- 165, 170, 173, 186, 195, 201,
202, 205, 210, 220, 242, 243,
255, 257, 263, 269
- Fink, Ferdinand 74
- Finžgar, Fran Saleski 213
- Fischer, Ernst 108
- Fister, Majda 164
- Fister, Peter 164
- Frick, Wilhelm 82, 84, 85
- G**
- Galloway, Alexander 200
- Geibel, Emanuel 223
- Gladek, Wilhelm 237
- Gleissner, Heinrich 198
- Glušič, Andrej 176
- Goebbels, Joseph 212
- Gölles, Josef 99
- Gorbach, Alfons 165, 220
- Göring, Hermann 76
- Gorjan, Božidar 229
- Gorše, France 156, 263
- Graber (vojak) 90
- Graf, Ferdinand 139, 218
- Grafenauer, Bogo 52, 64, 65, 109,
115, 116
- Grafenauer, Danijel 27, 48, 54, 86,
307
- Grafenauer, France 21, 81
- Grafenauer, Ivan 52
- Grafenauer, Joško 68
- Grdina, Anton 185
- Gril, Pavel 91
- Gril, Tone 198
- Grilc, Matevž 152, 156, 251, 255,
271, 278, 300, 302
- Grmič, Vekoslav 251, 276, 302
- Gruber, Karl 109, 126, 135
- Gruber, Lojze 74
- Gruškovnjak, Marija 31, 54, 69, 86
- Guggenberger, Leopold 118, 278,
302
- Guttenbrunner, Josef 267
- H**
- Haas, Hanns 28, 41, 48, 49, 62,
217, 222
- Habsburški, Ernest Železni 20
- Habsburški, Franc Jožef I. 40, 101,
187
- Habsburški, Karel I. (IV.) 214
- Habsburški (Habsburg), Oton
(Otto) 60, 212, 213, 214
- Haderlap, Andrej 166, 167, 168
- Haderlap, Franc 108
- Hadžić, Safet 173
- Hajnšek, Odilo 186, 189, 194, 216,
250
- Hartman, Matej 26
- Hartman, Milka 26, 53, 85, 131,
203, 231, 285
- Hartman, Zdravko 118
- Hartmann, Marica 8, 13, 40, 175
- Hauptmann, Fritz 139
- Hefter, Adam 27, 64, 67, 71, 244
- Helmer, Oskar 173
- Herceg, Ane Marie 97
- Hermina (nečakinja) 99

Herzele (učitelj) 29
 Hindenburg, Paul 40
 Hitler, Adolf 40, 41, 45, 49, 56, 62,
 63, 64, 65, 67, 68, 69, 74, 77,
 79, 81, 82, 84, 85, 251, 265,
 275, 284, 285, 286, 287
 Hočevar, Franc 131
 Hofer (ravnatelj) 39, 40
 Holmar, Tomaž 150, 174, 175, 248,
 252
 Hornböck, Janez Krstnik 72
 Hornböck, Janko 136, 137, 138,
 184, 185, 192, 206, 248, 251,
 255
 Hrženjak, Matevž 137
 Hurdes, Felix 50, 51, 60, 138, 217
 Hutter, Joško 19, 53

I

Iličev, Ivan 208
 Inzko, Valentin st. 10, 19, 30, 32,
 35, 56, 107, 117, 157, 159, 162,
 165, 170, 193, 194, 195, 201,
 202, 216, 220, 243, 245, 249,
 253, 254, 255, 257, 259, 260,
 263, 267, 298
 Inzko, Valentin (Zdravko) ml. 243
 Ivanji, Ivan 270, 273

J

Janežič, Anton 52, 81
 Janežič, Janko 203, 245
 Janežič, Rado 86, 210
 Jarnik, Urban 21, 81, 164

Jeraj, Mateja 78, 122
 Jovanović, Jovan 25
 Juhant, Janez 16
 Jurčec, Ruda 78, 213
 Jurić Pahor, Marija 46, 78, 79
 Just, Lorenz 105, 106

K

Kačnik, Mihael 45
 Kadras, Josef 106, 120, 123, 124,
 135, 136, 245, 246, 247
 Karadorđe (Đorđe Petrović) 19
 Karadorđević, Aleksander 213
 Karadorđević, Olga 213
 Karadorđević, Pavle 63, 213
 Karall, Lovro 55, 166, 279
 Kardelj, Edvard 198, 199, 270,
 276, 302
 Karicelj, Andrej 248
 Kaselj, Lovro 15, 18, 26, 32, 45, 71,
 72, 86, 103, 136, 138, 158, 164,
 165, 231, 243, 248, 251, 252,
 255, 256, 276, 278, 280, 281,
 282, 302
 Kaselj, Martin 72
 Kattnig, Franz 271
 Kavčič, Stane 255, 258
 Kelih-Olip, Zalka 33, 76
 Kelih, Franc 8
 Kernjak, Pavle 71, 72
 Keyes, Geoffrey 199, 200, 293
 Kirschläger, Rudolf 241
 Klausner, Hubert 67

- Klemenčič, Matjaž 28, 96, 103,
116, 184, 185, 220, 222, 233
- Klemenčič, Vladimir 96, 103, 116,
220, 222, 233
- Knight, Robert 96, 99, 101, 103,
104, 105, 111, 113, 114, 117, 126,
127, 136, 138, 139, 158, 170,
176, 219, 221, 232, 234
- Kocijan, Simon (Rutarjev Jur) 33
- Koglek, Josip 248
- Kolarič, Jakob 63, 83, 87, 120, 121,
188, 249
- Koman, Manica 73
- Kompoš, Matevž 160
- Konečnik, Jurij 90
- Körner, Erich 277, 303
- Körner, Theodor 198
- Korošec, Anton 8, 22, 30, 46, 56,
63, 77, 78, 79, 83, 183, 192,
212, 213, 306
- Köstner, Josef 106, 123, 137, 206,
231, 244, 245, 246, 247, 251,
252, 253, 276, 302
- Košir, Kristijan 70, 120, 196
- Košir, Matevž 78, 122
- Košuta, Miroslav 278
- Kotnik, Beno 186
- Kotnik, France 136, 186
- Kraiger, Ferdo 28, 37, 81
- Kraigher, Boris 229
- Kraigher, Sergej 267
- Kranjc, Marijan F. 182
- Kreft, Bratko 30, 31, 32, 34, 284
- Kreisky, Bruno 220, 243, 256, 258,
262, 263, 265, 268, 269, 270,
271, 274, 275, 276, 281, 299,
302
- Krek, Janez Evangelist 21
- Krek, Miha 162, 183, 189, 213
- Krenn (politik) 47
- Kristler, Bruno 244
- Križnik, Josip 165, 169
- Kropivnik, Hanzej 69
- Kučan, Milan 276, 302
- Kuhar, Alojzij 162, 163, 176
- Kuhar, Lovro (Prežihov Voranc) 129
- Kulmesch, Janko 9, 274
- Kuper, Tomaž 29
- Kupper, Wladimir 68
- Kušej, Rado 26
- Kušej, Terezija 26
- Kutschera, Franz 67, 70
- L**
- Lapuš, Floro 45
- Lausche (Lovše), Frank 162
- Lavrič, Alfred 22
- Legat, Franc 61, 102, 290
- Leitner-Liparczik (župnik) 27
- Lemisch, Arthur 21, 63
- Lesjak, Pavla 14
- Lešnik, Rafko 276
- Linasi, Marjan 23
- Lindner, Walter 277
- Linhardt, Gabriela 150
- Lorenz, Emil 18
- Löwenthal-Chlumecky, Max 226
- Lubej, Bojan 259, 299

Lučovnik, Ivan 121

Lukan, Walter 16

Lutz (profesor) 99

M

Maier-Kaibitsch, Alois 24, 26, 35,
36, 42, 47, 48, 49, 50, 51, 61,
62, 63, 67, 68, 70, 72, 73, 74,
75, 76, 86, 124, 125, 127, 129,
132, 138, 139

Maister, Hrvoj 32, 163, 171, 176,
177, 178, 179, 180, 181, 182,
183, 184, 187, 188, 189, 190,
193, 194, 195, 198, 200, 201,
230, 231, 232, 233

Maister, Rudolf 32, 177

Majar Ziljski, Matija 21, 81, 256,
299

Makarovič, Marija 15, 183

Male, Boštjan 203

Malle, Avguštin 33, 84, 85, 86, 89,
95, 120, 213, 267

Malle, Simon 90

Manner, Udo 210

Marinc, Andrej 264

Marktl, Štefan 203

Marshall, George C. 184

Martinjak, Šimej 79, 133, 134

Mauser, Karel 183, 185, 187, 189,
192, 193

Maver, Marij 195, 196

Mayrhofer, Petra 256, 258, 264

Mazohl, Brigitte 24

McCreery, Richard 98, 99

Meier, Josef 202

Mergenthaler, Ottmar 194

Merlak, Ivan 276

Meršol, Valentin 184

Mertel, Franc 161, 167, 168, 169

Messner, Janko 45, 71, 81, 260,
279, 280

Messner, Mirko 95

Messner, Štefan 71

Meško, Franc Ksaver 71, 72

Mihailović, Draža 176

Mikl, Karel 45, 93, 203

Mikula, Janko 71, 72

Miles, Sherman 24

Millonig, Filip 72, 248

Minić, Miloš 267, 268

Mljač, Franc 195, 196

Mock, Alois 274

Mohar, Peter 203

Molotov, Vjačeslav 207, 208

Moritsch, Andreas 28, 63, 90

Mrkun, Anton 137, 138

Mucher, Wilhelm 251, 252, 253

Müller, Wolfgang 158

Muri, Ignac 248

Muri, Lambert 192

Murnik (agent) 202

N

Nachtigall, M. 136

Natmešnig, Meinrad 90, 138, 288

Necák, Dušan 96, 101, 102, 205,
212, 234, 240, 256, 258, 259,
262, 270, 271

- Nemec Novak, Jasna 71
 Nemetschek (profesor) 40
 Neumann, Wilhelm 52
 Newole, Karl Ernst 93, 97, 103,
 104, 106, 127, 232, 290
 Nograšek, Joško 88, 137
 Novačan, Anton 56
 Novak, Ferdinand 184
 Novak Lukanović, Sonja 46
 Novotny, Georg 265
- O**
- Ogris, Hanzi 154
 Ogris, Janko 43, 45, 60, 81, 82, 118,
 167
 Ogrizek, Dore 182
 Olip, Janko 71
 Osolnik, Bogdan 137, 274
 Oswald, Janez 240
 Ošina, Milena 259
 Otto, Alexander 273
- P**
- Pahor, Boris 273, 278, 279, 301
 Paulitsch, Michael 42
 Pawlik, Hans 267
 Pawlowski, Wladimir 63, 67, 68, 70
 Payart, Jean 200
 Perkonig, Josef Friedrich 47, 51,
 61, 87
 Pertner, Hans 49
 Petek, Franc 9, 15, 26, 29, 30, 32,
 33, 37, 38, 42, 43, 44, 45, 46,
 47, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 60,
 62, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 71,
 72, 78, 100, 101, 112, 114, 131,
 134, 135, 138, 157, 158, 167,
 168, 284, 285, 286, 290
 Peterlin, Jože 195
 Picej, Dolfej 112, 159, 162, 167,
 168, 169, 174, 199, 200, 293
 Picej, Jožef 164, 248
 Pichler (pater) 23
 Piesch, Hans 90, 93, 96, 97, 105,
 106, 109, 111, 112, 114, 115, 117,
 127, 134, 135, 289, 290
 Pij XII. 87, 190, 191, 245
 Piopiunik, Simon 68
 Pirjevec, Dušan 100
 Pittermann, Bruno 226, 227
 Piuk, Karl 246
 Plečnik, Jože 213
 Pleterski, Janko 9, 223, 228
 Podgorc, Valentin 21, 28, 32, 33,
 34, 42, 47, 55, 60, 71, 86, 100,
 101, 121, 133, 135, 136, 158, 186,
 187, 212, 213, 255, 284
 Podlipnik, Anderč 38
 Podlipnik, David 18
 Podpečan, Blaž 251
 Pogačnik, Jožef 212
 Polanšek, Valentin 256
 Poljanec, Vinko 14, 28, 37, 43, 53,
 60, 70, 71, 72, 81, 124, 285
 Pollak, Jožef 72
 Ponikvar, Jernej 187
 Posch, Franc 248
 Praper, Mojca 239

Prešeren, Anton 189, 190, 191, 193,
247, 250
Prešeren, France 45, 81
Primožič, Franc 100, 186, 187
Prunč, Erik 255
Prunk, Janko 64
Prušnik, Karel 86, 100, 101, 102,
120, 125
Puš, Ludvik 121

R

Raab, Julius 208, 214, 219, 220,
226, 227
Race, Boris 278
Rainer, Friedrich 87, 90, 288
Rainer (p. d. Sušnik) 45
Rasić, Sidonia 237
Razdevšek, Franc 258
Ražun, Matej 29, 30
Reichman, Jaka 202
Renner, Karl 64, 174, 182, 193, 198
Repič, Viktor 199
Repnik, Olga 251
Ressmann, David 10
Ribičič, Mitja 266
Ribnikar, Kristel 186
Riman, Barbara 46
Rohracher, Andreas 84, 87
Rojšek, Karl 150, 213, 214
Roveretto, Franc 238
Rožman, Gregorij 17, 27, 63, 83,
87, 120, 121, 122, 146, 162, 183,
188, 190, 192, 193, 249
Rutar, Vlado 161

S

Sadolšek, Janez 17
Samonig, Karl 236
Savojska, Marija Pija 213
Scharf, Helmut 277
Schärf, Adolf 173, 220, 238, 297
Scheide, Friedrich 75
Schnabl, Bojan-Ilija 10
Schnabl (trgovec) 94
Schreiner, Albert 239, 297
Schumy, Vinzenz 22, 23, 38, 47,
104, 138, 221
Schuschnigg, Kurt 41, 48, 49, 50,
51, 53, 56, 57, 60, 61, 62, 63,
64, 97, 285, 286
Schuster, Oton 72
Schwendenwein, Hugo 232
Sebilleau, Pierre 273
Sedmak, Marjan 275, 301
Seher (ravnatelj) 80, 86
Seipel, Ignaz 32, 48
Sekavčnik, Oto 256
Sekol, Janez 70
Selak, Peter 163
Sever, Janez 183, 184, 185, 186, 187,
189, 191, 192, 193, 194
Sharp, Gerald 99, 122, 123, 130,
136, 140
Sienčnik, Luka 14, 100, 169
Sima, Hans 256, 257, 258, 264, 299
Singer, Štefan 83, 84
Skadegård, Paul 263
Skitek, Dominik 19
Slomšek, Anton Martin 52, 81, 189

- Smodej, Franc 27, 77
 Smolle, Karel 244, 257
 Srienc, Kristo 248
 Srienc, Mirko 245
 Stalin, Josif Visarionovič 129, 139,
 157, 197, 207, 294
 Starc, Ivan (Janez) 15, 32, 33, 40,
 43, 44, 45, 46, 47, 48, 53, 55,
 60, 61, 70, 72, 81, 88, 121,
 160, 162, 188, 196, 283, 284,
 285
 Staut, Rado 186, 192
 Stavbar, Vlasta 22
 Steinacher, Hans 24, 204
 Stergar, Janez 11, 31, 88
 Stojadinović, Milan 56, 64
 Stotter (politik) 231
 Stotz, Blaž 14
 Stourzh, Gerald 158
 Stuhlpfarrer, Karl 28, 41, 48, 49,
 62, 217, 222
 Sturm, Marjan 267
 Sturm-Schnabl, Katja 10
 Sucher, Arnold 46, 48, 49, 51, 61,
 63, 97, 285
 Supanz, Jožef 53
 Suppan, Arnold 130, 131
 Sušnik, Franc 17, 136
 Sušnik, Tone 18, 163
 Sviridov, Vladimir Petrovič 200
 Svoljšak, Petra 8
- Š
- Škerbec, Matija 191
- Škofič, France 160
 Škulj, Edo 16
 Šmajd, Albin 78, 122
 Šorn, Mojca 16, 195
 Šporn, Anica 131
 Štih, Peter 27
 Štoka, Drago 242, 271, 278
 Šumrada, Janez 182
 Šusteršič, Ivan 9, 16, 21
 Švegl, Miha 203
- T
- Tepavec, Mirko 256
 Thaler, Johannes 60
 Tichy, Heinz 52
 Till, Josef 32, 48, 72, 105, 123, 136,
 253
 Tischler, Ana (roj. Podlipnik) 18,
 38, 40, 86, 94, 99, 143, 150,
 151, 236, 281, 284
 Tischler, Ana (roj. Starc) 13, 17,
 283
 Tischler, Anica (hči) 80, 150
 Tischler, Janko (sin) 40, 86, 90,
 99, 150, 175, 181, 194, 201, 213,
 249, 260, 276, 277, 278, 281
 Tischler, Joško ml. (sin) 80, 86,
 150
 Tischler, Jožef (oče) 13, 14, 16, 17,
 18, 19, 30, 283
 Tischler, Marica (roj. Rojšek) 150,
 175, 183, 201, 213, 249
 Tischler, Marjetka (hči) 40, 86,
 99, 150

- Tischler, Simon 15
 Tischler, Štefan 76, 87
 Tolmajer, Hanzej 236
 Tolmajer, Janko 203, 236
 Tolmajer, Nužej 15, 69
 Tomažič, Franz 11, 38
 Tomažič, Ivan 195, 225
 Tomažič, Ivan Jožef 63, 71
 Topalović, Živko 176
 Trampuž, Boris 237
 Trampuž, Polonca 237
 Treiber, Franc 29
 Trießnig, Simon 11, 27
 Trstenjak, Anton 186, 187
 Trunk, Jurij Matej 24, 25, 27, 28
 Tschurtschenthaler, Ignaz 115
 Turnšek, Metod 72
 Türk, Danilo 274
- U**
- Ude, Lojze 47, 87, 102, 104, 109,
 111, 135, 139
 Urank, Amalija 87
 Urank, Janko 87, 112, 113, 116, 160,
 163, 217
 Uranšek, Franc 86
 Urban, Simon 10
 Uršič, Franc (G. Brodник) 46
- V**
- Vauti, Alojzij 84, 121, 248
 Vauti, Zdravko 241
 Veiter, Theodor 51, 52
 Velik, Herman 267
 Verderber (učenec) 42
 Vidmar, Josip 14
 Viertler, Johann 25
 Vigrednik, Janez 27
 Vilfan, Josip 46, 65
 Vilfan, Joža 130
 Vipotnik, Janez 256
 Viternik (učitelj) 29
 Vlahov, Gustav 154, 155, 265, 273,
 301
 Vodnik, Valentin 81
 Vodopivec, Fran 26
 Vogelsang, Johann 234, 239
 Vospernik, Reginald 45, 195, 234,
 243, 254, 255, 257, 263, 265,
 276, 302
 Vošnjak, Bogumil 20
 Vošnjak, Mitja 173, 201, 202, 204,
 205, 246, 260
 Vouk, Rudi 209
 Vračko (uslužbenec) 206
 Vratuša, Anton 276, 302
 Vučinić, Dragomir 199
- W**
- Wagenleitner, Reinhold 95
 Wagner, Leopold 265, 276, 281,
 302
 Wakounig, Jože 10, 156, 236, 276,
 281
 Wakounig, Marija 10
 Wallnöfer, Hans 76
 Warasch, Filip 13, 156, 251, 259
 Watzlawick, Paul 76

- Wedenig, Ferdinand 64, 90, 105,
135, 140, 147, 173, 202, 204,
220, 221, 223, 224, 225, 227,
228, 234, 237, 238, 240, 298
- Weimann, Ernst 69
- Weiss, Tomo 19
- Wenninger, Florian 60
- Widder, Hans 45
- Wilscher, Heidi 84
- Windsorski, Jurij VI. 60
- Witternig, Lukas 68
- Wolsegger, Friedrich 39, 75
- Wutte, Martin 106
- Wutte, Simon 251, 252
- Wuttej, Rado 53, 79
- Z**
- Zablatnik, Pavle 164, 195, 216, 240
- Zalar, Drago 176
- Zechner, Aleš 19, 188
- Zeichen, Franc 161, 248
- Zemljak, Jože 224, 227
- Zerzer, Janko 159, 253
- Zikulnig, Janja 236
- Zorn, Tone 37, 39, 46, 48, 49, 55,
61, 77, 78, 101
- Zupanc, Tomo 97, 159, 161, 165
- Zwitter, Franci 60, 61, 81, 100, 131,
154, 158, 164, 166, 167, 168,
209, 210, 211, 225, 234, 237,
238, 242, 256, 259, 260, 261,
264, 265, 266, 267, 268, 269,
277, 280, 299, 300, 302
- Zwitter, Mirt 29, 100, 108, 112,
117, 120, 133, 137, 138, 168,
169, 198, 219, 232
- Zwitter, Vinko 14, 30, 31, 32, 34,
53, 54, 60, 65, 66, 67, 69, 82,
84, 86, 99, 100, 112, 133, 134,
160, 161, 162, 192, 193, 195,
202, 231, 245, 247, 254, 275,
285
- Zwitter, Zdravko 19, 30, 31, 32, 34
- Zwitter-Tehovnik, Dana 87
- Ž**
- Žavcer, Pavel 100, 120, 164
- Žebot, Ciril 79
- Žerjav, Borut 176, 177
- Žerjav, Gregor 176
- Žilnik, Marija 213
- Župančič, Oton 81, 177

TISCHLER

Dr. Joško Tischler je bil vodilna in ključna osebnost Slovencev na Koroškem v zelo zahtevnih časih prve avstrijske republike in tretjega rajha, med drugim je deloval kot predsednik Slovenske prosvetne zveze, dokler ga ni nacistični režim iz narodno-političnih razlogov kot gimnazijskega profesorja kazensko premestil s Koroškega na Predarlško. Po osvoboditvi se je ponovno aktivno vključil v politično življenje, bil je predsednik Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško, član provizorične koroške deželne vlade, ustanovitelj in predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev. Bil je tudi odličen pedagog. Na področju izobraževanja se je zapisal v zgodovino koroških Slovencev kot glavni avtor odredbe o obveznem dvojezičnem šolstvu na narodnostno mešanem ozemlju Koroške (sprejete leta 1945) in kot »oče Slovenske gimnazije«, s čimer si je pridobil velike zasluge v prizadevanjih za emancipacijo slovenske manjšine na Koroškem. Kljub jasni svetovnonazorski opredeljenosti je bil tudi v času najhujšega ideološko pogojenega razhajanja za ogromno večino koroških Slovencev verodostojen človek integracije in sodelovanja. Zanj je bila značilna lojalnost do države, v političnem delovanju pa so ga odlikovali pogum, vztrajnost in nesebičen idealizem.

Dr. Teodor Domej

Dr. Andrej Rahten se je tokrat lotil biografije dr. Joška Tischlerja, ene izmed osrednjih osebnosti koroških Slovencev 20. stoletja. Ob njegovem življenju nas popelje tudi skozi preizkušnje, katastrofe, krize in uspehe koroških Slovencev, ki jih je po letu 1920 začrtana meja ločila od matičnega naroda na drugi strani Karavank. Obe zgodbi, Tischlerjeva in zgodba koroških Slovencev, sta – kot nam prepričljivo pokaže Rahten – neločljivi. Tischler je živel in se za pravice koroških Slovencev boril v spreminjajočih se državnih okvirih, menjajočih se režimih in ob sodelovanju, zaničevanju ali zatiranju nosilcev različnih ideologij. Vse do konca je užival podporo somišljenikov in spoštovanje drugače mislečih, ker je pokazal nenavadno visoko mero strpnosti, potrpežljivosti, pa tudi prepričanja, da je treba, ne glede na okoliščine in občasno na videz nepremostljive ovire, z nasprotno stranjo voditi dialog. Kot politik in sogovornik je iskal poti do kompromisnih rešitev, a zanje ni bil pripravljen žrtvovati svojih temeljnih izhodišč. Bralec knjige spoznava Tischlerja kot močno osebnost s stališči in vrednotami, ki niso na prodaj za pritlehne cilje, kot nasprotnika ekstremizmov in kot človeka dialoga, ki išče rešitve tudi v navidezno brezizhodnih situacijah. Torej kot osebnost, ki jo v današnji politiki težka najdemo.

Dr. Aleš Gabrič

ISBN 978-3-7086-1374-1

9 783708 613741

www.mohorjeva.com

 Mohorjeva
Celovec